

ס פ ר

תולדות חכמי ירושלים

משנת ה"א ור"ן ליצירה עד היא ותר"ל ליצירה.

חברו הר"ג אריה ליב פרומקין ז"ל

ממסדי המושבה פתח תקוה — בארץ ישראל

עם תולדות המחבר ותמונתו.

עם הוספות רבות והערות, מלואים ומפתחות

מאת אליעזר רבלין בירושלים

בהשתתפות חכמים וסופרי הזמן

Digitized by Touro College Libraries

For Project Zikaron

www.zikaron.tourolib.org

2019

חלק ראשון

מאמצע המאה השלישית לאלף השני עד סוף המאה הרביעית

דפוס סלומון, ירושלים, תרפ"ט.

התכן של החלק הראשון

(על פי סדר הפרקים והסימנים, וסדר הזמנים)

פרק ראשון.

הגולה אשר הגלתה מספרד בשנת הרנ"ב ליצירה:

א—(ב) דור הכינים וגרוש ספרד, (ג) גלויות היהודים האשכנזים ונפוצותיהם. (ד) היהודים האיטליאנים, הספרדים והמערבים [והמזרחיים] (ה) ונפוצותיהם. [בהערה: כתבות יד מר' סוליסאן ׳ן אוהנה וריח ויטאל]. ה—(ח) זקני הדור ההוא, גאוני ספרד בארצות השונות. ט—(י) מצב ירושלים וקהלותיה בימים ההם. יא) מקום מושב היהודים בירושלים העתיקה בימים ההם. יב) המעמד המדיני והנהגת השלטונות בירושלים.

פרק שני.

רבינו יצחק שול"י או שול"י:

א) הנגיד ר' יצחק הכהן שול"י, דבר הנגידות. [בהערה: ר' נתן שול"י ואחרים ממשפחת שול"י בירושלים]. ב) הנגיד במצרים ובירושלים, פורים א"ל מצראיון ג) הנגיד והמכמתו לפטור בעלי תורה ממסים. ד) ר' שלמה מלכו ודוד הראובני, מכתב בני הישיבה בירושלים, אותות הגאולה ובשורת השוטים. ה) שאר תקנות הנגיד בירושלים.

פרק שלישי.

רבינו הרלב"ח [ודבר הסמיכה]:

א—(י) תולדות הרב לוי ׳ן חביב. יא—(יד) דבר הסמיכה ומחלקות הרלב"ח והריב"ר.

פרק רביעי.

הרבנים הספרדים שהיו בזמן הרלב"ח ז"ל:

א) ר' יעקב ב"ר רב. ב) ר' משה די קשטרו. ג) ר' משה ב"ר יצחק אל' אשקרי ובנו ר' אברהם. ד) ר' אברהם ב"ר אליעזר הלוי, ר' שמואל מסעוד. ר' יעקב ך' סני, ר' יוסף קולון ב"ר פרץ צרפתי. ר' עזרא כהן שבי, ר' שמואל הסכיר, ר' שמואל ב"ר הלל, ר' שמואל בכ"ר שיניורא [מינוריאה הלוי], ר' יוסף ב"ר יצחק דונרי, ר' דוד בהסנוה ר' ישועה, ר' שמואל [שלמה] ב"ר חלפתא, ר' יוסף בכ"ר מר אחד, ר' משה בכ"ר צדיק די קאסטרו, ר' משה חרד, [כהערה: ר' אברהם ב"ר ישועה] ה) ר' יצחק מר חיים. [ר' יצחק ך' חיים ר' יעקב ב"ר יצחק מר חיים]. ו) ר' שלמה ב"ר יוסף סירליאו ז) ר' יוסף ב"ר אברהם צייאח. [כהערה צייאח, ר' יוסף חייט ערבי, ר' יוסף ך' זית ר' יוסף צייר]. ח) ר' דוד אבו זמרה או ך' זאמירו. ט) ר' שלמה ב"ר שם טוב עתייה. י) ר' משה ך' חייט פישאנמו. יא) ר' יצחק האניו ספרדי. יב) ר' יששכר ב"ר מרדכי ידיע בן סוסאן. יג) א) ר' יעקב סטריל, ב) ר' יצחק אלכו, ג) ר' יהודה ב"ר משה אלבוטיני, ד) ר' יהודה כהן. [כהערה ר' פייביש, ר' אברהם ך' אבחרדאל או ך' כוכנרול]. הרבנים בזמן הרלב"ח: א) ר' דוד ך' שושן הרופא, ב) ר' דוד ערוך או ארוך, ג) ר' מאיר ב"ר יוסף פאסי, ד) ר' יצחק דיין המוסתערבים [שיך יצחק], ה) ר' יוסף מדרש, ו) ר' שלמה מורטוש, ז) ר' נתן שולאל, ח) ר' יעקב זך [ור' דניאל זך], ט) ר' יצחק חבר, י) ר' אברהם ב"ר יוסף ירושלמי, יא) ר' אליעזר הירושלמי [ר' אליעזר אשכנזי], יב) ר' שלמה מקאמארינו, יג) ר' יהודה מקורביל הספרדי, יד) ר' אליעזר אלבוטיני.

[הוספה מאת א. ר—ן: א) ר' אברהם רפאל מרכוט, ב) ר' אברהם תלמוד, ג) ר' אהרן סני נהור, ד) ר' אהרן בכ"ר עוזו סופר הקהל, ה) ר' אליקום ו) ר' אפרים ב"ר שמואל, ז) ר' הלל ב"ר אברהם, ח) ר' זכריה הספרדי ור' זכריה הכהן ב"ר אהרן, ט) ר' יהודה אלכסנדרו הסופר, י) ר' יהושע ב"ר סעדיה, יא) ר' יוסף נבאי מסצרים, יב) ר' יוסף הלוי, יג) ר' יוסף קורקום, יד) ר' יחיאל עטאן, טו) ר' יצחק חיינה, טז) ר' יצחק עזריאל ירושלמי, יז) ר' יצחק ב"ר יוסף כהן ירושלמי, יח) ר' יצחק ב"ר מאיר למיף, יט) ר' יצחק ך' יעקב ך' נחמיאש, כ) ר'

יצחק קורקוס, כא) ר' ישראל מפירושא, כב) ר' מאיר ׳ן חיים, כג) ר' משה בכ"ר דוד, כד) ר' משה וידאליש הרופא, כה) ר' משה סטראני (המכ"מ), כו) ר' משה סני נהר, כז) ר' נסים ענקרי הראשון והשני, כח) ר' נתן שתוי, כט) ר' עובדיה ב"ר יוסף, לו) ר' עובד די קשטרו, לא) ר' שלמה חזן, לב) ר' שלמה מקריט, לג) ר' שמואל ירושלמי ׳ן ברחון או ברהום, לד) ר' שמואל הלוי הזקן, ר' שמואל ׳ן חכים הלוי, ר' שמואל ׳ן חקאן, ר' לוי רופא ור' שמואל עלי רופא. לה) ר' שמואל ׳ן סיד הזקן, לו) הרש"ג, לז) הנוסע האלמוני תלמיד הרע"ב משנת רנ"ה, לח) הנוסע האלמוני משנת רפ"ב, לט) הרב האלמוני מחבר הייחודשי דינים. חכמים שנתיחסו בטעות לחכמי ירושלם: י) מ) ר' אברהם אמארידיו, מא) ר' אברהם חזן, מב) ר' אליעזר ׳ן יוחאי, מג) ר' יעקב קשטרו, מד) ר' יצחק ב"ר אברהם די מלונא. מה) ר' יצחק קארו, מו) ר' שמואל סטראנה, מז) ר' שמואל עתיה].

פרק חמישי.

חרבנים האשכנזים שהיו עד מחצית המאה הרביעית:

א) ר' אברהם ב"ר שלמה לבית טריווז צרפתי. ב) ר' ישראל אשכנזי, ר' פרץ קולון ובני ר' יוסף קולון, [בהערה ר' יוסף קולון ב"ר משה לטיף]. ג) ר' זכריה ורנק אשכנזי ובניו ר' דוד ורנק ור' משה ורנק. ד) ר' יעקב פולק איש ירושלם אשכנזי. ה) ר' קלונימוס ב"ר יעקב, [ר' קלונימוס בע"ה הנם, ר' קלונימוס הכרקשטן]. ו) ר' זכריה ב"ר שלמה זעבסיל אשכנזי, ר' יוסף לוטרושו, ר' יהודה ב"ר אורי הלוי מהיירלבורג. ז) ר' משה באסולת. ח) רבינו האריז"ל, ר' יצחק ב"ר שלמה לוריא אשכנזי. ט) ר' אפרים ב"ר [משה] יהודה פיש אוויש אשכנזי. י) ר' יחיאל אשכנזי איש ירושלם. יא) ר' שמעון [ב"ר יצחק הלוי אנשבורק או אושנבורג אשכנזי. יב) ר' שמשון ור' יונה. יג) א) ר' מאיר אשכנזי, ב) ר' משה מאיר ב"ר שמואל בק אשכנזי, ג) ר' שמשון בק [ר' שמשון ב"ר שמואל ירושלמי]. ד) ר' אברהם אלמושיני, ה) ר' מנחם מאנוש, ו) ר' נתן סטראנמפורט [או מפראג]. [הוספה: זא) ר' אורי פייוויש דרשן ירושלמי, ב) ר' אלחנן, ג) ר' אלי מהאנוי, ד) ר' ברוך אשכנזי, ה) ר' טעבלין, ו) ר' יהודה ליב ב"ר דוד הבהן, ז) ר' יוחנן אשכנזי, ח) ר' יוסף ב"ר אברהם הבהן, ט) ר' יעקב ב"ר שמואל אשכנזי, יא) ר' יעקב ב"ר שמואל אשכנזי, י) ר' יעקב אשכנזי,

(יא) ר' יעקב הסכונה יקובקי ב"ר מרדכי איש ירושלם, ר' יעקב ירושלמי מבריסק, (יב) ר' יצחק ב"ר מתתיהו אשכנזי, (יג) ר' יצחק זעליקמאן, (יד) ר' מרדכי ב"ר ישעיה מרוסטיץ אשכנזי, (טו) ר' משה הענוכש איש ירושלמי, (טז) ר' משה ב"ר ישראל נפתלי הירש פורת פרעגה, (יז) ר' נתנאל ב"ר לוי איש ירושלם, (יח) ר' פאיבוש הזקן. (יט) ר' שלם ירושלמי, ר' שלם אשכנזי, ר' שלון אשכנזי, ר' שלם ב"ר שלמה, (כ) ר' שלמה יצחק ירושלמי ב"ר מנחם זעקל אשכנזי, (כא) ר' שלמה לוריא הרופא מדובלין—ר' שלמה ארואי.

פרק ששי.

הרבנים הספרדים שהיו בירושלם עד תשלום המאה הרביעית:

(א) ר' בצלאל אשכנזי. (ב) ר' יוסף מטראני. (ג) ר' אהרן ן חיים וכנזי ר' דוד ן חיים ור' אברהם ן חיים. (ד) ר' אברהם ב"ר שלמה חיון. (ה) ר' צמח ב"ר ישראל נרבוני, ר' שלמה נרבוני, ר' צמח ב"ר שלמה נרבוני. (ו) ר' אברהם הלוי ברוכים. (ז) ר' חיים קליבראש ויטאל. (ח) ר' אשמרוק ן שאנגי. (ט) ר' יוסף כהן, ר' יהודה לוי יבנה, ר' אליעזר הירושלמי, ר' משה המון, ר' יוסף די ליאון, ר' יעקב אלחסי. [כהקרה ר' משה אלחסי], ר' עובדיה בבלי, ר' משה ן שושן, ר' שלמה ב"ר סעדיה הסופר, ר' אברהם אמאדיליו, ר' חיים כהן, ר' מאיר ן בנכנשת [בנשתי], ר' דוד כהן, ר' יפת כהן, ר' יצחק [ב"ר יעקב ן טובי דידיע] ן צכאח, ר' אברהם ברודו, ר' אליהו קלעי, ר' יצחק מרודים. [הוספה: (א) ר' אברהם אלכו, (ב) ר' אברהם ן יעיש, (ג) ר' אברהם הכהן, (ד) ר' אברהם וילייסיר, (ה) ר' אברהם ב"ר שמואל, (ו) ר' אהרן ויזגאן, (ז) ר' אליהו סומאן, (ח) ר' אליהו ספיסארו, (ט) ר' דוד נזיר אמרי, (י) ר' חייא רופא, (יא) ר' חנניה אליקום, (יב) ר' יאשיהו פינטו, (יג) ר' יהודה להוראנו, (יד) ר' יהודה מסעוד, (טו) ר' יהושע ן נון, (טז) ר' יוסף ן מנוטי, (יז) ר' יחיאל מונטוליה, (יח) ר' יצחק נאמרוט או נאפרוט, (כ) ר' משה וינטורה מטיבולי, (כא) ר' שלמה העדני ואביו ר' ישועה, (כב) ר' שמואל ב"ר אליעזר, (כג) ר' שמואל ב"ר שאול הכהן, (כד) פלוני אלמוני. חכמים שנחשבו בטעות ע"י אחרים בין חכמי ירושלם: (כה) ר' בוננזואה ן יעקב, כז ר' יוסף נאנסו, כז ר' ישראל ב"ר מאיר קוריאלי, (כח) ר' מרדכי מטיוולי—מטיבולי. (כט) ר' שמואל חאגיו.

פרק שביעי.

ר' מנחם די לונזאנו:

- (א) ר' מנחם ב"ר יהודה די לונזאנו ופנקיו, ר' גדליה קורדואירו.
(ב) רמדיל ומתנגדיו. (ג) תכונת נפשו וידיעותיו. (ד) חכם במסורה ועשיר בכת"י. (ה) ספריו. (ו) ימיו האחרונים.

פרק שמיני.

ר' ישעיהו הלוי הורוויץ בעל השל"ה:

- (א) יחוסו. (ב) מולדתו, רבותיו וחבריו והמכמותיו. (ג) השל"ה בפראג, רוב גדלו, עשרו וכבודו. (ד) עליתו לא"י וספרו השל"ה, [מכתבו מא"י]. (ה) בואו לירושלם. (ו) גדולתו, פרישותו ורוחב כינתו. (ז) חבריו. (ח) ימיו האחרונים, צרותיו ופטירתו.

פרק תשיעי.

מצב הישוב עד סוף המאה הרביעית:

- (א) מצב ירושלם במאה השלישית. (ב) ירירת המצב במאה הרביעית, עקת המסים והתקנות. (ג) נמל החובות ועזרת הגולה על ידי מחצית השקל. (ד) עדות האשכנזים והספרדים ויחסם בין זה לזה בימי המצוקות. (ה) משפטים בין האשכנזים והספרדים, פשרות ודברי ריבות, הריסת הישוב ע"י אבן פרוך.

פרק ראשון

הנולה אשר הנלתה מספרד בשנת הרנ"ב ליצירה(1).

א לפני סוד ישראל מעל אדרכתו, והגלה גלות שלומים, ויתבולל בעמי הארץ אשר בקצות חבל, עוד ניר לו בעמים, ושארית לו בלאמים. ניר אשר—לא שבת זכרו באלפי שנות פוזרו, שנים אשר סאות לאמים כרעו לרגלם—כרעו וגם נפלו. מבלי קום,—הקיסר המה אחרי כן את רגלם להפארת, ואף כדור אשר נגחו כצאן משפחות, כצאן מכתה מבית מסכתיהם—ומשכרי בני הדור ההוא צפו עלימו עוד ביתר חסון מעל כעלי בני ברית אחרת, המה באפם גבורה ובחלישות כח קמו בכל זאת אחרי נפלים.

הדור ההוא (הוא דור הבינים [מימעל אלמער] שאנו מדברים מהחכמים שהיו בזמנו) הציב לו יד ושם במספר התולדה אשר לכני האדם יתר הרבה מזכרון כל שנות קדומים. נסיונות רבות [פראקטעס] בו אתיו אשר יאלפנו דעת על כל גרל ימי חייו. המדות התכופות, המדות המגונות, הקנאה הנוראה אשר לרגלם הלכו תשכים בני ספרד ופורטוגאל, המבלגנות העזה ותוקף אמונת הנרכאים—בלחץ צוררי אדם—אל אל חי, גם החסד והחסלה אשר חשפו יתר בני הקאמים, המלכים והאצילים, למולם יפקלו בנו גדולות על כל סערכי לכבינו ויעוררו אותנו לכל דבר טוב ומעיל.

(1) [רוב הפרק הזה, ססימן א' עד סיסמן מ' מוסב על גרוש ספרד בכלל ועל גלות חכמיה לארצות השונות—וביחוד לא"י—בפרש, ומסימן מ' עד סוף הפרק מדובר על מצב היהודים בירושלם ומעמדם המדיני והכלכלי בתקופת הפרקים הבאים, הפרק הזה הנהו אישוא רק מבוא אל עצם הענין של תולדות חכמי ירושלם המתחיל עם הפרק השני. והנה, מאז שנדפס החלק הזה בראשונה בשנת תרל"ד, נתפרסמו ספרים מיוחדים ומאמרים חשובים על גרוש ספרד ומצאי הגולה ההוא, וגם על מצב היהודים בירושלם בימים ההם נתפרסמו תעודות חשובות, ומאמרים נכבדים. אבל כאמור, אין כל זה נוגע באפן ישר לתולדות חכמי ירושלם, ועל כן אקצי בהערות והשוואות לפרק הזה, ואציין רק אל חלק מן המאמרים המדברים מענין הפרק הזה, והם, עיד גירוש ספרד: בדברי ימי ישראל לגנץ ח"ו, ובדברי ימי היהודים בתורמא לרואנט ח"א פ"ב, הספר, מוצאי גולה סאת שפיר, מאוצר ישראל לאיידיששפין עוד ספרד, ושם הובאו המקורים בשפות זרות, ועל מצב היהודים בירושלם, עיי' סאמר, היהודים בארץ הצבי פרק שני, בירושלם לונץ שנה ג' צד 1 והלאה ב. מסכת סנהדרין ר' ישראל (שם צד 93), ומסכתים מארה"ק (שם צד 125), ושאר מסכתים המסעות של התקופה והיא שנאספו במעמרי לונץ ספר ג', ומסכתים מר' ישראל בקבץ על יד שנה ר'. א. ר. —.]

הליכות כל גויי הארץ בימים האלו לא היתה הליכות שפאניא ודרכיה, גאה ונאון עטרו אז את לבבות אנשיה לפי רום ההצלחה השוררת בככר ההוא. במשלם אז על אפסי ארץ, ורכבות אנשים הקריבו אז את אחרית כחם ויתר אונם קרבן אתנן לשפאניא, אשר מנפשות כל המרודים האלו רכשו למו כל הון יקר, חלי וכתם אופיר, ערי עפרות זהב היה להם, שבקו וירם לבם בתענוגות בשר ויהבלו. כל נפשם ומאווים היה אך למלאות תענוניהם, ודבר לא היה למו עם חקי האדם ומחרו. חקיהם חקי פראים, ומחרם סחר נפש. — זוכי אדם עגלים ישקון.

אך אחינו בני ישראל בעתות האלה הרימו כנפי המסחר ויאחזו שמה בהון עתק, עדישיאם עזה למעלה ראש על כל בני האצילים תושבי הארץ, המה ליוקר רוחם חרצו בכל מלאכת מחשבת ויכונונו גם בתי פאבריקען [חרשת] למרכה, ובתכונת לבם קשרו את אפסי תבל בלולאות חרושת המעשה והמסחר, אך לדאבון נפשם חיש שבתה מדהבה, כי לב בני שפאניא כיום נגרש, בקנאתם עליהם ועל רכושם, על כן דמו להכריתם וכל המתם לבלע, צוררי אדם אלו כמו אז את אש קנאתם בסתר לבם, ועוררו משטמה ובלהות סדון רק עבוד דתם ואמונתם, ולכן העלו אז נפשות רבות ועדינות על המוקד, גם כל חלי ומכה אשר לא כתוב נקרו ויאחזו לגרל תאומללים ההם — כל בעל בן דת אחר. אפס כי רבם מחפץ לבם לא החליפו-דתם, ויותר מזה הפליאו הנשים הספרדיות לעמוד כנסיון ומסרו עצמן והביאו בעליהן אתן למות יחד על קרושת השם, וכן יתר עמי הארץ הפליאו עשות ביום צר. [דברי החסיד יעבץ בספרו "אור החיים" פ"ב וספ"ה]. ובעזוז רוח טהור ומלא חרדת אלהים עלו כליל על האת. נורא היה החזיון, כי על האת כליל יחד העלו—והאת, האת! בחטולת ששון ותודה לאלהים חיים בעוז צרחו, ברון יחד כוכבי בקר, בן הריעו גם בני אלהים אלה—ברנע האחרון אשר התמו בו מעשיהם עם נפשם יחד, וכנבורי כח יחד התיצבו מחנה אש מול מחנה קש, עומדים הכן במערכה ועולים בלהב השמימה. אשריכם נפשות עדינות ויקרות. כי לא כפקדת יתר בני תמותה—אשר אך הרוח ישוב אל האלהים אשר נתנו—היתה עתה פקדת צבאכך, יען כי גם רוחך גם גוייתך עלו יחד במערה השמימה.

ב וזה דבר הגרש אשר נרדפו אחינו בני ישראל מארצות ספרד ופורטוגאל בקצרה: התושבים כבר חיו עוינים לישראל רבות בשנים, וכבר משנת ה"א קנ"א (1391 לספירה) פרץ ה' בעמו ישראל אשר כשבע מאות אלף מהם התענונו שמה על רוב שלום, וכסכת דברים חודרים של אחד הכמרים מעיר סעווי לא, בנאצות וגדופים עליהם הגרו רבים לפי חרב. וידע כבוד ישראל מאד, ושני מאות אלף מהם החליפו אמונתם למראות עין ויתרם ברחו לנפשם. כדבר הרע הזה קרה גם לקהלת קורדובה, מול עריא, וואלענצא, מאיורקא

חולתם, עדי אשר נחלי ארץ כתולע נאדמו בעת הזאת. ובשנת הר"ם ליצירה בימי פערדינאנד ואיזאבעלא אשתו, גברה יד הכמרים עוד הפעם, וננזר אמר לכוונן בית בקורת הדת [אינקוויזיציאן] בעיר סעוילא. ובעת הוקמה בשנה הראשונה כבר אכלה קס"ח נפשות מאחינו מלבד מאשר בערים הקרובות קרוב לשני אלף איש, ובשנת הרנ"ב באה פקודה נמרצה אשר כל היהודים יעזבו את כל ערי המלכות במשך שלשה ירחים. יותר מנ' מאות אלף איש עזבו את כל בית תענוגם, הונם, ומרכולתם, וקרוביהם אשר התערבו במו, אך למען הצל סגלת חמדתם ברית אלהים היקרה למו מכל. שמונים אלף חלכו לפורטוגאל הסמוכה, ונתקבלו שמה על משך שמונת ירחים בעד ח' דגרי זהב לגלגלת. ויתרם נפוצו על פני ארצות איטליא, תונרסה, מאראקא, וברבריא. גם במסעם זה מצאם קורות לא טובות, כי מתו, נמכעו, נהרנו, אף נמכרו לעבדים, [ספר "שכילי עולם" להח' מאהר]. והשר דון אברבנאל בספרו מעייני הישועה יספר, כי: מסונם ונכסיהם היה יתר משלשים אלף אלפים דוקא מי זהב טהור, ויצאו ביום צומם אשר התאבלו בו על בית אלוה. ולקץ ארבע שנים לגרושם הכל סג, מרה היתה אחריתם. כי לא נשאר אף כעשרת אלפים מכל המחנה, ויתום אף הכסף וכל אשר הביאו מארץ מולדתם, ע"ש. דון יאהאן בן אלפאנזו השני מלך פורטוגאל פתח למו שערי מדינתו בעד כצע כסף. ובכלות השמונה ירחים יצאו העשירים מהם למלכיות אחרות, אולם עוד נשארו יהודים בארץ. עד אשר צוה פערדינאנד בימי עמנואל בנו לגרשם. ואת בניהם כבשו בחזקה וינתקו אותם מזרועות אבותם לעבדים ולשפחות, ורכים מההורים בראותם זאת המיתו את צאצאי מקיהם ביד, לכל יפלו ביד מבקשי נפשם, ועל הנשואים לא נודע שם ישראל עוד.

גם ברומי היו פקודות לא טובות עליהם. בימי האפיפיור פאולי הרביעי, וכיסיו יצא צו כי ישאו אות קלון כבגדיהם. אפס כי בכל זאת המו האפיפיורים עלימו רב חסד, ורבים אשר נתקבלו בארצם. [הר"ש וירגא בספר "שכט יהודא"]. גם בסיציליען וסרדיניא אפפו אותם רעות רבות וצרות עדי לא נשאר למו פליטה מאויביהם. והננו מעתיקים ככאן את המוכא בנקזאנדר שאפטסבעריכט [כתב יד אחד אשר בכרלין שנכתב מידי אינו יהודי אחד בשנת 1564 לספירה, ומועתק בספר כ"ח מחברת ח' צד 8]. מתוכן הגזרה שהיה בפורטוגאל ע"י "פירמא פירי". שמה יספר: כי אש האינקוויזיציא היה מתלהב ביום יום, ככה בעיר ליסאבון, קואירה, קאימברה, פארטא, וככה בשאר ערי המלוכה, כי המלך בקש מהאפיפיור להביא אליו האינקוויזיציאן, ולא ארכו הימים עד שמצאו מקהלה אחת בכית הכנסת מהיהודים שומרים שם דתם, וערו אותו עד היסוד, והאנשים הוציאו לשריפה ולעינוים, ככה

נשרפו מדי שנה, עשרים, שלשים, ארבעים איש. ויותר מסאתים נקנשו ענש גדול ובעת הרכה נמלטים לערי מורקי, ואחרים לעיר פירארא שומרים שם דתם באין פחד. גם בעיר אנקונא [אשר על גלילות רומי עתה תחשב], שמרו אמונתם אבל פאויל הרביעי בהבינו זאת, שלח דבר על אודות האנוסים האלו, ומהם נשרפו... ושמונים מהם נשתלחו באניות משוטטות על הים. וכלל אומר דך שאין עיר באיטליה שאין בה סאנוסי פארמאגאליסים, ע"כ.

החוקר החסיד האלקי, ר' יוסף יעבץ דל, בחקרו על פשע ישראל אשר הרכה במ תאניה, יאמר: כי הקם הזה היה למפלגות, ולכותם דרסיסים, חלק לב ישראל, על כן נאשמו. והעון העצום שהיה בידם הוא עזיבת התורה. כי התלמידים נחלקו אז לכמה כתות: יש שהיו לומדים ששה או שבעה שנים אצל התלמידים הגדולים, והחדו שכלם כחרב חדה, ואחרי כן היתה תורתם בידם לכלי מפץ, חיש נזורו מסנה נסוגו מאחרי האלהים, ולא אסרו עוד ארון ברית ה', לא זכרת, ולא פקדוה, ולא העלו אותה על לב, ותהו גם על הראשונות. ויש אשר התיסרו עוד בכבודה ובעבודתה, אבל פרשו מסנה והתעסקו בחסדת עולם [כן כוונתו שם]. ויש אשר תפסו אמונת התורה, אבל לא שתו לכם רק לפלפל להראות גבורתם ויכולתם לשחר את השרץ בפלפולם, וכל ימיהם לא באו לתכלית התורה אין צריך לומר לתכלית הכל שהוא המעשה והחסידות, אלא אפילו לידיעת הדינים הנצרכין בכל יום כמו צצית ותפלין, ואיסור והיתר, [שם בספרו אוה"ח]. ויספר עוד [שם פרק י"ב]: כי ארץ ספרד בעת ההיא היתה מלאה חכמים וסופרים, ומצוינים בכל המדות החסודות. ובפרט בעיר הגדולה ליסבון, עיר ואם בישראל [לא ראיתי כמה בכל ישראל — כן לשונו שם] הנקראת ליסבונאה. שמה ישבו חסידים גדולים מחזיקים בתורה ומצות, ובפרט במצות הצדקה, עושי צדקה בכל עת סמם, כי אין עת ביום אשר לא יחזרו גבאי צדקה בשכונת היהודים, וכל תורתם לא עצרה בעד הרעה, כי העושים לשמה בטלו כמעוטם, ולא יכלו להגן על דורם. כי אלף יבישי וחד רמיבא אכלי יבישי לרמיבא. [לשונו שם בפ"א ופ"ב].

עננה הרת עצב חנתה על פני הנוסעים, קטב מזרי פחד כדמות שר—בלהות הלך לפניהם, אנחות לרכבות פרצו כל רגע מלככות בני היגון ההם, כנחלי דמעות נזלו השתפכו על ארץ הרמים ההיא על כל מקום עברם. — לא לנו להאריך בדברים כאלו כי אין זאת מכוונת ספרנו, ומטרתנו אך לבוא עד תכונת המשפחות אשר שרשו אחרי כן בארצנו הקדושה. ולא כתבנו זאת אך יען כי רבים הסתעפו מספרד ארץ סולדתם. ובטנם נפרט אותם כשטותם למושבותם נטיף מעט על משפחות כל הגולה בכללה, הנפוצים למקהלות שונות למקומותם.

(1) עם ישראל, אף כי אחד הוא בעצמותו כאחדות שם אלהיו הנכבד והנורא הנקרא עליו, הנה הניעו הפזור הרב—זה קרוב לאלפים שנה מאז נדח בקצות תבל—להיות שונה בלשוננו כלשון העם שהתגורר עמם. ולזאת נאמר עליו כיום שהוא נפרד לארבע סקהלות כוללות. (א) האשכנזים גולי הארץ עיי הרומאים, הנלו לארץ אשכנז בתור עבדים לאדוני הארץ שמכרו למו שרי הרומאים, וגדלו שמה בעושר ובמקלה. גם הצרפתים עד אשר גלו מצרפת על זרע האשכנזים יחשבו והאף ששפתם צרפתית, הנה ישתוו למו בכל עניני הנוסחות והמנהגות אשר קבעו למו חכמי בבל ואמליא שבאו אליהם אחרי הנדלים ועשו חילוף). נוסחת תפלתם שונה מעט מנוסח האמליאנים וספרדים. אחר נרוש צרפת בשנת ששים ושש לאלף הזה, נספתו רוב משפחות הצרפתים לאשכנז ואחוז גם לשונם. ויתרם נדדו לספרד ואמליא. בני האשכנזים נפוצו במשך הימים גם בארצות האלאנדר, דקאמארק, שוועדין, שלעזיא ופרייסין. ובאו גם בכריסטיניה אונגריה, וסדינת פולוניה וליטא. מצרפת הגלו גם כן כסמא פעמים. ואחרי אשר הפו אדוני צרפת את לבם עליהם למוכח במלחמתם עבד ריכארד אשר לא היה למו מוצא לכסף שבו עוד לשם. אבל נתגרשו סמנה שוב בשנת המיו לאלף הזה, כמריש, ושבו שם עוד כ"פ. ערי נעשתה למו הרוחה בימי קארל החמישי כמאה שנה אחד הנרוש האחרון, (שביע), וכבר בזמן הראיש דל היו קהלות חשובות בפולין ורוסיא (ע"ש סי' נ"א לענין תלמודי אשר בר' מיני שהיה מארץ רוסיא, אולם אף קודם לזמנו סבב ר' פתחיא בעל המסעות בארץ פולין ורוסיא לדעת שלום אחיו, והוא היה אחי הרמי הלכן בזמן בעלי התוס'). יהודי פולין נאחזו בבלידות רייסין, ומתחו רוסיא הקטנה, וכל נפת מאלדאו, ואליחוי, קרים, באסקראביעק, וכל חבלי ים השתור, (ובגלילות אלה נשתנה מצב הנושאות בימים האחרונים בראשית המאה החמישית, דומה מעט לנוסחת הספרדים, והמה בני תבורתם של החסידים הראשונים הנמשכים אחרי מנהגי הכעשים דל). בימים האחרונים נפוצו אף לארצות אמיריקא לערי געוויארק ופילדעלפיה, ולשונם שונה מעט אך על הרוב ידברו שם צרפתית וברייטאנית(3), וכל המנהגים ע"פ סדר האשכנזים כקליהן וכחוסריהן. הן המה

(1) הידיעות האלו נאספו מפי סופרים וספרים וכ"ע, עיי הגאון ר' צבי הירש חיות בספרו "מנחת קנאות", וכאן עם מעט הוספות על ידי.

(2) והראיש דל בתשובה כלל כי דין כי כתב, ח"ל: אני מחזיק את המסורת שלנו, וקבלת אבותינו דל חכמי אשכנז, שהיתה החורה ירושה להם מאבותיהם מימות התורכן, וכן קבלת אבותינו רבותינו שבצרפת יותר מקבלת בני הארץ הזאת, ע"כ, וענינו שם לתשובה להשווא על החסידה והוא עוף המקנן על הבתים, שבארצנו ובספרד לא היו אוכלים אותו והראיש סמך ע"ז שכן הוא מקבל מאבותיהם, ע"ש.

(3) [משנת תרל"ד ועד היום התרחב התפשט גלות היתורים האשכנזים ושאר המקלות

היותר גדול במפקד מספר עם ישראל.

ך (ב) ערת האטליאניס: הוליוס שרי רומי לרומי, ונספחו שם על אחיהם דרי הארץ ההיא כמאה שנה מקודם החרבן, התפשטו במדינות איטליא העליונה, התיכונה, והתחתונה, ומדינת נעאפל, זיצילייען ולאמברדיא, וישבו גם בקרי החפשות, גענובה, (הערצאגטום במדינת סארדיניען באיטליא העליונה). פלארענק, (עיר בירה בנראסהערצאגטום טאסקאנא). ווינעציא, (במדינת ווענעריג אשר בלאמברדיא), פיזא, (במדינת טאסקאנא) באלאוניא, פירארא, (ערים רשומות ברומי) ואוי סארדיניא וקארזוקע, המה המכרים שפת רומי אשר שבה בהמשך הזמן ללשון איטליא, מצבם ברע למאד כרוב הזמנים שהם שמה, אבל לא הגלו ממקומם בשום פעם, ולהם פיוטים נפרדים ושונים, ומעט גם מנהגות חלוקות מאחיהם.

ג (ד) ערת הספרדים—אשר להם נוחש גם המקלה הרביעית, המסתעריים או מערביים (21) יען כי על הרוב נמשכים אחרי

גם לערום וארצות אחרות, שלא חזירים כאן המחבר. א. ר—[.

(1) [עיון הערתי על מערכים ומסתעריים, להלן בפרק זה סי' ט'. א. ר—[.

(2) הגאון הרצ"ה בספרו הנ"ל הוסיף לומר בזה"ל: "ועוד נשאו מעט מזעיר מקהלות הקודמות המדברות בלשון ערבי, ונקראים עדת המסתעריים, אולם עניים הם בדעת, ונעדרים מכל מדע ותבונה, ואין להם חלק בתורה", ע"כ. ושרי ליה מאריה שהרבה דברים על רבבות ישראל גאונים בעלי תרסין אשר לא ידעם מתמול שלשם, ובפרט שיצא ללמד על הכלל כולו, וחזי למומר הכי. — ולולי ראיתי לא האמנתי הדברים כי יצאו מפה קדוש וצדיק נשגב כמוהו, ולפיכך פלטה קולמסו ע"פ דברי הגאון מהר"ר איסרלן בפסקים וכתבים סי' פ"ה מ"ש לעמיתו הח"ר יהושע, וז"ל: "ומה שכתבת לי עוד מענין עליוותך לארץ הצבי ולעיה"ק שיב"ב, אי מצוה הוא עתה אפילו ת"ח? הואיל ואין לנו בעונות קבוצ בחורים ות"ת לשם? דע לך שבדואי שבה גדול ומעלה יש לו אדם הרב בא"י, וכ"ש בעיה"ק לתועלת עולם הבא ועוה"ז— אמנם שמענו כמה פעמים שיש לשם בני ברית מערכים שנחשבים לרשעים גמורים, מוסרים מפורסמים, והם מורדים ומבלבלים האשכנזים שהם שומרי תורה, וגם כי המזונות דחוקים ומצומצמים שם למאד, והרוחים קשים, מי יוכל לעמוד בכ"ז? מלבד גודל רשעות הישמעאלים אשר לשם, לכן כל איש ישער בעצמו כהשגת גופו וממונו באיזה דרך יוכל לעמוד ביראת ה', ובשמור מצותיו, כי זה כל האדם, עכ"ל. ואם אך על זאת נשען הרב, הנה ירגזו בזה את דעת הישרה כי: א) המהרא"י לא ספר זאת אך על מתי מספר תושבי הארץ מלפנים, ואיך נאמר כן על כלל ישראל אשר לאלפים ורבבות? ב) המהרא"י דבר בזמנו במאה השנית לאלף הששי, ואיך נאמר כן אנחנו בזמנו זה הרחוק כארבע מאות שנה מזמן הרב ז"ל? ג) המהרא"י הזהיר בזה את אהובו הנאמן וספר לו כן ע"פ השמועה, למען יסתלק מן הספק, ובלתי ידוע שנתן אומן לפי האגדה הנזכרת, ובשגם שלא היה ביכולתו לברר הדברים מפני חסרון הכי דואר בימים האלו, ואיך נאמין כן אנחנו אשר כבר אפשר לנו לדעת דבר לאשורו מפי סופרים וספרים וכ"ע?

אחיהם אלו ומונהגים ע"פ דיעותיהם אלא שלשונם לשון ערב, והמה, מנלות ירושלם

ובאמת שנה ברואה כי לנכון ידענו כמה גדולו דעה מהם חריפים ומוסמכים ובקיאים, והם תמימים וישרים בלבבותם, מלאי חכמה ויראת חשא, ומהם כמה גאוניס מחכרים כהקדוש הריח ו' עמר ומשפחת בורגיל וכדומה, ואף אנכי הכרתי כמה מהם. והנני נותן לעיני הקוראים העתק מכתב יד שהגעתי בעיה"ק, משיכ החסיד המקובל, ר' סוליסאן ו' אוחנא, והקדוש האלקי שר התורה, ר' חיים ויסאל (אעפ"י שהיה מעדת הספרדים) להרב החסיד ר' יוסף ו' סבול (אחד מגורי האר"י ז"ל, וכמדומה שהיה אבי השר הגביר ר' יעקב שנהרג ע"י שר מצרים) שהשתנה ממערבי לספרדי, וז"ל הכתיי אות באות :

סופס כתב כמהר"ר סוליסאן ו' אוחנא על ענין שינוי השם של החכם השלם כמהר"ר ו' סבול ממערבי לספרדי וחננו על סלע המחלוקת.

איש אלקים קדוש הוא, נודע בשערים שמו, יהי אלקיו עמו, אין להאריך בשבחיו ולמלך, אין גומרין עליו את ההלל, החכם השלם, והכולל, המקובל אלקי כמהר"ר ו' סבול יצ"ו.

בהיות הגיע לירינו כתבים מק"ק מערביים, אשר במצרים, על אודות דברי ריבות שעברו ביניכם, כי אמרו שמעכ"ת היה יקר תפארת גדולתם ומעלתם בהיותו שוכן בתוכם, ועתה בגד בהם להשליכם, ולחוס עצמו עם הספרדים שאינם עמו, עם היותכם כולם קדושים, וכל ישראל בני נסיכים כולנו בני איש אחד אנחנו. ואב אחד לכולנו, ובורא אחד לנו, ומשפט אחד, כבר גרם הגלות בעוונות, חלוקת משפחות לרשונותם, בגוייהם הגוים אשר בארצותם, והכל על שם אחיהם יקראו כנחלתם, איש איש ממקומו, ומדבר כלשון עמו, עד ישיקף וירא ה' משמים, ונדחי ישראל יקבץ, להיות לעם א' בארץ. ואינו ח"ו כמוכח וכמהיר כי אם כמוכר, כי אין לעקור כבודו ממקומו, ולבגוד בכני עמו, ולהביא עצמו לידו לזות שפתים, כי כל השומעים פה דברים אלו תטהים ומתמיהים, איך שלם כמותו ומורה רוצה לחדש לו כבוד שאינו כבוד כי האדם מכבד את מקומו ואין מקומו מכבדו—ומה כי כל באי שער עירו יודעים, כי מעכ"ת אינו ספרדי. ואין להרחיב כמפורסמות, כי נמצאו בני אדם פה שכאו ממקומו והעידו, שכל משפחת, אינם ספרדים, נוסף ע"י כי מעכ"ת היה נמנה פה (בצפת) עם המערביים בכל הדברים, ובכל המסים, והנה עדיין כסאו לער יכון נכון, קדוש בביד שלנו, ואילו הדברים נשמעו לכל החכמים שמכירים חסידותיה דמר ותמהו נפלאו על הדבר — וגם בעיני יפלא, אלא שלמדתי זכות עץ האדון שעכבור שהקנישוהו הוציא אלו הדברים מפיו בעדן רתחא—כי לא מלבן, לכן אנו מחלים פני האדון שיעשה כפי חסידותיה וענותנותיה ויחזור למקומו כבראשונה, ותחזור עשרה ליושנה, כי זה הוא כבודו, ובירא דשחית מינה מיא... ואם אמרתי לפני האדון דברים שלא כהוגן ימתול ויסלח כמנהגו הטוב כי מי יחוש לכבודו חוץ ממני? וה' יודע כי לא כתבתי דברים אלו כי אם באהבה מקלקלת השורה גם מאהבת האדון, ועמו הסליחה אם דברתי שלא כשורה. ואני תפילי לבורא עלילה, יגדיל ויאדיר כסא מעלתו, ויאריך ימים על גדולתו, הוא ובניו כחפצו וחפץ דורש שלומן, ונאמן אהבתו, חותם סדר סלח נא לעון העם הזה.

הצעיר שוליסאן ו' אוחנא.

[הוא ג"כ מגורי האר"י ותהום עס יתר רבני לפס ד'מ"ר"ט]

גלגלתי הזקן ע"ס בלח שבע להג"ר ישכר פרנס בשנת ש"ע"ג.

כתב מצפת ח"ו מהר"ח ויסאל נר"ו, על דברי ריבות שבין ק"ק מערביים ובין החכם השלם כמהר"ר ו' סבול בשנותו את מעמו ממקומו שלא להמנות בכלל ק"ק מערכים בשום

אשר הלכו לספרד, ולזונטאניא, ונספחו שמה על אחיהם תושבי הארץ מקודם החורבן, המה המדברים שפת ספרד ופורטוגאלי והצליחו ימים רבים בעשר ובחכמה. ובימי הכאליפים מאמיני דת סחמד הנהיגו גם את לשון הערב, כי כבשו חלק גדול בארץ ספרד וחמכו ידי החכמים להרכות ספרי המדק, לכן השתמשו באותו הלשון בעת ההיא וכתבו בו ספריהם, אולם אלה אשר לא באו בעוד מלכי הערב וכן האחרונים בזמן, בהתחזק ידי הנוצרים ויגרשו את הערב השתמשו בשתי הלשונות יחד, והיו בקיאים כס, כירוע מרכותינו הריב"ש, והתשכ"ץ, הכיר"ב והרלב"ח, והרומים, ואף אחרי נורשו אחינו אלה משם, נשארו בכל זאת נאמנים ללשונם, ולתהלכותם, וגמוסם, וסדר התפלה, כמנהגם שם בספרד. המגורשים האלו נדרו עד איי יון וארץ תוגרסת, וארץ הצבי, ומחוזות הכרבריא אשר באפריקא.

דבר כי ספרי הוא:—

ראשי עם קדש המסולאות בן, המעלות והתהלות, תהלת ישראל, אם שלמים וגם רבים פרנסים מנהיגים. ועל צבא תהלתם החכמים השלמים, שלמכון יסגא אנסי. אם חשכו הראות בארבות, ואור עיני גם הם אין אתי להאריך כפי הצורך, אחוה דעי, כי נבהלתי משמוע, שמעתי ותרנו בפני לקול צללו שפתותיכם בארצכם כי בערה בכם אש המחלקות בתבערה ובמסיה ומי מריבה על דברי תוהו שאין בהם ממש. ובאמת לא נתבררו דבריהם אצלי, לא באתי עד תכונתם וכונתם! על מה בקש להקרא בשם ספרדי? לא בעל הבית הוא — להמנות בכלל פורעי מסים וארנונית—לדעת מאיזה קהלה הוא? ואם איזה קהלה יבקשו פניו להרכיץ תורה ביניהם מה טוב ומה נעים גם ברוך יהיה, וגם אם מערבי יזרח עליהם ממזרח היקרא שמו ספרדי? ואם מפני הכבוד? גדול יהיה לו בהתייחסו עם אנשי המערב המצוינים ביראת המא ובהכמת. והרב הגדול אור ישראל אשר מימיו אנו שותים הוא הריא"פ (ר' יצחק אל פאסי) יוכיח, ומה גם כי לא אחשוד אותו בסברא רעועה כזו, כי ידעתיו מנעוריו, היותו חסיד וענותן, וירא שמים, לא פנה אל רהבים ושמי כזב, להתרחק ממשפחתו וארץ מולדתו, ארץ המערב מיום באו שמה, וגדולה חזקה בדיני יחסין. ועל הכל אתפלא הפלא ופלא, על איש כמותו אשר ידוע לפניו כי רוב פדות במה (פזור האומה?) הוא לסבת היותו נפרדים משפחה ומשפחה כמשפחות האדמה, ולא כאלה חלק יעקב כי כלנו בשם בית ישראל, עם אחד ושפה אחת לכלנו, וארון השלום ישפות שלום לנו ולכם כחפץ חדש שלומכם

הצעיר ומסלמל, חיים וימאל.

וסמך להכתב הזה נמצא כתוב בזה"ל:

לשנתי חייב מפני הכבוד, כבוד רבינו החכם השלם האלקי גרין, ובכן שמעתי ותרנו בפני, לקול המון כקול שדי, על דברת... ואין להם לחלל שם. ואין נודע בשערים שם משפחתם כי לא זזה שכינה מכתל מערבי, לכן לחזק על האמת ולהורות על הנדל

חתמתי ואירך

אלף הכתבים הנזכרים לעיל העתקתי אותם מספר תשובות כת"י להרב מוה' יאיר גאבירון. אחרי מרבני מצרים הקדמונים בזמן מהרי"ץ ומהרי"ק וסיעתם, עיין לגבי ישראל הרב חירא זיעא בספר שה"ג היא מערכת מ' אות ס"ד.

יהודא זרחיא אולאי ס"ס. ע"כ מהכתי.

הן המה מיסדי הקהלות היותר נכבדות בישראל, ועדתם יקראו ספרדים, על שם ארץ מולדתם, בתורגומה: קאנשטאנטינאפֿל, אנדריאנאפֿל, סופית, ברוססא, אלעפפא [ארם צובא], דסשק, כאגוד, סאלאניק, זסירנא [אזסיר], ירושלם, חבון, צפת ומכריא. וכברבאריא: אלגיר, טוניס, טריפולי. במצרים: קהירא, אלכסנדריא, וככל הקהלות האלה כבר מצאו שסה ינם מאהיהם הססתערבים והיונים, ואתרי כא הספרדים ויסרו שם קהלות חשובים נגדו הראשונים אתריהם. וכצרת התישבו: בפאדית, באיונא, ברעסט, מארשעללא. וכברוימאניא נאחוז: בעיר לאנדאן ובנתית, ובניבראלטר אשר לברוימאניה בארץ ספרד. באטליא: ליווארנא, ווינעציא, מאנמזכה. בהאלאנר: אסמטרדאם, האג, ראטערדאם. וכן בעיר האסבורג ועיר המלוכה ווען. באונגארין: טעסעשוואר, זעסלין. בואליחי: בוקארעסט, וכן במדינת דענימאהק ושוועדין. באמיריקה הצפונית: פילדעלפיה, ניוארק, ומחוז מארילאנד ומאסישעטס — מאסאשועטס — וכן נמצאו בקוועבק, וקאנאדא, ובהודו מקרבית אשר לברוימאניה והאלאנר, ובהודו מזרחית: כבאטאווה, וחלק אויסטרליען.

ה ואלה המה ראשי גליות ישראל זקני הדור אלופי התורה אשר התישבו בארצות האל בימים האלה, כפי מה שמצאתי זכרם בספרים, וחטר צאצאם נודעים בתבל, והרבה מהם מחברים בספרנה א) הראש והשר זקן ונשוא פנים הגדול מלא תורה כאחד מן האמוראים (תאר הכבוד אשר אצל לו החסיד יעביץ במפרו אוהית), ר' יוסף חיון יושב בשבת תחכמוני בעיר ליוא באן הגדולה, והוא אבי הרב ר' משה חיון הרב האחרון בליסאבאן אשר הן בהורסעטא דמלכא, ומהם נמתקף משפחת חיון⁽¹⁾. ב) השר הספורסם אחד מגדולי העיר הגזרת גדול מרבן שמו, נודע ונתפרסם באיים מרוב חכמתו וגדולתו, חכמה גדולה במקום אחד וקרוב למלכים (זה הוא לשון החסיד יעביץ שם ויכוין על) רבינו יצחק אברבנאל.

ואלה המה הזקנים שבאו לשאלוניקי⁽²⁾: ג) החכם החסיד דון יהודא בן בן בנשת. ד) ר' משה אלבילדא. ה) החכם המקובל החסיד ר' שמואל פראנק⁽³⁾. ו) המפולפל ר' יעקב בן חביב, שחבר הספר

(1) עמיש להלן סנדון ספרו. מילי דאבותי שהרפסו נכדו ר' אברהם חיון, בפרק ו' סימן רי.

(2) הדברים האלה עד יותר הרבנים מועתקים מפירוש התהלים להחסיד ר' שלמה ב"ר ש"ם עתויה הנדפס בווינעציא שנת שיט, אשר היה למראה עיני בעיהק, וכלאלי החשובים סאן, המה רבנים שהנוסע ההוא התראה עמם בגלותו, ולא כלם היו מגלי ספרד.

(3) הרשדים דל בתשובתו האית וחוריר לוי מי ומיב מביאם, ודל: מצאתי בבואי חנה (בשאלוניק) חכמים ספרדים חסידים ואנשי מעשה ובפרש אביר הרועים זקן ונשוא פנים התחיש

הנקרא עין יעקב ובית יעקב" ז) וכאש השלישים ביום התלמוד, החכם ר' יוסף פאסי, (הנזכר ביפ' בית יוסף, והיה מורו של הח' הכותב ר' שלמה עתייה). ח) החכם החסיד ר' לוי נ' חביב, (היה בנו של הר"י חביב הנ"ל, וכתב הרב עתייה שביאת הר' הנז' לשאלאניק היתה באחרונה, ולכן אינו מקרימו אע"פ שראוי לכך כו'). ט) החכם ר' שלמה טיטיצאק, (אבי הרב הגדול ר' יוסף טיטיצאק, כיכ בספר קוה"ד) י) החכם פלפלא חריפא ר' משה אלמושנינו. יא) החכם עומד בפרץ ישראל ר' אברהם לבית חזן (לפ"ד הוא הרב הק' הפיימן מנדלי אנדרוליסיא אשר בספרד המהכר פיוט, אחות לנו קטנה, הנאמר בל"ל ר"ה ברוב ספר ואשכנזי). יב) חכם הרב הגדול ר' בנימין פאפו. יג) החכם הכולל דורש טוב לעמו ר' מאיר ערסה, (הוא בנו של הרב בעל עקידה). יד) החכם חריף ומפולפל ובקי גדול בתלמוד ר' דוד הכהן מקורפו, (חבר שו"ת פוסקים עמוקים מחולקים לבתים וחידושים נקראים משובת הר"ד). טו) חכם ר' מאיר אשכנזי. טז) החכם ר' ברוך אשכנזי הזקן והמקובל. יז) החכם ר' ברוך הבחור אשכנזי. יח) הח' ר' יחיאל אשכנזי, (המחבר ס' היכל ה' ונפטר בעיה"ק). יט) הח' ר' שמואל עוזיאל. כ) החכם ר' חיים די בושע. כא) החכם ר' יעקב אלבידא. כב) החכם ר' אליעזר השטעונו, (בעל קוה"ד ז"ל בקר את קברו בשאלאניק ועל מצבתו היה חרות הפרט, וחוא רמ"ם ישכון (הרי"ץ ליצירה), ולדעתו הוא בנו או נכדו של ר' שמעון אשכנזי ראש הדרשנים מק"ק פראנקפורט בעל חילקוט¹).

ואלה הם החכמים אשר היו בעיר אנדרינופלי (אנדרינופאל). א) החכם ר' שמואל סבע. ב) החכם ר' יוסף נ' וירגא. ג) החכם ר' אהרן הפולייש. ד) החכם ר' אברהם לוי, שעשה ספר "עבודת ה' לוי (עמ"ש"ל פ"ד סימן ד'). ה) החכם ר' ישראל די קוריאד, (שהי

ר' שמואל פראנקו, גם החכם הנעלה דון יהוא נ' בן בנשתי, ע"כ. והחסיד הרב ר' יעקב בן חביב בחק' לספרו עין יעקב כתב על אביו השר הנשיא החסיד דון אברהם בן באנשת כי סופרים רבים ומובהקים ישבו על שולחנו וכתבו המשנה והתלמוד כ"פ, ואצל בנו הנ"ל מצא כל הספרים האלה וכתב עליו אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו, וכן מצא ספרים אצל קרובו בן-באנשת ששניהם השאילו לו ספרים. ובהנשר (מכ"ע הוי"ל בלבוב) גליון 7 מביא ה' כרמולי נ"י כי מספר החנוך וכתוב בסופו, הספר הזה נשלם במאמר דון שמואל בבננשת בן השר דון מאיר בבננשת יום ה' לחודש סבת שנת ע"ז"ר, ואולי עליו כיון הריבית ז"ל.

1) ואלה הם הרבנים תלמידיהם של הנ"ל כפי מה שחביא הרי"ש עתייה הנ"ל: החכם החריף ר' אברהם סירלייו. החכם החסיד ר' שמואל די מדינא. והחכם ר' יוסף נ' לב. החכם ר' משה אלמושנינו. החכם ר' מרדכי מאטאלון. החכם ר' שלמה לבית חזן. החכם ר' משה ב"ר מאיר אשכנזי. החכם ר' שלמה הכהן. החכם ר' פרחיא איטאלינו. החכם יעקב קלאברוש ב"ר שמואל סמוט, ע"כ.

אח"כ מרכיב צפת.) (ו) החכם ר' יצחק פאסי, בנו של חנאון ר' יוסף פאסי.

ן. וא"ה אשר היו בארץ קושטאנדינא (קאנסטאנטינאפול): (א) האיש משה הנדול בכל מלכות שולטאן סולימן הוא השר רופא המלך, ר' משה הסוּן, בנו של ר' יוסף הסוּן, רופא שולטאן סאליס. (ב) ויוסף הוא המשכיר לכל עם הארץ ובקי בכל חכמה. החכם השלם ר' יוסף טיטיצאק, (נוכר בבית יוסף בכמה מקומות, והגר פסקים מרובים, אבל לא עלו לרפוס, וחבר ספר "פרת יוסף" על קהלת קוה"ד). (ג) ואיש גדול ובקי בתלמוד, זקן ונשוא פנים, החכם ר' שמואל חאקאן, (נקרא גם ר"ש חכים, והוא בר פלוגתיה דהריב"ר והר"י טיטיצאק, ונוכר גם בכ"י כ"ס), ובקושטא היו ע"כ (ד"ו ספק בכתב) רבנים גדולים, וראש לכל דורו, (ד) הרב הנדול ר' אליהו הסוּרתי, מתושבי הארץ. (הוא רבינו הרא"ם והיה מלא אף בכל חכמות ומלמד לאחרים ומוכיר מזה בתשובתו ס"ס נ"ו, וז"ל: "ולא בלמוד התלמידים בלבד אבל כל אחד לפי חפצו, יש שיחפץ ללמוד תכונה, ויש שיחפץ תשבורת, ויש שיחפץ ללמוד מספר וכמה למודים מתחלפים", ע"כ.) (ה) החכם המפולפל ר' אליהו אלפגיי. (ו) החכם ר' יצחק נ' מוסה. (ז) החכם ר' יעקב נ' בידיאה. (ח) החכם ר' ש"ט בן צרויה, ואחרים. — ובארץ ברוססה היה: (ט) ר' יוסף נ' לב, ואחרים. — גם אנשי מעשה.

ובארץ מצרים היו: (א) הרב אור התורה ר' יעקב בירב, שאח"כ בא לא"י, (עיין תולדות לה"ן פ"ד סימן א'). (ב) החכם ואיש גדול, ר' אברהם די קשטרו, שסביתו היו יוצאים בכל שנה שלשת אלפים זהובים לצדקה, (הוא אביו אביו של ר' יעקב קאשפרי, והיה הממונה של מכס המסכע מאת המלך סולטאן, ובגזרת "פורים איל מצריין" בימי אוטומן פחת מצרים ספר הדברים לפני אדונו השולטאן, וישלח המלך חיל גדול ונצולו ישראל על ידו, אף הוא נחל כבוד וינשאווהו בכל ארץ מצרים (קוה"ד). ופרשת דבר הגם קורים במצרים כמגלה בכ"ח אדר בק"ק מסתערבים) 1). (ג) החכם ר' יוסף נ' זאמירו. (ה) החכם ר' יוסף סירדיוו. 2)

ובארץ פאטרו (פאטראס, עיר בארץ הנריכין [יון]): (א) החכם המפולפל ר' יעקב פאפו, אחי הרב הנדול ר' בנימין פאפו. (ב) החכם ר' חייא ברוקאש. (ג) והחכם ר' משה חנון.

ובראש כל מלכות איטליא, רומניא, ווינעציא: (א) איש שר ונדול, החכם דון שמואל אברבנאל. (ב) וגם החכם הרופא הנעלה, איש אלקים נשוא פנים דון יוסף אברבנאל, אביו של השר נכון ונעלה דון יצחק אברבנאל.

וגם בפירירה (פירארא) היו אנשי דעת וחכמה, וכפרט השלשה בעלי

1) [עיין על זה לה"ן פרק ב' סימן ב'. א. ר. — ו.]

2) [אולי יש טעות בשני שמות אלו וצ"ל ר' דוד נ' זאמירו, ור' שמואל נ' סירדיוו ?]

חניות: א) ר' יצחק די נורצו. ב) ר' אנגילו מאופני. ג) ר' משה ממדינא. ובאנקונא: א) החכם ר' משה בן פישאנטו, זקן וירא אלהים¹). ב) החכם ר' משה כולא²). ג) והחכם ר' שמואל בן צור, חריף ובקי בכל חכמה.

ואלה המה החכמים אשר הלכו משאלוניקי לא"י: א) החכם ר' אברהם שלום, (התישכ בצפת). ב) החכם אחי ר' שמואל קתייה, (הוא לשון אחיו החסיד ר'שעתייה וכפ"ה היה אביו שלהר"י ש"ט עתייה הנזכר בת' מבי"ט), ג) החכם ר' שלמה גורליו (סירליו?³). ד) החכם ר' שמואל סטראני. ה) החכם יצחק מר חייס³). ו) החכם ר' שלמה אלקבץ. ז) והחכם ר' יוסף קארו.

ז) ויתר הרבנים גולי ספרד, לפי הנודע מספרים, הם: א) החסיד ר' יוסף יעבץ מליסאבון, בעל "אור החיים". ב) ר' שלמה ב"ר ש"ט קתייה. שבא לשאלוניק ומשם לא"י³). ג) ר' אברהם ב"ר שמואל זאקוטו, בעל ספר היוחסין, מגולי ספרד, כמובא בספרו. ד) הקדוש החסיד ר' יהודה חייט בעל מנחת יהודא להמערכת, ושמה יספר ממה שעבר עליו בספינה בלכתו מליסאבון. ה) ר' יצחק בן ר' יוסף קארו מטולוטלא⁴), רודו של טרן הכ"י ובספרו "תולדות יצחק" מספר מתלאותיו, (ו"ל: "שמה" (בקאספיליוען) שמה החזיקתנו שמועה שמענו מאת מלכי ספרד בו, וברחתי לארץ תוגרסה). ו) ר' מאיר בן גבאי המקובל, בעל ספר "עבודת הקדש ותולעת יעקב", שהיה עוד קטן בעת הגרוש. ז) ר' אברהם די בלמז, בעל ספר "מקנה אברהם" על דקדוק. ח) ר' יצחק עקריש, כמובא בספריהם. ובעל מה"ד מכיא עוד: ט) ר' שמעון נכד הר"ר שמעון דוראן בעל התשב"ץ. י) דון גדלי' ודון יוסף בן יחויא. יב) ר' מאיר בן וירגא, שעמד ימים רבים בתוגרסה, וכא לאמריא זהרנהו לסמים, ועוד כמה רבנים זולתם.

(1) שמו ר' משה בכה"ר חיים בן החכם כהר"ר שם טוב לכית פיזאנטו, וחבר ספר "גר מצוה" על אזהרות של הר"ש בן גבירול ועדיין הוא בכת"י, וראיתי אותו אצל בני משפחתו בעיה"ק, ועמ"ש להלן פרק ד' סימן י' מענינו.

(2) אולי צ"ל באסולה, וכ"כ במאמר התולדה להר"ר צונץ על הרב ר' משה באסולה הנזכר בס' מאור עינים להר"ע מן האדומים, והוא שהלך אח"כ לירושלם. [ונזכר להלן פרק ה' סימן ז' א. ר.].

(3) [נזכרים להלן בפרק ד' א. ר.].

(4) [הר"ש רואנים ברי"י בתוגרמא חשבהו בטעות בין חכמי ירושלם, ועוד אדבר עליו להלן בסוף פרק ד' א. ר.].

ח אלה ראשי הנולה אדירי התורה, אשר כשואה וסער בארץ תלאובות נדרו מדחי אל דחי עד אשר רחם ה' את עמו, ומצאו למו מנוח בצל המלכים האדירים משבטי המושלימאנים יר"ה, ויהי לבם ועינם עליהם לטובה, ובהודע ערך רבותיגו אלה אליהם, הובאו גם בהצרותם ושיירותם, וידעו להוקיר חכמתם ויושמו גם לרופאים ופקידים בכל הארץ, ואיזה מהם אשר הרימום על, להיות גם מרואי פני המלכים האלה, ולעסוד בסוד שרי המועצה, כי נחלו כבוד חכמתם, והפיקו רצון מאתם, ובעבורם הביטו בעין חמלה לחסות גם על עניי עם, פליטי ארצות החרם אשר נפשם ברעה התמוגג, ויצא דבר מלכות לקבלם בכל מקום בואם, ולהאחז גם במשפט אזרחי הארצות האלה.

חיש ברק אור, גם יגון ואנחה! נצני המדע והתבונה, החלו לשוב להתנער מערמת מפתם, ויחדשו פרחם ע"י אבירי הרכנים תופשי התורה האלה, ככוכבים מזהירי חן במסלתם. כן הפיצו הרכנים האלה אור יקרות, ויופיעו באור חכמתם ותורתם ע"י רבי תלמידיהם אשר שתו בצמא את דבריהם ונהרו אליהם מאפסי ארץ.

ומעתה נעתיק עצמינו להטיף מעט מלים על מצב עיר הקדש בעת ההיא עד בואנו בדברינו אודות חכמי ורכני העיר, בפרק הבא אי"ה.

ט מצב עיר ירושלם בימים האלו: שלש מקהלות שונות מעמנו התאחדו אז בעיה"ק, תחת פקודת נציב העיר (כאשא) המושל בטעם הוואזיר הוא משנה השולטאן מקאנשמאנטינאפלי (א) המקהלה הנאחזה שמה משנים כבירות, היא מקהלת האשכנזים⁽¹⁾ והיו דרים סביבות החצר הנקרא גם כיום "דיר איל אשכנזי" העומד ברחוב המיוחדת בשמה "רחוב היהודים".

ומלפנים בזמן ממשלת הנוצרים היתה מקהלה נכבדה למאד, כי יסדוה רבותיגו בעלי חתוספות הצרפתים, אשר העיר ה' את רוחם ע"י ר' יעקב⁽²⁾ שליח

(1) [ההחלטה הזאת שרמו לה המחבר כאן, וכתבה בפירוש להלן בפרק ב' סימן ה' (ע"ש). שקהל האשכנזים קדום הוא בזמן בירושלם לעדת הספרדים והמסתעריים, מעונה בקורת, ויש לבעל דין להזקק. אבל אין זה מעניינינו בספר הזה, ועל כן די בהערה זו. א. ר.—].

(2) באוצה"ש להח' כרכולי נמצאה העתקה על קלף (מובא ב"הלבנון" נו' 9 שנת תרכ"ו). ז"ל: "אלה כתבי הקבירות שבא"י אי"ה הביאם ר' יעקב שליח נאמן מהר"ר יחיאל מפאריז אשר יש לו בישיבתו שלש מאות תלמידים יצ"ל, והלך ובא ר"י הנ"ז בכל גיליו איזי ובכחו ובכל שאר מקומות, להוליך נרבה גדולה למדרש הגדול דפאריז יע"א". (וזה היה בשנת ה'א, לפי עדות החכם הנ"ל) אולם גם קודם לזמנו בא הרב שמואל בר' שמשון טאנשי פרוכניצא בש"דא ותתקיע בחברת הר"ר יחזקאל כהן מלונלי, ור' סעדיה, ור' טוביא, ויבואו במרשיאל ויירדו באניה עד אלכסנדרי, וילכו כל ארץ גושן ובמדבר עד בואם לעת"ק ובאו חברונה ושם מצאו ראש הגולה מכלל ובידו חותם הכאליפה אחמוד מבגדאד

נאמן של רבינו יחיאל מפאריש, אך לא רבו הימים, וישומו אותה הטאמארים ותשאר שמה ושאינה, זולתי עם קטן ודל מנין קטן מאבי אשר ירמו עליהם הרמב"ן ז"ל במכתבו משנת כ"ז לאלף הזה בכ"ז התחזקו כמה מרבתינו לעלות שמה בחרף נפש ויחיו לא מקנה ולא קנין, ובכ"ז התחזקו כמה מרבתינו לעלות שמה בחרף נפש ויחיו חיי סגור ופחד, וייסדו איזה קהלות קטנות גם בשאר ערי א"י כמו שמזכיר מזה הרב בעל כפתור ופרח, וגם בירושלם היו רבנים ידועים, כמו ר' ברוך, שמזכיר הרב בעל כ"פ, והרב ר' אליהו ספיירא, שהיה בזמן קצ"ח לאלף הזה. והרב ר' יוסף בוטפוס, והנאון ר' נתן ספראנקפורט, בימי הנאון הר"י ברונא כמוזכר בתשובתו סי' רפ"ט ור"ץ, ור' משה די"ל מדינא בנו של ר' אבא הזקן מקאנדיא. והרב רבינו עובדיה מברטנורא, שהיה הראש לרבני ירושלם לעדת האשכנזים בימים ההם, וזולתם אשר יאריך עלי לפורטם עתה¹) אולם ערך מספרם היה מעט מאוד, לפי מה שהודיע לנו הנוסע המפורסם בזמן הנגיד ז"ל את מספרם משנת הרפ"ב ליצירה שחיו אז רק כהמשה עשר בתי אכות. ב) המקלה הגדולה, בערך הושבי' למספר יתר האזרחים, היא מקהלת הספרדים, והיא הנאחות שמה מזמן גלות ספרד, אשר הגלו ממעם המדך ללכת באשר ילכו, ולכן באו רבים מהם אל הר הקדש ובחרו בירושלם, ולפעמים נהרו אליה מארצות סגוריהם, כרומא, שאלאניק, אלעפא, וסצרים, ודומיהם. יען כי המקומות האלה בלתי רחוקות מעיר קדשנו תוב"ב, והיו עולים להתקדש בה שנים ספורות, או לאיזוירה, (להשתטח על קברי אבות) יען כי הסכנה לא היתה גדוה למו כי, לפי מרחק המקומות, לא כן האשכנזים אשר בארצות אשכנז וצרפת, כי לפי רוחק מקום מגורתם היה להם אסון גלוי וסכנת דרכים, לכן אך מעטים ושרידים היו אשר הסתכנו לעלות אל הקדש.

אשר מלך משי' תתקיים עד תתקפ"ח. ובחברתו הלכו כל ארץ יהודא עד עיר ברעם, ומר שמואל לא עזב הראש ההוא והלך עד גינה הנקראת מוסיל, ארצו של הראש, אח"כ שב לארצו והביא בידו גם חותם מלך ירושלם (ממלכי הנוצרים שהיו בימים ההם) לכל הבאים באה"ק וכידו כל דברי מסעותיו שכתב זכרון בספר, וילך לערי צרפת הצפונית וערי אנגלישורא, ויער את רוחם לעלות ירושלימה. ובשנת ד"א תתקע"א עלו לאה"ק יותר משלש מאות איש כולם רבני צרפת ואנגליטירא. וז"ל הספר הנקרא מסע ר' פלאסינא. הנמצא באוצר די רומא: "אלו הדברים ראויים להכתב לידע מקום קברי אבותינו אשר בזכותם העולם קיים. וזה כרור כאשר ארשום ע"פ אדם שהי' בא"י עם הרב ר' יהונתן כהן מלונדון (הוא מפרש הרי"ף) ושמו ר"ש בר' שמשון" (העתק מכתב ה' כרמולי, וכותב שם שבירו העתקה מכ"י דע ראסמא וכבר העתיקו לשון צרפת בספרו הליכות א"י). [כל הכתבים הנזכרים נתעורסו במהמער' של הח' פונץ חלק ג'. א. ר—].

[1] וכבר כתבתי ספר שלם ביחש הרבנים האלה, וברצות ה' אוציאו לאור. [הספר הזה לא נמצא עד היום בארכיו של ה"ב פרומקין. א. ר—].

(ג) מקהלות המסתערבים, הסכונים מורישקעש, תושבי הארץ סאז, מסשפהות המערבים הכאים מבארבאריא1) ומספרם היה מעט בערך אחיהם — סך כולם לפי מה שהיו בזמנו של חנוסע הנזכר כפי מה שהזכיר היו שלש מאות בתי אבות מלכר אלמנות, שהם יותר מחמש מאות (ור"ל סך הכל עם האלמנות היו יותר מחמש מאות, ובעל ספר שערי ירושלים שהוא סעתיק ג"כ ממנו, ערבב מאד הדברים עם הנאמר בספר שפת אמת להר"ם חאגיז).

י הימים האלו היו למו ימי השקט, וכלכלו את ביתם בכבוד והרוחה, והיו חפשים גם ממשא מלך ושרים כי מלכי חסד היו שבטי המושלימאנים, והיו בתוכם גם עשירים בעלי מסחר וקנין אשר גמלו חסד עם בני העניים מלכר מעיני הצדקה והישועה אשר נושקו ע"י אחיהם גבירי טורקי, רוסי, ומצרים, ואמליא, וזולת זאת נחלקו ביניהם עובונות רבות, מאלח שלא הניחו יורש עצר אחריהם, ועל דעת כן היו באים שמה האנשים האלה לשכון בכבוד בעיה"ק, שאחרי מותם תחלק שאריתם בין הת"ח והעניים, וזוהו היו מפרנסים גם יתר צרכי המקלה. דלת העם הבלתי בני תורה נעזרו הרבה ממלאכת חרש וחושב, או מקנה וקנין. — סך מקבלי פרס הצדקה היה כשתי מאות לערך, אהבה ורעות שררה בין כל המקהלות יחד, כי עין בריח לא היתה צרה בחברתה, ובכ"ז ירד הרבה מצב העם בעת הזאת ממצבו לפניו בזמן רבינו ר' יחיאל מפריז ז"ל, שהיה אז כמו כמה נכבדים ועשירים מופלאים. ועס"ש למטה בהערה [2 צד 21].

יא המקום אשר חתישבו שמה היהודים, היה בחלק העיר הסמוך להר ציון העומד בדרום ירושלים, הוא המקום אשר ישכנו שמה אחינו בני ישראל גם כימינו אלה, ותכונתו: בין המבצר הנקרא "מגדל דור" (כל"ע אל קאלעה) ובין רחוב כותל-המערבי, ועד היום קורין אותו "רחוב היהודים", והיא אחוזת אבותינו האשכנזים משנים קדמוניות, כאשר יש אתי שתי העתקות מפנקסי הערכאות של המושלימאנים, אשר עמדו על הדבר וחקרו אמתת הענין, ועתידי אני לתתם לפני הקוראים ברצות ה'. במקום ההוא שם גם הרמב"ן ז"ל משכנו ובהר בחורבה אחת משם לבית תלמודו והוא אחרי כותל "ביה"כ ר"י חסיד" הבנוי עתה לתלפיות2), וכן כל הבאים

(1) [הדברים כאן אינם מדויקים, כי מערבים ומסתערבים אינם אחד, כי אם שתי מקהלות מיוחדות, המסתערבים הם בני תושבי הארץ מלפנים, והמערבים הם העולים אל הארץ מארץ המערב (מארוקו, אלג'יר, טונים וכו'). ואמנם לשונם של המערבים והמסתערבים היתה הערבית, ועל כן חיו קרובים זה לזה, ונכללו בזמנים שונים בתוך קהלה אחת. א. ר—].

(2) החורבה הזאת נשענת על י"ב עמודי תוך בתכנית בנין עתיק ונהדר אבל עוונה שאית זממה התח יד ארונים זרים וחשך-משחור תארה, ובהיותי שמה ראבה לבי על גועל

אחריו: רבינו הרע"ב, והחסיד השל"ה, ודומיהם, ישבו בשרירי משואות הכתים ההם, והנוסע המפורסם שאנו מעתיקים מדבריו יספר בשם רבינו הנגיד ז"ל, שאמר לו על אותו הרחוב עד המקום הסמוך להר הבית "שנחשבת הכל להר ציון" וזאת היא נקודת עיר ציון גם לפנים, וזה שאמר הכתוב: "יפה נוף משוש כל הארץ, הר ציון וירכתי צפון, קרית מלך רב", שהוא עבר הצפוני של ההר ציון העומד בדרום ירושלים, (וכי"ג גם מרגל הרב"ז ז"ל סימן תשל"א לענין הפרשת תרומות ומעשרות בירושלים שכל שכונת היהודים הוא רק בעיר ציון ולא בירושלים ונמצא שלא קלפו מחיצות, וכן יקראוה גם הגוים "צהיון" ע"כ). ולפי מה שזכיר הנוסע הנ"ל היה בימים ההם לכל הקהלה אך ביהכ"נ אחת אבל יפה ומבודדת, בארבעה עמודי תוך, ולפנים מסנו היכל נחמד בית משכנות לאביר יעקב עם תשעה ספרי תורות ע"כ.

יב מעמד אנשי ירושלים והנהגת שליטי ופחות העיר:—אף כי מלכי חסד היו התוגראים, בכל זאת היו נלחצים תושבי ירושלים לפעמים מירי שליטי העיר והפחות אשר הפקדו מטעם הממשלה, גם כל חסן המלכות, ועז משרתה העצום, לא עצר בעד השליטים ההמה לכל יעשו המזמנה כעולה על רוחם — יען כי רוכסי החרים ויתר המעקשים גם בריחי הימים מבדילים הרבה בין עצמת ידה וכחה הכביר לבין מושלי סוריא וערב, גם מצב הימים הראשונים לא הרכה נפלאות בכח כל ממשלה, כי חסרו למו הסכונות הראויות כאשר עמנו היום, ואף צי אדיר רק כשואה התגלגלה, ואופני מרכבותיה גם המה אך על הרוח הוחילו, ולכן כטרם משך חצי שנה לא באתה האניה על הרוב אל נמל יפו. — הדבר הזה דכא גם את חית בני ירושלים והגליל, כי באו בנים עד-משבר סחסם מושלי העיר הקריצים,

מראיתה. [על דבר בית הכנסת המיוחס לרמב"ן עיין דברי ב"חרכות ירושלים" צד 23 בהערה וע"ר זכויות האשכנזים על "החורבה" עיין לקמן תולדות חכמי ירושלים חלק ג' פרק ה' סימן פ"ו. א. ר. —].

1) וכי"ג בסימן תרל"ט, וז"ל: לענין השאלה דמקראי משמע דהר הבית והבית המקדש. גבוה מירושלים, ועתה אני רואה שהיא גבוה יותר מהם? כו', והשיב: כי שני דברים גרסו, כי הגוים כבשו את הבית ומשנאתם ערו עד היסוד. ועוד שלא יהיה גבוה ממקום שלהם, ולפי שהמקום מדרון, היו הגשמים שוטפים את העפר התחת, כו'. וגם מלכי הישמעאלים היו חופרים כדי לגלות יסודות הבית לבנות עליהם חומות הבית, תדע דתנן "ושתייה היה גבוה מן הקרקע ג' אצבעות", ועתה שאלתי פי הישמעאלים ואמרו: "שהוא גבוה שתי קומות ויותר" כו', גם ירושלים נחרבה כמה פעמים, ומפולת הבתים נעשו תל וברוב הימים נכבש המקום ההוא כו', ובנו עליה בתים כ"פ עד שנששה גבוה, וכן תמצא אף היום בנינים תחת הקרקע ואפילו יחפרו בעומק לא יגיעו לקרקע בתולה כו', עוד משמע דציון היה בהר ועתה אני רואה בתים גבוהים מציון כו' ואמרו לי שנמצא בתים בסוף הכנין בנויים בסלע צ"ל שהם מכלל ציון. ואמרו הישמעאלים דשכונת היהודים מכלל ציון, עכ"ל. העתקתי כל זה מפני כמה דברים

ולא השיגתם ישועה זולתי בדרך נמי ונפלא כמו שיבוא בדברינו. ומדרכם של השלימים ההם היה להצצם, ולשלול כל רכושם, הונם, וחמדתם, ולפעמים הפשימו גם עצמם ועורם מעליהם, למען ימציאו את תכן הכסף אשר נשאו עליהם לכפר נפשם הנקיה, ועיין בדברינו להלן וביתר החלקים מספרנו זה כמה גזירות חליפות אשר באו עליהם ברוע לב העריצים הפחות הישמעאלים האלו, ואף במשך המאה הזאת שהיתה למו כמעט הרוחה לא נמלטו מהקליל תמיד על היהודים כפי שיוכיר הנוסע הנו, שהיו חושבים אותם לעם כבר עון אשר יחרה האלהים בפשעם לסגור את ארבות השמים מהריק מטר על הארץ, ולדעתם היה העון גורם במה שהיהודים אינם נוהרים מלשונות ויין כמוהם (כפי דת האלקראן). ובקשרים לחודש כסליו שנת הרפ"ב ליצירה העליל המושל עליהם, והתקצף הרבה ע"ז עד שנתפים במאתים דוקאטי (כסף 1), וכן אסרו לכל יחודי לשאת מלית או מעיל צמר(2). והפחות האלו מלבד עז משרתם הבלתי מונבלה, התחפשו לפעמים גם כרוכלי ארץ למען בצע בצע, ויהיו מביאים מארץ מצרים סחורות גרועות, והיו מפיצים אותם על התנרים לחלק ביניהם למען הרבות במחיר. והוכרחו להמציא למו סעותיהן מיד. ודי בדברינו עתה בפרק הזה שהוא כעין מכוא למה שיבוא להלן איה.

פרק שני

רבינו יצחק הנגיד שוליו או שולל.

א בימים האלה דרך כוכב סיעקב, והאיר נוגה השחר על ראש אדוננו ורבינו, האלוף המוכתר בכתר תורה, כהונה, ומלכות, הנגיד רבינו **יצחק הכהן שולאל** זכרו לברכה, אשר ננלו לנו קוי זהרו כהדרם מקצה ארץ מצרים, מאז הוכן שמה כסא כבוד גדולתו מטעם המלך ושריו, ע"פ בחירת היהודים גרי הארץ, בשבתו על כסא אחי אביו הנגיד הראש, שלשלת היחס והמעלה, מזה נתן שולל

נחוצים שאפשר לסמור מזה, וע"ש עוד בס' תרל"ג שכתב ג"כ מזה וחקר לענין ציון וקבר חולדה אם היה בתוך ירושלים והעלה שהיה בתוך חומות ירושלים, וכי ושוב ראיתי בהמוכר פירות (דף ע"ה) "ירושלים קמיתא ג' פרסא הוי" נמצא דקבר חולדה בתוך ירושלים אף על פי שעתה היא בראש הר הזיתים, ע"ש. וזה לא כהחלסת הריי שווארץ שהכחיש הקבלה דקבר חולדה היא בראש הזיתים.

(1) [עיין על זה להלן פרק ד' סימן י"ג סעיף י"ד בהערה. א. ר—].

(2) ועיין מזה גם בתשובת הרב"ז סימן רמ"ד, וז"ל: "ואני מצוה לכל הגשמעים אלי לעשות מלית של צמר כ"י ואם יש סכנת בדבר, כגון בירושלים ת"ז שמונעים הישמעאלים את הישראלים מלהתכסות במלית של צמר יעשה לו מלית קסין, ע"כ.

נ"ט, אשר היה לשר בימים הראשונים על כל מלכות מצרים וארץ הצבאי).

(1) כתבי הר"א המובא בספר כתר תורה, וז"ל: "ובימים ההם היה במצרים אחד מ' החכמים נגיד ומצוה ושר ממנה מתחת יד המלך על כל היהודים הנדחים בארץ מצרים בארץ הצבאי ובכל מלכויות ארץ מצרים, והאיש הזה שמו ר' נתן הכהן שול"ץ, איש חכם ויודע בכל דבר והוא מאנשי היחס והמעלה, וילך ר' נתן הנגיד לאור באור החיים ויועצו היהודים ויקימו עליהם לראש ולקצין ולנגיד את הנכבד ר' יצחק הכהן שול"ץ, כו'. ע"ש. ועיין בתשובת הר"י בי רב סי' ל"ח וז"ל "והנה בזמן הנזיר (צ"ל הנגיד) מוהר"י שול"ץ ז"ל בהיותו במצרים נשאנו ונתנו בדבר הזה, מפני שהנכבד כמוה"ר נתן שול"ץ לא צוה שיעלו אותו לא"י, ומסקנא בינינו היתה שיעלהו וכן נעשה, ע"כ. ועיין ברוב"ז בחדושות סימן תשמ"א שמשמע, שהיה להם מנהג פשוט להעלות מתי מצרים לא"י, ושם בסימן תרי"א נשאל על המנהג מפני שלפעמים מתפרקים האברים, והשיב: דמות, שהוא לתועלת המת, ע"ש. ועיין ברוב"ח סימן ס"ג שהעלה ג"כ דשרי אם לא שצוה לפני מותו בפירוש שלא להעלותו, ע"ש.

[ע"ד הנגידים ר' נתן ורבי יצחק לבית שול"ץ כבר נכתבו, אחרי דברי הרב פרומקין בפרק הזה, מאמרים מיוחדים ונכבדים: ב"אוצר נחמד" ח"ב עמוד 149, ב"דברי ימי ישראל" גרץ ח"ז וציון א', ב"מוצאי גולה" לשפ"ר צד ג"ח, מאמר "לתולדות הנגידים בני שול"ץ מר"י שול"דאנו ב"העולם" שנה א' חוברת ס"ג, מאמר "לתולדות הנגידים שול"ץ לר"ז ור' ראבינוביץ ב"ירושלם" שנה ט' צד 145. ובחוברת "הנגידות בישראל" להרב י"ל פישמאן צד נ"ה, ובהערה זו אזכיר בקצרה את תכן המאמרים ההם בנוגע לתולדות של הנגיד ר' נתן עם מה שחשתי והוספתי בו:]

השערת החכמים הנזכרים היא, שר' נתן שול"ץ דנן, הוא הרב הזקן נתן הכהן שול"ץ מעיר תלמסאן במערב ור' נתן ב"ר חיים שול"ץ שזכר בשו"ת "יכין ובעז" (ח"א סימן פ"ה וסי' קל"ו). והחכם ז. וו. רבינוביץ (שם ב"ירושלם"), מעיר שמוצא משפחת שול"ץ מעיר מיוורקה אשר בספרד, ונזכרו מבניה: אברהם הכהן שול"ץ ור' דוד הכהן שול"ץ בשו"ת "רשב"ץ" ח"א סימן ס"ה וח"ב סימן ג"ג. הרב עובדיה מכרפונורא בספור מסעו (נדפס במקומות שונים, וגם במחברת מיוחדת בשם "שערי ציון", וב"המעמר" ג' של לונדן) מזכיר את הרב נתן שול"ץ, ואלה דבריו: "והנגיד היושב במצרים הוא רודה בכל היהודים אשר תחת ממשלת מצרים, ויש לו כח מאת הכמשה לאסור ולהתיר... והוא ממנה דיינים בכל קהלה וקהלה, ואשר הוא היום נגיד יושב בירושלם שנים רבות, שמו ר' נתן הכהן, והוא עשיר חכם וחסיד, והוא מארץ כר בריא ה'" [ארץ המערב א. ר—]. והלאה מספר, כי הנגיד הזה יצא מירושלם מפני כבוד המסים, ויבוא למצרים, והפקיד אותו—את הרע"ב—על ביתו אשר בירושלם.

הנגיד ר' נתן היה אחי אביו של הנגיד ר' יצחק, כמוזכר בפרוש בכתב ידו של ר' אברהם הלוי, המובא ב"כתר תורה" לר"ש די אבי"ה, [ופעם שפ"ר במאמרו ב"מוצאי גולה" שהיה אביו, וכן הרב פישמאן במחברתו הנזכרת שכתב שאין שום מקור לזה שר' יצחק היה בן אחיו של הנגיד שול"ץ, והלא דברי ר' אברהם הלוי הם די ברורים, והוא מקור נכבד שאין לפקפק בו]. כבר הזכיר החכם ז. וו. ראבינוביץ, במאמרו "לתולדות הנגידים שול"ץ" (ירושלם שנה ט' צד 145), שהיה בירושלם עוד הכס אחד בשם ר' נתן הכהן שול"ץ, שמנהו הנגיד יצחק שול"ץ לאופורופוס על יתומו בירושלם, וזה היה אחרי שנת הרפ"ה, ומוזכר בשו"ת רוב"ח סימן צ"ה. ובשו"ת ר' בצלאל אשכנזי סימן כ"ח הוזכר השר בה"ר נתן הכהן ז"ל, ואיננו

והנה בטרם נשים מבטינו על הליכות האיש הרם הזה, חובה לדעת פשר

הנגיד ר' נתן כאשר הוכיח בצדק החכם ז. וז. רבינוביץ שם, ויש שמשערים (ערך שולאל ב.אוצר ישראלי לאיינושמיין) שהוא הוא ר' נתן האפורופוס שנוכר בשו"ת "רלבי" שם. תעודה רבת ערך לתולדות השולאלים בכלל ותולדות ר' נתן בפרט היא זו שמצא החכם רבי מולידאנו בסוף ספר כתב יד עתיק "כתר תורה" בגובאר-דמשק, ופרסמה ב"העולם (שם) שם כתוב: "זכרון, נולדתי אני נתן הכהן שולאל ש' הקצין לב"ע י"ח יום בח' אב. נתבקש לשיבה של מעלה אדוני הנגיד, כמזהיר נתן הכהן שולאל ולהיה בלי' ב' שתי שעות קודם היום, ל"ט לספירה, והוא כי' אייר שנת רס"ב ליצירה, ונהג שדרת הנגידות במצרים י"ח שנה, ונקבר בין הנגיד כה"ר יוסף ז"להיה ובין אלחיים עבד אלולי [לפי דעתי צ"ל עבד-אלא, והוא הרופא עובדיה כידוע. א. ר-ן], ועל שלשתם מוקף גדר בגזי מאבנים, לבלתי יכנסו שום אדם ולא זולתו".

עוד הוזכר שם: "נולד בני סעדיה... שנת ה"א רכ"א בתשעה בשבט.

נולד אפרים בני בשנת הרכ"ג... שביעי בחג המצות.

נולד אברהם בני בש' הרכ"ה כ' אדר ראשון.

נולדה דולצה בתי בש' הרכ"ז כ"ח סבת.

נולדה בתי מסעודה בארץ גנוא יום... אלול הרכ"ט.

נולדה בתי שמחה... בירושלם... שמני עצרת רל"ב.

נולד בני יצחק... ג' חשון הרל"ה.

והשערת חרי' מולידאנו היא שכל אלה הם בני ובנות הנגיד ר' נתן הכהן שולאל, ובצדק העיר שם שיצחק זה חנוכר כאן בתור בן ר' נתן איננו הנגיד ר' יצחק, כי ה"ז ה"א היה בן אחי של ר' נתן כנזכר בהסכמת המסוס, ועיין עוד במכתב מסע מר' משולם מולסירו ("ירושלם" לונץ שנה א' צד 207) שנוכר שם בין "הרבנים המשכילים" ר' נתן והוא רב' וכבר העיר הח' לונץ ("ירושלם" שנה ו' צד 212) שיש לשער שהתכוון על ר' נתן הנגיד.

הרב פישמאן (שם) סותר בהחלט את דברי הרב פרומקין בהערתו כאן שנראה טמנה שהנכבד ר' נתן שהועלו עצמותיו לא"י הוא הוא הנגיד ר' נתן, ושוכרו הוא ממה שהובא בכתב הזכרון הנזכר, שפרסם מולידאנו, שכתוב שם שר' נתן נקבר במצרים. אבל לדעתי הצדק עם הרב פרומקין, והנכבד ר' נתן הוא הוא הנגיד ר' נתן, ואמנם נקבר במצרים בשנת רס"ב אחרי שלא צוה שיעלו עצמותיו, אבל אחרי שנים מועטות — אחרי שנמצאו כבר חרי' בירב והרל"ב בא"י, ואחרי הסבת המצב בא"י, והתקות הגדולות לישועה, עורר הנגיד ר' יצחק שולאל להעלות עצמות ר' נתן, ועל פי הוראת זקני הרבנים בי רב ורל"ב הוסכם להעלותו, וכן עשו והדבר כמעט ברור, כי הרבנים לא היו משתדלים להעלות עצמותיו של מי שהוא אשר לא צוה שיעלוהו, בימים ההם שהעלאת עצמות עלתה בהוצאות גדולות וסכנת נפשות.

יש להעיר גם כן על זה שהוברר להם לחכמים הנזכרים, שר"נ שולאל הוא הוא הזקן ר' נתן שולאל בתלמסאן, שנוכר בשו"ת "יכין ובעז", ולפי השערתם היה בתלמסאן פרס שעלה לא"י ולמצרים, והיה זה לפני שנת רל"ב, בעוד שהיה אז בן ל"ח שנים לכל היותר, וכבר נקרא בשם זקן? ואולי ה"זקן" הנאמר כאן הוא רק במובן חכם ושייך, ולא במובן זקן ובא בימים.

כמו כן יש לברר את מקום "ארץ גנוא", שנוכר בכתב הזכרון שפרסם מולידאנו, ושנמצא שם הנגיד ר' נתן בשנת רכ"ט, פרס עליתו לירושלם.

ויותר קטנה שנאמר ע"ד כאן ע"ד פרטי חייו ותולדותיו של הנגיד ר' נתן, נראה את כל

תאר הכבר שלו אשר נכנהו "נגיד", ענינו וסבתו, ומצאתי כ"ה ד"ו מפורש בתשובות הרדב"ז (בישנות סימן תקי"ט), שנשאל: "על מה שסמכו במצרים לחיות להם נגיד אחד ודיין אחד והא תנן אל תהי דין יחיד?". והשיב: כי דבר זה נמשך, מפני כי קרוב למלכות הישמעאלים נשא מלך מצרים אחד הנקרא אצלם אל קאליפה, (הוא הכליף אל אדהיד האחרון לבית פאסימי, כמובא בתולדות חכמי ישראל חלק ב') .
 יבת מלך כגדר היא כבל, ובבואה שאלה על ענין היהודים ואם יש להם מלך

שיעור קומתו וקרושתו של הנגיד הזה, בתשובה אחת יקרה שהשיב לגולה, והיא נרפסת בספר יזקן אהרן' ר"י אליהו הלוי, ולא עמדו עליה כל חכמי התולדה הראשונים האחרונים, ואנכי עמדתי עליה, ופרסמתי בהתורה תרפ"ז, ובמחברת מיוחדת בשם הנגיד רבי יהונתן הכהן שולאל בירושלים.

התשובה ההיא נשלחה לעיר אחת שרכו בה שתי משפחות ע"ד לעזים של פסול משפחות, ואחרי שלל גדולי הגולה מהדור ההוא ושלפניו ר"י קולון ר"ם דלמדוגו ואחרים, התענינו בזה התפשטה להבת המחלוקת מסביב לריב זה במדה גדולה מאד, ואז פנו לירושלים ושלחו שליח מיוחד, הוא הנכבד ר' יעקב הלוי אל הנגיד ר' יהונתן, ובתשובה הנגיד לגולה רואים אנו את עצמו ותקפו של הנגיד, את כח הנגידות כשהיתה עדיין בתקפה, גם מצד המוסרי וגם מצד הממשלה.

התשובה ההיא נכתבה בסגנון מיוחד ונפלא, במהר לב, אהבת ישראל והשלום, ובעזר ירושלים וקרושתה, ואעתיק כאן קטעים אחדים מסוף התשובה, וז"ל: זוכן אני גוזר בגזרת חרם ונדוי ושמחא על כל מי שיוציא לעז... ואיני גוזר על מה שנעשה בשגגה אלא על מה שיעשה עוד שלא יזלזלו עוד המשפחות הללו ביחס חבריהם, ולא יעיוז פניהם כנגדם לקרותם בשם רע, ואם יהא רצון מלפניהם שישמרו שלום ביניהם... ינצלו כולם... ולפיכך עצה טובה אני משמיען שלא יחזיקו במחלוקת, ובוסח אני בהן שישאופנינו בדבר הזה בפעם הזו מבלי שאוסיף להעניש יותר שכיון שאנן שליחתיהו דקמאי קא עבדינו, ומאי דגזרינו לא גזרינו אלא מדינא, לכן טוב לתן לקבל גזרתן, וכל מאן דבעי למעבד יקרא דארץ ישראל דאנן עלה ומקבל עול מלכותא דרקיע דירי... ואף אם אינו מקבל עול מלכותא דארעא דידה חזי ליה לקבל גזירתן, ומי שלא יקבל ברצונו יקבל בעל כרחו, שכן השמים יסייעונו! ... רחמנא יתן לכם שלום, וישים לכם שלום, וישע בין המשפחות האלו שלום, ויסלק שנאת חנם מביניהם ומבין כל ישראל, ויתן להם חנא וחסדא, ויבנה בית מקדשא, בחייוכו וביוסכו, וכן יהי רצון, אמיני.

ראיתי להאריך בתולדות האיש המורם הזה, אשר קודמי קצרו בו, והזכירוהו רק דרך אנג יורש כסאו ר' יצחק, ויש — כהר"א בן שמעון במוב מצינים ואחרים — שלא הזכירוהו כלל. ממשפחת הכהנים לבית שולאל נמצא: בזמן הנגידים בשנת רל"ז את הכתור הנעים נסע שעשועים... התלמיד החשוב ר' חיים יצ"ו בן רב מיימון ס"ט הכהן שולאל, שלכבודו כתב ר' משה מסעוד את ספר המכתם, כמובא במכתבו של ר"ש באבער להר"ם גראסבערג הנדפס בתחלת ספר המכתם על מסכת מגילה, לבוב תרס"ה. [העריני לזה הח' סיכל ראבינוביץ נ"י]. ועוד נמצא: במאה החמשית ר' יוסף הכהן שולאל, שהעיד לפני רבני מצרים בשנת ת"י, והוזכר בשו"ת דרכי נעם דף ס"ה ע"ב. ובמאה הששית, את ר' שלמה הכהן שולאל שחבר ספר "נוה שלום" (ליורני תקס"ד), והחכם מרדכי הכהן שולאל, שנזכר להלן בתחיל חיג צד 217, וכלם היו כהנים ושולאלים, וכנראה ממשפחה אחת. א. ר—ו.]

וְנִשְׂאִי? וספרה: כִּי יֵשׁ בַּמִּלְכוּת אֲבִיחַ הַרְבֵּה יִשְׂרָאֵלִים, וַיֵּשׁ לָהֶם נָשִׂיא הַנִּקְרָא יָרִישׁ גִּלְתָּאִי וְהוּא מְזַרַע דְּדֹר הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשְּׁלוֹם, וְהוּא מִתְבָּרַכַת מִמֶּנּוּ וְעוֹשֶׂה לּוֹ כְּבוֹד גָּדוֹל, לְפִי שֶׁהוּא מְזַרַע מַלְכִּים וְנִבְיָאִים, מִיד צוּה לּוֹ הַמֶּלֶךְ לְהִבְיֹא מִשֵּׁם אִישׁ אֶחָד מְזַרַע דְּדֹר הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשְּׁלוֹם וּשְׁלָחוּ אִישׁ נָבוֹן וְחָכָם מִר (פִּלְזִי) מְזַרַע הַנְּשִׂאִים, וְהַמֶּלֶךְ מִנְהוּ לְנִגִּיד עַל כָּל הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בַּמִּלְכוּתוֹ, וְהִיחַ לּוֹ הַרְסָנוּתָא דַּמִּלְכוּתָא וּמֵאִסַר הַמֶּלֶךְ לְרִירוּת אֶת הָעָם, וּמִשֵּׁם נִשְׁתַּלְשַׁל הַנְּגִידוּת אֲךָ אַחֵר שֶׁנִּפְסָקָה זֶרַע דְּדֹר אִם שְׁלָא הָיוּ רָאוּיִם לָכֵךְ, וְחֹזֵר לְמִי שֶׁהִיחַ רָאוּי לָהּ מִצַּד חֲכָמָתוֹ וּמַעֲשָׂיו, וְהִיחַ יִמְעִינִשׁ... בְּמֵאִסַר וְזוֹרֵת הַמֶּלֶךְ עַד שֶׁמִּלְכּוֹ הַתּוֹנֵרִאִים, וְאֵעִיף דְּכַמְל הַנְּגִידוּת בְּעוֹנוֹתֵינוּ, וְאִין לָנוּ הוֹרְסָנוּתָא, נִשְׁאֵר הַסֵּנֶה שִׁיחִיָּה דִּינָן אַחֵר דִּן יַחֲדִי בַּמָּקוֹם הַנְּגִיד, וְבוֹרִירִים לָהֶם הַצְּכוּר מִי שֶׁרָאוּ לָכֵךְ... וְהוּי לָהּ כִּקְבֻלוֹהוּ עֲלֵיהֶם, עֲכִיל). וְנִתְבָּרַר לָנוּ תֹאֵר הַשֵּׁם תּוֹה מִלְשׁוֹן נְגִיד וּמִצּוֹה לְאִמִּים, וְהוּא הַמַּעַס שְׁלָא מִצְאָנוּ עוֹד תֹּאֵר נְגִיד אַחֲרֵי רַבִּינוּ הַשּׁוֹלָאִי, עֵינָן כִּי הִיחַ אַחֲרוֹן כּוֹמֵן בַּמֶּשֶׁךְ כְּאֵלִיפִי מִצְרִים הָאֲחֵרוֹנִים מִשְׁפַּחַת הַמַּאֲסוּלִיקִים קְאִסְפִּיסָאן וְשׁוֹמְכִירוֹ, אֲשֶׁר נִפְלֹ כְּחָרֵב שׁוֹלְטָאן סְאִלִּים בִּשְׁנַת הָרַעֲזָא לְיִצְחִירָה, לְפִי עֲדוּת הַיּוֹחֲסִין וְחִצְרִי, וְעַד אוֹתוֹהוֹמֵן הִיחַ מַעֲלַת הַנְּגִיד גָּדוֹל מֵאֵד בְּעִינֵי הַכְּאֵלִיפִים כְּמוֹ שִׁיבּוֹא בְּכַתִּיבוּת הָרֵב אֲבֵרָהֶם הַלּוּי לְהֵלֵךְ.

ב וּבְחַפְצָנוּ לְהַתְכוּנָן אֹדוּת הָאִישׁ הָרֵם הַזֶּה⁽²⁾, רָאוּי לָנוּ לְהַעֲתִיק מִכְתִּיבַת הָרֵב ר' אֲבֵרָהֶם הַלּוּי אֲשֶׁר סָפַר מַגְרוּשָׁיו וְקִצַּת מַגְרוּשָׁיו סָפַר וְנִדְפַס בְּסֵפֶר יִקְר הַמִּצִּיאוֹת לְמֵאֹד הוּא סָפַר כְּתַר תּוֹרָה לְהַרְשׁ דִּיאֲבִילָה, וְזִיל: וְהָאִישׁ הַזֶּה ר' יִצְחָק הַנְּגִיד אִישׁ חָכָם וְדַעְתּוֹ רַחֲבָה עַד מֵאֵד, וְעַם הַמֶּלֶךְ בַּמִּלְאכְתּוֹ יֵשֵׁב, וְהוֹכֵן וְהוֹנֵחַ שֵׁם יַעֲקֹב מִכּוֹנְתּוֹ, גַּם שֵׁם בָּאָרֶץ מִצְרַיִם וּבָאָרֶץ הַצִּבִּי, וּבִימֵי הַנְּגִיד הַלּוּי נִתְבַּלְבְּלוּ עִינֵי יִהְיֹודִים, אַחֵר אֲשֶׁר הִצְלִיחוּ בָּאָרֶץ, אַחֵר אֲשֶׁר אִבְּלוּ מִטּוֹב הָאָרֶץ וּשְׁמֵן יִשׁוּרוֹן הַהֶפֶךְ עָלָיו בְּלִהוּת וְכַחַשׁ בְּשָׂרוֹ מִשְׁמֵן, וְיִתֵּן ה' לְחָרֵם יַעֲקֹב, וְיִשְׂרָאֵל לְנִדְפוּסִים וּבִהְכָּשֶׁלֶם עוֹרֵם הָעוֹר עוֹר מַעַס, כִּי צִעְקוּ אֵלָיו וַתְּבוֹא אֵלָיו תַּפְלָתָם, גַּם הַנְּגִיד אֲשֶׁר נִחְבָּא מִפְּנֵי חֶמֶת הַמִּצִּיק שָׁאֵל הַמֶּלֶךְ עָלָיו וַיִּדְרַשְׁהוּ, וַיִּמְצָאֵהוּ וַיּוֹשִׁיבֵהוּ עַל

(1) וְנִרְאֶה שֶׁכָּל דְּבָרֵי הַתְּשׁוּבָה הֵיחַ הָיָה בְּהַעֲלֵם עֵינַי לְשַׁעֲרָה מַעֲיֵנוּ הַבְּדוּלָה שֶׁל הַחִירָא זִיל, שִׁכְתָּב בְּשֵׁם קִבְּץ א' שֶׁל רַבִּינוּ בְּצֵלָאֵל אֲשִׁכְנוּי שֶׁהוּא בִּישַׁל שֵׁם נְגִיד בַּמִּצְרִים מִשּׁוֹם מַעֲשֵׂה שְׁהִיָּה עֲכִיל, שְׁלִפְהִיָּה כְּבוֹר נִתְכַּסֵּל מִימּוֹת רַבּוֹ הַרְבֵּיז בְּעִבּוֹר מַלְכֵי הַתּוֹנֵרִאִים שְׁלָא הִרְשׁוּ לָהּ אִם לֹא שִׁכּוֹנְתּוּ עַל אוֹתוֹ. שְׁדָן יַחֲדִי שֶׁנִּתְכַּסֵּל בּוֹמֵן הָרֵב זִיל, וְזֹאת אִין בַּמִּשְׁמָעוֹת דְּבָרֵי וְעִכְשִׁים הִיחַ לּוֹ לְהִבְיֹא דְּבָרֵי הַתְּשׁוּבָה הֵיחַ, וְצִיעַ. [עֵינַי הָעֲרִיתִי בְּעִסּוֹד הַבֵּא. א. ר—].

(2) [ה' רוֹאֲנוּס (דִּי בִּתּוֹנֵרִמָּא א' פֶּרֶק ה' צַד 125) כּוֹתֵב בְּחֵלְלֵם שֶׁהַנְּגִיד ר' יִצְחָק נִלְדַּר בְּחֵלְטָסָאן, וְלֹא יִדְעִיתִי מְקוֹרֵוּ. וְכִמְסֻתָּאִי גּוֹלֵה כְּתִב בַּמַּעֲוֹת שֶׁר' יִצְחָק שְׁלָאֵל הִיחַ בִּן הַנְּגִיד ר' נָתָן וְנִמְסְכּוּ לְמַעֲוֹתוֹ גַּם הַחֲכָמִים רוֹאֲנִים וּפִישְׁמָן וְאַחֲרִים, וְכִכֵּר בִּרְרָנוּ שֶׁהִיחַ בִּן אַחִיו, מִסְּפֹרֶשׁ בְּדְּבָרֵי ר' אֲבֵרָהֶם הַלּוּי בְּכַתֵּר תּוֹרָה. א. ר—].

כנו, ויהי כי חזר לאיתנו הנגיד לעשות כפי כחו עם ה' ועם תורתו, בארץ מצרים ובארץ הצבי, ויצו לתת מנת הלומדים מכיסו למען יחזקו בתורת ה', גם הוא לחם הפחה לא אכל מיום אשר הוקם לגניד, רק הכל התנדב לפרנסת לומדי התורה ולאשר על השפטי, עכ"ד. וענין הכלכל הזה אשר בעבורו נחבא גם הנגיד לא פרש בדברי הרב הזה, ואינו במשמע שיכוין על הנעשה בימי אחרונים פחת מצרים, והגזרה הירועה כשם "פורים אל מצריין", יען כי מלכי התוגראים שלטו אז בארץ, וחם כמלך כבר שם נגיד ממצרים⁽¹⁾, וגם לפי עדות הרב יוסף הכהן היה זה בשנת רפ"ג, (וכ"ש לפי העתק שהביא הר"א לבית לוי ונרפס ע"י הח' כהן צדק מק"ק לבוב, שהיה זה בשנת רפ"ד 1524 למספרם), אשר נתברר לנו שבימים האלה כבר היה הנגיד בירושלם, ובספר קורא הדורות שטביא זאת על ש' הרע"ד ליצירה, נפל שמה טעות דמוכח⁽²⁾ וכן נפלו כמה שבושים וסתירות גם בדברי בע"ד סדה"ד, והעיקר בדברי הר"י הכהן או העתק הרא"ל, ועוד יותר נוטה דעתנו שגם בשנת הרע"ד היה הנגיד בעיה"ק כמו שיבא בדברינו, ולכן העיקר שנחבא מפני חמת המציק במלחמת התוגרמים עם הכל"ף קאמפוסאן, ואח"כ דרש עליו הכל"ף השני ויושיבהו על כנו, ומדבריו אלו אנו למדין חסידותיה של הנגיד ז"ל, שאע"פ שהיה לו עושר מופלג לא נהנה מעולם הצלחתו ועשרו, באהבתו להגדיל כבוד התורה ולומדיה אשר חיו מצד חסדו ונהנו מתורתו.

(1) [ענין בגרץ ורזאנוס שהביאו מדברי יוסף סמברי (פרק כ"ו דף כ"ח) שאחרי חלופי השלטונות נשלח ממעם הממשלה בקושטא וראשי היהודים שם, חכם אחר בשם תאג'יר שטלא מקום הנגיד ר"י שולאל שנסע לירושלם. א. ר—].

(2) בס' קוה"ד כביא זה על ש' הרע"ד, ובספר סה"ד מביא על ש' הרפ"ד, ודברי שניהם לא יצדקו, הסה"ד מביא זה על שנת אלף וחניג לחורבן וא"כ אינו מכוין רק לשנת רפ"א, כמו"ש בהגה"ה אחת בסוגר, וש' הרע"ד ג"כ לא יתכן שבזאת השנה משל עוד שולטאן סאלים, ויותר נראים בזה דברי ר"י הכהן, שהיה קרוב לזמן ההוא שסמספר חענין הנזכר בספרו דברי הימים, על שנת הרפ"ג אחרי שנתיים— בהיותו בק"ק ווילנא זכיתי לראות בדפוס העתק הסגלה ההיא ע"י החכם ר' אברהם לבית לוי, וראיתי כי נפל שבושים רבים בדברי הסופרים הקודמים, וזה תוכן ענינה: בשנת הרפ"ד ליצירה נקט **אחמוד באשא** לאכז את כל היהודים אשר תחת ממשלתו, אם לא יתנו ק"ן אלף פרחים זהב, ובהיות כי לא היה לאל ידם למלאות שאלתו ברחו על נפשם, ותנתן דת לתלות כל הנמלצים על פתח ביתם, ובשבעה עשר לחדש אדר נתן צו לאבדם מנער ועד זקן סף וגשים ושללם לבז, ובי"ח בו נקהלו היהודים בצום ובכי ותעל שועתם אל האלקים, ויועדו השרים אשר למלך סוליאן לתפשו, ויברח מפניהם מבית מרחצו, ובי"ט בו רדפו אחריו, ובכ"ז בו השיגוהו, ויכתרו את ראשו, ויתלוהו על שער החילת לעיני העם, והיהודים קבעו את היום הזה לצום, ולקרית המגלה בכ"ח בו, ולעשות אותו משתה ושמחה, ע"כ. ולפי הדברים האלה תקנתי גם בפנים הספר.

[ענין גם העתק כל הסגילה הזאת במדברי ימי ישראל בתוגרמה חלק ב' ציון ז'. ובד"י גרץ—שפר ח"ו סוף פרק א. א. ר—].

ג. אהבתו אל הלומדי תורה היתה מופלגת למאד, כי חככם כבבת עינו ויראג להם כאם קוללה לבנה יחידה לכל תאונה לו רעה —, ובמכתב הסכמה אחת חתם הוא ובית דינו כגזרת תורתם על כל הנלוים עליהם (א) לכל ימילו מסים על הכעלי תורה אפילו על העשירים מהם, שתורתם אומנתם, חוץ מן הגלויא (כרגא דמלכותא לפי מספר הנפשות). אם לא שיתנו מרצונם הטוב. (ב) שהעם לא יתנהגו שררות עליהם, וכשיהיה איזה דין עליהם בין ליחיד בין לרבים יצא הדבר מלפני החכמים הרשומים, אשר יחתכו הדין ע"פ הרוב (2), והתקנה הזאת היתה בעוד היותו במצרים בשנת הרס"ט ליצירה, ובהגיע דבר מלכות לפני החכמים השלמים רבני הישיבה שבירושלם, קימו את הדבר בכ"ג סיון שנת הנ"ל במעמד כל הקהל ומעמד כל בני הישיבות שבירושלם, ומעמד כל בתי הדין, בספרי תורות שבזרע, וקבלו

(1) מובן הדבר לכל יודע ספר כי כל הדברים כאלו כהסכמתם לענין פסור מסים ותקנתם לענין היתר חרם וכדומה, אין ענינם נוגע בזה"ל לפי חוק הקיריה. [ומובן הדבר שהערה זו נכתבה רק לכסות את עין הצנזור ברוסיא, ובזמן הזה אין כבר שום מקום להערות כעין אלה. א. ר—ן].

(2) [הסעיף השני של התקנה לא נעתק כאן בדיוק, ויש בשנוי הנוסח כדי להפעות את המכוון, וע"כ מוצא אני לנהיג להעתיק פה את הנוסח המלא של תקנה זו כמות שהובאה במכתב תורה, וז"ל: מלך במשפט יעמיד ארץ וכו' יצחק שולל, שלום מאל חמים, להיות שעד עתה היה בדתינו לעשות תקנות וסייגים בענין הקהלות והנהגות החכמים שבירושלם תוב"ב מפני שעד עתה לא יכולנו לעשות מה שעלה בדעתנו לעבודת ה', אך בענין החכמים שבירושלם תוב"ב, הסכמנו עם הנגיד אדונינו ועם החכמים החתומים למשה: א] שמהיום והלאה לא ימילו שום הפסד או מסים או ארנוניות על הכעלי תורה העשירים שתורתם אומנתם חוץ מן הגלויא, אם לא יהיה מרצונם ומדעתם. ב] ועוד הסכמנו ששום אדם שיהיה לו שררה על הצבור שיהיה בעל תורה או זולתו לא יהיה לו שררה ולא שום ממשלה ולא שום מינוי על שום בעל תורה שתורתו אומנתו, אבל אם יהיה לשום אחד מהם דין ודברים עם בעל תורה או עם דיין או עם איזה יהודי שיהיה בעולם בין עם איזה יהודי בעולם בין עם יחיד בין עם רבים יצא הדבר לפני החכמים הרשומים ועפ"י הרוב יפסקו הריב וכו' מרדכי חפץ ושאר החתימות. וברור שהכונה בסעיף השני של התקנה היא שאין גם לשום חכם שררה על חכם הבריו, או יותר נכון, שאין שום חכם עומד תחת משפטו או משמעתו של הרב הקבוע היחיד או היחידים, ושעם התקנה הזאת, היה מפני דרכי שלום שרכו או החכמים הגדולים בירושלם. ותוצאה מאוחרת מתקנה זו היא התקנה—שלא יהיו רב בירושלם—שהובאה בשם הגדולים בערך ר"ט גלאנטי. וכבר כתבתי על הסכמה זו של הנגיד מאמר מיוחד ב"לקושים" מפירוש על התורה של הרב רפאל מרדכי מלכי ז"ל חוברת א' צד 47— ושם הכאתי שאר המקורים לחולות תקנה זו ודרך התפתחותה במאות השנים האחרונות, ומאז נוספו לי בזה דברים מענינים חדשים, אבל אין כאן מקומם. וכנראה שלהסכמה זו כיון הרי ציאות בתשובתו באגדת רוכל"י סימן קי"ץ באמרו שם: "וכבר ראיתי הסכמה חמורה בירושלם מוסמכת מהנגיד וחכמי מצרים וקבלוה חכמי ישראל כלם וקבלוהו עד בא משיח צדקנו ככל אלות... וגדול הדור הקל בה וחתימה באין פוצת פה ומצפצף על כך, ואם יצטרך אפרסמנה. א. ר—ן]

עליהם ועל חבאים אחריהם, והטילו ענש על כל המקיל ומערער, וז"ל הקיום: "בהסכמת ביד של מעלה וב"ד של מטה, והסכמת עמוד הימיני פטיש החזק, החכם השלם, הרב הגדול, אדונינו הנניד, כמוהרי"ן שוליל ירום הודו ונשיאותו", כו', ע"ש¹). ולא המה בלבד כבדו את הדרת גאונו ועטרת נשיאותו, זולתי גם כל החכמים והרכנים אשר במלכות התוגר והערב, וכל המקום אשר הגיע דברו אליהם, בארץ תימן ועבר הנהר היה למו כדבר אלהים, וישתחוו בהדרת כבוד מול האיש אשר התרוסס על צבא מקריו, וחי בארץ כאחד מצבא המרום במרום. ויהי לסגולה בקרב עדתו ולסופת בישראל, גם כל הגאונים שבדורו והדור שאחריו חרדו מרום מעלתו ושיא ערכו, כאשר יעידון מליו המעטים של רבינו הרא"ם ז"ל, וז"ל בסימן ג' בתשובתו: "ראה ראיתי את האנרת שלוחה מב"ד של הנניד יגדל כבודו, וידום יהודו ותפארתו, ותתמיד ממעלתו, וישנא שלומו יחד עם בית דינו, ויכון בצדק המה ותלמידיהם ותלמידיו תלמידיהם", ע"כ. והננו מעתיקים כזה את התהלה אשר כתב עליו הרב ר' אברהם ב"ר אליעזר לבית הלוי (כפי המועתק במחברת ט' מס' כרם חמד צד 141, אשר יפוזר שמה כבוד להנשיא ההוא, ויפליג מעלתו ומעלת התלמידים) וז"ל: "שמעונסיכים, האזינו רזונים, מאן נסיכי רבנן, מאן רזונים תלמידיהון, שרי קדש, שרים הנצבים למדך שהשלום שלו, שרפים עומדים ממעל לו, כל היום וכל הלילה לא יהשו במהללו, שנאנים ואראלים, אופני קדש וחשמלים, והנשיא כתובם, דגול מרכבות קדש בתהלה עולה, מים עמוקים דולה, הוא הרב המופלא... "צדיקייא סחור סחור ליה, מושך נהרי נחלי התורה, לקרא (לקראת?) צמא ועבדי אורייתא באולפן עמי, הוא אדונינו, עטרת ראשינו, וצניף מלכות דתנו, אור עינינו, ראש הגולה, מופת הדור, השר הנעלה, לשם ולתהלה החכם השלם, כמו"ה יצחק הכהן שאל (שולא?) העומר לנס עמים. נניד ומצוה לאמים, ירום ה' כסא נשיאותו, ויגדיל ה' מעלתו, ויפחתפארתו, ותנשא מלכותו, יעבור מלכו לפניו, וקדוש ה' בראשו, עכ"ל. וענינו שם להתרעם על נוסחי הפיוטים המזכירים שמות המלכים, ושם בסופו נזכר זמן כתיבתו בחדש תשרי שנת הש"ב ליצירה—2).

הרב הנז' נשא ונתן הרבה בהלכה עם יתר הגאונים ז"ל בני דורו, וסוכא בתשובותיהם, כמו הרלב"ח, הרדב"ז, והר"י בי רב... אולם לא נשאר חבור שלם ממנו. ואף הב"י בספרו מזכירו ג"כ כ"פ, וכיחוד באו"ח סימן ס"א, אחר שהביא דברי

(1) כ"ז בספר כתר תורה להר"ש אבילה הנ"ל.

(2) [עין גם בשלשה מכתבים שנשלחו מצפת אל הנניד ר"י שולא, שנתפרסמו ע"י גוסהייל—וואררעל בספר Fragments from the Cairo genizah in the Freer Collection, כרך א' עמוד 65—246, ועין במאמר הבקרת על זה מהרב ש. אסף ב"צ צד 120 וכו', א. ר—ן].

הפליאה: ששיין חוזר אני ה' אליהם אמר, כתב: "והיה בטצרים מי שנהג כדבריו יוגער בו הנגיד הגדול כהמיר יצחק הכהן ז"ל וסורי הרב הגדול הריב"ר, ע"כ(1).
זמן עלייתו לעיה"ק לא מצאנו מפרש, ומטה שנראה מתשובת הרב"ז סימן תרמ"ד כבר היה הנגיד ז"ל בשנת הרע"ד ליצירה בעיה"ק ירושלם, ואעפ"כ אין אנו מחליטים דעתנו כזה, אך עכ"פ היה שם מקורם שנת הרפ"א(2), כמו שיבא בדברינו להלן בהעתק מכתב בני הישיבה. שם בירושלם נתוסף גדולה על גדולתו כי היה נדיב לב, למאד, ויעש צדקה וחסד, ומפרי חסדו ונדיבתו החזיק את כל הלומדים שהיו בירושלם בעת ההיא, כי מצאם שמה בלחץ מורה מאד, ואפס עצור ועוזב, והסך הזה עלה עד יותר מאלף פרחים זהב לשנה, ויואל לתקן שתי ישיבות סרביצי תורה וחכמה בירושלם, וחפץ ה' בידו הצליח, כי רבו שוקדי התורה ויקבצו אליו תלמידים רבים וחשובים, וביחוד מגליל העליון וממצרים אשר כבר ידעו את הודו ואת גדלו, גם שועי הארצות נכבדי איטליא רומי ותוגרמה הביאו את מנחתם ונדבתם לשם ה' השוכן בציון ולשם תורתו ולומדיה, הנאמנים, והנגיד עוד הוסיף להתחזק במעלות הקדושה והעבודה. ויגבה לכו בדרכי ה', ויעמיד משמרות וחבורות קדושות להתפלל ולהתודות בעבור אחיהם שבגולה. (כ"ז מתוכן דבר המכתב של בני הישיבה שנעתק קצת ממנו גם להלן אי"ה(3).

(1) ועיין בענין זה, בת' רלב"ח סימן ע"ג שהסכים ג"כ שלא לומר אני ה', ובס' "נחלת שבעה" ח"ב סימן כ"ו, ועמ"ש חיד"א בשחיג בשם רבינו הגאון החסיד השל"ה ז"ל, בספרו "שער השמים" בפירוש וכוונת הקדושה מענינו, בשם גדול אחד מה שראה בחלום, וז"ל: ליל הששי בשבת, באחד לחודש חשוון שנת השס"ה, ראיתי בחלומי למורינו הרב ר' יוסף קארו יושב על סא כ"ו, ופניו מאירים כזוהר הרקיע, והיו שמה חכמים רבנים עולים לאין מספר, וביניהם הכרתי הנגיד מויה יצחק הכהן שולץ, ולרכינו מויה יעקב בי רב, והיה החכם אומר קדוש קדוש קדוש כו', ע"ש.

[עיין ת' רלב"ח סימן כ"ה, שכתב הרלב"ח שם שדבר עם הנגיד על דבר משפטו עם הזקנים בדבר חצר ההקדש, והנגיד הכטיח לו להוציא את החצר מיד משפחת הכהנים, ובתשובות רב"ז סימן תקצ"ו על דבר דבוק אותיות בס"ת, כתב שם הרב"ז: "שאלה זו גשאלה בימי הנגיד מסדיגת עדן", ועיין בבי רב סימן מ"ו שהוזכר שם הרב יצחק הכהן, ורחוק לשער שהכוונה על הנגיד. א. — ו.]

(2) [עיין הערת המחבר להלן פיג סימן ח', והח' גרץ כתב שר' יצחק שולאל היה כבר בירושלם בשנת רע"ח, כמובח משו"ת רלב"ח סימן כ"ה וכבר סתר זה הח' ז. וו. רבינוביץ (בירושלם שנה ט') והוכיח בצדק ששם ברלב"ח כתוב רק שהעתיק הרלב"ח מפנקס הקהל משנת רע"ח, אבל לא שנמצא אז הנגיד בירושלם. ועיין על זה מחקרו של הגאון ר"א בן שמעון בספרו "שוב מצרים" ערך יצחק שולאל. א. — ו.]

(3) [במבוכ מצרים" (שם) מביא מ"לקושי יוסף" — סמברי (כתב יד דף קנ"ז), וז"ל: "הנגיד הרי יצחק הכהן, אשר נמצא אתו ספר "כפתור ופרח", והוא יצא למלחמת חובה, ויפסוק את ידיו על עוסקי התורה והשגית עליהם השגחה לשוכה להתחזק בימינם, גדול וקטן שם הוא בין ת"ח עני כין עשיר שהם פמורים מלחמת מסים וארנוניות... ונפטר בא"י זל"ה]

ך בימים האלה קם מבשר אחד, ויעבור במדינות איטליא ויתר ארצות, והעיר את בני ישראל על התשובה, ר' **שלמה מלכו**, שמו, וזה הדבר אשר העיר אותו כי יהודי אחר ממרחקים, **דוד הראובני**, בא למדינת רומי ויאמר שהוא שר צבא ישראל, אחד מעשרת¹ השבטים, וימצא חן נם בעיני האפיפיור,

ע"פ. עוד נזכר הנגיד בכתבי בני זמנו: במכתב מר' ישראל לר' אברהם מפירושא (נרפס בירושלים שנה ג', וב"המערס" שנה ג', ובקבץ על יד' שנה ד'), וז"ל שם: מדע כי היותר שלם בכל מעלה ומדה טובה הוא אדוננו הנגיד, הוא חכם גדול ועניו ועשיר וחורו אומנתו, יומם ולילה לא ימוש מתוך האהל, ושמו כמהר"ר **יצחק יצ"ו** כהן צדק, שפ"ל בך, ובהיותו שם במצרים חלק מאות ואלפים לתי"ח... ושם במכתב השני (נחפרס רק בקבץ על יד'), אומר: קודם בלבול המלכות היה במצרים אדם חשוב ונעלה בישראל, אשר היה נגיד על כל הארצות ושמו החכם השלם הרב הגדול רבי **יצחק של"ל** יר"ה, והוא היה מפרנס לומדי התורה שבכל ארץ הצבי החכמים והתלמידים, "כי עם המלך במלכותו היה" והריוח שלו היה גדול, ואמנם עתה שבאו פנים חדשות לכאן אלי הארץ ומלכו בני יפת בית חוגרמא הוכרח לצאת ממצרים הנגיד הנעלה יר"ה ובאו לו הפסדות גדולות כאפן שאוכל אדם עתה לחס צר ומים לחץ". (לא הובא זה אצל גרץ ורוזאנים). ועיין בשו"ת רל"ה סימן צ"ח שמוזכר שם פעמים אחדות "פרחים שולאליים", והשערתו היא שאלו היו מסבעות מצריים שיצאו מתחת יד הנגיד, ומלשון "כי עם המלך במלכותו היה" שזכר שם (במכתב ב' של ר' ישראל וגם במכתב ר' אברהם הלוי) נראה אולי שהנגיד היה סוכנו ושר המסבעות של ממשלת מצרים. ועי' ברל"ה סי' נ"ו, (והובא זה גם בשו"ת אחרים) ע"ד הניירות שמשון שקבל עליו הנגיד רבי יצחק, באם חכם פלוני יהיה לדיין, ועי' לעיל פ"א סי' י"א מה שאמר הנגיד להרב"צ ע"ד מקום ציון וירושלים. א. — רן.]

1) הנוסע שהיה בזמן הנגיד יספר שבזמן היותו בירושלים, בא אחד מיהודי כוש לראות ירושלים, ודבר עם הנגיד ואמר בבירור שבדרום יש יהודים רבים מלכים ושרים, ונלחמים עם סביבותם, ואמר הנגיד שזכר שזה כשלישים שנה נתאכסן בביתו אחד משבט שמעון, ע"כ. [דוד הראובני בספור מסעו (בסדר החכמים ח"ב צד קמ"ג, ובספר מיוחד ע"י הח' אברהם כהנא צד 21), מספר שבהיותו בירושלים—רפ"ג—שלח כתב להנגיד ר' יצחק ע"י ר' אברהם צורף הגר, ולא הוזכר שם תשובת הנגיד ויחסו אל ראובני, ובקבץ על יד' שנה ד' במכתב מאברהם רפאל מרובוט אל אברהם מפירושא מספר מעשיות: מבחור אחד בן הדיין של המסתערים (ר' יצחק—שנ"ל), שפרחה יונה בפניו, וראה תחת כנפיה נוצות מחוסכות אותיות: "מהרה השבטים יבואו", ועוד בחור אחד שבה מעשרת השבטים — משבט ראובן, והתפאר ששלחו המלך משבט ראובן להסיר אבן מכותל מערבי אשר בנה אותו וירבעם בן נבט בדרך כשוף, וזה עכב הגאולה, והוא הבחור הוציא האבן מהכותל בפני הנגיד, אבל הנגיד הכחיש ואמר שהבחור מסית ומדיח... ע"ש. ולפי השערתו הבחור שנאמר שם הוא ראובני, ועוד שם במכתב מר' ישראל לר"א מפרושא מספר: "... והיום דברתי עם אדונינו הנגיד יצ"ו מעיני עשרת השבטים, ואמר כי נתאכסן בביתו יהודי אחד שהיתה לו לשון כושי, לשון פסוק ולשון עברי... יספר לו כל הפרטים ע"ד חיי עשרת השבטים, ע"ש. ועל דבר דוד הראובני ושלמה מלכו כבר נכתב הרבה בנג"ח ח"ן, וכיחוד בציון ח' שם, ובספר מיוחד על ידי אברהם כהנא, בירושלים שנה ג' צד 9—11, דימי בחוגרמא ח"ב פ"א, ובכל ספרי העניציקלופדיות, ועיין זכר בני בניו של ר"ש מלכו בירושלים להלן בחלק ב' צד 73 ועוד, ובזמן האחרון יצאו לאור

ויהיו דבריו גם עם מלך פורטוגאל ושאר שועי הארצות, ושם היה אחד מסופרי המלך מהיושבים ראשונה לפניו, מורע האנוסים אשר בפורטוגאל, וידבק בו לאהבה ויצא מן המלכות ונתגיר, ויהי דורש תמיד ברכים בכל גלילות איטליא ותונרטה הרבה רזי תורה ודברים נוראים, כי הפליג בחכמה למאד. וחבר ספרים (אחד מהם הוא ספר המפואר אשר ראיתיו בעיה"ק, והוא הספר שבעל צמח דוד ראהו אצל הגאון ר' נתן שפירא ושמה כתוב בזה"ל: "מיוחס להקדוש ר"ש מלכו הזקן, אשר קדש ה' ברכים והודיע אמונתו בתב"ל, ובסה"ד מכיא שחבר גם ספר חית קנה). וכתב אגרות רבות לחכמי ישראל, אודות האמונה והנאולה. ואמר ע"ע שיש לו טלאך מניד מן השמים, ויהי דבריו גם עם מלך צרפת, ועם קארל החמישי קיסר אשכנז בהיותו שמה במאנטובה, ושמה נשרף במצות הקיסר ורסן תחוב בפיו לבד יצא הגה מפיו להמלט, והיה זה בשנת הר"ץ ליצירה, ובעת מותו נדרו לו גם את החיים אם ירצה להחליף דתו ולא אבה. וסופר א' מסופרי הנוצרים מזמן 1564 למספרם (מובא במכתב ח' מס' כ"ח) בהמשך ספוריו מאנוסי פארטאגאלים, יספר וז"ל: אחר הדברים האלה קם משיח חדש בתוך היחודים, והוא היה סנדרל, לודוויקו דיאץ שמו וארץ מולדתו סיטוואל, החל לדרוש בספרים. ושמעו הולך וגדול ביניהם, ויאמר כי הוא המשיח. ורכים היו מאמינים בו, ומספר המאמינים היה רופא הקארדינאלי דון אלפונזו אחי הקארדינאלי די פורטאגאללי, ושם הרופא פראנציסקו מאנדרו, ויסל את עצמו במצות המשיח, בן שבע ושלישים שנה, וכלם עם חמשיה נדונו כשריפה, ע"כ. ולדעתינו יכוין על הנ"ל והחת תיבת "סנדרל" צ"ל "סופר". והדבר ההוא קשה רעש גדול גם אצל הנוצרים וגם אצל הישמעאלים כי רבים האמינו בתם לב, כמו"ש לקמן בפ"נ, וגם כמה מחכמי התלמודיים הגדולים מבני הישיבה האמינו בו בתום לב, וע"ז כיון הרלב"ח ז"ל בתשובתו במ"ש "בזמן בשורת השוטים" כו' ויבאו דבריו להלן, ומפני כך נפתו רבים להאמין על אות ידוע א' שנעשה בעיה"ק לאמר שהוא סימן גאולה, עד שעשתה לה השמועה כנפים גם בחו"ל, כמוכא במכתב אחד מבני הישיבה לגדיב אהר ששאל על זאת, ומפני שנוגע לכמה ענינים ממצבם בעת ההיא הננו מעתיקים בכאן את כל הנוגע לענינו, וז"ל המכתב 1): "הנה הגבר הוקם על נגיד ומצוה לאומים, הנה אדונינו עמרת ראשינו, וצניף מלכות רבינו, שרנו שר קדש, שר צבא ה' הנשא והנעלה, לשם ולתהלה כמו"ה יצחק הכהן שולל, ירום הודו ויגדל כבודו, וירב תפארתו ותנשא מלכותו, כאשר ישב על כסא

ספרים וחיונות שונים על שלמה מלכו ודוד הראובני, ואחרי כל אלה נשאר ר' שלמה מלכו ודוד הראובני כחירות סתומות. א. ר—[1].

(1) כל לשון המכתב ההוא מובא בגנזי אוקספורד שהעתיקם ר' אברהם גיב בהלכנון No. 26, [המכתב מבני הישיבה נדפס בולו שנית בהמעמר חלק ג' צד 196 וכו'. א. ר—[1].]

נגידותו, ועם המלך במלכותו, דרש על לומדי התורה ועל החכמים שכואת המלכות הנה אולת יד לומדי הותרה כי אין מסייע להם משום מקום, כבדה העבודה על העם הזה, ואזר כגבר חלציו לתת מנת הרבנים והלומדים מכיסו, למען יחזקו בתורת ה', ותקן ישיבות בירושלם, ובגליל העליון ובמצרים... וסנה אותנו בין הבאים בתוכם ללמוד בשתי הישיבות בירושלם תוכיכ. — והנה תל תורה חוזרת ללומדיה, אנחנו לומדים כולא תלמודא על הסדר, וברשינו ז"ל ותוספות רבותינו הצרפתים, והנה אנו שונים הלכות בכל יום בתלמוד הארוך שני עלים או עליה והצי בכל יום כמו שידמן, בבקר בבקר, ולעת ערב פרק אחד מהמשנה ופרק אחד מהרמב"ם ז"ל, וזה שכתנו הבית מעט כיא באהלה של תורה, והנה בחזקת היר מסייע אותנו ולתלמידים לומדיה מהוננו... עוד נגיד להאדון מענין האות שהראנו ה' והוא סמן טוב לנו ולכל ישראל, הנה אדונינו הנגיד יר"ה גבה לבו בדרכי השם עד למעלה וכל מעיניו וחשבוניו לעשות הטוב והישר בעיני ה', ויאמר אל עמו וחכמיו וכ"ד הצדק: "עד מתי נתעצל לשוב אל אלהינו? ועד מתי לא נקיץ מתדמנתנו? לקרא אליו בכל לבנו להשיב שבותינו ולמהר גאולתינו!"... אז צוה למחר ולתקן משמרות להתפלל ולהתענות על כל אחינו שבגולה, שיציץ ויגין עליהם ויפנה אליהם בעין החמלה והחנינה ויתנם לרחמים לפני כל שוביהם... ולהתפלל ולהתודות עליהם, והנה נתקבצנו אנחנו בירושלם ומדרנו שני משמרות להתענות בכל שבוע יום אחד, והן חוזרות חלילה להתפלל על הכל, וביום אשר סדרנו המשמרות נדרה שנת מלכו של עולם והראה לנו סימן נאולה, וירעם בשמים ה' ועליון יתן קולו, ויהי גשם שוטף ורוח גדולה מפרק הרים ומשבר מלעים, והיה זה ביום י"א לעומר אשר באותו הזמן הוא פלא להמסיר בירושלם, כי אין המים יורדים בימות הקיץ רק בימות הנשמים מסוכות עד פסח, ובבקר בהיותנו בבית הכנסת באמרנו ובא לציון גואל באותה הנקדה עצמה היה רעש גדול, אשר כל יושבי הארץ חרדו נבהלו נחפזו, כי לא נשמע כמוהו מימינו, ובשעת הרעם נפלה אש מן השמים על הארסון על ה"מרכז" עצמו ואבר ושכר ונרע לארץ את כל אשר היה בצמרת הארסון הלז ונעשה בו חורבן גדול. ויהי לנש! ואין זה אלא סימן נאולה. וקבלה ביד אנשי הארץ שמעולם לא נפלה אש בירושלם בשום זמן מהזמנים, ולכן חזקו ידיכם הרפות! ומה נאריך עוד... החותמים שנת ורע"ה אמונה, שמואל מסעוד, יעקב בן מני", עד כאן. ויתר החותמים עיין לקמן פ"ד סי' ד'.

ה ובמקום גדולתו של האיש הרגול מרכבה הזה, והפלגת כבודו ועשרו, אנו מוצאים גם גדל פרישתו במה שהחמיר על עצמו בכמה סיגים וחומרות על

טהרת הקדש, כמובא מעט מעניניו בספר הפסקים¹) אשר לרבותינו הקדמונים, המובא בספר "חיים וחסד" להר"ר חיים יצחק מוספאי מעיר איספאלטרו, שהעתיקים מקלף ישן. ע"ש בסימן ס"ג לענין בהמה שהתירוה החכמים ולא רצה הנגיד ז"ל לאוכלה, מפני שהורה בה חכם, ולא למכרה לעובד כוכבים, שלא יתראה שהבשר אסור. ונמצא עוד בספר הנ"ל מעניניו ופסקיו, לענין תפוח מרקח בדבש, שהורה שאין זה טבולו במשקה²), ולענין היתר שבועה³), ע"ש. והיה גם במצויני מנהיגי הדור אשר העטיק לדעת כל מה שהשעה צריכה, ואזן ותקן תקנות טובות והנהגות מועילות, אשר קבען על לוח בפחית בית הכנסת, למען יקבעם כל רואה על לוח לבבו. ואלה הנה ראשי התקנות אשר יספר מהם הנוסע המפורסם המובא בספר "שבחי ירושלם" שהיה שמה בשנת הרפ"ב ליצירה: א) שום אדם לא יביא חבירו בערכאות הישמעאלים בטרם יתרה אותו ג"פ דלא צאית דינא. ב) הדיון לא יגוש לשום אדם להלות מעות לצבור, אם לא טחפצו ורצונו. ג) בעד תורה אפילו עשיר נדול, וכן אלמנות, יפטרו הקהל אותם ממסים. ד) מטבע פסולה אסור לקנותה, ואם קנאה אסור להוציאה לאחר. ה) לבדי הקדיש דבר לביהכ"נ להשתמש בה בלבד, אם לא שיחליטנה שיהא יד הבעלים כיד אחר⁴). ו) דבלתי לכת שתוי יין להתפלל על מקום קבר שמואל הנביא ברמה (לפי הנראה מזה היה קברו במקום הזה מקובל להם משנים קדמוניות, ור"י שווארץ בספרו ערער על זה), וכן לא ישתו כ"ז שיהיו שמה. וזה נעשה מפני כי יש שם אנשים ונשים, וגדרו משום חשש עבירה, כי מנהג הארץ שהנשים הולכות תמיד מעומפות ובלכתן שמה הולכות מגולות. ז) בשנת הרס"ה נחלקו רבני הגלילות על דבר השמטה, אם לפסוק כרשיי ז"ל או כהרמב"ם, וגמרו שיהא שמטה בשנת הרע"א וכן הרע"ה ליצירה כדעת הרמב"ם, עכ"ל. ושם במכתב הנוסע כתוב עוד מכמה תקנות שהיו לפי צרך השעה, במחיר הסחורות וכדומה, ושכל שוחט יראה מכינו ל'חכם⁵). ושלא ידברו

(1) [יותר נכון בשם "חדושי דינים" ובשם זה נתפרסמו בספר "חיים וחסד" וגם בחוברת מיוחדת. ר—י].

(2) [שם סימן כ"ה א. ר—י].

(3) [שם סימן פ"ג—פ"ה. א. ר—י].

(4) הסכמה הזאת נעשית בשנת הרע"ד ליצירה. ואף הרדכ"ז נמנה עם ב"ד של הנגיד ז"ל לענין זה. כמ"ש בתשובתו סי' תרמ"ד. ולכות הקרובים והרחוקים אשר יש להם חלק ונחלה בירושלם, הסכמו שמהיום כ"ז אלול הרע"ד והלאה כ"ז, שלא להשתמש בביהכ"נ שבעיר הקדושה הזאת כ"ז ע"ש. ומהלשונות ההם משמע שהיו אז במושב אחת בעיה"ק, ואף שיש לבעיר לדחות זאת מיט כן הדעת נוסה, ועמ"ש סי' ב'.

(5) עיין בשליה לענין או"ה, וז"ל: "ראיתי הנהגת ברוקת הסכין בכאן באימה יתירה ובחראותו לכל חכמי העיר, וכיכ בכל המלכות, ראו עיני ושם לבי, ע"כ. ומועתק אצלנו גם

דברי ריב בביהכ"נ. ושם מכיא גם ממנהני התפלות. כי קרובים הם לסדר הספרדים ומנהגם, ע"ש. ומה הוכחה גם כן ל"ש בפ"א שמתחלה היו שם רק אשכנזים, אולם כאשר נתוספו שמה הספרדים ברוב סנין שנו גם את סדר התפלה למנהגם. ולא שנו אותו לגמרי מפני האשכנזים. —

מומן פטירתו של הנגיד ז"ל (לכ"ע 1), עיין כמה שדברנו בפרק ג' סימן ח' בהקרה, ע"ש.

פרק שלישי

רבינו הרלב"ח ז"ל.

א הרב הגדול, אור המופלא, החריף ר' לוי ׳ן יעקב רבית חביב. עודו צעיר לימים יצא הוא ואביו רבינו הרב ר' יעקב ׳ן חביב בעל ספר יעין יעקב מארץ מולדתם ספרד מעיר סאטורה (צאמארה אשר במדינת לעאן) בגולה. שניהם יחד באו לעיר שאלאניק, ונלוו שמה לחברת החכמים התלמודיים הגדולים שהיו שם בימים ההם. רבינו הרלב"ח נולד קרוב לשנת הרי"ם ליצירה, ונפטר בראשית המאה הרביעית לאלף הזה, (כ"ט מתשובותיו, וע"ס תיקון יששכר, ועמ"ש בפ' ד' סימן ו' בהקרה א' 2).

משפחת חביב היתה ממשפחות המיוחסות שבישראל, וקדשו תמיד שם שמים

לקמן פ"ח סימן ו', ע"ש.

(1) [בשנת הרפ"ה פרצה מגפה בירושלים, והנגיד ברח מן העיר ויחישכ באיזה מגדל — ולא מגדל כאשר העתיקו אחרים — ופרס צאתו מן העיר מנה לאפוסרופסים על נכסיו ועל בנו אברהם את אחרים מטובי העיר, והם: הרבנים לוי בן חביב, שלמה שורשוש, נתן שולאל ודוד בן שושן. ושם במגדל תקפתהו המחלה ומת שם, והוא לקברות בירושלים, (שו"ת רלב"ח סימן צ"ה), ועיין בשו"ת בו רב סימן ד' שביום י"ח תשרי הרפ"ז נשאת אלמנתו של הנגיד מרת קמר בת ר' אברהם ׳ן חיים לאיש אחר, והאפוסרופסים כפוח לשבת ארמלית מפני תועלת של חיתום אברהם, ע"ש. וע"ד יום פטירתו כבר הבאנו לעיל מכתב המזכרון שפרסם הח' טולידאנו, שרשום שם: נתבקש בישיבה של מעלה אדוני אבי הנגיד כה"ר יצחק הכהן שולאל זלה"ה ל"ל ה' ר"ח כסלו שנת הרפ"ה ליצירה. ובזה כלו כל החקירות שחקרו החכמים האחרונים על דבר זמן פטירתו של הנגיד. א. ר—ן].

(2) [ר"א חזן (בהמסעות לשלמה בערך רלב"ח) והח' רוואנוס (די"י בתוגרמא ח"ב פ"א) משערים שנולד בערך שנת רמ"ד, ואת פטירתו משערים רוב החכמים בשנת שי"א או שי"ב, ובעל המסעות לשלמה משער שנפטר בשנת שי"ד או שי"ה, וראיתו מדברי בעל תיקון יששכר (י"ג ע"ג ע"ב) שאמר שהרלב"ח מלך בירושלים כ' שנה, ע"ש. א. ר—ן].

ברבים, ומחמיר הזה היה גם החסיד חרב ר' חיים ב"ר משה חביב מעיר פיס, המסדר ספר "הבתים" להרשב"א ז"ל והיה חותם תמיד "הברכים אשר לא קרעו לבקל, והאש והעצים מכיב"1), גם ב' הנכבדים האלה סבלו צרות רבות ונוראות במשך גלותם זאת, וישארו תמימים לה' ותורתו, אולם בילדותו שנו את שמו של הרלב"ח למען ינצל מפח העלילות, וע"ז כיון הר"י בי רב בויכוחיו עמו לענין הסמיכה, וכתב על עצמו: "מעולם לא נשתנה שמי" ודבריו שמה סובכים כלפי הרלב"ח ז"ל, והרלב"ח משיב ע"ז בזה"ל: אף אם שנו שמי בעונותי בשעת הגזרה אני לא שנית, ובחן לב וחקר כליות יודע כי תמיד אותו יראתי, ואם לא זכיתי לקדש שמו, לבי יחיל מפני ועמו, הנם שעדיין לא הייתי בר עונשין בבית דינו"2), עכ"ל. ומלשון הזה, גם מכתבות הרב ר' אברהם הלוי שכתב על זמן צאתו מספרד שהיה עוד נער קטן, מבואר שהיה צעיר לימים למאד בלכתו בגולה (וע"ס קוה"ד).

ב בהיותו שמה בשאלאניק התעלם הרבה באהבתה של תורה כחכרת החכמים המצוינים שם, ותרומם שיאו למעלה, אולם רוב תורתו קבל מאביו ז"ל, יהיה חריף גדול ומפלפל, מיני ועוקר הרים (קוה"ד) ויצא שמו בכל הארץ, ובעודו עול ימים התחרה את הארי הגדול שבחבורה חרב ר' אברהם צרפתי, רב גדול ודיון מצויין (לענין דין גירות האומיות בס"ת אי מקרי חק תוכות) וכתב אליו דברים נמרצים בזה"ל: "אף בי לרוב חכמתך כי גדול אתה בעיניך לא רצית להשפיל מצבך לדבר דבריד עמדי... אני לא אחשוך פי מלהרחק אחר מדותיך, אערכה משפט לפניך ופי אמלא תוכחות, (כתשובתו סימן א') והריא הצרפתי משיבו באמרי חן ופיוסים, וז"ל: "והבחור היניק וחכים ידעתי רוב ענותנותו שלא היה מסלא לבו לגשת אלי בסקוטי עם חכמתו... כמו שכתב באגרתו: "ויהיו דברי לפניך לענין מו"ם של הלכה בלבד, ולענין מעשה הנה עמך החה"ש כה"ר אברהם צרפתי... ובראותי באמת והכרתי בימים שעברו ענותנותו של הבחור, וחסידותיה אצל חכמתו, כי אפילו הייתי ח"ו תועה היה אומר לי: "אבא כך כתוב בתורה", בזה ידעתי כי האגרת

(1) [עיין על ר' חיים ו' חביב זה וגם על הרלב"ח בענין זה בגר המערב צד 86 ובהערה שם, ובקורא הדורות" (ד"ו דף ג"ב ע"א) מזכיר את הרב חיים ו' חביב מורע מה"ר ו' חביב, בסוף המאה הרביעית שהלך לעיר עזה והרביץ שם תורה ונפטר שם, ועיין עוד ממספחת ו' חביב, ר' משה ב"ר שלמה ו' חביב ובניו להלן בתולדות חכמי ירושלים חלק ב' פרק ששי סימן א', ולא הוזכר שם אם התייחסו להרלב"ח. א. ר—ן].

(2) [רוב החכמים מהלימים (עפי' דברי הקנסור של בי רב, וגם דברי הרלב"ח עצמו שאמר: "... ולא הייתי עוד בר עונשין בבית דינו... אבכה יומי ולילי אוי לי אללי לי ואורה עלי פשעי") שהרלב"ח כן נאנס לשמר בהיותו בקטנותו, ורואנוס (ח"ב פרק א') אומר שבשנת רנ"ב ברח הרלב"ח—בהיותו כן ה' שנים—יהד עם אביו עם גרוש ספרד, ויבואו לליסבון ויהיו שם עד שנת רנ"ז עד גירוש פורטוגאל, ואז ברחו לטורקיה. א. ר—ן].

והפסק ממקום קרוש יהוץ סירי אכיר י ע ק ב" (אכיו ז"ל), והתנצל שם במעצות ודעת להפנים דעת הרלב"ח על מה שלא יחס אותו לבר פלוגתיה, יען כי כבר הכיר את הדברים נובעים כתורתו של אכיו ולא משום קבל די רוח יתירא ביה, ומסיים שם כי כונת שניהם לשמים "י ע ק ב בחר לו יה, ואברהם עודנו עומד לפני ה'", וסוף הדברים, נמשך שמסרו את הענין לרבני שאלאניק, הר"ר יהורא, והרב ר' אליעזר השמעוני, והר"ם אלבולרא, והמה הכריעו כהרלב"ח ז"ל (ע"ש בתשובת הרלב"ח ובתשובת הרד"ך בבית הראשון).

ג) שמה נחל כבוד גדול מאת כל החכמים והרבנים, ויגדל בעשר ובמעלה, (כ"כ כמה פעמים בתשובות ובקונטרס הסמיכה, וז"ל: על מנת כן יצאתי מתוך אהלי, אהל התורה וגם עשר וכבוד היה לי בעיר ההללה של סופרים וספרים גדולה לאלהים שאלונקי יציא כמפורסם), וכל דברי הצבור היו נחתכים על פיו (תשובתו שם) ויהי הוא תופם הישיבה, ומגיד להם הלכה בכל יום, וזכה להרביץ תורה בישראל יותר מארבעים שנה, (שם בקונטרס הסמיכה). ומלבד מדרות הקהלה והתלמידים, היו באות אליו שאלות רבות ואגרות שונות מכל גדולי ישראל, והוא בעמק שכלו הכביר באר להם את כל ספקותיהם, והראה להם פנים מסבירות, ובהר לחשוב לכל אחר, ולפי מה שיספר באחת מתשובותיו היה שמח על זה מאד, וכמעט שזה היה חלקו מכל עמלו בהשיבו לטו על כל דבריהם, ואז ינוח לו, (לשונו שם בסימן י') והורה בזה הפלגת חשקו ואהבתו אל התורה, אשר בלעדה אין לו כמעט חלק בתבל ואפס לו מנוח—ממיוחרי החכרים שלו היה הגאון ר' יוסף מיטציאק(1) רב הרבנים בדור שאחר זה, (כמובא בתשובת הר"ם במכתבו להר"ש תקאן אשר ענה לו שם מקורות לבו, אם לא ידע כי מה מבי למה לא שאלת פי החכם השלם ונעלה ר' לוי י' חביב אשר נתגדלנו יחד יותר מן עשרים וחמשה שנה וכו'), והתרועע גם בחברת הרבנים הגדולים הר"א

(1) הרב הר"י מיטציאק היה גאון נורא בא' מן הראשונים, והיו לו עשרים תלמידים מובהקים בעלי ישיבות ובעלי הוראה, (בת' אל הר"ש חאקאן) והיה ממית עצמו באהבתה של תורה, עד שמכל הכ"ד שעות שביום ושבלילה לא היה נהנה בשביל גופו לאכילה ושינה ויתר הצרכים רק שש שעות. וכל ה"ח שעות היה משתמש לשיעורים קבועים ותמידים כהלכתם, ואף באותן השש שעות היה נאלץ לפעמים לעסוק ולעיין בדברים הבאים מחוץ עד שכמעט היה קץ בחיים לרוב יגיעו (מכתבו להר" דוד באנכאנשת) והר" בעל ר"ח בשער הקדושה מכא בזה"ל: "ושמעתי שהחכם כהר"ר יוסף מיטציאק ע"ה ארבעים שנה לא ישן במטה מוצעת אלא משבת לשבת, ואמרו: שהיה דרכו לישן ע"ג תיבה אחת ורגליו תלויות, והיה קם בחצות סטס, ולא ידע אדם מזה עד לאחר מיתתו שספרה אשתו, עכ"ל. ועל ידי זה זכה לכל הכבוד, עד שלא קם מרביץ תורה כמוהו בדורו, כמ"ש בתשוב: "זה לי יותר מלי שנה אשר ישיבתי אחת מהישיבות החשובות אשר בכל גלילות טורקי, ויותר מסיו שנה שלא היה כמוה בכל הגלילות הנזכרים בהכמה ובמנין, ובפי תורתיו היו חיים כל גלילות רומניא, ויש לי כו', ע"ש.

השטענדיג וכו' ויחד הרבנים שהזכרתי זכרם בפרק א' ומתלמידיו היו: א) הגאון הנורא ר' שמואל די מדינה בעל תשובות מהרש"ם¹, ב) והרב המובהק ר' יששכר ן' סוסאן בעהמ"ח ספר יתקון יששכר², ג) והרב החסיד ר' שלמה ב"ר ש"ט עתיית שיבוא זכרו לקמן, מדבר יחד הרבנים בני הישיבה שנביא זכרם לחלקן. והרבנים בני דורו שעסק עמם במדע של הלכה המובאים בתשובותיו הם: ר' שלמה טריווש (סי' ל"ח), ר' ברוך אשכנזי (סימן מ"ב), ר' משה ן' בירנא (מיד) הריב"ר (נ"ג ועוד כמה פעמים), ר' בנימין טטריקאלי (צי"ט), ר' אלעזר ן' יוחאי (ק'), ר' מאיר ערמא (ק'), ר' אברהם מימי (נ"ה), ר' יצחק קורקוש (קי"ז), ר' אברהם צרפתי (א') ועוד כ"ס ר' אפרים ן' שאנני (ל"ז), ועוד זולתם.

ך עיונו ובקיאותו בכולא תלמודא נורא למאד, בכ"ב ל' ו' ר' ש' ל' מ' וכן ביתר החכמות עלה עשר ידות על בני דורו כי היה תוכן ומהנדס גדול. ובספרו היקר יגלה לנו ממעשה תקפו וגבורתו בתורה וחכמה יחד, וכדבריו שמה מענין השטטה נמשך הענין בחשבון התקופות, ואזן וחקר חשבונות הרבה ולוחות על מסלולי החמה וכו' (ע"ש סוף רמ"ט עד רע"ז). וכן באוצר הכתיבות של הגאון האזולאי נמצא ג"כ מפירושי הרלב"ח על הלכות קדוש החודש נוספות על הנדפס, וחשבון ברור לרעת מתי יראה הירח בתחלת החדש בעיר ירושלים וכל גבול פאלעסטינא, ועוד חמשה לוחות על מהלך הלבנה ומעלותיה²).

ונוסף על מעלת גדלו וחדר גאונו, היה בעל שכל חד בסברה ישרה, לכיון לאמתה של תורה נעלה מיתר גאוני דורו, כי שכלו היה מתקרב תמיד אל עסק השטט, ושונא הפלפול הנוטה, והיה מפורסם בזה אצל רבני דורו, עד שהרא"ם ז"ל ראש גאוני הזמן היה סובך כמעט תמיד על אמתת דעתו והכרעתו, ומזכיר מזה בקונטרס הסמיכה דף שכ"ז, וז"ל: אם היה בחיי הרב ר' אליהו מזרחי ז"ל — שהיה מוכה אותי כדרכו תמיד, שכמעט שהיה חותם על דבריו מבלי שיראה אותם, עכ"ל. ובכל זאת היתה הנהגת למודו לבדתי נטות דבר מדברי הראשונים ז"ל ועם עצם כל חריפותו ובקיאותו בים התלמוד עוד לא מלאו לבו מעודו לברר דרך לעצמו בדבר או פירוש, מדעתו מה שלא שמע מפי רבותינו הקדמונים, כמובא (בסימן ל"ז)

(1) מזכירו תמיד בתשובותיו, בהרש"ם חא"ח סימן ג': "ראיתי דברי מורי הרלב"ח וביד סי' : מכאן הוא מורי לחוש לדבריו", ושם צ"ס: "וגדולה מזו כתב מורי החסיד כמהר"ל ז"ל ועוד בכמה מקומות, וכן בעל תיקון יששכר מביא למורו הנז' כ"ס מספרו. וע"ש לענין החינוקות בני שש ושבע שקורין אותם ארבע או ה' ילדים יחד לעלות לס"ת כיום שמחת תורה, וכן ראה שעשו בירושלים עית"ק בפני מורי מהרלב"ח, ע"ש.

(2) [כתב יד הזה נזכר כרשימת כ"י שהיה בירושלים, שנחפרסמה בסוף ספר חרדשי הר"ן, דפוס סלומון ירושלים. א. ר. —].

בתשובתו להח' המרוסס ר' נסים ב"ר אפרים ׳ן שאנג'י, וז"ל: "ודרכינו אנחנו לכלי
 לחדש פרוש בהלכה שלא זכרוה הראשונים ז"ל, אדרבא אם לפעמים מודמן ועולה
 בדינו איזה פירוש חדש כהלכה, אף שנראה יפה אנו משתדלים לבקש עליו
 קושיות ודוחקים, מטעם שכיון שלא כתבוהו הראשונים ודאי שאינו אמת" (1) עכ"ל.
 והלך כזה במסלול רבותינו הקדמונים, כמו"ש על ר"א הגדול: "שלא אמר דבר
 שלא שמע ספי רבו" אע"פ שהיה מכריע את כל חכמי ישראל (2).

ה גם כל הליכותיו כתבל ארצה התוה לו מישרים, וינטה כל קו עניניו
 ע"פ פלם התורה האלהית וענפי המוסרים המהורים, גם טבעו הנעלה חפליאה
 לעטרהו בכל המדות החמדות שמנו חכמים: "אוהב שלום" ו"רודף שלום" "אוהב את
 הבריות" "אוהב את התורה" ו"מכבד את לומדיה" (ע"ן בתשו' ס"י ק"י ובדף שכ"ה להיותי
 יושב במקום הקדש גוה שלום... אוהב שלום ורודף שלום, אפילו להדיוטות, כ"ש לרבני
 התורה מרכה המשרה). "שפל ברך" ו"בעל ענוה נפלאה" עד שהיה שונא ומננה את
 החכמים המשבחים אותו, (תשובתו בסימן ככ"ז לאחד מתלמידיו שהפליג עליו

(1) והדבר הזה מוסר נמרץ להמחדשים האחרונים, ואין אנו מדברים מאלו הבונים
 חרבות למו כחומת הדת, לפי גדר תאומם וזממם הבהמית, כי בגדרם זה כבר פרעו גם חק
 המוסר — אפס לאלה אשר כבוד רבותינו הראשונים ז"ל נקל מעט בעיניהם, הנכון למו לדעת
 כי הסבה לזה, יען: כי רחקו גם מדרכיהם וידיעת תורתם וקדושתם, ולכן ינעם למו בניניהם
 החדשים כמו שינעם להחללם חקי וחריצות יד הדמיון, ברחפו עליו לברו, אשר לפעמים גם
 משכלו האמתי לא טעם עוד נעימות כמוה, ובהקיצו, ויעבור עליו כעין תעופת שכלו, יראה
 כל הדברים רקים ויהי לשחוק גם בעיני עצמו, כן ראוי גם לנו לשער את חקוי חכמתנו האנושי
 אם לא נראה רק נגד החכמה העליונה אשר תחו עינינו לעוה"ב, ולכן אם רצוננו לכלי לתעות
 מאורת החיים, מוכרחים אנו לצאת בעקבי הראשונים אשר עינם חזה בעין חכמה עליונה,
 וקבלת רוח הקדש.

(2) [הרלב"ח היה גם סופר מהיר, וכתב בידו ס'ת לעצמו, והר"י קשטרו קנה אותו מבני
 בניו. (דרך אגב: לא נודע לנו מי היו], מובא באהלי יעקב" ס' ק"ג (ומשם בהמעלות לשלמה)
 וגם בשו"ת רלב"ח סימן א'. בין חבריו של הרלב"ח יש לציין מה שהשלים את הד'
 סדרים מספר. ע"ן יעקב" של אביו. סלבר ספר תשובותיו הגדול שיש בו חמר רב ומגון
 לתולדות מחברו, עד כדי לחבר עליו ספר גדול ומיוחד, נזכר הרלב"ח בספרי בן זמנו: בשו"ת
 אבקת רוכל, ס' י"ד. בשו"ת מהר"ם אלאשקר סימן ט"ז, ס' ק"א, (וברובם מהר"ם אלאשקר
 מקנא לכבוד רלב"ח נגד בעלי מחלקותם), בשו"ת לחם רב לראי די בושן סימן ט"ז (ע"ד מחלקת
 הסמיכה), בשו"ת כי רב (ג"ה—ג"ו) בשו"ת רבי"ז (אלף שצ"ז), בשו"ת מבי"ט (ח"א סימן נ"א
 וח"ב סימן מ"א), באהלי יעקב (קשטרו, ס' כ', וס'), שו"ת מהרי"ם (ה"ד ס' ע"ט), שו"ת רד"ך
 (בית א' ובית ב') שו"ת תומת ישרים (סימן קנ"ו), שו"ת ר"א מורחי (סימן פ"ד) שו"ת רשר"ס
 (בכמה מקומות), שו"ת תורת חיים (ח"א סימן צ"ה) שו"ת זרע אנשים (סימן נ"ג), ובתיקון
 יששכר" לתלמידו ר"י סוסאן (דף כ"ח, כ"ט, ג"ה וע"ג) ועיון כמה שנוגע לתולדותיו בכל המאמרים
 המדברים ע"ד הסמיכה שהזכרתי בהערתי הכא להלן צד 51. א. ר—ן].

בתוארים, וז"ל: "ולויכן (רחוק הדרך שכינם וטרחתו) הייתי גונו כתבך כי יודע כל שער עמי שהנני מכיר ערכי השפל והנקלה, ולא הלכתי בגדולות ובנפלאות כי בעונותי לא הם, (התוארים ההם), ולא שכחותם, ולא אחד מני אף מכמותם ועצמותם... לכן מכאן והלאה אם תרצה שאביט לכתבך תכתוב אלי כאשר ידבר איש אל רעהו". והיה מן הנעלבים ואינם עולכים לכבודם, ושם בעלכונו כמקבל יסורים של אהבה, (כנוצר סימן ס"א בעסק פסק א' להר' אברהם ן' ששון והרדב"ז ז"ל אשר ננקו הרבה בכבודו, והשיב: "אני איני מקפיד בכל זאת, ובפרט שהאמת תקיד לעצמה—, אדרבה שמתתי כמקבל יסורים בעיר הקדושה, כי כל עוד שיחזיקוני לגבוה וקטן (לפי הנראה צ"ל לגבייהו קטן), או טוב לי כי דיו לעכר להיות כקדשי רבו העומדים לפניו שפלים וגבוים, ביד אויבים (הישמעאלים) אכזרים ועל מנת כן יצאתי מתוך האהלי... שאלוניקי יע"א כמפורסם". וחתימתו בהיותו בעיה"ק היה בזה הלשון או דומה לו: "קטן הלומדים החונים לפני משכן התורה, נאנח בשכרון מתנים. הצעיר איש ירושלם". ואף על זאת הוכיחו איש ריכו הריב"ד שלשון "נאנח" הוא דרך יו"רא (על פי דבריהם באע"פ דלא סצי עובר כוכבים לסגויי בהדי'), ולשון "איש ירושלם", הוא דרך חשיבות(2) שמורה היותו לעיר ירושלם אשר וארון, דוגמת האשה שאין לה מציאות בלעדי בעלה וארונה. כפי שפרשו הקדמונים באנטיגנוס איש סוכו, (לשונו דף רצ"ח). והרב ז"ל התנצל וכתב: חלילה לי לכנות יוהרא אך למה שארז"ל: "המודר הנאה מאנשי העיר בו", כל שנשתהה שם י"ב חדש לשבתו שמה, באמת היה חותם אך "יושב ירושלם", ואף על פי כן לכרי יתת מקום לשום אדם להכשל בלשונו ויהיה נקנס למענו", (לשונו שם דף ש"ד) חזר מדבריו וחתם א"ע מהיום והלאה "יושב ירושלם".

וּ ובכל זאת בלחמו את מלחמת ה' ומלחמת האמת היה אמיץ לבו כגבורים כי לא נשא פנים מעודו לכל חכמי דורו, ולפעמים היה בוטה רברים רבים כנגדם אף נגד טבעו ורצונו, כידוע מענין הגט שנחלקו עליו הריב"ד והמב"ט תלמידו (ע"ש בתשובה מסימן קי"א עד קי"ז) עד שהתנצל על זה בחתימת דבריו בשירו (ע"ש מ' וי"א תנועות) בזה"ל:

וְאִם כָּעַת הִפְרִיז עַל הַמִּקְדָּה — וַיֵּצֵא מִהַלְשָׁרָה פְּנִית אוֹ פְּכוּחַת

- (1) ואולי צ"ל לגבוה וקטן, הערת הגאון בצלא"ל הכהן זצ"ל—
- (2) ועל דרך זה פירש היוחסין אצל ר"א איש כפר בריתא מסני שהיה רשום וחשוב במקום ההוא, וכן איש צרדה, איש כפר חנניא, איש ירושלם, וכן קראו לו הנוצרים איש שאלאמאנקא, מפני חשיבותו בחכמת התכונה, אחר שנחפרסמו ספריו, ע"ש. [עין על זה במאגרת שמואל אוזירא' בפרקי אבות פ"א על משנת יוסי בן יועזר איש ירושלם ושם פ"ד משנה ד', ועיין מאמרו של פרופ' ש. קליין, אנשי ירושלם יקירי ירושלם וכו'] במדעי היהדות כרך א. א. ר—ו.]

קָנַאת הָאֵמֶת חֲבוּעֶרֶת בָּלָבוּ, רִשְׁפִּיהָ רִשְׁפֵּי אֵשׁ שֶׁלֹּהֶבֶת—
 חֲנִיעָה הִיד הַכּוֹתֶבֶת קָמָן הַלּוֹמְדִים הַיּוֹשֵׁב בְּשֶׁבֶת—יִרְוֶשְׁלָם.
 עכ"ל. וכן מחלוקתו השניה בענין הגט (מסימן קכ"ט עד קל"ז) עם הריב"ר, ור' אברהם שלום, והמכ"מ. ועם הר"א הצרפתי (לענין גירדת האותיות כשנז"ל) ועם הר"ש הלוי מסצרים, יגלו לנו עוזו אהבתו אל האמת, אשר בעבורו לא נשא פנים לשום אדם, ובתשובתו להר"ש הנ"ל הפליג בדברים עד שהר"ש מסיים באחת מתשובותיו וזה לשונו:

לָאֵמֶת לָוִי לָכֵן-לָוִי וְאֵלָיו
 חֲנִי עֲזָרָה, וְכוֹר עֲזָרָא קָנָסוּ
 בְּמַעֲשָׁרָו, וְאֵיךְ אוֹסְרוֹ בְּקָמָו
 תְּהִי אֵתָּה, וְקוֹנָסוּ עַל קָנָסוּ? —

ע"ש כלו בדרך השיר (ע"ס יחד ובית ויובית ויתד ותנועה בדת וכן בסוגר) לפי סדר הדינים שהעלה שרמזם בשירו הנ"ל, וכן המחלוקת הנוראה שהסתבכה מענין הסמיכה שיבא בדברינו להלן סימן י"א וי"ב, ע"ש.

ז קרוב לשנת החמישים משנותיו אחרי שנת הרפ"ב ליצירה, העיר ה' את רוחו להתקדש בקדושת ירושלם, ויעל דרך יבשה וכא עד עיר חלב (אלעפפא). שמה התרועע ימים מספר בחברת חכמי העיר, אשר שבח אותם אח"כ באחת מתשובותיו (סימן מ"ה) וז"ל: "ומצאתי שמה אנשים נכונים קובעי עתים לתורה, לומדים שמה בכל יום הלכה... ולמדתי בחברתם באהבה ובחבה", ומשם בא לק"ק צפת תוב"ב ויחלה שמה, (כי ממשכו היה חלש כח למאור כמו שמוכר גם כן כמה פעמים, וביותר בהיותו בעיה"ק שהקדחת היתה מצירו הרבה) ובשובו לאיתנו למד שם בחברת בני הישיבה (שם סימן מ"ו "בהיותי בק"ק צפת קם מחול"י, ע"ש). ולא ארכו הימים ונפל מחלוקת עצומה בינו ובין הר"י כי רב, (ותחלת הענין היה על ידי פרוש אחד בדברי הרמב"ם שהריב"ר היה דורש כמנהגו שם, בענין הנותן אגרת לגוי, כדי שיגיע"ו כו' שהריב"ר אמר שהבי דואר המוזכר בגמרא וברמב"ם היינו שהוא יושב בעיר שכמנה שולחין האגרת, והרלב"ח אמר שיושב בעיר ששולחין אליה האגרת), ונתעצמו הרבנים האלה בדין, עד שנדר הרלב"ח חמשים פרחים זהב לעניי ארץ ישראל, באסימטצאו בספרים מוכהקים זה הפירוש הפוך דעתו).

1) וע"ש, שהריב"ר מצא סיוע מדברי ר' יעקב אמושט, אחד מהמסתערכים שעשה פירוש על הרמב"ם (עין כח' הרלב"ח שם) ונסתייע גם מדברי הר"ר יוסף אליכסנדרי מהרבנים הקדמונים שבירושלם שהיה בקי גדול וחבר לרבינו ר' עובדיה ברטנורא ז"ל, הנודע בירושלם, ועשה פירוש על חבור ר' יעקב בן הרא"ש (אנחנו לא זכינו לראותו). והרב היה אומר פסק הלכה

ח אחרי ימים לא כבירים תקע אהליו בעיר ירושלם תוביב¹), וכל העם וראשי הישיבות הכירו מעלתו ויכבדהו, ונשאוהו למעלת רב מרנן. אף הוא חשף למו עז אהבתו והיה סגיד למו ההלכה בכ"ר יום, ובאחבתו לקדושת הארץ שם על לבבו לחקור על כל הדינים התלויים בארץ, לקבוע הלכה לתלמידים לדורות, והתחדשו לו שם כמה ענינים בענין השמטה וקביעות המועדות והשנים ודומיהם אשר העלים על ספר חקק, (עיון כ"ז בתשובותיו) ויום מ"ז לאדר משנת הרפ"ז יום חפורים לאנשי ירושלים נפל קביעתו בשבת קדש, והיה הדבר חדש אצלו כי לא שער מעולם לעיין בדיון זה, כי הפורים של יום י"ד לא יפול בשבת לעולם, ואף חכמי ירושלם הראשונים לא הבריעו עוד את הדיון, ולכן דרש בעניני דיומא והסכימו עמו כל החכמים שהסעודה תהיה ביום חשבת, ומתנות ומקרא מגלה ביום הששי, ובשבת יקראו פרשת ויבא עמלק בהפמרת פקדתי, אף על פי שכבר

בירושלם, ושמע זה הפירוש ממנו. (עיון כ"ז בתשובת הרלב"ח סימן ק"ה, והריב"ר סימן נ"ה והריב"ז בחדשות בלשונות הר"ם בח"א סימן כ"ב).

1) בזמן בואו לירושלם יש לי ספק עצום אם מצא עוד את הנגיד ז"ל בחיים, כי בתשובתו בסימן צ"ה להח' ר' דוד ו' שושן כתב: "בדיון אחד פסקתי שלא בהסכמתם... והיה יכולת בירינו לדבר הזה, יען כי בחיי הנגיד ז"ל נבררנו לדיינים ושלח הוא בעצמו אחרני, ע"כ, ומשמע שהנגיד היה עוד בחיים ולפי מה שמוכח בקונטרס הסמיכה מהמחלוקת שאירע שנת קקצ"ח שחושב שמה י"ד שנה מזמן ישיבתו בקדש, מוכח שבא שמה שנת הרפ"ד ליצירה, אי"כ לפי"ז בשנת הרפ"ד ליצירה היה עוד הנגיד ז"ל בחיים, ולא נפטר רק קודם ש' הרפ"ז, כמשמעות החשובה המדברת אודות היתום ר' אברהם בן הנגיד שהיה זה בכ"ז אד"ש הרפ"ן, ע"ש. (ויש שם ט"ס בדף ק"ח א' שחושב שהנגיד ז"ל מנה אפוסרופסים על בנו ר' אברהם להחכם השלם כה"ר, אייז"ה עכ"כ וכו') שפ"ס הוא וצ"ל "לוי בן חביב", אולם בספר קוהיד מביא שבזמן הרלב"ח כבר נפטר הנגיד לביע, ולכן חשבתי פנים ליישב כל הסתירות גם לשונות התשובה בעצמה ועלה בדעתי, שהיה שמה שני פעמים, פ"א קודם שנת הרפ"ד שבא שמה ע"פ בקשת הנגיד ששלח אחריו, והפעם הב' בשנת הרפ"ד ליצירה, אחריפוטותו של הנגיד, כעדות הקוהיד ובעיה מצאתי אח"כ אמתת השערתו זאת שיוצאה מפורש בדבריו סימן קכ"ד, וז"ל: "איש ואשתו אלו הנזכרים, מהיום קרוב לה' שנה שבאתי לעיה"ק תוביב הפעם הא' שמעתי עליהם כו', גם מהיום קרוב לג' ענינים שכאתי הפעם השני, עוני ראו כיס כו', ע"ש דף ק"ץ בדפוס וויניציאה הנדפס ש' שכ"ה, ולפי"ז בא בפעם הא' בשנת רפ"ב ליצירה, ומצא את הנגיד ז"ל עוד בחיים, ואחר שנפטר הנגיד בימים מועטים חזר עוד לשם.

[בתשובת רלב"ח סימן כ"ז אומר שם הרלב"ח מפורש שדבר עם הנגיד בירושלם, והיה זה מיד אחרי בואו משאלוניקי דרך ברושא, עיון שם. החכמים ז. וו. רבינוביץ (ירושלם) שנה ש' צד 147) וכן בעל "המעלות לשלמה" (בערך רלב"ח) מחליטים ג"כ שהרלב"ח בא לא"י בשנת רע"ג, ובא בתחלה לירושלם ועזבה אחר זמן מה וגר בדמשק וצפת, ושוב חזר שנית לירושלם בשנת רפ"ה, והצדק אחס, ולא כמו שכתב רוזאנוס שיוצא משאלוניקי בשנת רפ"ד, וגרץ (ח"צ צד 217) שכתב שיוצא משאלוניק בשנת רפ"ה, ובאוצר ישראל לאיינושטיין ערך יעקב בן חביב הובא שהרלב"ח בא לירושלם וחזר לשאלוניקי ושוב חזר לירושלם, ואין זה אלא דברי הבאי... אר. —]

הפטריו אותה בשבת זכור¹). ועיין מה שיספר תלמידו בספר תקון יששכר בשם שני תלמידיו חכמים מירושלם, שבשנת השי"ד נחלקו קצת בדברי לענין הוצאת ספר תורה בפרשת פורים ביום הששי, וסוף הסכימו לדעתו ולא הוציאוה וכן נחלקו לענין הסעודה, ע"ש דף כ"ז).

חכמת הקבלה אף על פי שחזיונה נפרץ בימים האלו על ידי חכמי הרזים הגדולים שבקרי תוגרסה, בכל זאת כתב הרלב"ח על עצמו שלא ידע נתיבות פליאותיה, כי לא זכה לדומדה מרב מוכהק, לפי שבמדינתו לא נמצאו אנשים שלמים בענינה, ולדעתו לא נתן רשות לאדם להתבונן בה מעצמו, כי כשמה כן היא שצריך לקבל אותה מרב שקבל גם הוא עד רבותיגו הקדמונים, ובכל זאת כבר לבקלי החכמה מאד, וכתשובתו לאחד ששאלו על ענין ידוע שדברו הסקובלים מסנו אם הכרחי הוא להאמין ולדורשו ברכים לפני ההסוק? כתב: כי החוקרים לפי שכלם קשה להם להאמין בעוד שדעתם בלתי משגת לישיבת, אפם יש כת אחרת גדולה מאד מחבבי ישראל המאמינים שכתבוה לאמונה אמיתית, וחשבוה לאחת מעקרי התורה לישב קושית צדיק ורע לו רשע וטוב לו, ואנחנו מחויבים לשמוע דברי אלו האחרונים, ולהאמין בענינה בלי שום פקפוק וספק כלל (כן לשונו שם בתשובה ח'). אולם לדורשה ברכים ודאי שהוא דבר בלתי הגון, ולא טובים אנו מרבותינו שכתבוה בספריהם ולא דברו ממנה כי אם ברמז וחדה וכתבו עליה שהוא סוד גדול, ולשון הרמב"ן בפירושו לאיוב יעיד ע"ז שכתב: ואם תחפוץ להבין הסוד הגדול הזה לבך תשית לדעתך וכליותיך תשתונן, ועל חטא תתאונן, ותסיר מעל פניך הענין, תראה עיניך המלך והמלכה ותצפה לנאולה, תראה שני עפרים תאומי צביה, והגזרה והבניה, עכ"ל. וירמז על חטא אונן, ויהודא ותמר, וכעז הגואל, ופרץ זורח התאומים, מתנא דאתנזה, ובנין היבום, (עד כאן דבריו בתשובה הג"ל מזכירה גם בסימן ע"ה, שאלו הדורשים ברכים באזני החמון בדברים העומדים ברומו של עולם עתידים ליתן את הדין, ע"ש). ומלשון התשובות האלו נראה שחכמת הקבלה כבר גפרצה בימים ההם במדה גדושה עד שהתלמידים היו דורשים אותה גם ברכים, וזה היה זמן רב גם קודם האר"י ז"ל).

י מעמר הישיבות בימים ההם נמוט הרבה וידל, ואף כי החכמה הרימה קרן ותהי לתהלה בכל הארץ, כבד עליהם יד המחסור ואכף עול סכלו עליהם, כמו שיזכיר הרב בסוף קונטרס המסיכה, וז"ל: מעמר יושב ירושלם (ענינו על הת"ח) לא די שאינם מעדנים, אלא שהוא ססרורים ויגונים, וכל מי שזוכה להשיג במה לקנות

(1) עיין כ"ז שם בתשובתו מה שהביא עוד שהחכם השלם ר' ישראל אשכנזי מצא ראייה לדבריו מהלמוד פרק בני העיר: «פורים שחל בע"ש, שמואל אמר מאחרין, כיון דאיכא מוקסין דעבדי בחמישר עשיה וזכירה כהרדי קאתין, ע"כ. ואס"ר דסעודה ביום א' מאי עשיה דקעבדי הלא מתנות ומגלה כ"ד? איז שלא כדעת החולקין דס"ל לעשות הסעודה ליום א', ע"כ.

ראש בהמה דקה ובני סעיה, אפילו מעז, בשכחות ובחנים ובמועדים, הרי הוא בעיני עצמו כאלו יצא לחירות מכית עבדים, וישב ע"י כסא הסגנים, עכ"ל. המניע העיקרי לרישם הנורא בשנות מספר אלו מזמן הנוסע בשנת הרפ"ב ליצירה שהיו במצב יותר טוב כמו שספרנו — עד הזמן הזה שהוא שנת הרצ"ח ליצירה, הוא: רבוי התלמידים אשר נהרו מאפסי ארץ אל הגיון התושיה אשר עשתה חיל בתקופת העת ההיא בירושלם, ורבוי האנשים הנמלטים מפח הגזרות בימים ההם לשואף רוח החפש בצל מלכי התונר, אשר בחרו בחיי צער ועוני מדור באהלי רשע, ובעבור רוב הצרות התכופות עליהם נתעו הרבה להאמין גם אל דברי המכשירים כאמלוא, (עמ"ש מזה בפרק ב' סימן ה') וכמעט אשר סכנו בעצמם מפני קנאת הישמעאלים עליהם, עד אשר אמרו לכלותם, ולוי שהיה רבינו להם למשגב אמיץ ביום צר, ובמתק שפתים ודברי נחומים השיב את לבביהם, ויהם את רוח ההמון, ויהי להם למושיע, ויעצור בעד הרעה, ומוכיר מזה בקונטרס הסמיכה בחשבו זאת לאחת מן הענינים הראשיים הנכבדים, אשר תקן בזמן ישיבתו בקרש, ח"ל: ללוי שנמצאתי אז בעיה"ק ובמתק שפתים הייתי מישב אז דעתם וסדר, כבר היתה חריבה מכל היהודים, ולא היה נשאר בה אפילו מנין, עכ"ל. והדבר הזה אירע סביב לשנות רפ"ט ור"צ, שנדן אז הרי"ש מולכו בשרפה, ועל הזמן ההוא (רפ"ט) אמר הר"י אברהם הלוי שהמחברת קומד כו' כמו שהיה בזמן שנכנסו ישראל לארץ, וכתב פירושים הרבה והבורים מהענינים ההם. עיין בספרי הדורות.

יא. בימים ההם נעו אמות הספים בגליל העליון לקול הקורא: יהמהרו לפני אלהינו! רגשי נוחם ע"י פשע ימי קדומים (1), החרידו צבא קדושים מכמה מאות ישראל חסידים ואנשי מעשה תושבי עיה"ק צפת ת"ו, אשר בימי עלומם הלכו גולה מארץ מולדתם "ספרד" ועבר עליהם שאון צרות רבות ונוראות, עד אשר נלכדו כמה מהם ואכלו פת בגם וכדומה מהעונות אשר גם הקלות מהם נדמה לחסידים וקדושים כאלו לחמורי חמורות לפי מצב העת ההיא. — אשר הקריצו כל רגע את השם הנכבד, ומסרו חייהם, כבודם ורכושם, בעבור אמונתו, ונקרש בכבודו עליהם ולזאת חשבו האנשים האלו מחשבות, במה לנקות את נפשם להשיבה בצל שרי כולה מהור, ובזכרם את העונות ההם שהיו בידם גם כמה מחיובי כריתות, אבו הרבה

(1) זה היה עיקר הפעם שלהם, כמו שהאריך מזה הרלב"ח עצמו בכל הקונטרס. ובסופו דף שי"ג מובא ח"ל: "השלוח החכם המעולה כה"ר שלמה חזן... בחשבו שאני הייתי מקבל עלי כתב הסמיכה שהביא, אמר שרוצה לקבל מלקות לפני כמו לפני סמוך, יען כי בעוונותינו גם הוא נמצא בזמן ההוא. גם שמענו שעיקר הדבר אשר פתו בו בצפת לרוב החתומים באותו כתב... להיות בעלי תשובות בשלימות, ובפרט שהיו אומרים שהסמיכה על דבר המלקות היא קרובה לתועלת גדולה, ורחוקה מן ההיזק, שאם הסמיכה סמיכה בדיל הרי התועלת מבורר, עכ"ל

מהם לכפר אשמים במלקות, אשר יקבלו ע"ע, כדון כל חייבי כריתות שלקו שנפטרים מידי כריתתן" אולם יען שאין ב"ד סמוך בזמננו לכן נועדו החכמים כלם שהיו בזמן הזה רוב מחכמי איי, וסמכו להגדול שבהם מורם נשיא ישראל, שר התורה, אביר הרועים ר', יעקב בי רב" שיהיה סמוך, וראש ישיבה, ורב יתקרו והוא יושב מהיות. חכמים שבם אצל, ורבנים יתקרו ויהיו סמוכים לעד לעולם, ע"פ מ"ש הרמב"ם, "שחכמי איי יכולים לסמוך אע"פ שאינם סמוכים".

יב ומלבד הטעם הראשי הזה היו עוד סמרות גדולות ונשנבות, טמונות עם המפעל הנכבד (ההוא: א) לבד תהי עדת ה' נדחי קצות הארץ כצאן אשר אין למו רועה, ולכן חשבו להתפקד יחד תחת דגל הראשי ענף המצל, הנשיא הסמוך השוכן בארץ, למען לא יטול אדם את השם בפעול לבנות במה פעצמו לרון ולהורות, במרם יתקטר גם הוא במעלת הסמיכה מסמוך גדול הימנו. ב) המוסמך הראשי השוכן בארץ יהי חוט החורז לשלום ישראל פנימה. צדיק מושל ביראת אלהים, אשר אליו יקריבו את כל אשר יפלא מרבבות דייני ישראל, והוא עם בית דינו יכריעו כל הדברים ברוב חכמה, או מנין, ויתם עמו מחלוקת מישראל, ולא יחצו העם עוד לרסוסים כשבר נובלים. ג) בידו יהי העוז והמשרה לרון את כל שתקיף ססנו כדיני קנסות, אשר אין לא יד המורים שבישראל לכופם בעוד אינם סמוכין. ד) והוא הטעם העקרי לפי דעתם שגם היעוד העתידי נגלה אך בזה שבתחלה יושבו השופטים להיות סמכים כבראשונה, וזאת היא הדרך הטובילה לגאולתנו כמו שיעד הנביא: "ואשיבה שופטים וגו' ואח"כ ציון כמשפט תפדה" וגו' שזה יראה בהכרח שיש רשות לחכמי איי לסמוך, שאם לא יהי בידם לסמוך אף אליהו והמשיח אינם יכולים לסמוך, שאינם יכולים להוסיף או לגרוע שום מצוה יען כי גם אליהו כשאר הצדיקים שמתו, שאחרי תחייתם בלתי מועיל הסמיכה שנסמכו בה בחייהם. (עיי' דף רע"ז ב' ודף ש' ע"ב, ודף ש"ב ע"ב, וביתר דברי הריב"ר, ודיוק בלשוננו) ולדעתם זה, הרי הענין הקדוש הזה מטרה לכמה תועלת נמרצת, ורחוק מאד מן ההפסד, כי המלקות ההוא ידונו הביד באומר, לפי המצוה, באין חשש מכנה, ועבורים וחדשים אף המוסמכים ההם לא יקבעו, יען כי לא בידם הוא אחרי שכבר נתקנו לישראל קביעות השנים והחדשים וסדר העבורים, מזמן הסמוך ר' הלל ובית דינו שהיו מדור האמוראים, וחי כשלוש מאות שנה לאחר החורבן, ולכן אין כח במנין אחר לשנותם, אא"כ גדול מהם בחכמה ובמנין, ודומיהם, ביותר הפרטים, אשר דברו הרמב"ם האלה מזה בתשובותיהם, (ע"ש דף רפ"ח) ואחרי ההסכמה ההיא, ומעלת העטרה שקטרו בו את מורם הנזכר, רצו לצרף גם את חכמי ירושלים ת"ו ומעלת

רבינו הרלב"ח, למען יסכימו גם הם על הענין הנשגב והקדוש ההוא, ועלה ברעתו וברעת כל החברים, להסמיך גם את הרלב"ח ז"ל, ושלחו ע"ז שליח נכבד הרב החסיד החכם המעולה ר' שלמה חזן, ובירו מכתב הרבנים מהמ"מ של ההלכה, וכתב הסמיכה בידו, וזה לשונו:

"משפע השמן הטוב שהורידו ע"י חכמי ארץ ישראל יצ"ו כמובתם וחסדם, לא מחכמה יתירא שיש בו, הסכמתי אני והם לסמוך את החכם השלם כה"ר לוי ן' חביב יצ"ו שיהיה סמוך לדון ולהורות את בני ישראל לכל דיני התורה ורב סמוך יתקרי. ומה שעלתה הסכמתינו, חתמתי על שם כולם.
יעקב בר רב"

יג. ובעיני הרלב"ח לא ישרו כל הדברים האלו, וערך מכתב יקר אל רבני צפת באמרי חן וכבוד כראוי לפי מדתם, והציע פרטי טענותיו מול הענין הנכבד, וזה יסודי הדברים: (א) שלענין קדוש ונכבד כזה צריך הסכמת כל חכמי ישראל, כמו שכתב הרמב"ם עצמו, וא"כ שגו רבני צפת במה שלא נשאו בהלכה עם חכמי ירושלם בטרם הציבם את הכנין הנז' ע"פ הכרעת עצמם? והוסיף שאפשר שאפי' יצטרפו עתה יחד למנין עם רבני ירושלם ויסכימו כולם בדבר, לא תהי עתה הסכמת רבני צפת מוכרעת אחרי שהם נוגעים בדבר, (ב) סוגי הכרת נחלקות לשתיים: (ה) בעשותו במיד בלי התראה ואשם כרת לשמים, (ז) או בהתראה, והנה גם כשילקו לא יפטרנו מירי כריתתם במלקות זולתי כשהיה התראה בדבר כדון המלקות. וכן אף כשלקה לא יפטור מענש שמים זולתי על ידי תשובה. א"כ לא רב תהי התועלת אשר יצמח מזה כי בדורותינו מעטים הם העוברים בשאט נפש בפרסום אחר התראה, ואלה המעטים ג"כ לא יודחו מאת האלהים אחרי עשותם תשובה הגונה. כי אין לך דבר שעומד בפני התשובה, ובלתי תשובה אף המלקות אינה כוערת, (דף רע"ט, רפ"א, רפ"ג, ע"ש), ואדרבה יוכל להיות סכנה חיו בדבר במלקות לחלושי כח בדורות אלו. שמתחלה ירצה לכפר לפני אלקיו במהרה נפש ולהבת יר"ש, וימות בלי עת חיו. (ג) הנסמך אפילו על דבר פרטי צריך להיות מופלא בחכמה, וראוי להורות בכל התורה כולה, ולא רק בתורתנו הקדושה, כי אם גם בחשבון מוד העבור ודומיהם וקדוש לאלקיו, אשר עפ"ז נראה שאין לעשות מעשה בזמן הזה, בענין נשגב וקדוש, אשר כבר יש לו אף ומאה ושמונים שנה, מאז נתבטלה הסמיכה בעונותינו, ומאז ועד עתה היו רבנים מופלאים בחכמת התורה באה"ק ראויים להיות נשיאים ואבות ב"ד בסנהדרין גדולה, ולא שמענו עוד מי שעשה מעשה כזה? (דף רפ"ד). (ד) הרמב"ם ז"ל עצמו שכתב שקודם ביאת המשיח, יהיו שופטים מוסמכים, חור בו מזה, והרמב"ן ז"ל החליט שאין פגיעה בדורותינו כלל עד יבוא מורה צדק, ולמה לנו להכניס עצמינו במחלוקת גדולי

ישראל? ולדעתו, קודם ביאת המשיח, יוכלו אליהו או משיח להסמיך סנהדרין לכל הראוי להסניו ההוא, כמו שסמך משה לַע' זקנים, (דף רפ"ג, רס"ד). ה) הנזק היותר כולל הוא בלבול הקביעות שירצו המוסמכים לקבוע שנים ולעבר חדשים, או אפילו לא ירצו—אפשר שהם מחויבים ע"פ הדין לקבוע שנים ולעבר חדשים, א"כ אפשר ח"ו שנאכל חמץ בפסח ולאכול ביוהכ"פ! וכן עשיית מלאכה בכל חמוצים(1), עכ"ד. והרב ר' יעקב כי רב משיב ע"כ דבריו. א) שלענין הסכמה די ברבני צפת, אחרי שהם הרוב ורובו ככולו. ולא שלח אחר הסכמת הרלב"ח רק לנהוג בו כבוד, ובאמת כמעט כלם הסכימו על הענין, ולא נשאר בכל א"י כי אם אחד או שנים, והם בטלים בחכמה ובמנין, (וכוונתו שם על הרלב"ח, והרב ר' משה קאסטר, כמו שמגלה מזה הרלב"ח בתשובה דף רפ"ט, שהריב"ר כתב נגד ההכם רמ"ק, ע"ש). ב) המחויב כרת כבואו מעצמו לכ"ד והלקוהו נפטר מכריתתו, אף על פי שלא היו עדים והתראה בדבר זולתי דרך כפיה צריך עדים, (שם רס"ח). ג) ודאי שאין סומכין מן הקדושים אשר בארץ, אלא מן החיים אשר על הארץ! מן המצוים שכדור, ומה שכותב בתנאי הנתמנה שיהיה בקי גדול וקדוש לה, גם בזה תמחתי עליו, שת"ל מיום הגרוש שבמספרד לעולם הייתי מורה הוראות בישראל, ורב לחמשת אלפים בתים יהודים, במדינת פאם, כמפורסם לכל העולם, והייתי אז בן י"ח שנים ועדיין לא הייתי בחתימת זקן, ועם היותי ברעב ובצמא ובחסר כל לעולם הלכתי בדרכי השם יתברך ונתעסקתי בתורתו, לכן אני יודע בודאי שמצד הקדושה כל השומע יאמר: "כל מן דין סמוכו לנא. ות"ל מעולם לא נשתנה שמי ואי רבי קרו לי השתא, רבי הו קרו לי אז כו' (ד' רצ"ח). ד) על דעת הרמב"ם אף הרמב"ן אינו חולק, (ע"ש דף ש"ג) ואליהו כשאר הצדיקים שמתו שאין בידם כלל לסמוך, (דף ש"ב). ה) עיקר הסמיכה אינה על עבד שנים וחדשים, כו' (דף רפ"ח). ע"כ קוטב דבריהם בקונטרס הנזכר המחזיק קרוב לששים דפים גדולים בדפוס.

יד וסוף הענין נמשך למחלוקת נוראה ועצומה, ונתרבתה קטגוריא בין

(1) וסיום הענין בתשובה אחת וז"ל: ועכ"ז אינו תוקע לרבך הלכה, וכ"ז שאשמע תשובה הגונה אחריו... ואני מצר ומצטער שלא זכיתי להיות נמנה במצות מניי דינים כשרים... שכראים להחיות את ישראל ולהשיבם על אדמתם, ע"כ. וכן יראה הוראה מכל התשובה שלא נגע בו ח"ו שום פניה חצונית בזה לקנא בכבוד משנהו, זולתי לש"ש מה שנראה לו על פי הדין, גם הריב"ר מעיד ע"ע בזה"ל: "והאל ידע שכל כונתי לא היתה אלא לש"ש לא להשתרר, ולא להתגדל", ובכ"ז נתעצמו הרבה בדיון עד שהרלב"ח שטח בלבבו שעל ידו נתגלגל עכוב בענין ההוא, וכתב וז"ל: "תולדות לוי"ת... כי הפליא חסדו עמדי לזכות את הרבים בשני דברים יקרי ערך: הא', בזמן בשורת השוטים... והשני יותר גרוע, גביני, ובו אני מנוחם על מה לחוצאתי כל אשר לי עד היום, שהייתי סבה באה"ק שלא יבא לפועל מעשה הסמיכה, שרצו לחדש רבני צפת, עכ"ל.

שני החכמים המצוינים האלה, כי באהבתם את האמת לפי דעת כל אחד, וכחם הרב לפי גדולתם בתורה וחכמה, לא חמלו על כבודם המהור, וכונת כל אחד חיתה לשם שמים, כאשר כבר דברנו. אחרי כן קמו שני מלשינים על הריב"ר עד אשר הוכרח לצאת לעיר דמשק, ויען כי אין סמיכה בחו"ל ולא ידע אם יוכל לשוב אל נוהו לאה"ק, לכן סמך לארבעה זקנים¹ מבחירי החכמים שכזן הזה, ומעיד עליו שמים וארץ שבאותו היום שסמך את התכרים הנז' היה במכנה גדולה קרובה לה הוא דר' יהודא בן בבא (עובדא דסנהדרין שבאו האויבים ותחנו בו שלש מאות לוגביות), וברח מן הכיה, ואחר זמן הסכים ה' על ידו וסמכם, ומתנחם שמה במ"ש הרמב"ם, שכשיכין השם לבות האנשים ויהא כונתם לשמים, יסכימו בני א"י למנות עליהם ראש ישיבה, והכריע זאת ממה שאמר הנביא, ואשיבה שופטך כבראשונה, ע"כ. — זה תוכן דבר מחלקותם בסוף המאה השלישית לא"ף הזה שנת הרצ"ח ליצירה, ויתר הענינים מה שנסתפק מזה עיין בקונטרס הנ"ל אשר בסוף תשובת הרלב"ח, ע"ש—2).

1) למרן הכ"י ר"י קארו ז"ל, והגאון בעל המבי"ט, והגאון ר' אברהם שלום, והגאון ר' ישראל די קוריא"ל, (כן שמעתי שעליהם כיון בתשובתו הנז') אולם בעל סדה"ד מביא בשם השי"ק שסמך לעשרה זקנים וחושב את ר' משה ארוקאש, ור"י קוראל, ר' חייא ברוקאש, ר' שמואל חכים, ר' יהושע שונצינו, ר"י קארן, ר' שמואל אלמושנינו, ע"כ. ומלבד שחסר שלשה ממספרו עוד יסתור דברי הרב בתשובה, והנה הרבנים האלה סמכו ג"כ לרבנים אחרים כמו שמצאנו כי הר"מ אלשיך, ור"י פינשו (בעל הרי"ף בע"י) ונכד הריב"ר מו"ה יעקב אבולעפיא אל מצרי היו גם כן מסמכים, וכן מביא בשה"ג אות ר' חיים ויפאל שראה פתקא סכתי של מהר"מ אלשיך שכתוב שבכח אשר נסמך ממרן מהריק"א סימך להרב מהרח"ו שוירה וידין ככל דין מסמך, והיה זה בכי אלול השי"נ ליצירת ואם כן נמשכה הסמיכה עד ארבעה דורות: הריב"ר, הב"י, הר"מ אלשיך, מהרח"ו. ומאותו הזמן לא נודע לנו עוד מסמך לריב"ם.

2) [ע"ד הסמיכה עיין באריכות במוצאי גולה פרק ה', במסמ"ל חוברת יוד—י"ב. די"י, גרץ ח"ו פ"ט, ירושל"ם שנה ג' במאמר "היהודים בארץ הצבי". מאמר "להלכות הגאון רבי יעקב בי רבי" מאת אלעזר הלוי גרינהאוס בהצופה מארץ הגר"י שנה ג' חוברת ב', די"י בתוגרמה" לרואנוס ח"ב פרק ה', מאמר "כתב בית ישראל". זו סמיכת זקנים" מאת ברוך חומה (דפוס השקפה ירושל"ם), מאמר סמיכת זקנים מאת הרב הירשנזון (ב"מירושל"ם כרך ו'), וב"אוצר ישראל" ערך סמיכת זקנים. ואחרי כל זה ברור שעדיין לא נחקר ענין הסמיכה כראוי, בהיותו קשור עם כל תנועת החיים הצבוריים של היהודים של הימים ההם, והוא לא נעבדה כמעט, ויש לכתוב על זה ספר מיוחד, ואציין רק פרט אחד מענין, שמלבד בקונטרס הסמיכה אשר בתשובת הרלב"ח לא נזכר כמעט כלל ענין הסמיכה בכל כתבי גאוני הדור ההוא והמסמך לו, ולדעתי אין זה במקרה כי אם היתה מעין הסכמה שישתתקו הדברים בענין חשוב זה שנכשלו בו. אזכיר גם, שבשנת תרס"ב התאגדה בירושל"ם חברה ת"ת תלמידי תשבי" עם מטרות לאומיות ומדיניות, שבראשית פעולותיה החליטה לחדש את הסמיכה, ונמצאו גם מלמדי דרדקי שהסמיכו,

פרק רביעי

הרבנים הספרדים שהיו בזמן הנגיד והרלב"ח ז"ל.

א המסמך נזר ישראל, הנאון ר' יעקב המכונה בי רב, מהמגורשים בנרוש קאשטיליא סמטא סקדה ממלכות טולידמולא למשפחה בית מימנוגיל (כן הותם עצמו בתשובתו סימן א', ואולם העיר הזאת בלתי נודע עתה בספרי הנעאגראפיה ואפשר שנשתנה שמה, אבל היותר קרוב שהיא עיר מלרה (פולעדא) עיר של חכמים וסופרים, ונתחלף על מקדה השוה מעט לכתיבתה בכתיבות אנשי ספרד¹), ועוד בימי עלוסיו בחיותו. בן שמונה עשרה שנה נתעטר בנזר הרבנות בעיר פיס² שמספרה היה חמשת אלפים בעלי בתים, (תשובתו בקונטרס הסמיכה) ומשם בא מצרימה, ונלוה לחכרת הנגיד ז"ל, והיה שם מבית דינו, (תשובתו סימן ל"ח ועיין ברפ"ב בהערה), וישבו יחד בנוח שלום, וישרו למשפט וצדק, ויתקדנו שניהם במרעה החכמה והתושיה. ימים רבים ישב שם הרב ז"ל עד קרוב לזמן פטירתו של הנגיד בעה"ק, ואחרי הימים אזה לעלות אל הקדש, ויבא עד ירושלם³, ומשם בא צפתה וישבן בתוכה ויקבע שמה את בית תלמודו, וינהרו אליו תלמידים רבים וילמדו לקח מפיו.

אבל תלמידיו תשבו אלו לא היו ראויים לשמש ולסמרותיהם, ונתכסלו בהכל פיהם של הרבנים והמשכילים גם יחד. א. ר—ן].

(1) [עיר Maqueda ידועה סמוכה לפולידו, כן הוא בגרסא, ודברי המחבר כאן צריכים תקון וכבר העיר ע"ז החכם שטיינשניידר ז"ל בסוף תחילת א. ר—ן].

(2) [כבר הביאו גרסאות אחרים שמהר"י בי רב היה גם בעיר תלמסאן, והוא עפ"י מה שהובא בגמר השכחה לגבישון. וגרסאות אחרות כתבו שבא לתלמסון שם בואו לפיס, וזה היה בשנת גרי"ס, אבל ר"י מולידאנו (נר המערב) צד 56 בהערה) מוכיח כנגדם שהיה בתלמסון אחרי היותו בפיס, ע"ש. א. ר—ן].

(3) כל זה נזכר בתשובות הריב"ר סימן נ"ו, והר"ם אלשקר סימן ס"ו ובהרלב"ח סימן קי"א ובקונטרס הסמיכה, לענין הקפנה שנתקדשה במאבאלים ונשבות ותתענן רבות בשנים, ואח"כ גבו עדיות שהקדושין היה בע"כ, וכתוב שם "כי קרוב לג' שנים אשר הלך הריב"ר ממצרים לירושלם, וקבל ע"ז ד' עדיות, ע"כ. וזה היה בלכתו לצפת, ע"ש. ולפי הנראה התרועע שם בצפת ימים מספר גם בחברת רב הרבנים ר' יוסף פייסצאק. והיו רעים ואהובים זה לזה, כמובא בכתבו של הרי"ם להר"ש האקאן שדבר עליו קשות לפני השר ר' משה המון, וז"ל: אם לא ידע מר מבי למה לא שאלת כו', גם החכם השלם נשא ונעלה הרב ר' יעקב בי רב וכו' שראה פסקי והוראותי, ושרי ל' לאנש לאודועיה נפשי, עכ"ל.

[על זמן בואו של בי רב לירושלם ישנן השערות שונות, ודעת רוב החכמים היא שהתיישב במצרים, ואח"כ עלה לזמן מה לירושלם. ואני משער שהתיישב בחחלה בירושלם, והיה זה עוד לפני ר"פ, וישב בה שנים אחדות, והיה בה ראש ישיבה, כמובא מפסקיו והוראותיו

פרשת גדולת הרב הנז' רבה למאד, כי היה חכם הסנהדרין ויחיד מופלג בדורו, כמו"ש עליו הרב ר' יהונתן גלאנטי ור"ם פאפיריש בהקדמתם לספרו: "שהיה נאון מופלא ורב מוסמך, מופלג בדורו, ממורה שמש עד מכואו נודע שמו, כי זרח בחשך אור לישרים, וממנו יצא תורה ואורה לכל ישראל בארץ הצבי צפת", ע"כ. והנאון הריש אלנאזי הזקן כתב עליו בתהלתו: "שהיה יחיד בדור, עמוד גולת אריאל, צדיק יסוד עולם". ותלמידו הגאון המבי"ט ז"ל (בכ"א מספרו סימן ס"א) יערך לפנינו מתמונת הודו ונדלו בתלמוד: "ששלשה סדרים היו ערוכים על לשונו כמאן דמנח ליה בכיסתיה, וכתלתא אחרתא הוה ידע לאהדורי סברא" (1).

השונים בירושלם, שהובאו הרבה במדושי דינים. ובפירוש נאמר במכתב מר' ישראל ז"ל אברהם מפירושא בשנת רפ"ג (ירושלם' ג' צד 99, ובקבץ על יד' ד', ובהמעמר' ג'), בזה הלשון: "... היה בכאן חכם גדול ועוקר הרים, ושמו כמהררי יעקב בי רב יצ"ן, והלך למצרים וכל התלמידים החשובים יצאו סכאן להציל נפשם מרעב, כי בירושלם אין אדם מרויח פרוטה". ממצרים עלה בי רב והתישב בצפת ועסק בסחר בשמים וסחורות אחרים, ולרגלי מסחריו נדד נמצא גם בדמשק ובחלב, וחזר לצפת, אחרי שנת רצ"ה הוכרח להמלט לחו"ל מחמת המלשינים ואחרי שהוכיח צדקתו שב לצפת, ועיין על דבר משפטיו עם הסוחר שבתי סיויליאני בחלב — צפת — וירושלם בשרת מביט ח"א סימן ט"ו, ותשובת רב"ה סימן צ"ב וק"ן, ועיין על מחלקותיו עם חרב יצחק מסעוד בלוגו — דמשק, בתשובותיו סימן ל"ג, ושם הוזכר שהיה שם בדמשק עם אשתו ובניו. ומה שכתב הרב פרוסקין בהערותו שהר"י בי רב התרועע בצפת עם ר"י טייטלצק מעות הוא, כי רבי יוסף טייטלצק לא היה בצפת, ולא עלה כלל לארץ ישראל, והמקור שהביא כאן אינו מוכיח כלום, ועיין לעיל צד 19. א. ר—ו].

(1) [ההיסטוריונים השונים כתבו עליו שהיה במעלה על חכמי המורה בדורו באותה המדה שעלה הרב יעקב פולק בעל החלוקים על חכמי האשכנזים. ועיין בגרץ שהביא מ.עמר השכחה' לריא גביושן שחרו לכבודו של בי רב: "אל תאמרו כי אברה או נסחרה חכמת חכמינו ובינותנו, אחרי אשר קם בי רב לדור בארצנו ובינותינו". — ובעל המדרים' (מצות התלויות בארץ) קראהו "רבן של כל חכמי צפת", ועיין בדברי השואל בתשובותיו סימן ג' שכתב עליו "אלו היו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ונר ישראל אתה גאונו ומלכינו ורבינו בכף שניה תכניע את כולם". — והר"ם גלאנטי הראשון כתב עליו ועל ר"י קארו: "שני הרים גבוהים כתות כתות של מלאכים (תשובות גלאנטי סימן י"ח), ור"ש קלעי בשו"ת משפטי שמואל, קורא עליו: "מופת הדור ופלאו". ושמו נערץ בפי כל חכמי הדורות במאה הרביעית תלמידיו ותלמידיו תלמידיו בארץ ובחו"ל, הגאון האדיר הזה סלכד בקיאותו הגדולה — כעדות המבי"ט — ותרופות מוחו היה גם בעל מרץ כביר ומשפיע גדול, תקיף וגבור הרוח, עיין לדוגמא תשובתו הנמרצה נגד פרנסי צפת על דבר ססים בתשובותיו סימן כ"ט, וכל ענין הסמיכה, ומחלקותיו עם אלשקר בעיני הגמין ועוד. כנראה שלא השתמש בתנא, והתפרנס חמיר ממסחריו השונים שגרמו לו חיי נדודים ורוב צער, והיה גם סובל מחליים (תשובותיו נ"ב). בצפת עמד בראש ישיבה מיוחדת (מלבד שכל גדוליה עמדו כפופים לו, ונחשבו לתלמידיו). ועיין זכרו במאבקת רוק"ל (סימן קכ"ד), ונזכר הרבה בתור "ראש בית הועד" (היא הכנסיה של ראשי ישיבות צפת ורביניה, שהיתה מתאספת מזמן לזמן, בכל עת שעמדה על הפרק שאלה כללית) בכמה הישובות כחכמי דורו בא"י. — את השפעתו הגדולה בהוראה

האיש המצוין הזה חרביץ תורה הרבה, וכמעט אשר רוב חכמי ישראל סעיר צפת היו מכלל תלמידיו, ובעל קוה"ד מביא: שגם רבינו הב"י היה תלמידו מובהק, וכן משמע בספרו שמזכירו כמה פעמים בתאר: "מורי ורבי", אולם השת"ג חולק בדבר, ולדעתו חלק לו התואר שהוא מפני שהיה מסמך מסנן, וראיותיו שם ע"ז בלתי מכרעת כ"כ, דאפשר שלמד ממנו בהיותם יחד בצפת ואף על פי שגם הב"י כבר היה מופלג בחכמה באותו הזמן אולי הריב"ר היה נדון הימנו — צבא יסיו לא נודע לנו בפרט, אולם מזמן פטירתו הנזכר בתשובת מבי"ט ח"א סימן ק"ג שעלה לסרוס בליל השבת א' דרי"ה אייר משנת ש"ו (ונתן סימן ע"ז אשה ר"ח נ"ח, ע"ש 1). נדע שלא מלאו לו עוד אף שבעים שנה לשנות חייו(2), כי בזמן גירוש קאסמיליא היה צעיר לימים למד, וכן ח"י שנה נתקבל לק"ק פיס כנז"ל — בנו של הריב"ר היה הרב ר' אברהם בי רב אבי הר' ר' יעקב בי רב, חנוכרים הרבה בתשובות מבי"ט, (ועיין תשובת מהר"ם אלשיך סימן כ"ז, ע"ש). והר"י הנזכר היה אבי החכם החסיד והנביר ר' אהרן בי רב. לפי עדות הרב בעל קוה"ד. וכן

יש להרגיש בהוראותיו השונות הנוגעות לחלקים כוללים של האומה בדור ההוא ולענינים כלליים, הוא היה מראשי המורים להלך בעגונותיהם של אלו הנשים שהיו זקוקים ליבום לאנוסים (תשובות צהלון סימן קמ"ו ועוד במקומות אחרים), הוא ור"י קארו הורו למנות דיינים פחותים ממי שנים נגד דעת רבני א"י האחרים, (אבקת רוכ"ל ר"א ועוד), הוא הורה — כהרד"ב — ליכות הקראים ולתתירם לבוא בקהל (ובזה כנראה לא נתקבלה הוראתם), (עיין תשובות רדב"ז ע"ג, ומבי"ט ח"א סימן ל"ו), וברור הוא שהוא היה המורה העקרי והמראשי לקביעת ההחלטות במצות התלויות בארץ למעשה אחרי הספקות הרבים שחלו בזה עם העליה הגדולה מאחרי שנת הר"ן, והוא הוא שקבע את כללי ההוראה ליסוד השלחן ערוך. שחבר תלמידו החבר ר"י קארו. הסופרים האחרונים: גרץ, רוזאנוש, וד"ר גרינהוס (כמאמרו הגדול "לתולדות הגאון ר"י בי רב" ב"הצופה מארץ הגר"י שנה ב' חוברת א') עמדו הרבה על הצד השלילי של הגאון הגדול הזה, ועל יסוד הקנטורים שבינו והרד"ב, וביחוד קטחלקותו עם הרים אלשקר חרצו עליו משפט ודנהו לכעס, נוסה לשררה וחסר מתינות, גרץ ושפר בתנהו גם במבטל תלמידיו קנטרן וכדומה, וגרינהוס חקר ומצא בפסולו — שאין לו יסוד — שבי רב לא חי בשלום עם הנגיד שולאל, ומקורו פסק בי רב על נזירות שמשון שנדר בו הנגיד, והמקור אכזב, ואין משם שום ראיה. ובכלל נאמנים עלינו דברי השבת והערצה של כל הגאונים הגדולים חכמי הארץ מהמאה הרביעית שהיו סמוכים לתקופה ההיא של בי רב ומחלקותיו, והם הם שהרימו את האיש הזה למעלה ראש, וחררו לשמו ולזכרו. ועיין דבריו היפים של בי רב לחכם ר' יצחק ב"ר חיים שנעתקו בדברי המחבר להלן סימן ה'. ועיין גם לעיל צד 33 הערה 1. א. ר—].

[1] [הר"י בי רב נפטר בשנת ש"א והוא שנת א'ש"ה לפ"ג. וב.אוצר ישראל נדפס בסעות שנפטר בשנת ה'ש"ה. וב.ירושלם שנה א' צד 113 נדפס גם כן בסעות שנפטר שנת ש"ם א. ר—].

[2] [רוזאנוש בד"י בתוגרמא ח"ב צד 154 כתב שנפטר בן ששים ואחת שנה, והיא השערה בעלמא. א. ר—].

כתו של רבינו היה המסמך ר' יעקב אל מצרי אכולעפאי מדמשק, אבו הרב ר' ידידיה שהיה אביהם של חרבנים הגדולים ר' חיים אכולעפאי הזקן ור' יעקב אכולעפאי שהרפים תשובת זקנו הריכ"ר—1).

הספרים שחבר: א) שו"ת לפי סדר חלקי השו"ע, וקצת מהם העתיקים הר' שלמה בהחמיד ר' משה ן' עזרא, ונדפסו בוויניציאה בשנת תח"ה (תכ"ג), ומצורף לשם שמה אחת על מסכת קדושין—ב) קצת שטות על התלמוד והרמב"ם בכל המקומות שחסר עוד מפירושי המגיד משנה, ומזכיר מהם בתשובותיו סימן מ"ט, וז"ל: "אף על פי שאני מרוד עם התלמידים ועם זה הפירוש שאני עושה על הרמב"ם, ע"ש2)". ובמודעה אחת של כתיבות ידות שראיתי בירושלם, מוכא קובץ גדול מהרב הנזכר על כל ר' חלקי הרמב"ם. ועוד מוכא הרבה מתורתו של רבינו ספרים שונים. גם בחלק האגדות היה פשטן נפלא למאד, קולע אל סמרת האמת בדברים ערבים לשומעיהם, (עיון מ"ש בסוף תשובתו ע"פ ויען המבשר (שי"א ד', י"ז), ובספר "אגרת שמואל" על רות ברה מ' ע"פ על צדקו נפשו מאלהים, דבר נאה ומתקבל משמו, ע"ש). ונשא הרבה בהלכה עם חרבנים בני דורו, ואלה הם אשר יזכרם בתשובותיו: ר"ד שושן ור"ד ערוך, (סימן ד'), ר' אברהם נחמיאש (ה'), ר"ש חזן, (ו) המבי"ט, (וי"א ועוד כ"ט) ר' יצחק ן' חיים (צ"ז) ועוד רבנים, וממיוחדי הכ"ד והחכמים שהיו בזמנו ה' הכ"י ור' יוסף סאגיש, ור' נסים בכ"ר ישועה, ור"י קוראלי, (עיון בסימן ל"א ועוד כמה מקומות)3). ויתר הדברים ממה שעבר עליו ומלחמת ה'

1) [ר' אברהם בי רב היה חברו של המבי"ט, ולמדו יחד אצל ר"י בי רב (מביט ח"א סימן ק"ג, ועיון גם סימן ל"ב, ס"ב וס"ה), ומת בחיי אביו (שם רמ"ז), ובנו של ר' אברהם ר' יעקב נודע גם בין רבני צפת, וגם היה מרבני מצרים, כמוזכר במבשר מצרים (וע"ש תולדתו) ונספד בסוף ספר "אמרי שפר" לר' נפתלי אשכנזי בצפת דף קמ"ו. לר"י בי רב הזקן היו עוד שלשה בנים הרב אהרן, יורש מקומו בתור ראש ישיבתו בצפת (אבנת רוכל" קכ"ד), הרב משה בי רב מרבני צפת ומצרים, מי שהיה וידרו של המשורר ר"י נגארה, והוזכר בדבריו ב"מי מנוחות", ומרי המרים שבסוף ספרו "זמירות ישראל", וגזכר גם בשו"ת המביט ור"מ גאלנטי. ובנו השלישי ר' יצחק בי רב, הוזכר בהקדמת שו"ת של ר"י בי רב ועמ"ש שם על צאצאי בי רב בכלל, ועיון ב"חרושי דינים" סימן ע"ד שהוזכר שם הכתובה של בת בי רב. בין תלמידיו יש להזכיר את הרב דוד מפאס, שנזכר בשו"ת רדב"ז סימן כ"ו בתור מבט אומן תלמיד בי רב, ע"ש. א. ר—ן].

2) לשון בעל קוה"ד: ודע שהרב הריכ"ר כתב פסקים רבים שהיו שואלים ממנו שאלות מכל פנות העולם וגם סוגיות והויות על הרמב"ם, וגם חבר ספר אחד פירוש על הרמב"ם... ועתה מקרוב קצת שנים נמצאו בעיר אומיר ביד אחד לבני בנו של הריכ"ר מעט מזער מתשובותיו ושטותיו, ונדפסו בוויניציאה, עכ"פ.

3) [הר"י בי רב נזכר עוד: בשו"ת "אבנת רוכל" לר"י קארו סימן י"ז, ע"ג, קכ"ד, קס"ו, ר"ב. בשו"ת אה"ע לר"י קארו סימן יוד. שו"ת ר"מ אלשיך ס"ז, ל', ל"א, ס', קי"א.

ותורתו אשר נלחם ביסיו ועסק הסמיכה עם הרב"ח עיין לעיל בספיג, ע"ש.

ב הרב הנדול הבקי בחדרי תורה, ר' משה די קאשטרו ז"ל
ממצרים. נהג שמה נשיאותו והרביץ תורה בתלמידים, וכפי הנראה היה שמה מתלמידיו של רבינו הריב"ר, כמו שמזכיר הריב"ר באחד ממכתביו המובא בתשו' הרב"ח (רפס ויניציאה דף שכ"ד), בזה"ל: "ואני תמה מהחכם כה"ר משה קאשטרו שעמד בישיבתי כמה שנים, ודרך בדרכי התלמוד כו", ע"ש. ורבינו הרב"ח היה מחבבו למד, ובתשובה אחת מספרו (כסימן צ"א) הוכיח בדברים נמרצים לאדו"י הקהלה על מה שהם מקילים בכבודו, וחרה אפו בהם על שלא מחו בהחכם ר' משה איטאליאנו שפגע בכבוד הרב הנזכר ולא נתנו חתיתם במריביו, שמה יספר בשבחו בזה"ל: "מי לנו גדול ממשה? משנתו סדורה—תלמודו ערוך—מדותיו שלמות—ענותותו יתירא", עכ"ל. אחרי הימים האלה עלה לעיה"ק ירושלים, (ולפי הנראה מלשונות התשובות (בהרב"ח סימן ככ"ד) היה זה סביב לשנת רפ"ז) והרבי"ח שמה (כמו"ש בתשובת הריב"ר סימן נ"ו והר"ם אלשקר י"ו לענין הקדושין מטראבלום בזה"ל: עוד יש מעם אחר שאם החכם כה"ר ר' משה די קאשטרו שהוא מתושבי ירושלים וממקבלי העדויות

שו"ת לחם רב פ"ז. שו"ת ר"ם גלאנטי י"ח, קי"ב. שו"ת רדב"ז כ"ו, ע"ג, קע"ז, אלף י"ח, אלף קכ"ח, אלף שצ"ה, חלק שביעי נ"א. ב"מבי"ט הקדמת ר"ש מטרנאני, ח"א סימן ס"ו, י"ז, י"ח, כ"א, כ"ב, צ"ז, מ"א, מ"ד, מ"ז, מ"ט, נ"ו, פ"ט, ק"ג, ק"ח, קי"ט, קס"ט, קפ"ח, רמ"ז, רפ"ט ש"י. חלק ב' ג', ד', צ"ב, נ"ה, ס"ז, פ"ג, קל"ג, קל"ח, רי"א. שו"ת רב"ח כ"ו, ס', צ"ב, ק"ח, קי"א, קס"ז, קי"ט, קכ"ט, קל"ב, קל"ז, קל"ט. וקונטרס הסמיכה. שו"ת ר"ש צה"לון ק"י, קמ"ו, קפ"ג. שו"ת ר' יוסף מטרנאני ח"ג, ל"ז, מ', מ"ד, ע"ט. תומת ישרים ק'. זקן אהרן רי"ט. בשו"ת דברי ריכות' לרי"י אדרבי סימן ד'. בשו"ת ר' שלמה כהן סימן ס"ו. בשו"ת "שארית יהודה" לרי"י פאייטאציק דף ס"ג ע"ב. בשו"ת "משפטי שמואל" לרי"ש קלעי סימן ע"ב. בשו"ת "תורת חיים" לרי"ח שבתי ח"ד סימן י"ח. "תיקון יששכר" דף ס"ט. ספר "חרדים" מצות התלויות בארץ. בספר "חן טוב" לר' טוביה הלוי על התורה פ' חיי שרה, ופרשת מטות, ב"מאמרי שפ"ר לרי"ג אשכנזי דף קס"ו. "לחם אדמה" פ"ג ז'. וב"חדושי דינים" סימן כ"ג, פ"ז, צ"ג, צ"ט, ק' וק"א. בספר סהררי נטרים לרי"א ברש עקרה (אוה"ט מ' 704), גדפס דיבור תוספות בפ"ק דמגילה למהרי"ב רב. בספר "לקוטי שושנים" לר' משה ב"ר יהודא נמצאים פירושו על התורה. גם נדפסו הערותיו על נביאים וחר"י עשר במקראות אמשטרדם 1724. (הוזכרו ב"אוצר ישראל" ערך בי רב). בס' השנה של היבדו יוניון קולידוז V. IV. נתפרסמה על ידי החכם פולידאנו אגרת ששלח הר' יצחק ב"ר מוסא מא"י למערב בשנת ה'ש"א, ובו אוסר הכותב: "והחכם הנדול — של ירושלים — היום הוא רבי בר רב אדא... יודע ששים מסכתות של המשנה בעל פה, והחכם פולידאנו בהערותו שם שער שהוא אולי הרב"ח או חכם אחר מי שהוא, ולדעתי אפשר לשער שהכוונה על ר"י כי רב שמתאים לכתוב של רבי בר רב, ואדא אולי לא מן השם, ויש לי קצת ראיה כי גם בי רב נשתבח בעיקר בבקאותיו במשנה ותלמודו כעדות המבי"ט, אבל נגד זה אין חפרם של ש"א כתאים לזמן שר"י בי רב היה ביורושלים. וצריך לחקור בצדקת הפרט בגוף המכתב הנזכר. א. ר—[.

(כו) ובזמן ההוא ישב אוהבו הנאמן הרלב"ה ז"ל על כסא הנשיאות, ויתענגנו יחד על רוב שלום כי נפלאה אהבתו לזמן, וכתשובה (שם קכ"ד) בענין הגט כתב הרלב"ה לשואליו בזה"ל: "למען תחזקנה ידי תורתכם... אביא בסוף דברי ראייה אחרת חזקה... ואומר בשם אומרה ה"ה אדם החכם בתורה, בקי בכל המשנה ופירושה, שלם במידות מתנהג בנקיות ופרישות אח וגביר ל"י החכם המעולה כה"ר משה קאשטרו נר"ו כי אחרי שכתבתי דברי הנזכרים נשאתי ונתתי עמו בהם ואנהרניהו לעיינין מסתניתינ דגטין" כו', ע"ש. ואף אח"כ במלחמת הסמיכה עם הריב"ר יצא הרב הנזכר לעזרת רעו הרלב"ה ז"ל וחלק על הריב"ר, עיין ב"ז בתשו"א(1).

ג החכם הכולל רבינו הרב ר' משה ב"ר יצחק אל אשקרי, איש ריכו של הרלב"ח(2), בעהמ"ח ספר "תשובות הר"ם אלשקר", (דעת הרב בעקוה"ד לומר שהיה מגדולי ספרד ונא למצרים, ונשען על דבריו שבתשובה סימן כ"ג, אל המעיין שם יראה שאין הכרע כלל שהיה מגדולי ספרד)—, הרב הנזכר היה מתלמידיו הנאון ר' שמואל ב"ר אברהם באראנסי(3), (כסובא בתשובותיו ובפסקיו לציוויד בסימן ס"ט) ובמצרים נלוו לחברת הגאונים ר' שמואל הלוי והר"ש י' סיד ויתר החכמים, וכתב פסקים הרבה וכתבים עם רבים מחכמי ישראל(4): הרד"ך מקורפו (עיי' בתשובתו ג' וכ"ד),

(1) המחבר וגם בעל המעלות לשלמה (בערכו) והח' לונץ ("ירושלם" ו' צד 209) ועל פיהם באוצר ישראל החליטו שר"ם קאשטרו היה ממצרים ומשם עלה לירושלם, ובעל המעלות לשלמה הוסיף שהיה מגדולי ספרד, ועוד בקטנותו—בספרד—למד אצל בי רב, ולא מצאתי דבריהם שום מקור, ולפי השערתו היה ר' משה קשטרו מילידי ירושלם, ועל כל אופן מחושבניה הראשונים. ועל כן קראהו בי רב תושב ירושלם, וכנראה שלמד אצל או עם בי רב בישיבתו בירושלם, כאשר הוכחנו לעיל שבי רב היה בירושלם לפני ר"ם, והיה שם במשך איזה שנים, כמזכר מזכרו בתדושי דגנים, ולפי זה נראה שהוא הוא הרב משה בכ"ר צדיק די קאשטרו הנזכר להלן בסימן ד', ולא כמו שהעיר שם המחבר שהוא אחר, והוכחתו שם אינה ברורה כלל. בשורת דב"ז ח"ש סימן כ"ד הובאה שאלה על דבר עונות הבחור רפאל בן מוסא קשטרו שנהרג בדרך ירושלם — עזה — מצרים בשנת ש"ה, והוא בנו של רבי משה קשטרו דגן. והח' רוואנס ברו"י בחוגרסא ח"ג צד 244, שער שהרכ יעקב קשטרו (אזכורו עור להלן), היה בנו של ר' משה קשטרו, והיא השערה בעלמא, ואין לה שום מקור. א. ר—[.]

(2) [החומר איש ריכו של הרלב"ח] סופר קצת, כמזכר בדברי המחבר עצמו להלן בסימן זה ובהערתי בעמוד השני. א. ר—[.]

(3) [מלכד רבו ר' שמואל ולאנסי קרא הר"ם אלשקר רבי' להחכם ר' יהודה בירושלם (תשובותיו סימן ק"א) ואולי הוא ר' יהודה אלבוסיני או ר' יהודה הכהן הנזכרים להלן פרק ה' סימן י"ג. א. ר—[.]

(4) [תשובותיו נכתבו לגורפו, ליפנסו, שלוניק, קורון, קוסטנדינא, מידון, צפת מצרים, חונים, בגאיה תלסמאן, קפצה, גרבה, קנדיא, פסרץ. א. ר—[.]

דון שמואל ׳ן צדיק מנאיה (ל״ז), הרלב״ח (ס״א), ודומיהם. והרצה דברים ושו״ת לפני הרב רבינו הרא״ם ז״ל, (כמובא בתשובות הרא״ם סימן מ׳ ס״א וס״ב), וכן הבייטביאו בכמה מקומות מספרו כ״מ (בה׳ יסודי תורה פ״ו, ובפ״א מה׳ חו״מ ועוד כ״ס). לעת זקנותו עלה לעיה״ק צפת, ושמה יצא לעזרת הריב״ר ז״ל נגד הרלב״ח בענין הסמיכה, ואח״כ בא לעיה״ק ירושלים, כמובא בתשובת הר״ם פאדובה סימן כ״ח, בזה״ל: שפתים ישק משיב דברים נכוחים... האלוף ה״ה כמ״ה משה אל אשקר, שלום למר ולתורתו! אשריך שאתה בירושלם ומצורתך פרושה בעיר קנדיא, ע״כ. (וכ״ס מתשובותיו סימן קי״ב קי״ג). אולם גם קודם הזמן הזה היה בא לירושלם לפרקים לחונן עפר הרבותיה, כמזכיר בתשובת הרלב״ח דף שו״ח לענין עסק הגט מטרבולס, וכתב על הימים האלה שהיה באהבה רבה עמו עד הזמן שנחלקו אח״כ בטחלקותם הנוראה מענין הסמיכה¹), ע״ש.—ספרי הרב הנזכר הם: ספר התשובות המפורסמות

(1) [על הר״ם אל אשקר האריכו הח׳ גרץ ורואנוס בספריהם, וגם נכתבו תולדותיו ביחוד בידי החכם הורודצקי בהגרין] ספר שני, ובידי החכם גרינהוש בהעלוס״ שנה א׳ גליונות ה׳—ד׳. והגני לספור כאן תוכן דבריהם בקצור נמרץ: ״הר״ם אל אשקר נולד בשנת ר״ך לפי השערת הורודצקי, או בשנת רכ״ה לפי השערת רואנוס, ולפי השערת גרץ בשנת רל״ה. בימי חרפו ישב (וברואנוס אומר שנולד שם) בעיר Zamara בספרד, ושם למד תורה מפי רבו ר׳ שמואל בלאנסי. בשנת רנ״ב יצא עם גרוש ספרד לטוניס, (יזכר וזכ״ו ח״ב סימן כ״ג) וקירב לזמן ההוא נפל בשבי, כמוזכר בבקשתו אשר בסוף ספרו עו״ת, המתחלת ״במה אקד״ם ואמר שם: ״ומתחומות הים העליתני, ומבור השבי הוצאתני״, [כן מוכיח רואנוס ואחרים ואנכי מסתפק אם הכונה לשבי״ ממש או היא מליצה לצרה דומה לה]. משם הלך לטרבלס המערבית ומשם לפטרין (שו״ת שלו סימן נ״ב), ואח״כ עלה למצרים ונתקבל שם לדיון ומאז נמצא גם בצפת ובירושלם, כאשר הזכיר המחבר. ומה שכתב הרב המחבר שהר״ם אל אשקר יצא לעזרת הריב״ר נגד הרלב״ח בענין הסמיכה שגגה היא שיצאה מלפני השליט, *) כי לא נזכר זה בקונטרס הסמיכה ולא בשום מקום אחר, וכפי הנראה נפטר הר״ם אל אשקר לפני שנת רצ״ח—זמן הסמיכה—וברור על כן שדברי המחבר כאן צריכים תיקון.

את זמן פטירתו משער הורודצקי לשנת רצ״ה בערך, ולפי דבריו היו ימיו חמש ושבעים שנה. אבל ממה שאמר הר״ם אל אשקר בתשובתו סימן קי״ד: הרי אני בן חמש ועשרים שנת, וזה היה בשנת רצ״א — נראה שחי כשמונים שנה. והח׳ רואנוס ברו״י בהוגרמא כתב שנפטר בן שכונה וששים שנה, והוא טעות.

האזן הזה מלבד גדולתו בהלכה היה חוקר אלפי ומקובל גדול, וידע היטב שפות ערבית ועברית, והיה משורר ומלצין נפלא. בתשובותיו מזכיר ספרי הרמב״ם בשפה הערבית שהיו בידו והרגם מהם, הוא ההענין במחקרו במסבעות העתיקות (שו״ת סימן יח), בעתיקת הכתבים עברי ואשורי—(תשובתו סימן ס״ם), הוא היה מבקר חרוף ועקיצותיו חדות מאד, אבל עם זה היה גם נחל צרצות, (ענין לשלם סכמאו החריף נגד ספר דאמונות של ר׳ שם טוב שאמר עליו (תשובתו סימן קי״ז) שצריך לשורפו ביום הכפורים שחל להיות בשבת...), מאד העריץ את הראשונים ודבריהם היו לו דברי קבלה (סימן ק״כ), ובכל זאת בקר את דבריהם בכלי כשוא פנים.

לפרסות תולדותיו יוזכר גם שסבל לפעמים מצוק העתים, ראגת הלב, צרות ומחלות (* וכבר העיר זה החכם רש״י פין ז״ל באוף תהיי דפוס וילנא תרל״ד א. ר—ן

וספר "גאון יעקב" כמוש"ש בעל קה"ד, ונזכר גם בתשובתו סימן ק"ז, ואנכי ראתיו בכלל הכתבי יד אשר בירושלם), וכתב עוד ה"ר בקה"ד שלפי הנראה מהבקשות הכתובות בסוף הס' שו"ת מיסודי הרב ז"ל, שהיה בקי גם בחכמת הקבלה, ע"ש. — בנו של הרב היה ר' אברהם ן אלעזר, ששאל כמה שאלות מאביו, כמו שכתב בתשובתו (2) (קה"ד).

ד הרב המקובל החכם השלם, ר' אברהם ב"ר אליעזר הלוי, מחכמי גדולי ספרד אשר הגלו לקושטאנטינא, (ה' כ"מ"ו) בספרו, ובספוריו של ה"רש עתיה חושב את ה"ר ר' אברהם לזו מחכמי אנדרינופול, וכתב שחבר ספר "עבודת הלווי", ואולי כוון על אחר השוה בשמו, וברשימת דע ראססי שהראני ידיו רש"ש כ"הנשר" ש' ו' צד 291, כתוב: הרא"ה הזקן מכונה דעל ועיקמו חי בראשית המאה ה'ר' לאלף הזה בעיה"ק ירושלם, והשאר אחריו חבורים שונים, וכתובם משרא קפרי, נדפס בקושטאנטינא 1515 למספרם, עכ"ל. ולא (תשובתו י"ן כ' צ"ט).

באחת מתקנותיו (צ"ה) מוכיח לרבנים שמשתמשים בעונש נדוי, בסימן ל"ה מקול בגלוי שער הנשים בצעירותם, וכן יש למצא בתשובותיו פרטים אחרים המביעים את תכונת נפש המנהיגה. הח' הירודצקי במאמרו ב"הגר" כתב בעיון רב ובארוכה על שמתו, הולך נפשו ומדותיו, וכשרונותיו בתור משורר ועוד. ועיין באוצר ישראל על דבר מוצא משפחת אלעזר וקדמונה. א. ר. — ן.

(1) [ספר "גאון יעקב" דאבו חיד"א ומזכירו בשה"ק, והוזכר גם ב"דברי יוסף סמבר" (הובא ב"טוב מצרים" בערך ר"ס אלעזר), ופוטמו נדפסו בסוף ספרו שו"ת, וב"עמודי העבודה", בסידור יעקב ובספר "יפה נוף". עוד חבר ביאור על רש"י, והוא כמו ביאור הרא"ם הובא בשה"ק, וגם ר"י סמבר מזכיר שראתו, ופירושו על אבות נזכר בהקדמת ר' שמואל — די אוזידא — למדרש שמואל.

ה"ר אלעזר נזכר בספרי בני הזוג והדורות הסמוכים לו בשו"ת כי רב סימן כ"ז, רל"ה סימן כ"ו, ס"ב, קי"ז, קל"ו, ובקונטרס המביעה שו"ת זקן אהרן סימן כ"א. בתוספת ישרים סימן צ"ו. בתשובות הרא"ם מזכיר סימן כ"ו מ"ב. תשובות מבי"ט היא סימן מ"ה. בשו"ת ר"ב אשכנזי סימן ל"ב, ועיין בספר "איתן האוחז" סימן ג', מה שאמר ירושלמי אשכנזי דרשן ר' אורי פיווש "מרגלית אחת טובה" בשם ה"ר אלעזר. א. ר. — ן.

(2) [ר' אברהם אלעזר מרבני מצרים נזכר גם כן בשו"ת ר"ש צה"ק צ"ט, ועיין עליו, ואם הוא בן ה"ר אלעזר ב"טוב מצרים" בערכו, ובמדרש "שמואל" אוזידא פרק ב' מוזכר ה"ר יהודה אלעזר, ש"כ"ו פירוש על אבות, ועוד חיו קרוב לזמן ההוא הרב הרופא יוסף ב"ר משה אלעזר — ב"המפוקסן הגלילי — שחבר ספרים שונים ונזכרו באותם אות א' 127, אות ח' 91, אות כ' 2193, והיה אז מרבני מצרים אשר הנדיב ר' שלמה אלעזר, שהיה מחזיק הישיבות והתורה בא"י, וסופו היה שנהרג ע"י מושל מצרים בשביל עלילות דברים ששמו עליו בעיני הממשלה ש"מ"י, ומסופר ב"דברי יוסף" סמבר דף קס"א, (ומעתה ב"טוב מצרים" בערכו, וב"ד"י ב"הגר"א) ונזכר גם בשו"ת מבי"ט סימן ל"ג, ולא הוברר היחס המשפחתי של חכמים אלו מביט אלעזר אל הרב משה אלעזר דגן. א. ר. — ן.]

דקדק בלשון שכבר היה בירושלים גם בזמן הנגיד ז"ל כמושיל, וכפי הנראה התמהמה שמה בקושטא עד אחר ש' הרע"ה, שהדפים שמה ספרו "משאל קטרין" הנ"ל, ואח"כ עלה לעיקר.

חבר הנזכר היה גיסו של החכם המפורסם ר' אברהם ב"ר שמואל זאקוטו בעל ספר היוחסין, (כן מובא בספר "מאור עינים" לה"ר עזריה מן האדומים פכ"ג, ע"ש). ותלמידו של הגאון הרמ"ק [? א.ר.—ן]. ובא לעיה"ק בזמן הנגיד ז"ל, ונלוו לחברת בני הישיבה, והי' סהתלמידים הראשיים החשובים שבהם, שהיו אז תחת השגחת הרבנים השלמים הר"ש [מסעור] ור"י נ' מני, המובאים אצלנו לעיל פרק ב' סוף סימן ד', במכתב שכתבו בשם כל בני הישיבה לנדיב אחד. והננו מעתיקים בכאן שמות כל ראשי החברים שהיו בזמנ"ז מאלה שחתמו תחת המכתב הנ"ל אחרי הרכנים הנזכרים, בזה"ל: "באנו להשתטח תחת רגלי רבותינו ראשי ישיבתנו, אנחנו הצעירים מקטני תלמידיהם, ויוצקים מים על ידיהם, החותמים בשם כל מתיבתא: (א) אברהם הלוי כהר"ב החה"ש ר' אליעזר זלה"ה. (ב) יוסף קולון בן כמו"ה פרי, בן לגאון יוסף קולון זצ"ל (צרפתי). (ג) עזרא כהן שבי"ד. (ד) שמואל המכיר. (ה) שמואל ב"ר הלל יצ"ו. (ו) שמואל בכ"ר שיניורא. (ז) יוסף בכ"ר יצחק דונדי ס"ט. (ח) דוד בהמנוח ר' ישועה נ"ע. (ט) שמואל בן מהר"ר חלפתא נ"ע. (י) יוסף בכ"ר מר"ב (ז"ל אחד. יא)

(1) [אולי הוא הרב כמהרש"ם שנוכר בחדושי דינים] סימן ע' בין החכמים והמורים הגדולים בירושלים. א. ר.—ן].

(2) [על ר"י קולון עיין להלן פרק ה' סימן ב'. א. ר.—ן].

(3) [אולי הוא ר' עזרא המוזכר בחדושי דינים] סימן ל"ח. הערת המחבר להלן פרק זה סימן י"ג סעיף ד'. א. ר.—ן].

(4) [שמואל בכ"ר שיניורא הלוי, כן הוא במכתב מבני הישיבה. א. ר.—ן].

(5) [במכתב מבני הישיבה שנעתיק בהמעבר ג' כתוב: שלמה בן מהר"ר חלפתא ונראה שכן נכון, והוא החתום עם החכמים על תקנת המסים של הנגיד בשנת רס"ט, כמוזכר בכתר תורה לר"ש די אבילה. (והשוה מה שכתב ש. ח. קוק על ר' חלפתא במזרח ומערב" כרך א', ועיין גם ר' יעקב ב"ר חלפתא. משנת הערה, בהערה למכתבו של הרמשי"ש בריש ספר "תנולוי הנפשי", הוצאת "מקיצי נרדמים" צד 19 ואינו אחיו של בן חלפתא שלפנינו, הערת רש"ח קוק]. והשוה ר' חלפתא בן ר' לוי מדרעה שהתקשר עם חבריו בשבועה לעלית לא"י, בנר הסערי"ב צד 47. ועיין גם במכתב מסע מר"י משולם מולמירא משנת רמ"א ("ירושלים" לונץ שנה א' צד 207), שמוזכר שם בין רבני ירושלים והלפ"ן רבכם בכ"ס יעקב", והשם הוא משובש, כמו שאר השמות שהוזכרו שם. א. ר.—ן].

(6) "מר" שם איש, אולם כנוי "אחד" לא מצאנו זכרו במשפחות ואולי צ"ל "חדר", והר"י משה בכ"ר צדיק הנז' אחריו אין זה ר"מ קאסטרוב הני"ל כמושיל סי' ב', שכתחלת בואת הרלב"ח

משה בכיר צדיק **די קאסמרו**. (י"ב) הצעיר **משה חדרד** (1), ע"כ (2). והמכתב הזה כתוב בשנת הרפ"א ליצירה, כמובא לעיל בפרק ב' ולפי הנראה נתמנה הרב ז"ל אח"כ לראש ישיבה, כמובא בספור הנוסע בשנת הרפ"ב (בספר שבחי ירושלים), וז"ל: "אב לכלם הנגיד...רופא וראש ישיבה לספרדים מה"ר דוד בן ששון, ועמו איש נכבד ועני אברהם הלוי בעל משרא קטרין, ולהם מתקבצים ח' וט' ספרדים", ע"כ. ואי אפשר להכריע מזה אם היתה עוד ישיבה אחרת בירושלם, או שרבותיהם הנ"ל הלכו לעולמם ונתמנו במקומם, כי הרלב"ח בתשובה יספר שקרוב לזמן כואו עלו לעילא כמה גדולים מחו"ר העיר.

הרב הנזכר עשה פירוש לנבואת נחמן קטופה, הספורסמט בשם "נבואת הילד", ויספרו שנמצאה תוך חורבה אחת בגליל התחתון בטבריא, על גוילים ישנים ובלוים בתוך בלי עופרת, ופרשם הרב בשנת הרע"ו ליצירה, לפי עדות הש"ק וסדה"ד (ממעשה החבור הזה גם מספרו משרא קטרין הכולל לפרש הענין של שבועים שבעה שבדניאל נראה כי לבבו היה מלא תקוה על הגאולה והישועה בימים ההם (3), וכ"נ מענין האות שמהר להודיע להנדיב הנ"ל כמו"ש בפ"ב, וכן מביא הסה"ד בשמו בזה"ל: וזה המפרש (להנבואות האלה) אמר ששאל בחלום מתי קץ הפלאות? והשיבוהו: "מי שאל ואל צפן וסתרי". ואף בכחרותו שאל על זאת. והשיבוהו: "הלא הוא כמוס עמדי! (4), ועמשי"ל בפרק ב' ופרק ג' סכת הענין מה

היה עדיין במצרים. [עיין דברי נגד זה לעיל בתולדות ר"ם קאסמרו בסימן ב' א. ר—ו].

(1) סדר חתימתם של חכמי הספרדים לפי מעלתם הוא כך: החשוב במעלה חותם ראשון בימין הגליון, והשני לו בשמאל, והשלישי כאמצע, הד' תחת הראשון בימין, וכן לעולם. ולכן בלתי אפשר לדון איזה מהם קודם במעלה מספרי הרפוס וההעתק, כי שם על הרוב סדרן מעורב, ולזה נמצא כמה פעמים שהבן חתם עצמו קודם לאביו והתלמיד קודם לרב, (עיין להלן באות ה' ועוד כמה מקומות). והננו מוסיפים בכאן כללים אחרים הנוגעים בשמות הספרדים: "בכור" הוא שם בעבור חשיבותו בבית אביו, וכן "גילוי" (נקרא דויליב) לשם אהבה וגיועו, "מוסא" בערבי לשם משה, "מוריני" למי שנוצר אחר מיתת האב, "מנצור" שם ערבי למי ששמו אליעזר, "עבראללה" לעובדיה, "צדיק" נגזר מן צדוק, ויש משפחות על שם איש או אשה פרסית, כמו "מצליח" גויה, "מצליח" שם איש, גויה שם אשה (מלקט מספר "שמות גיפין" עזרת נשים להרמנ"ח), וע"ע בחלקים הבאים.

(2) [במכתב מבני הישיבה, כפי שנעתק בה"מעמר, נזכר גם בין חכמי הישיבה אברהם בן ישועה, ולא מצאתי זכרו במקום אחר. א. ר—ו].

(3) ועמשי"ל פרק ג' סימן י', מה שאמר על שנת רפ"ט שהמחברת עומדת בין דלי לדגים כמו שהיה בזמן שנכנסו לארץ.

(4) בעל שה"ג מביא הספור ההוא של השאלת הלום על ר' אברהם מורינה אחר מרבני מצרים בזמן בעל גויר, וכתב עוד ששאל פעם אחרת, והשיבוהו: הנה מיתתו ותשובתו כאים

שעורם (לכך) — ויתר חכורים לא נודע לנו ממנו (1) — זמן התעלות הרב הנזכר לבית עולמו לא נודע בפרט, אך מסכתב שהעתקנו לעיל פרק ב' סימן ג', שזמן כתיבתו היה בשנת הש"ב נראה שחי עד אורתו הזמן. אולם הפרט הזה לא: דסמכא הוא, שהרי נכתב אל הנגיד ז"ל, והנגיד בזה"ז כבר נפטר לב"ע, במובא פרק ג' סימן ח' בהערה ע"ש (2).

כאחת, אולם כל זה מביא רק מפי השמועה וקרוי לומר שנתחלף להמשמיעים בין זה לזה.

(1) בעל תולדות רבני אפליא מוסיף ליהם לו ספר תקוני שבת על דרך הקבלה המצורף לספר קצור ראשית חכמה, וכתב שהיה מזהיר את העם על שמירת שבת ומעוררים על התשובה ורבים השיב מעון, עכ"ל. ובלי ספק נתחלף לו מן ר' אברהם ברוכים הלוי המובא בקוה"ד שהיה מתלמידי האר"י ז"ל, ואמת הדבר שגם השני היה בעיתיק, ועליו תהיה האגדה שראה את השכינה בהקיץ אצל כותל המערבי, כמוזכר בשה"ג — והדעת מכרעת כן, שהרי ספר ת"ש מיוחס לאחד מתלמידי האר"י ז"ל, והר"א שאנו מדברים כבר היה איש זקן אף קודם שנולד האר"י ז"ל שהוא שנת הרצ"ד ליצירה, ובימים ההם כבר כתב כמה חבורים וספרים, אח"ז ראיתי בספר כ"ח מחברת ח' צד 141 את השערת החכם ר"מ שטיינשניידער תחת המכתב שהעתקנו ממנו לעיל בפ"ב סימן ג', על הרב ז"ל בזה"ל: "כותב המכתב הוא בעל משרא קשרין, ולדעתי הוא הרא"ה הזקן בעל תקוני שבת אשר לשוא עשהו תלמיד האר"י, "ע"כ. נמשך אחר דברי התולדה הנ"ל, ולכן נאלץ להכחיש שבעל ת"ש אינו תלמיד האר"י אבל אין הדבר כן כי שנים היו, עוד ראיתי מ"ש הרד"ח ב"הנשר" שנה ו' בהערה, בזה"ל: "ושעות גדול סעה הרב חיד"א שכתב כי ספר "משרא קשרין" וספר "נבואת הילד" ממחבר אחד, אולם שנים היו שסם ר' אברהם הלוי, עיין "אוצר נחמד" צד 152 ורשימת ר"מ ש"ש 2058, עכ"ל. וא"י טח הביאו לכך.

(2) [ד"ר ג. שלום במאמרו "המקובל ר' אברהם ב"ר אליעזר" ב"קריית ספר" — (רבעון הספריה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלם) שנה ב' חוברת ב' וד' האריך לחקור בפרטות מרובה על תולדותיו וספריו של הרב המקובל הזה, ואמסור כאן תמצית דבריו בקיצור נמרץ: מלכך העדות של "מאור עינים" ישנן גם הוכחות ממקורות אחרים שר"א הלוי היה גיסו של ר"א זכות בעל היוחסין. ושעות הוא בידי אלה שחשבו שר"א הלוי דנן הוא אחד עם ר"א בן בוקראם הלוי, בעל הזכרון על פירוש רש"י על התורה, כי הלה — בן בוקראם — היה בן שלמה גם ר' שלמה הלוי בעל עבודת הלוי, איננו אחיו של ר' אברהם הלוי. מירו בקבלה של ר"א הלוי דנן היה הרב יצחק גאקין, כמוזכר מכתביו.

מגרוש ספרד הלך הר"א הלוי לפורטוגל ומשם לאיטליא (מוזכר מספריו), בשנת רס"ה נמצא ביין, ומשם הלך לקושטא. ושם הדפיס את ספרו "משרא קשרין" בש"ר ר"ע, ומשם בא מצרימה, (כמובא ב"חבר תורה"). בשנת רע"ד אי קודם לזה עלה לירושלם עם הנגיד — והיה שם מבני הישיבה. ולפי השערת דר. שלום נפ' בשנת ה"א ר"ץ היא השנה שבשר בה את הגאולה על "רצ"ה, וראיתו ממה שהובא ב"מגן דור" לרדב"ז דף 39 b, שנכתב בשנת רצ"ה, שאמר שם: "וכבר ראינו חכם אחד קדוש מדבר וחבר מאמר אחד קראו "משרא קשרין", והביא כמה ראיות כי בשנת ר"ץ היתה הגאולה "וכבר עלו עשבים על לחייו". ומכאן גם ראינו שאיננו בעל הספר גליא רזא (שרמוז בו הקץ לשנת ש"ב). הר' אברהם הלוי שנוצר בחרדים איננו בעל המשרא קשרין, כי אם אחר מתלמידי האר"י, ובעל "הקוני שבת" הוא ר' אברהם הלוי דנן

ה הרב הגדול החכם השלם, ר' יצחק מר חיים ז"ל¹), אחד מהרבנים הראשונים שהלכו משאלוניקי לא"י (כמובא בהקדמת עתייה בפ"א). ובא לעיה"ק מקורם ביאת הנגיד ז"ל, ונלוה לחברת הישיבה הרוממה שהיתה בזמן הזה בירושלם. ובדלשו' ההסכמה לענין פמור מסים ושררות על ת"ח, שהעתיקה הר' ר' שמואל די אבילה בספרו "כתר תורה" מזמן הרס"ט ליצירה, ומובא לעיל פרק ב' סימן ג', עשרים רבנים חתומים מבני הישיבה והרב הזה היה א' מהם²).

כדעת שטיינשניידער, וספר המלכות המיוחס לר' אברהם הלוי בספר "מאור ושמש" (ליורני תקפ"ט) איננו לר' אברהם הלוי דנן.

הספרים שחבר ר' אברהם ב"ר אליעזר הלוי הם: "משרא קשרין" נדפס ש' ר"ע. "מסרת החכמה" (כ"י גינזבורג מס' 1167 ועוד, ונראה מתוכו שכתבו בספרד בבחרותו). "מאמר היחוד" (כ"י גינזבורג הנד'). "מגלת אמרל" (כת"י מיכל מס' 406 ועכשיו אוקספורד 2295). "הוראות על שאלת המלאכים" (הוא שנדפס ב"כרם חמד" חו' ס' צד 8—141). "אוהל מועד" (כת"י גינזבורג 1167). "ביאור שיר השירים" (נזכר ב"מסורת החכמה" דף 44b). "ביאור על קהלת" (מזכירו ב"מגלת אמרל" ברשימת אוקספורד 2298). מכתביו ואגרותיו שז"ל בדברי הרב המחבר וסכתב מש' רפ"א שלא נודע מציאותו עד כה ופרסמו ד"ר שלום במאמרו הנד' עפ"י כת"י ילקוט שונים, והחכם אלכסנדר מרכס ברר שהוא קטע מספרו "אגרת סוד הגאולה", שנכתב בשנת רע"ט בירושלם, ויש סמנו עקומפלירים שונים שנכתבו בסוף ספר "נבואות הילד". סיפור "מגרושיו וקצת גרושי ספרד" (נזכר בכתר תורה), ס' תפארת אדם על קבלה (נזכר בס' "מסרת החכמה" דף ב 44). "מאמר פרק חלק על הוזהר" (מזכירו ב"נבואת הילד"). "פירוש נבואת הילד", ועל ספר זה רבה הסבוכה, כי רבים מהחוקרים מיהמים אליו גם את גוף הנביאות אבל ד"ר שלום חקר וברר כי אמנם מצא את הנביאות בכת"י בחורבה אחת מחורבת א"י. את פירוש נבואת הילד חבר בירושלם בשנה רע"ז. כמוזכר בפירוש בסוף הכת"י. ע"כ סמאמרו של ד"ר שלום. ועיין זכר ר' אברהם הלוי ופירושו לנבואת הנחמני ב"מכתב מר' ישראל מפרושא" (ב"ירושלם" ג' ובהמעמר" ג'). ועל דבר מחבר תיקון שבת, אם היה ר"א הלוי דנן או אחר עדיין יש לחקור בזה, גם יש עוד לדעתי להעיר כי נמצאו קרוב לדור ההוא חכמים שונים בשם ר' אברהם הלוי, ואצ"יין לאחד שלא נזכר עדיין ביחס לר' אברהם הלוי דנן, והוא אבי זקנו של ר' טוביה הלוי, בעל המחבר "חן טוב", במחצית השניה של המאה הר' ושנקרא טוביה ב"ר אברהם ב"ר טוביה ב"ר אברהם הלוי, ואולי יש לאחדו עם ר' אברהם הלוי דנן. ועיין עוד דברינו להלן פ"ו סימן ו' אצל ר' אברהם ברוכים. א. ר—ן.

1) כן חתימתו על פסקי התשובות יצחק מר חיים, או יצחק חיים, או ח' חיים, ושמו היה ר' יצחק לבר וחיים ע"ש אביו או זקנו, כידוע בסנהג חתימתן של הספרדים, כמובא בספר ג"פ, ויבא א"יה גם לפנינו בהתימתן של ר' ישראל בנימין, ור' ברוך בנימין, ור' בנימין עשאל, וכרוכה בחלק הבא. וכשנסכים שהס"ד כיון גם כן על אותו הרב יהיה שם "מר" אבי שמואל, וחיים על שם המשפחה או זקנו, כי כן מביא שם בשם השי"ק בחשבון גולי ספרד את החכם ר' יצחק ב"ר שמואל חיים המופלג בקבלה, והדברים קרובים להאמר ומתאימים לדברי החסיד עתייה שחשב אותו בין הרבנים שהלכו משאלוניקי לא"י.

2) [הרב יצחק ח' חיים היה גם מרבני רמסק, והלך לשם מירושלם, כמוכח ממה

הרב הנזכר היה ירידו ואהובו של הגאון המפורסם ר' יעקב בי רב, ומזכירו בכ"ם מתשובותיו, ונשא פנים לתורתו, ועיין בסיומן ל"ז דברי הנחם אשר כתב לאהובו הנזכר שהיה שרוי בצער, וז"ל: "ה' יודע שאני מצטער בצערך יותר מצערי! ותדע שבזמן הזה כל חכם שאינו חנף ועושה לכל אחד משוא פנים, חיוו אינם חיים, וכל חיוו אלא חיו צער, ומה שאני רואה שלעולם אתה כותב לי בקוצר—ומפני זה איני יודע מפני מה אתה מצטער? ומה צער יש לך? ושכחת מדו"ל: לעולם יודיע אדם צערו לרבים... ואודיעך שטבע של זה העולם הוא כך מי שהיום בצער למחר כנחת! ואין שום דבר בזה העולם שיהיה תמיד, ע"כ.

ו הגאון המפורסם ר' שלמה בהרב החסיד ר' יוסף סיריליאן מיוצאי ספרד, (ונזכר בהקדמת עתייה בחשבון החכמים שהלכו משאלוניק לא"י) סקיר סיריליאני(2). מובא הרבה בפסקי הראשונים ז"ל, וביחוד בתשובות ב"י, ובמפרו "כסף משנה" בהלכות מתנות עניים (פ"ב הלכה י"א והלכה י"ז). מרגלא שמעתתיה דרב בפומא דמרן. ימים רבים ישב הגאון הנזכר בעיר שאלאניק, ועינינו ראו פסקי הוראותיו בתוך פסקי רבני שאלאניק כמה פעמים(3). (לשון הגאון בעל שדה יהושע

שהוא בתשובת בי רב סימן ל"ז, ולפי השערתי הוא אבי משפחת י' חיים שבדמשק שהיו ממנו ר' חיים י' חיים ואברהם י' חיים, ונזכרו הרבה ב"מיימי ישראל" לר"י נגארה. ולי נראה שר' יצחק י' חיים איננו יצחק מר חיים, והראיה כי ב"מכתו תורה" חתום מקורם בשנת רס"ט. יעקב בכח"ר יצחק מר חיים ספרדי, ואח"כ יצחק י' חיים. וצדק הרב המזכיר בהערתי שר' יצחק מר חיים הוא בן ר' שמואל הנזכר בש"ק, כי כן חתום מפורש בהסכמה על ספר האגור בעיר נאפולי בשנת רנ"א. יצחק ב"ר שמואל מר חיים ספרדי, וממה שחתום שם עם הרב נתנאל לוי איש ירושלם, נראה שהיה הוא כבר אז בירושלם. ובשנת רס"ט כבר לא היה בין החיים, ובנו יעקב בכח"ר יצחק מר חיים ספרדי חתום על הסכמת הנגיד בשנה ההיא ור' יצחק י' חיים הוא אחר, והאריך ימים עד סוף המאה השלישית, וזה כמעט ברור א"ל. א. ר.—[

(1) דברי הריב"ר כמים קרים לנפש עיפה לכל קשי יום, והרב ר' יצחק אפומאדי הביא בספר "מדרש אליהו" דרוש ד' כתב כיוצא בזה בדרך השיר ע"מ י"א תנועות וז"ל: בן-אדם! אל תשכ כמו איש משתומם, אם מולך לא טוב, מחר הוא מתרומם. כי גלגל הוא! השם משפיל ומרומם —

(2) [עיין לעיל פרק א' צד 20 וב"ירושלם" ו' צד 214, שהוזכר שם בשם נוריליו, והוא טעות, שמעו בו רבים והנכון סיריליו, ועיין בנגרש—שפר ח"ז צד 18 בהערה, ורחאנוס (חיב צד 160) כתב סיריליו ולא נכון. א. ר.—[

(3) [רחאנוס (שם) אומר שבשאלוניקי למד תורה בבית סדרש הרב"ה, ובשנת רפ"ח נסע לארה"ק, ואיננו יודע מקורו. ומצאתי בשו"ת זקן אהרן לר' אליהו הלוי סימן ר"ט, שאלה מענינת ששאל ר"ש סיריליו מר"א הלוי, והיא כתובה במליצות יפות וכחרוזים, ונראה ששם

בפירושו על הירושלמי, ובס' תומת ישרים להגאון המובהק ר' חס' נ' יחיאל, ראיתיו חתום ברכני שאלוניקי אחר הרב ר' משה בהקדוש הרי"ש אלקבץ ז"ל כש' הרי"ץ לייצ"י). ואח"כ עלה ונתקדש בקדושת הארץ ואוה עיר צפת למושב לו, בחברת הרכבים החסידים אשר התפקדו תחת הדגל הראשי הריב"ר ז"ל, והיה שמה מהרבנים החשובים, כמו"ש רבינו חרשים ז"ל, שמוכירו הרבה בתשובותיו (בחי"א וי"ד סימן ט' וס"ב), וכתב בזה"ל: ונשמע מצפת ת"ו אשר יש בה יהודים לרוב, והחכם השלם כמה"ר שלמה סיריליו רצה לנהוג הנפיחה כמו בשאלוניקי, וסיחה בידו הרב הגדול כמה"ר יעקב בי רב, ע"כ. ואח"כ התקדש בקדושת ירושלים ונתעטר שם לשבת על כסא הרבנות אחרי פטירתו מורינו הרלב"ח ז"ל—(כן ידענו לנכון על פי השמועה, אולם ממה שמצאנו חתימתו משנת ה'שי"ח ליצירה 1) ברכני ירושלים שחדשו את ההסכמה הקדמונה בענין לפטור את הת"ח מססים אחרי הרבנים האשכנזים, הר' ר' קלונימוס ז"ל, והר' דוד וראנק (עיין בהערה בפרק ה' סימן ד'), נראה שבזמן ההוא עוד לא היה הראש והאכ"ר, אך אפשר שהיה הראש לעדת הספרדים, והניח מקום להרבנים האשכנזים לחתום מקודם מפני שהיו גדולים ממנו בחכמה)—, ונהג שמה נשיאותו עד קרוב לשנת ה'שי"ח ליצירה שאז נתעלה לבית עולמו הצדק 2). פה בעיח"ק הוסיף

שהיה גם מקובל, ושם שאל מרבו זה, על מה שאירע לי כאן בעיר אדריאנופלי בענין מצה בפסח, וחתם "צעיר התלמידים שלמה בכ"ר יוסף סיריליו, עשרה ימים לקצירת העומר לכספר בני ישראל "המאמונים". ובתשובתו כותב לו רבו הר"א הלוי: חכם עדיף, מרובה ומורה, גם הוא יורה, לפלגא חריפתא, נהר דינור נגד ונפק... שמחתי כמוצא שלל רב על גודל חכמתך... יפה זכות, יפה חייבת, וכל כן דין סמיכו לנא... וירבו כמותך בישראל, והוא כעין כתב היתר הוראת שנתן לו רבו כנראה בבחרותו. א. ר—ן].

1) גם זמן ה'שי"ח ליצירה עוד לא ידענו לנכון אם היה אחרי פטירתו של רבינו הרלב"ח, אך זאת ברור שבשנת ה'שי"א ליצירה כבר נתעלה לביע הצדק, כמו"ש בספר "תקון יששכר" דף כ"ז בהגהה שבשנת ש"ב ליצירה נתאכסנו אצל שני תלמידי חכמים מירושלים וספרו מחלוקת שנפל בין החכמים בפורים שחל בשבת ע"ש, ומבואר שם שבשנת ש"א כבר נפטר הרלב"ח ז"ל.

2) עיין בתשובת אבקת רוכץ בסימן קל"ט וק"ט שענינם סובב מזמן השיך ליצירה ושם כשמע שבאותו זמן לא היה עוד הרב בחיים, וע"ע בסימן כ"ד בתשובתו להמבי"ט ז"ל שנכתבה לפיה"נ שנת הרצ"ט ליצירה. (כי מזכיר שם על שנת הרצ"ב שנת השמטה שעברה) והב"י משיבו "ואני יוסף קארו לא הוכשרו דברי זה החכם בעיני, וכותב זה עשרים שנה ראיתי מה שכתב ר' שלמה סיריליו זללה"ה, ע"כ. וא"כ לפי זה נראה שגם בפרק הזה לא היה עוד בחיים, אולם בלי ספק שהתשובות האלו היו ערוכים סבב בידו המבי"ט ז"ל, כמו"ש בתשובה כ"ה, שמשנת הרצ"ב ליצירה התחיל לעיין בדינים אלו, ובשנת הרצ"ט הוסיף ראיות בכתב ע"ז, וכוונתו על מה שכתב בסימן כ"ד, ועתה בשמושה זו ראה פסקי הב"י להפריש תרומות ומעשרות, ובקש מהמבי"ט ז"ל שישלח לו טופס מה שכתב בענינים אלו ושלח לו, וזה היה בשנת ש"ח ליצירה, ואז כתב הב"י דחיות על ראיות אלו. והזכיר: משה עשרים שנה שראה

קדושה על קדושתו, וקבץ פעלים רבים לתורה, והעמיד תלמידים הרבה, ושקיל ומרי הרבה עם בני דורו, (ע"ן כחשובותיהם וחשובת הרי בצלאל אשכנזי בסיון א') (1) וחבר פירוש נפלא על הירושלמי מן סדר זרעים ומסכת שקלים, וחבר גמרא לסמי עדיות, והוא קובץ כל הענינים המפורשים בש"ס השייכים לאותו המסכת, והוסיף נוסף משלו בדרך שקלא ומריא מכיון כלשון הנמרא, והגאון החיד"א ז"ל ראה אותו וברך: "ברוך שחלק מחכמתו ליראיו", וכל הספרים האלו חסד עדיון בכתב יד בעיה"ק, והגיע לידי חלק א' מספריו אצל השותפים אשר קנוהו מאוצרות הגאון החיד"א ז"ל להדפיסם, (ועתה יול' ע"י השגחת הרבנים בעלי סיע' הלבנון יצ"ו) (2), וכתוב שמה שהגאון הזה היה אב ב"ד וראש מתיבתא בעיה"ק ירושלם, ומביא שמה מה שקורר אותו אל החבורים האלו הוא מאמר הספרי (כפ' ראה) "שרי" בן בבא ור' מתיא בן חרש יצאו לחו"ל והגיעו לפלמינס וזכרו את ארץ ישראל זקפו עיניהם וזלזו דמעות וקרעו בגדיהם, וחזרו וכאו לסקום ואמרו שקולה ישיבת ארץ ישראל כנגד כל הסצות שבתורה וכו', ויען שבדתי אפשר לקיים סצות ה' בעוד אינו רגיל בלימודם, ועדיין לא יש בענינים אלו דבר מספיק, וגם ספרי הירושלמי והתוספתא המדברים מזה בלתי מוגהים ומתוקנים. וגם בשאלאניק לא מצא כי אם ספר אחד מהחכם מיסר שלמון, ולזאת זרז את עצמו אל החבור הנזכר, ועשה פירוש גם על מסכת שקלים, יען כי לא פירשה עוד המאור הגדול רש"י ז"ל, ואף שבקברו באנדרנינאפל מצא עליה פרוש מהראב"ד ז"ל, אבל היה חסר, ולא היה רק שני שלישי המסכת, וכן על מסכת עדיות ראה כי אין בה

דברי הר"ש ז"ל, מפני שבזמן ההוא שיח לאלף כבר הלך הרב לעולמו, וזה ברור. וראוי לדעת שהר"ש סיריליו הזה אינו הגאון הר"ש סיריליו שמוזכר בעל השליה בדרכי הלמוד שלו שכותב עליו כי היה תלמיד הר"י דיליאון, כי הוא הר"ש סיריליו הזקן והיה נקרא ר' שמואל סיריליו או אבן סיד, והיה גם כן מגולי ספרד תלמיד הר"י די ליאון הגיף, והוא אשר עמד לישראל בעת צרה והצילם בתפלתו מאת הצר הצורר במצרים, ואפשר שהיו קרובים זה לזה. [הח' רוזאנוס (שם) אומר שר"ש סיריליו נפטר בשנת הש"ן, ולא ראה כנראה את דברי הספר הזה. א. ר—ן].

(1) [באבקה רובל] לר"י קארו סימן כ"ב הובאה תשובת המכים שמוזכר שם קונדרים אחד מיוחס לר"ש סיריליו על ענין ביעור ושמיטה, ועיין שם סימן ק"ט ובדרב"ז ח"ב סימן תרל"ח על דבר משפט ר"א אלקלעי ויהודה דפאל. שעשו חשבון לפני החה"ש שלמה סיריליו בירושלם, ועיין באבקה רובל סימן ר"י, ובשו"ת אה"ע לר"י קארו הלכות גיטין סימן ג', שהובא בפסק עם רבני צפת נגד הר"י חלאווה על דבר גס של ר"א מוקסיל, והר"י חלאווה פגע בו ואמר עליו: "שנאה קלקלה השורה", ועיין במכ"מ פ"א ל"ב, ובמהרי"ט ח"א מ"ב—מ"ג. א. ר—ן].

(2) [נדפס רק על ברכות. ובירושלם שנה ז' צד 17 נדפס, לצנכורות ארץ ישראל מאת שלמה סיריליו נעתק מפירושו לירושלמי כ"י כברימיש מוועאוס, ע"ש. והחכם לונץ בהוצאת, את הירושלמי (נדפס עד ס' שביעית) השתמש ג"כ בכ"י זה, ובהקדמתו מלאכת שלמה ע"י משניות מר"ש ערני כתב: שהיה בידו ביאור הירושלמי זרעים ועדיות של ר"ש סיריליו והשתמש בו הרבה בפירושו הנזכר. א. ר—ן].

מפתח של הנמרא, ואסף וקבץ מן הבבלי והירושלמי במקומות המפורסם, ובכלל
הביא שם ארבע תועלות: (א) כל הסוגיות המפורסות יקבצם במקום אחד, לעמוד
על הנהגות הרבנים. (ב) לבאר המלות הזרות, לספר האמוראים הנמצאים בירושלמי
נוסף על הבבלי. (ג) ולעמוד על סדרן מי הרב ומי התלמיד. (ד) מעם סדור המסכתות
האלו. המסכתות האלו בכלל הטה שלש עשרה, והגאון החריף בעל "שדה יהושע"
ספרד הירושלמי, אחי הגאון המאסף בעל כנסת הגדולה, ראה הספרים האלו
בהשתדלות הרב הגאון ר' יעקב אשכנזי, אשר הביא לפניו כ' וג' מסכתות ירושלמיות
מסדר זרעים ומסכת שקלים ומסכת עדיות, ושמה הרבה לקראתם, ואסף מדבריהם
במוסדות חבורו הנכבד, וכתב עליו, וז"ל: ממרוצת דבריו והמשך לשוני נכר כי
איש גדול הוא למאד וחריף ובקי בהדרי תורה, מצורף לזה לשמע אוזן שמעוהו
ועיניו ראו... וגם הרב הקדוש ב"י מזכירו לשבח... והוא הורה לי דרך ישר בשבילי
תלמוד זה ובנתיבות לא ידעתי, הדריכני במעגלי יושר ובתוך נתיבות משפט, עכ"ל (1).

ז הגאון המופלא ראש ב"ד וראש מתיבתא, מו"ה **יוסף** בן מוריני ר'
אברהם ז"ל **צאצאיה** או **צאצאיה** (כן חתם עצמו בתשובותיו למרן הב"י, ברוב
המקומות), אחד מגדולי רבני דמשק (קוה"ד). וקרב לשנת הש"ח ליצירה בא לשכון
כבוד בארץ הצבי (עיין לקמן פרק ה' סימן ג'), ועלה ונתעלה לשבת על כסא הרבנות
בעיה"ק ירושלם אחרי פטירת הגאון הר"ש סיריליוני (2) והיה שם אב ב"ד ור"מ עד
שנת איש"ל (ליצירה (3), מעמד עיה"ק ירושלם כימים ההם היה במצב רע למאד

- (1) [עיין להלן בתח"י ח"ג צד 188 שזכר שם דרך אגב, הרב ר' מרדכי בהגאון
שלמה סיריליוני ז"ל שהעתיק את חדושי המאירי, בשנת ש"ש ליצירה. אר—ן]
- (2) עיין בתשובת אבקת רוכל סימן קכ"ב וקל"ט מ"ש בהיותו בעיה"ק ש' ש"כ ליצירה,
יעיין סימן קכ"ט מ"ש בהיותו שם בשנת ש"א.

(3) [הדברים האלה אינם מכוונים, והנכון הוא כמו שכתב הח' רוזאנוס (וי"י בתוגרמא
ה"ב צד 124) שהיה קודם בירושלם. [רוזאנוס אשר שנוי בירושלם, ולא ידעתי מקורו].
ואח"כ נדר לארם צובא, חמת וטוקייס, והחישב בדמשק, ונתקבל שם לרב המוסתערבים,
ומדמשק בא לפרקים לבקר את ירושלם, וכן כתב הרב חיים הירשנזון בטאמרו "אכן השתם"
להרב יוסף ציאת בהמסדרונה (ירושלם חרמי צד קצ"ב ואילך), שסתר שם את דברי הרב
המחבר כאן, והוביח מתוך התשובות ב"אבקת רוכל" סימן קי"ג וקצ' שהיה הר"י ציאת בדמשק
בשנת ש"כ"ג וגם בשנת ש"כ"ט—וכפי הנראה נפטר ג"כ בדמשק — והרב הירשנזון שם משער
שר' יוסף ב"ר אברהם י' זית שהוזכר בסדר הדורות, וגם בכת"י ר"י סמבורי, מרבני הדור ההוא
שחבר ספר "שערי צדק". הוא ר' יוסף ציאת דנן, ולפי השערתו הוא הספר שערי צדק כתב יד
שזכר באוצר הספרים אות ש' מס' 1126, עוד משער הרב הירשנזון שם שר' יוסף חיים ערבי
הדיין בדמשק, שהוזכר בשלשלת הקבלה מרבני הדור ההוא. הוא ר' יוסף ציאת, והשערותיו של
הירשנזון נראים נכונים, אבל כל מחקריו בטאמרו שם על השם ציאת ציאת זית וכו', מיותרים,
כי השם הנכון של ר' יוסף הוא ציאת, ולא ציאת, וב"ירושלם" שנה ש' צד 81, נזכר בשמות
ציאת גם י"י להעיר כי ה"י בירושלם ב"י ר"י חכם שני בשם יוסף ציאת, וחתום בשנה ההיא עם

כמוֹש כֹּאחַת מִתְּשׁוּבוֹתָיו (בפסקי התשובות לרבינו ה"ר סימן קס"ז), וז"ל: חותם בירושלם, ולבו נשפך כמים, כי לקחה מיד ה' כפלים, והוא עליה נאלח, ולבו בוער כאח, ע"כ. וזאת אשר גרם לו שהוכרח לנוע מעיר חיי רוחו, כמו שקונן שמה בהשתפכות נפשו באחת מתשובותיו להרב מהר"ק ז"ר (בסימן ז'), וז"ל: "הכל צריכין למארי דחטין, ומה גם אנכי הנר בארץ נכריה, וגולה מעיר ששם עלו שבתי יה, והפורש מחבירו, כפורש מחייו, וכית מאוייו", וכפי הנראה כרח אז לארס צובה.

מחדושי תורתו מצאנו אך מעט מזעיר לפי ערך האדם הגדול בענקים הזה כי לא ראינו עוד ספר שלם ממנו בדפוס. אולם מאותן התשובות המפורות בספרי רבותינו (תשובת מהר"ק סימן ז' וי"א, ובספר אגדת רובל יוד, נ"ד, ג"ח, קפ"ו, קפ"ז, קל"ט ק"ס, קפ"ו, קפ"ט, קצ"ט), ראינו כמה רב חיליה ורב גובריה, ואף רבינו הגאון מרן ז"ל נהג בו כבוד גדול, וז"ל: (תשובת מהר"ק סימן ז') "ענוותך תרכני להודיעך דעתי הקצרה... להשתעשע באהבת כבוד תורתך, אשא ואתן בדבריך, כמצווה ועושח", עכ"ל. ובתשובת מהר"ם אלשיך (סימן מ"ו) קורא אותו "חכם ושלם, הדיין המצויין, הבקי בכל ענין", כו'. והוא עצמו במערכת מלחמתו מול רבני צפת שרי התורה הגבורים אשר מעולם: הרדב"ן, ור' יוסף קארו, והמכ"מ ז"ל, אשר אימה להם, ויראה להם, התחרה בלב אמיץ בזה"ל: "אנא אנמרין סמיכא! אמינא ולא מסתפינא!" (סימן קפ"ו), ושם (בסימן קפ"ט): "כ"י ימי גדלתי בין החכמים ובחסדם תמיד גדלוני וחלק עמם בראש נמלתי", (וע"ע בהרדב"ח סימן ק"י מחלוקת ר' יוסף אבן צייח עם הר"ש הלוי ממצרים)¹. ומלבד נפלאות תורתו בחלק הנגלה היה חכם גדול במתרי תורה, חוקר אלקי, חכם הרזים, וחבר ספרים רבים בנגלה ובנסתר אשר השאירם אחריו ברכה ועדיין כלם בכ"י, ולא זכינו לאורם והם: א) קובץ גדול מספר התשובות שלו. ב) שארית יוסף, חבור שלם גדול ונורא, שזכיתי לראותו בעיה"ק בפליאות חכמת האמת, וכמופו פירוש על ספר יצירה, שחבר בעיה"ק שנת השט"ט ליצירה, ככתוב שם. ג) אבן השוהם, כללים בחכמת האמת

חכמי ירושלם על תקנת המסים של הנגיד בכתב תורה, ומה שנדפס באחת מתקנות שם שכו' מ"ס וצ"ל שני, ולא כן דעת הרב פרוטקין לה"ן פרק ה' סימן י"ט, ובשו"ת רדב"ז חלק שביעי סימן כ"ד הוזכר יוסף צייג שהעיד בעזה בשנת ה'ש על הריגת רפאל קשפרו, ויש לעיין ביחס צייג לציית. ר' אברהם צייאח כנראה בני של ר' יוסף צייאח היה סופר ב"ד ברמשק ועיין משפטו על דבר משרתו זו עם הסופר י' תיבה בשו"ת מבי"ט ח"ג סימן ל"ט. א. ר—[.]

1) [מלבד אלה המקומות שהוזכר המחבר, ניכר הרב צייח גם בתשובות המכ"מ ח"א סימן ק"ט, קפ"ד ורמ"ו, וח"ב סימן ט' וסימן ר"ב. ובשרית ר"י משראני ח"ב סימן י"ז, ועיין גם זכרו בדברי הגלגול"י שנכנס בבית רפאל עניו בדב"ק בשנת רס"ט, שהוזכר שם בכבוד הרב יוסף צייג לפני הרב יוסף קארו. א. ר—[.]

(ד) עוד כתבים פרטים בחכמת האמת ורזי התורה(1).

ח רבינו המופלא, ראש גולת אריאל, הנאון ר' דוד אבי זמרה או י' זאמירן. המפורסם בישראל ע"י רבי פסקיו ותורתו אשר כל ישראל יכלו לאורם, והיה חסיד מקובל אלקי, מוכתר במדות ומעשים טובים, כמו שיספר לנו הרב הגדול ר' יצחק עקריש בגלגולי סבותיו, ומה שעבר עליו בצאתו מגלות ספרד, אשר כתב בספרו שלשה הפירושים אשר הוציא לאור בקושטאנטינא על ספר שיר השירים, ובמרוצת דבריו הזכיר החסד שעשה עמו רבינו הרדב"ז, שהיה עשר שנים בביתו, וז"ל: וכראשם הנשר הנדול... מרנא ורבנא הרדב"ז, הרבין תורה ושפט את ישראל ארבעים שנה בגלילות מצרים, ובירושלם ובצפת כעשרים שנה... פניו כפני הארי, אין לפניו לא עולה ולא משוא פנים... לפניו יכרעו שרים ונדיבים וישתחוו לו חכמים ונבונים... ובראותי אותו מרחוק לבי חלל בקרבני... ויהי יום מימים נצצה רוח הקדש על הרב, ויצא ממצרים... וילך לירושלם לחזות בנעם ה'. לעמוד לשרת לפניו... כי קדוש הוא כמלאך האלקים, ובראותו עול אנשי הארץ בארץ הזאת ורוב המסים המוטלים עליו, לא נשא לשאת כל הרעה ואמר: טוב לשבת על פנת גג מאשת מרנים... וילך לצפת ת"ו, ושם נתבקש בישיבה של מעלה, ע"כ. ולפי מ"ש הרב בעל קוה"ד האריך ימים, בכבוד ועושר ונדולה, עד יותר ממאה ועשר שנה.

הרב הרדב"ז ז"ל היה מיוצאי ספרד שהלכו לעיר פיס, (בן יעיד לנו הרב החיד"א בשם קובץ אחד כת"י, ואולם קשים הדברים להאמר יען כי ידוע שהרב האריך ימים הרבה עד מאה ועשר שנים, ולפי מה שנראה לי מספרי הפוסקים והתשובות נפטר הרב ז"ל בערך של"ב או ל"ג, ואפילו לפמ"ש יתר סופרי הדורות שנפטר קרוב לשנת ש"ס ליצירה אם כן נולד בשנת הר"ל ליצירה, ולפי מ"ש להלן כבר היה בעיה קצפת בילדותו בהיותו בן י"ג שנים, ואיך יתכן זאת שעלם רק וצעיר כבן י"ג ירחיק נדוד כמספרד לסוריא כעשרת שנים לפני הגרוש באין

(1) [הדברים האלה על דבר הספרים של ר"י צייח לקוחים מדברי חיד"א בשה"ג וכנראה שנשטט באן המקור בשגגה, והוזכר שם שחיד"א ראה את כל הכתבים האלה בירושלם. הספר א' קובץ התשובות נמצא היום במצרים, והוזכר ברשימת פרופ' גוסהייל על כתבי היד במצרים, והוא ספר גדול מאוד. הספר השני "שארית יוסף", הוא לפי השערת הרב הירשנזון בהמסדרונה שם כמאמרן, זה שהוזכר בדברי הגאון יעבץ במתורת הקנאות" ע' 69 שגנב מסנו נחמיה היון דברים והשתמש בו לרעה. הספר הג' היה ביד הרב הירשנזון זה בירושלם, וכתב עליו מאמר גדול בהמסדרונה" (שם), והעתיק שם קטעים ממנו, וכתב על דרכי הקבלה של הספר ההוא. ומזכיר שם בספר ההוא פעמים רבות את מורו הקבוע, ואת שמו לא הזכיר, הספר הזה —אבן השוהם— נמצא גם בכת"י בליוורני (בדנהיימר מספר 77), והוזכר ד"ר ג. שלום בקריית ספר (ירושלם, שנה כ' חוברת ב' צד 107). ונמצא גם בכת"י הספריה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלם No. 416, 8, וכתוב בו שחברו בירושלם בשנת רצ"ח. א. ר—ן.]

סבה מוצאת? ולכן אני אומר על זה אם קבלה נקבל כו'). ובקודו צעיר לימים בהיותו כבן י"ג שנה בא לעיה"ק צפת, ושמה הכיר להחמיד ר' יוסף אלכסנדר, (שהיה חבר לרבינו הר"ע מברסלובא כמובא לעיל פרק ג' סימן ז' בהערה, עיין כ"ז בתשובותיו סימן תקצ"ו). אח"כ היה בעיר פיס (פיזוא אשר כנראה הטרצאנטהום טאסקאנא), (1) ומשם בא למצרים בשנת החמישים לזמן חייו היא שנת חרע"ב ליצירה. (כ"ה לפי דעתנו שהרב ז"ל נולד קרוב לשנת ש"כ"ב או כ"ג ונפטר בשנת של"ב או ל"ג) (2) ושמה מצא עוד את הנגיד ז"ל כמובא מזה הרבה כתשובות שגשאו ונתנו יחד בהלכה, (ולפי מש"ל פ"ב סימן ה' בהערה, במשמעות תשובתו סימן תרס"ד צ"ל שהיה גם בירושלים בשנת הרע"ד על משך זמן קצר), וקבע ישיבתו שמה ושפט את ישראל ארבעים שנה כמובא לעיל, אח"כ קרוב לשנת השי"ב או השי"ג עלה לעיה"ק ירושלים, (ולד"ק בא שמה קרוב לשנת השי"ד). ונתעכב שם בט"ו שנים אשר מרוב המסים המוטלים עליו הלך לצפת ת"ו, ונפטר שמה) (4).

מטיוחדי רבותיו של הרב ז"ל היה הנאון החמיד ר' יוסף סאראגוסי מגדוש מיציליא, אשר קדש את השם ברכים וירד מצרימה ומשם בא לעיה"ק צפת וסחביריו של הרב ז"ל היה הנאון ר' יוסף קורקוש מיצאי ספרד, אשר חבר ספר על הרמב"ם, ומובא ממנו הרבה בספר כ"ט ואבקת רובל למרן ז"ל, והרדב"ז ז"ל נז"נ עמו בהלכה (כתשובתו סימן ש"ט), וקרא אותו שמה "חברין". ומתלמידיו של הרב ז"ל היו: הנאון ר' בצלאל אשכנזי בעל השיטות (ומזכירו בתשובתו כ"ט) והרב הקדוש המקובל האר"י ז"ל, והרבנים החסידים הגדולים ר' יצחק אפומאדי ור' יצחק פאסי, (לפי עדות הרב ר' אליהו הכהן בספר "מדרש אליהו", ע"ש ספרו הנפלא

1) כבר העיר בצדק החכם רש"י פין ז"ל בסוף תח"י דפוס וילנא תרל"ד שהכוונה על עיר פיס שבארץ המערב א. ר—ן].

2) [החכם פוליאנו (ג"ר המערב" צד 56), כתב: שהרדב"ז מוצאו מעיר "סאמורה" בספרד—ועל כן נקרא זמירו— ואינני יודע מקורו—ונולד בשנת רמ"ב, וגרץ (ד"י ח"ז) אמר שנולד בשנת ר"ל, והח' רוואנוס (ד"י בתוגרמה ח"א צד 128) כתב שנולד ר"מ, והח' לוניק ("ירושלים" שנה ו' צד 125), וכן במאוצר ישראל" (ערך דור ו' זמרא) כתבו שהרדב"ז בא מספרד לצפת ומשם הלך לפיס ואינני יודע מקורם, וכל החכמים הולקים עליהם בזה, ומסכימים לדברי חיד"א שהיה קורס בפיס ומשם עבר לצפת. וב"טוב מצרים" ערך רדב"ז מעיר שהכתיו הזה שמביא חיד"א משמו שהרדב"ז היה בפיס הוא ספר "דברי יוסף סמבירי", ובעל המעלה לשלמה' תמה על המקור הזה, ומעקף בצדקת המקור של סמבירי, כי לא נזכר בשום מקום אחר שהרדב"ז היה בפיס. א. ר—ן].

3) [גם ב"חדושי דינים" לחכמי ירושלים הקדמונים נזכר הרב הר"ר והרד"ז עם הנגיד ובי רב, בסימן ס"ג, צ"ב וצ"ח, ונראה שהוא הרדב"ז, ונראה גם משם שהיה בירושלים בזמן הנגיד. א. ר—ן].

4) [בתשובתו סימן כ"ה משמע שגם בשנת שי"א היה בצפת. ע"ש. א. ר—ן].

אורות הרכנים האלה). והרב ר' שמואל הירושלמי ק' כה"ר שלום ק' ברהון. (תשובות הרדב"ז בישנות סימן תנ"ג, וכתב שם בזה"ל: **כ"ש** שאני למדתי עם כבוד תורתו, ומימי כ"ח אני שותה... הצעיר שבתלמידיו, ומתפאר בחסדיו, ומנשק ידיו) 1).

גם בהיותו במצרים כבר יצא שמו בכל הארצות, והלכו רבים לאורו כי הריצו לו שאלות וספקות שונות מרוב חלקי העולם, ותלמידים רבים נהרו אליו מאפסי ארץ, והוא הפיק רצון לכל דורשיו², ואזן שמה ותקן כמה תקנות טובות ומועילות, כמובא הרכה מהם גם בתשובותיו, והחיד"א מביא בשם קבץ כת"י אחר שהוא תקן המשמרות של קברים, ובט"ל חשבון השמרות שהיו מונין שמה מוזן אכסנדרוס המקדוני, ע"ש³), (וצ"ל דבמצרים ונלילותיה היו מונים.

1) [ככמה מקומות מספריו מזכיר את מקבלתו מחכמים הראשונים, עיין לדוגמא תשובותיו סימן תתל"ט] ובכלל העריך מאד את הראשונים, ואמר שדבריהם דברי קבלה, ותקף את הכ"י על שחלק על הראשונים, (שם תרס"ב). עוד יש להוסיף בין תלמידיו את הרב הגדול שמעון ק' יחיאל קשטילץ אשכנזי, ואת ר' יצחק עקריש שזכר לעיל בדברי המחבר בריש סימן זה, ותלמידו ר' יעקב תיבון באלכסנדריאה (ועיין בתשובותיו אלף י"ח, שכותב אליו תלמידו זה שהוראת רבו עשתה כבר פירות ופירי פירות—לאמר תלמידים ותלמידי תלמידים). תלמידו ר' אברהם מדינה במצרים, ור' גבריאל אליה ברמשק (שם אלף שפ"א אלף ת"א ות"ב), ויותר מאלה נזכר הרכה בתשובותיו תלמידו שמואל הלוי, שקרא לו **בני ותלמידו**, ועיין מצאצאי הרדב"ז ממשפחת זמירו להלן בחלק ג', א. ר—ן].

2) [ע"י על ביתו וישיבתו במצרים ב"תקון יששכר" דף ע"ב, וב"תשובותיו (סימן תתקס"ח) מספר שהוא מקבל הרכה שאלות ומכתבים בלכתו בשוק, והוא מקבלם ושםם במצנפתו או בפאלדקורא [מין ילקוט] שלו, גם מספר שנשא אתו תמיד ספר קטן כולל רמזי תרי"ג מצות ע"ש. והיה גם סמונה על הקדשות וגזבר העניים במצרים, כמובא בתשובותיו (סימן ס"ז), והיה טרוד בעול מלכות ועול דרך ארץ (שם אלף ק"ז), מתאונן על סבלו (ב"א ר"א). חלוש ורואג (תרל"ד), גם חולה וחלוש מקדחת (ב"א קס"ה), והרב המבי"ט מזכירו בשם **מרא דאתרא מצרים** (כביש ח"ג רכ"ה), וכן הר"י קשטרו (**אהלי יעקב** סימן ג' וע"ד). ועיין מה שהביא המחבר בסוף הסימן הזה בשם בעל גנת ורדים. א. ר—ן].

3) [קבץ כתב יד זה שמביא ממנו החיד"א הוא כת"י ר"י סמברי והעתיקו ממנו הח"י גרץ—שפר (חי' צד 20), וגם ר"י עקריש תלמידו מזכיר זה שתקן המשמרות, וגרץ כתב שם: **שתקן המשמרות לקבורת מתים ושמחת חתן וכלה**, לומר שקבע **חברה קדישא** ומעשרות לשמה חתן וכלה, וב"טוב מצרים" מביא ביתר פרטים טר"י סמברי. (וכבר העיר על זה הח"י רוזאנוס בציון י"ד כד"י בתוגרמא ח"ב, שהמקור של ר"י סמברי הוא ב"אהלי יעקב" קשטרו סימן ס' וק"ב) **שתקן הרדב"ז חומת הצניעות**, כי היו הגויות סרקדות בחושת ישראל, ובפ"ס. ועל המתים שהיו המתים מתבזים שהיו נושאים אותם על רבשת גמלים. ועוד כתוב שם שבכלל תקנותיו והסכמותיו היא הסכמתו לפשר בין המסתערים והמערבים שהיה להם מחלוקת גדולה על דבר קדימות ומנהגים שונים, וב"טוב מצרים" בערך **רדב"ז** נעתקה החסכמה המעניינת הזאת אשר נמצאה בין אוצרות הרב אברהם סכנררי והיא נעתקה מגוף הכתב הערבי שנמצא בכתב

עוד לפי מנחם הישן עד זמן הרדכ"ז, וכן אנו מוצאים את החשבון הזה שגור בכמה מספרי רבותינו כהרמב"ם והר"א בנו וחר"ד בן בנו ודומיהם ביתר ספרים, אבל בגלילות אשכנז וצרפת כבר נתבטל מכבר מנין החשבון ההוא, כמו"ש התוספת בפ"ק דעבודת כוכבים גבי אם דלג הסופר, וז"ל: כיון שאין אנו מונין עתה אלא ליצירה כו', ע"ש. וכי"ש הר"ן ז"ל, ע"ש).

ומלבד גדולת תורתו של הרב ז"ל כנראה ונסתר נעלה האיש הזה על יתר חכמי דורו, בהיותו חכם כולל מדיני¹ ועשיר עצום למאד. ושוע נכבד בעמו, ונוסף

יד בבית מדרש הגדול במצרים, ע"ש. בין ההוראות החשובות של הרדכ"ז במצרים יש להזכיר את חשובותיו למכות בע"ז מקראי להתירם לבא בקהל (תשובותיו סימן פ"ג, תתצ"ז, תתקס"ג, אלף ר"ץ ועוד בכמה שו"ת מהכמי דורו וחכמי הדורות שאחריו, ועיין וכתיו עם ראש הקראים וכעסו עליו בתשובותיו סימן תשע"ד). אזכיר גם את האיסור אשר הכריז בכל בתי הכנסיות במצרים על ה"ערק" (מין יין שרף) של עכורים, וגזירתו על כפר—יהודי—שלם במצרים, שיבואו בלם לעמוד לדון לפניו ולפני ב"ד. ועיין בגרץ (שם צד 21) שמשער שגם הרדכ"ז היה בין הנאסרים במצרים על ידי המושל אחמד שאמין בגזרת פורים אל מצאריין. אר.—].

1] [חכמתו בכל ענפי התורה והמדע נכרת מהמון תשובותיו וספריו, ומלבד ידיעותיו הכלליות כנראה ונסתר היה בקי בחכמות מקצועיות, ואביא כאן לדוגמא: בקיאותו במסורה וכתבות סת"ם (בתשובותיו ש"י, שכ"ה ואלף כ', ועיין שם דבריו החריפים נגד מבקרי המסורה). בקיאותו בלשונות ומליצותיו בלשונות ערבי וארמית (שם צ"ט, רע"ט), ומחקריו על כתב עברי וס"ת העתיקים של הקראים ומסבעות עתיקות (שם תתפ"ג), והיה גם משורר ומבקר חריף (שם ביא רמ"ט ושכ"ב), ועיין מחקריו על הפלשים—ויהודי דן (שם אלף ר"ץ), ועל יהודי כוש (שם ח"ש סימן ה') ומחקרו—בחכמת התכונה—על קביעות יום השבת (שם ע"ו), ומחקרו על החלזון (שם תרפ"ה) ומחקריו חריבים על מקומות טופוגרפיים בא"י (צ"ט תרפ"א, תרל"א, תרצ"א ועוד), בקיאותו בשבעי הצמחים והנמסים ומיניהם (שם מ"ד, תצ"ט ותקס"ג), וידיעותיו ברפואה (שם תתקס"ו, ובהוויות המסחר (שם שג"ט), והי' בקי ויודע במשפטי הערכאות (אלף תרי"ג). דוגמא יפה מחריפות שכלו והגיונו היפה בפלפול התלמוד יש למצוא ב"חלוקין" על ה"מגד" ב"כ"ד דרכי"ש שעשה באחרית ימיו כשכבר גברה עליו השכחה (שם ת"ז). הוא היה חוקר ומקובל, ומאמין בכל שיחה קלה של דברי רז"ל בלי להכניס בהם כונות ורמזים מחקריים, והיה ממאמיני מציאות השדים (תתמ"ח), ולחם נגד המתפלספים נגד חז"ל מאיוז מרה שהיא (תתקפ"ה, משי"ה מוסרו שם לגדול אחר שלא הוריד דמעה במיתת בנו, ע"ש). יצוין גם התנגדותו לשתיית יין על כל אופן שהוא (שם תרפ"ו, תרכ"ג). מהוראותיו הרבות יוזכר הוראותיו לזיכוס נגד חליצה (והוא ע"פ הכרעת הקבלה), והיה מתפאר למקל גדול להיות העגונות, היה כהחלש נגד שבועות והשבועות, דבר שהרגלו בס בני דורו וגם החכמים (שם תרל"ד), ומעולם לא נדה לכבודו (שם שע"ח), ויצא בגלוי נגד המחמירים והמחדשים גזרות והוסרות חדשות (קמ"ט וקס"ג). ועם פריצי הדור גם חיותר רעים התהלך במקל נועם ובמתינות רבה, ורחק מן הקנאות (שם קפ"ז וביא רצ"ד, שם מדרשו הנפלא על אליהו הנביא הקנאי שלא היה לו מקום בין החיים בשביל קנאותו, ע"ש). והיה איש האמת, ויצא בכעס גדול נגד מבריחי המכס המסנים מלבושותם בשביל זה (שם אלף קל"ז), ודבר קשות עם רבנים פועים בד"ן (רע"ט), והיה מסכן נפשו לכבוד השם (אלף קע"ח). יצא שם בחריפות מרובת נגד קהל קנדיא, ששמו צורת הארי למעלה מן ההיכל

ע"ז לא היתה חקר לנרבת לכו ופזרנו בישראל. (והרב בעל קוה"ד יסגר לנו הגדה אחת כי הרב ז"ל מצא מטמון גדול של כמה אלפים דינרי זהב בתוך ביתו, וחלקם לח"ח בארבעה חלקים, החלק האחר ללומדי מצרים והיותר ללומדי צפת, ירושלם חביון, ע"ש). ולכן כבודו כל חכמי ישראל את האיש הנעלה הזה, כי ה' מופלג בחכמה בעושר ובמעלה למאד. ואף הכ"י ז"ל חלק לו כבוד גדול, והניחו לחתום בראש, (כמו שיראת בתשובת אבנת רובל סימן ק"ט) וכן יספר לנו בעקוה"ד: "שהושיבו למעלה ממנו בכל הדברים, הן לענין ישיבה, הן לענין חתום שטרות וכדומה, מפני שהיה זקן מופלג בשנים, עכ"ל. ממצרים בא לעיה"ק ירושלם — אבל לא הונה לו שמה מתגרת הישמעאלים היושבים בתוכה²), כמו שהזכיר ז"ל בספר "טעמי המצות" מצוה תרי"ג, אחר שהביא דברי הרמב"ן על חשבון המצות שעתיד אליהו לפרשם, כתב בזה"ל: ומה נעשה אנחנו הריקים מכל מדע וחכמה? ואם כמנין אמרו ככה כש"כ בסוד טעמו כי עמקו — ואני גולה יחיד, כי עזבתי בית ישיבתי במצרים לעלות לירושלם לבקש אחרית ותקוה — וגם פה לא הונח לי מרגשות יגונות ודאגות לא יכולתי ספורות, אבל שסתי פני נגר רחמיו ואמר "די!" לצרותי, ע"כ. וככל זה באהבתו הנפלאה לארץ הרת אבותינו סבל את מרבית צרותיו כמה שנים, עד אשר אלצוהו הלחץ בסוף ימיו. וקבע דירתו בעיה"ק צפת כנו"ל. שמה התראה עם כמה סתלמידיו והחכמים שבדור, בעלי ההוראה ובעלי הקבלה, ונוסף גדולה על גדולתו בחכמת התורה, עד שזכה למראות אלהים ונגלה אליו אליהו ז"ל כמו שמספר הרב החיד"א בשם רבני זקני ירושלם, ע"ש. וכן יספר שם מפי השמועה מזקן א' בשם הזקנים שבדור: שאחרי פטירת הר"ם קורדואירה החל האר"י לדרוש בנסתרות, וגזר עליו הרב ז"ל שלא לעשות עוד כן. ובמשך הזמן נגלה עליו אליהו ז"ל ואח"כ בא לפניו האר"י ז"ל ואמר לו: לך בכוחך זה ודרוש ע"ד האמת כי לך נאה, ע"כ.

עיין שם שמוהירם בחרם, ועיין בהערות שח"ז. א. ר—[1].

(1) [ועיין שם גם סימן קפ"ז שחתום בראש לכל רבני צפת. א. ר—[1].

(2) [הרדב"ז סבל בירושלם גם ע"י מחלוקתו עם ראשי היהודים בדבר התנגדות לשיטת הנהגתם בעניני המסים וכדומה, כאשר הוזכר לעיל בדברי תלמידו ר"י עקריש, וכאשר נזכר הרבה בתשובותיו. וכנראה שבהיותו עשיר גדול תבעו ממנו פרנסי ירושלם חובת המסים, והוא הפך לפסור עצמו בזכות מ"ח הפטורים ממס. ועיין הלונתו הגדולה על סכסוך הבע"ב והת"ח בירושלם בדבר המסים, ועקיצותיו החדות נגד חכמי ירושלם בתשובתו (סימן תשנ"ה), והח' רואנוס (ר"י בתוגרמא ח"ב צד 151) משער שהחכם בירושלם שהוזכר בתשובות המכ"ס ח"ג סימן קפ"ח ורכ"ז, שראשי העדה חלו פניו לשכון בתוכם ולהיות עליהם לרב ולמו"ץ וכו' הוא הרדב"ז, ואני מפקפק בזה. ועי' התרגומות נגד פרנסי ירושלם ורבניה בקנאותו לעני אחד שהחזיק שם ב, חזקת ההרלקה (תשובותיו סימן פ"ז), וכבר הוכרנו מחקריו על מקום ציון ושאר

חבוריו היקרים הנושאים זכרו לברכה בקרב ישראל, הם: א) שלשת החלקים הנקראים בשם "תשובות הרדב"ז הישנות והחדשות", הישנות המה שני החלקים הראשונים הכוללים עד סימן תקמ"ט, והחדשות כוללים תתמ"ב סימנים מלבד שי"ח באורים ללשונות הר"ם במז"ל שהיו מסונים כמה שנים בגנוי עיה"ק ירושלים ונשאר עוד כמה שו"ת שהיו למראה עיני החיד"א ולא ראו עוד את אור הדפוס, עולים עד ג' אלפים שא"ל ותשובות 1). ב) "ספר יקר תפארת" סוכב לישב כל השנות הראב"ד ולפרש דברי הרמב"ם בכל המקום שלא בא שמה פירוש הסגיד משנה, ולא בא לירינו זולתי על ספר ההפלאה וזרעים, ונדפס באוסיר שנת תקי"ז 2). ג) ספר "מצודת דוד" על מעשי המצות, והר"ם חאניז מוזכרו הרבה בספרו, ועתה נדפס מחדש בק"ק זאלקאווי, באור כולל בכל דרכי הפרד"ם. ד) ספר "כללי הגמרא" וכללים בדרכי רש"י ז"ל, ונדפס יחד עם כללי הרב ר' עמנואל הספרדי והר"ש אבבעלי שכתב על דרכי הק"ו, שי"ל בוויניציאה שנת ושמח"ה (שנ"ט), עיי ר' אברהם בן דון שלמה עקרה, והוא ספר "מהררי נמרים" שמוזכרו בעל קוה"ד. ה) ספר "מגן דוד" על ספרי התקונים, אשר הרב המני"ח הוציאו לאור שנת התע"ג ליצירה בעיר אמשטרדם. ו) ספר "מכתם לדוד", פירוש על שיה"ש על דרך הקבלה 3). ז) ספר "כתר מלכות" הודאה ותפלה במהרת לה"ק ע"ד הספירות, הדפיסו הרב המני"ח בוויניציאה בשנת תס"ג, וצרף שמה בקשות ותפלות של רבינו בחיי ור' יהודא החסיד, ולכולם בשם יקרא: "אור קדמון", וכעת נדפסים בדפוסים מחוזרים אחרים. ח) ספר "גילוי לאדרות" עם הגהות הרח"ו ז"ל, ראיתיו על קלף באוצרות וכתיבות ידות בעיה"ק 4).

מקומות מופגרים בירושלים, ועיין לעיל פרק א' סימן י"א. א. ר—[1].

1) [תשובות הרדב"ז נדפסו באחרונה בווארשא, בשבעה חלקים, וכוללים יותר משלשת אלפים תשובות חדשות וישנות, ואנכי ציינתי לספרי התשובות שבהוצאה זו, ובחוברת "ציון וירושלים" להרב ברהב (נדפס בירושלים), נדפסה תשובת הרדב"ז בדיני תרומם שלא נדפסה קודם. והרב אברהם ענתבי בספרו "חכמה ומוסר" קבץ כל דברי הרדב"ז בדיני אהע"ז מתשובותיו בקיצור נמרץ (המעלות לשלמה" אות ח' סימן ס"ו). א. ר—[1].

2) [ר"י גולדמאן הו"ל (בווארשא תרמ"ב) מכת"י יקר תפארת לקצת "קדושה וס' שופטים" ועיין בהמעלות לשלמה" בערך רדב"ז על דבר כת"י של יקר תפארת. א. ר—[1].

3) [נדפס, עיין אוה"ס אות מ' 1229, וב"אוצר ישראל" הוזכר בשעות מכתב לדוד, א. ר—[1].

4) [עוד חבר, דינא רבא ודינא זוסא" על ש"ע, וספר, שבעים פנים לתורה", נזכרו שניהם בהקדמת ספרו "מגן דוד". מלבד בתשובותיו וספריו נמצא זכר רב להרדב"ז ז"ל בהרבה מספרי בני דורו, ואצ"ל לרובם: בשו"ת אבקת רובל (סימן י"ז, מ"ט, ע"ו, ע"ח, מ"ח, קס"ו, ק"ט קצ"ו, ר"ה ורי"ג). בשו"ת אה"ע לר"י קארו (יבום וחליצה סימן ב'). שו"ת ר"ם אלשיך (פ"ו),

רכני דורו שנשא עמם בהלכה כתשובותיו: הר"י יוסף קולון ב"ר משה לטיף (בסימן נ"ח), ר' שמואל ן' יהודא ן' וירגא מרודים (כ"ד, תס"ה, תק"א, תק"ג ועוד), ר' חיים אליפואל מרודים (ק"פ, קפ"ו), ר' אברהם מדינא (רע"ו), ר' יעקב ן' תבון סאליכסנדר (תקצ"ב, תרס"ה), הרשד"ם (בחדשות קס"ה), ר' יוסף ן' רב משאלוניק (שם רצ"ה ועוד כ"ס), ר' גבריאל אליה (בלשונות סימן ט'), ר' אליהו קלעי (תרל"ח), ר"ש סירליוו ור"ש ירושלמי (נל"ה) 1).

כתב הרב הגאון ר' אברהם הלוי ממצרים בעל "גנת ורדים" בחלק חו"מ כרך ג' סכ"ט, שבמצרים והגלילות שבסביבותיה נהגו לפסוק כרבינו הרדכ"ז ומהריק"ש ז"ל, אע"פ שהוא נגד הרמב"ם, ע"ש 2).

ט הרב החסיד ר' **שלמה** ב"ר שם טוב **עתיה**. מתושבי גיה"ק ת"ו. הרב הזה היה ג"כ סגולי ספרד (אחי הרב הגדול ר' שמואל עתיה שהלך לצפת ת"ו) ובא לארץ תוגרמה. ולמד שמה תורה אצל החכם השלם ר' אברהם סמוטיל, ובשאלוניקי למד אצל הגאון נ"י פ"ה ראש השלישים בים התלמוד ר' יוסף פאסי ז"ל, ואח"כ משנמסע החכם הנזכר לאנדרינופולא למד אצל החכם הרב הגדול הרלב"ח ז"ל — בהיותו לאיש שלח גם במסחר ידו, ובלה ימיו בנעומים והתפרנס מינועו, אולם לא רבו הימים ושמש הצלחתו נמתה לערוב. ויקומו עליו מטרירי הזמן, קורות העתים ומסבתם, וירד מטה מטה, ויזכר את ימי עולם, אהבת תורתו הקדומה החקוקה עוד על פתחי לבבו, בהלכה עוד באור העיון והשכל כימי השחרות וחלומים בחברת ריעיו החכמים, בהתהלך רוחם בגן התלמוד אשר הצליחו ועשו פרי, פרי

שו"ת תלמידיו ר"ב אשכנזי (א', ז', כ"א ל"ב ול"ה). שו"ת הר"י בי רב (נ"ה וס"א). שו"ת ר"מ גלאנטי (ס"ו, פ"ט וצ"א). שו"ת מבי"ם (ח"א סי' ל"ז, ס"ה, רנ"ג, רפ"ט, וח"ב סי' ס"ה, ע"ב, פ"ח, קפ"ו, קל"א, קל"ו, קס"א, קע"ב, קצ"ו, וח"ג נ"ז, קע"ו ורכ"ה). שו"ת רלב"ח (כ"ו, ס"א וק"ז). אהלי יעקב לר"י קשטרו (ג' וע"ד). שו"ת מהר"י טראני (ח"א ד', ח"ג, ל"ז ומ'). שו"ת תומת ישירים לר"י אדרבי (ד'). שו"ת רשד"ם (ח' אה"ע סימן קס"ה). שו"ת ר' שלמה כהן (מהרש"ך—ח"ג סימן ט"ו). שו"ת משפטי שמואל קלעי (סימן ט"ז). שו"ת תורת חיים שבתי (ו"ד סימן י"ח). בפירוש על זרעים מר"י קורקוס (בהקדמה). בתיוקן יששכר [דף ע"ב. שם נזכר בית מדרשו וישיבתו ומנהגיו במצרים] מלבד הוראותיו בערושי דינים, והרב דוד' סתם, שנזכר בכמה שו"ת בני דורו, וא"א לברר אם הכוונה לרדכ"ז או לא. א. ר—ן.]

1) [תשובותיו נכתבו: לרודים, דמשק, ירושלם. צפת. קנדיאה. פיראדה. שאלוניקי. אי ג'ירא, עזה, קנאה באי קנדיאה. אלכסנדריא. אכוקיר. סניגס. מלבד המקומות שלא הוזכרו בשמותיהם. א. ר—ן.]

2) [בארם צובא נהגו לפסוק כוותיה בגדיני כתובות וחצי השבון, כן כתב הרב אברהם ענתיכי בהקדמת ספר, חכמה ומוסר, והובא בהמעלות לשלמה בערך ררכ"ז, ועיין מה שהבאתי לעיל מהמבי"ם ומהריק"ש שנקרא בשם, מרא דאתרא מצרים. א. ר—ן.]

קדש הלולים לה', הזכרון הטהור ההוא אמן את כל בתי נפשו גם אחרי זקנתו אחרי עבוד עליו מקדים ותלאות שונות, וישבת כל רעיוני טרד אלה ויטהר את כל מחשבותיו ויקדש את יתר שנותיו לתורה ולתעודה וידרשם בכל לב, ורוח ממרום שלח אליו ויצליח בלמודים, או החל להעלות כל חרושיו על ספר, והמה פשטים נעימים ופרושים בספר תהלים, ונדפסו בוניציאה בשנת ש"ט לפ"ק (כ"ז מרבוי הקדמתו לספר הנ"ל), זיתר דברי הרב ומסעותיו ברוב גלילות איטליא ותוגרמה והחכמים שהתראה עמם, ע"ש בספרו הנ"ל, (ועיין מה שהעתקנו מדבריו לעיל פ"א סימן ה' ו'1).

י הרב החכם השלם, החריף כמהר"ר **משה ו' חיים** בן החכם השלם ר' שם טוב לבית **פישאנשו**. מוכא בפרק א' סימן ו', בהעתק דברי הר"ש עתייה ז"ל בתואר "זקן וירא אלהים", והיה מגולי הארץ, כמוכא בהקדמת ספרו אשר בכת"י. חבר ספר "נר מצוה" על אוהרות הר"ש ו' גבירול ומצורף שמה כמה באורים על הלכות, מדרש, ופוסקים, ואנכי ראיתי הספר הזה בכת"י אצל בני משפחתו בעיה"ק, ולפי מה שהוכא שמה חבר גם הרבה חכורים על הש"ס ואגרות חז"ל, והיה בעיה"ק ירושלם ת"ז—ועדיין שארית משפחתו שמה"2).

יא הרב החסיד ר' יצחק האגיו ז"ל, ספרד"3) סוחר מפירירה, נזכר

(1) [בין רבני צפת בשליש הראשון של המאה הרביעית נמצא הרב שם טוב עטייה, שחתום עמם בפסקים רבים (בשו"ת אבקת רוכל (סימן כ"ח) ושו"ת ר"מ גלאנטי ור"ם מסראני ועוד). ואולי היה בנו של ר' שלמה דנן? ועיין ב"ירושלם" שנה ו' צד 214, ועיין להלן זכר ר' שמואל עטייה בהוספה לפרק זה סימן מ"ז. א. ר—1].

(2) [ר"ח משה פיזאנטי נולד בירושלם בשנת ש"א, ונדר לקושטא בעודנו נער, והיה לו כבר אז שם בתורה וחכמה, ושם נתקבל בבית החכם המפורסם שמואל אף-נעים, ויפקידו ללמוד עם בנו יחידו (בשנת ש"ה), אח"כ סבל שם צרה ויגון, והלך נע ונר. מלבד ספרו "נר מצוה", והוא פירוש על אוהרות לחג השבועות של ר"ש בן גבירול, שנדפס בקושטא שכ"ז ושנית בשאלוניק בשנת שכ"ט, חבר עוד ספר "בית תפלה" על תפלת חול, "בית אבות" על אבות וחקת המסח" על ההגדה (נדפס בשאלוניק שכ"ט), גם "פירוש על התלמוד ירושלמי" (הוזכר בהקדמת ספריו). כל זה מדוי' בתוגרמא ח"ב צד 80. ועוד חבר חרושים על חולין, נזכרו במאוצר הספרים ח' 389, וישע אל"קים על ההושענות שהזכירו בהקדמתו ל"נר מצוה", ומוזכר בהסעלות לשלמה סס' יוד, כ"ה, עיין שם. ועיין זכר חכמי פיזאנטי מבני בניו של הר"מ פיזאנטי בסוף ח"ג של הספר הזה. א. ר—1].

(3) [אולי הוא הרב **יצחק ספרדי**, בראשית המאה הרביעית, נזכר בהקדמת ספר "אגרת הסו"ל" לה' חיים ב"ר בצלאל אחיו של מהר"ל מפראג, וי"ל: "ובפרט מורי ורבי הר' יצחק ספרדי זצ"ל, אשר מנחתו כבוד בירושלם עה"ק, אשר גדלני על ברכו, ולמדני סקרא

בספר "מאור עינים" להחוקר ר' עזריה מן האדומים (פרק נ"ו), בזה הלשון: "ואלם ברוך ה' גם אני הכותב ראיתי א' מן השקלים הנז' ביד אלמנת התגר החסיד ר' יצחק האגוז ספרדי ז"ל, אשר היה מתושבי פירירה (פיראקע) ובכתר שם טוב הלך לירושלם, ושם נפטר, ויקבר בעמק יהושפט חוץ לשער ציון כשיעור מיל, וזאת האשה דתלו בה טפלי שבה אל כמר יו"ט ז"ל בנה הגדול הנצב על נכסי אביו פה פירירה, ובסביבות המטבע הנז' ראיתי כתוב באותיות דלעילא (אותיות הכותים השומרונים): "ש ק ל י ש ר א ל", ובאמצעו צנצנת עם "ש ד" קליה אשר דרעתי רת "ש ק ל ד ו ד", ומצד אחר "י ר ו ש ל ס ה ק ד ו ש ה" או "י ר ו ש ל י ס ה ק ד ו ש ה", ובאמצעו "מטה בעל שלשה פרחים", כפי אלו הצורות טשני עבריהם, עכ"ל. ולפי מה שנתבאר מזמן הרב הנזכר היה בירושלם בסוף המאה השלישית או בתחלת המאה הרביעית לאלף הזה.

יב הרב המוכתק ר' יששכר בכה"ר מרדכי ידיע **בן סוסאן**, מתלמידי הרלב"ח, כמובא אצלנו בפ"ג מילידי ארץ המערב, ונלוח לחברת החברים המפורסמים אשר לרבינו הרלב"ח ז"ל בעיה"ק, וממשמעות ספרו (תקן יששכר) נראה שהיה בעיה"ק סביב לשנת רפ"ו. (עין במש"ש דף כ"ז דפוס וויניציאה, וכן זוכר אני כשהייתי דר בירושלם שהיא מוחזקת במקפת חומה מימות יהושע בן נון שאירע שנה א' פורים שלהם בשבת ומערו אותה כל הקהל בו ביום ע"פ הוראת מורי... אפשר שמאן ועד עתה כמו י"ב שנים ורשומה היא יפה בעינינו, עכ"ל. וכשתשוב י"ב שנים למפרע משנת הרצ"ט, השנה שכתב אז ספרו הנ"ל, יהיה מכיון על שנת הרפ"ז שפורים שלהם חל אז בשבת, ואין כונתו על הקביעות השניה שהיתה בשנת הרצ"א, שג"כ היה לו להזכיר את השנה שעומד בה כמו שמוכר בהגהה ס), אחרי ימים לא כבירים עלה לעיה"ק צפת, שם למד בשקידה נפלאה עם החברים החריפים המופלאים, גבורי התורה שהיו בימים ההם, וברוח נכון סבל את כל לחץ זמנו הקשה אשר דכאוו החסד והענוני, וישנה באהבתה (תמיד), אפס כי סביב לשנת הרצ"ט ליצירה ככר עליו יד המחסור, זידור מכית תלמודו לבקש טרף ביתו, ושנהתמימה היה נודד ללחם, גולה ומטולטל ממקום למקום, וראגות וטרדות שונות נמהלו ברעיוניו, ויבקש לזכור את הדברים

בדיוק וגם פירוש על החומש בעיון רב, ומה רב טוב שיחו ודבריו אשר הפיק מרגליות מפיו פשמים נעימים אשר לקחו אזני מנהו, (רבני א"י וחכמי "ירושלם" ו' צד 207). א. ר—ן.

1) [לשוננו שם בספרו: כל ימי הייתי שוקד על דלתות התורה, והגיתי בה יומם ולילה, שליש במקרא שליש במשנה שליש בגמרא... ובפרט בהיותי בעיר צפת בחברת חברים מקשיבים זה לזה ונוהמים בנהמתיים התלמוד, כאריות וגמרים בקושיות ותירוצים בו, ואף שעני ואביון אני וגועי מנער, אמרתי לנחמני כי כך היא דרכה של תורה: אדם כי ימות באהלי! ובפרט עם הדירה בא"י ששניהם ע"י יסורים, ויהי היום אשר נתתי ביד זמן קשה כו', ע"ש.

והדינין שטרח בם, אבל נשכחו מסנו לרוב תלאותיו, ויתן אל לבו לחשוב חשבון התקופות והמולדות שהם חשבונות של מצות, ולהטריד דעתו בכך לכל יפנה בעתות הפנאי בראנות ואנחות אשר לא יועילו, כי דברים כאלה מושכים את חרפת ער העמידם על אמתתם. (לשונו שם בהקדמת ספרו) ועלתה בידו להעמיד חזון ולברר כל הדברים משנת הרצ"ט עד תשלום האלף הששי, וכתב הדברים על ספר אשר קראהו בשם "תקון יששכר", ונדפס אחרי כן בויניציאה בשנת אשל"ח (של"ט), שמה סדר באופן נאה ומעולה כל דרכי הקביעות המסתלפות אשר בררן כמולת מנופה עד תשלום האלף הזה⁽¹⁾, וציין את הארבע עשר קביעות השונות הנופלות בסדר חשנים בסמני שמו ושם אכיו ומשפחתו, ועל דרך זה ציין גם את סמני הסחזור קטן ומחזור גדול. הספר היקר הזה התנוסס לתפארת אצל בני הדור, ענינו היה נחון מפני המחלוקות הרבות שעבר באלו הזמנים בחשבון הקביעות והשמיטות שנחלקו בם רבים מחכמי ישראל בדור ההוא, והוסיף שמה בקוצר את כל הדינים המסתעפים לכל זמני השנה, והפעולה הזאת תמיד על מחברה כי היה רב השלמות בתורה וחכמה, והפליא לעשות בזמן קצר בהיותו גולה ומטולטל, אולם גם דברים רבים הוסיף במספרו הנזכר אחרי כן, וישם לו נוספות ותקונים כמוזכר שם, ולפי חזמנים המוזכרים שם, חי הרב הזה קרוב לשנת הש"ך ליציירה. ויותר לא נתברר ממנו⁽²⁾.

יג רבני ירושלים הקדמונים במחצית המאה השלישית ואחר כך בזמן הנגיד ז"ל: א) הרב ר' יעקב ממריל⁽³⁾. ב) הר' יצחק

(1) שם בספרו מביא מנהג נחמד שראוי להזכירו, וז"ל: ועד היום אנו נוהגים בצפת שבגליל העליון ת"ו, וגם שמעתי שכן נוהגים בא"י קהלות ישראל הדרים בה בכ"מ, שבכל ליל מ"ב הש"ץ עומד בקהל קודם קריאת שום קינה, ואומר בלשון הזה: בקרר בהכרזה של עגמה וראנה: מאחינו כל בית ישראל, דעו היום שנת כך וכך לחברן בית קומת... ומכה הוא וכל הקהל כף אל כף ומכה על ירך, ואומרים כלם בראנה ועצבת גדול: ברוך ריין האמת! וכלם גועים בבכי וזוכין, ואח"כ מתחיל לקונן בקינת הלילה, ע"כ. הערני ע"ז יר"נ ר"א טור מירושלים.

(2) [ב"האשכול"י ערך "אבן שושן" יחסו למשפחת שושן, ומעות הוא, כי הוא היה מערבי ושם משפחתו סוסאן, ומשפחת אבן שושן היא ספרדית—שלניקאית—ועיין בהקדמת ספר "תיקון יששכר" שמזכיר משפחת אביו ויחוסו לשבט בנימין, ואכיווה קורא לעצמו "איש ימיני" וברך ק"מ מביא שמעות ששמע מאביו, ועיין בדרך ס"ה מספרו שמוכר שם זכרונותיו מילדותו כשהיה בפאס, בדרך מסעיו היה גם במצרים, וחקר שם בספריו העתיקים (עיין בספרו דף ק"ב), ואסף בידו כת"י עתיקים מסל המנהגים, בשנת ש"ב נמצא בצפת (ספרו דף כ"ט), וחתימתו עם רבני צפת נגד המוסר שאקי הובאה בשו"ת "משפטי שמואל" קלעי סימן ע"ב, ונזכר גם בשו"ת מביט ח"א סימן רכ"ד בשם "הרב יששכר" סתם, והוא ר"י בן סוסאן דגן. א. ר—ן].

(3) כל הרבנים שהיו בזמן הנגיד ז"ל נזכרים בס' חיים וחסד להרב ר' חיים יצחק מוספיא

אלבול. ג) הריר יהודא בכיר משה אלבוטנינו(ד) הריר יהודא

האכד"ק איספלאטארו, בפסקי ההלכות שהעתיקם בן המחבר מקלף ישן נושן, וכלל שמה ק"ח דינים מרבני ירושלם הקדמונים, והרב ר' יעקב מסריל היה מכ"ד של הנגיד גם בהיותו במצרים, כמובא בספר כתר תורה להר"ש די אבי"ה, שחתם שם על הסכמת הנגיד שהעתיקנו בפ"ב אחרי הר"ש סריליוו הזקן.

[ר' יעקב מסריל נזכר פעמים רבות במחורשי דינים שם בחיים וחסד (סימן א', ג, ד', ז', ח', י, י"א, ל"ב, ל"ג, ל"ח, ל"ז, נ"ז, ע', פ"ט וק"ד), והיה זה בשנת רס"ט—ר"פ בערך, ובעל המעלות לשלמה הוכיח מלשוננו סימן ק"ז (שאשר שם שטר צואה) שהיה המרא דאתרא בירושלם בימיו. א. ר—ן].

1) הרב הנזכר היה גם בזמן הר' ר' עובדיה מברסנורא ואחריו בזמן הנגיד ז"ל, וע"ש בספר הנ"ל [סימן י"ח] לענין אם יהיחיד אומר י"ג מדות, ורבינו הרע"ב ז"ל אמר לו בשם הרשב"א לאסור, וראה ממ"ש שנתעמף הקב"ה כש"ץ, והקשה לו הר' הנז' א"כ נימא דבעי עטוף, ולא נהגו כן, והביא בשם הר"י חסיד שצוה אף ליחיד לאסור, וכ"כ גם הרמב"ן בסדור תפלות המיוחדות ש"ן, ע"ש. טהרדכ"ז נשאל ג"כ על זה וכתב שהוא מן המחמירים מאחר שיש ע"ז מחלוקת, וכתב שכבר נשאל ע"ז הר"י מקורביל והגידו לו מן השמים שאסור, ע"ש. אולם הראשונים ז"ל פשוט מ"ש בגמרא כ"ז שישראל עושים כסדר הזה שאין ר"ל האמירה של י"ג מדות והעטוף כש"ץ אלא כסדר מדותיו יתבדך, שהוא רחום וחנן לקיים מ"ש והלכת בדרכיו. [עיין להלן בהוספה לפרק ו' זכר הרב אברהם אלבו בסוף המאה הרביעית, ולהלן בסימן זה ר' יצחק דיין המוסתערבים. א. ר—ן].

2) נזכר בכמה עקרי דינים בספר הנ"ל, וחתום בתלמידיו בני הישיבה בירושלם משנת הרס"ט בספר כתר תורה, וחבר פרוש על הרמב"ם על הלכות אשות וקצת מגרושין בשנת הרע"ט ליצירה, והחיד"א ראה אותם בכת"י ישן נושן, ולפי מה שנראה בספר חו"ת הנ"ל היו הרבנים ר' ישראל ור' יוסף מתלמידיו, ולדעתי המה הרבנים האשכנזים שיבא זכרם להלן בפ"א סימן ב' אי"ה.

[ר"י אלבוטנינו נזכר במחורשי דינים סימן נ"ז, ס"ט, ע"ב וק"א. הח' רוזאנוס (ד"י) בתוגרמא ח"כ צ"ר 135) כתב שהיה אחיו של ר' אליעזר אלבוטנינו שנזכר להלן בסוף סימן זה ונראה שהיה השערה בעלמא. והיה עוד ממשפחת אלבוטנינו בימים ההם ר' משה ור' שלמה אלבוטנינו סוחרים נכבדים ומראשי קהל צפת, הוזכרו בשו"ת בי רב סימן כ"ט. הר"י אלבוטנינו נזכר במכתב טרי מפרושא (בקובץ על יד חוברת ד', וב ירושלם שנה ג', ובהמעמ"ג). וכתב שם: ... שמו כסאי אצל הדיין אמת היה לשם [2] מקום מופלג, והיה שמו כמהר"ר יהודה אלבוטנינו זל"ה, והושיבו אותי במקומו תחלה למלך הכבוד, ונראה מזה שנפטר קרוב לפני שנת רפ"ג. כתב היר הזה מפרוש על הרמב"ם של הר"י אל בוטנינו, הזכירו חיד"א במכ"ר לאד"ן מערכת יור אות ז', ואפשר שהוא הוא כתב היר. חלוקת הרמב"ם ז"ל מסדר טהרות לסמנים מהג"מ יהודה אלבוטנינו ז"ל שנדפס במשניות ווילנא הגדולים האחרונים, ושם מוזכר שכתב היר נכתב בשנת רס"א. והוא היה גם ביד הרב שלמה ערני, ומזכירו בהקדמתו ל"מלאכת שלמה", ובמאמר "המקובל" ר' אברהם הלוי מאת ד"ר ג. שלום בגקית ספר ירושלם שנה ב' חוברת ב' הוזכר כתב יד "סולם העליה" מאת ר"י אלבוטנינו שנמצא בספרייה הלאומית בירושלם (ולפי דעת ד"ר שלום הוא כת"י יחידו בעולם), והוא "בקבלה" על חכמת הצרף, ושם בגקית ספר הובאו קמעים מן הספר הזה, גם הובא שם שהרב ששון נ' משה מחכמי ישיבת

כהן¹). הרבנים שהיו בזמן הרל"ב ז"ל, בש' רפ"ד ליציא:א) ה' ר' דוד ו' שושן²).

בית אל בירושלם השתמש בספר הזה בספרו „שמן ששון“ (פירוש על עץ חיים ושמונה שערים נדפס בירושלם תרכ"ט). א. ר—ן.]

1) נזכר ג"כ בספר חו"ח, ובעל גם פשוט מזכירו הרבה פעמים בספרו, ואין זה ר' יהודא כהן המוזכר בשה"ג (כנ"ל, דלא כבעל ספר תולדות ר"א). ובספר חו"ח מוזכרים עוד ה' ר' פאיבש (אשכנזי), ור' אברהם ו' אבוזרדא, (לדעתי הוא ס"ס וצ"ל ו' בזכנדיל, והוא החתום אחר הרי"ש כסעוד, כמעותק בספר כתר תורה), ור' עזרא (והוא לדעתי ר' עזרא כהן שבי, המובא אצלנו לעיל סימן ד').

[ר' יהודה כהן הוא לפי דעתי החכם הישיש ר' יהודה הכהן שנו' בשו"ת רל"ב ס' כ"ה שמכרו לו הקהל חצר ההקדש בש' רע"ח, ואחרי שנים כשבא הרל"ב והיה לו משפטים עם הקהל בדבר החצר ההיא, אמר בכתבו שם: „לא רציתי לריב עם הנבונים החשובים ומעולים הכהנים יצי"י. ומה שכתב המחבר בהערותו שהיה רבם של ר' ישראל ור' יוסף האשכנזים טעות הוא ביד, כי רבי ישראל היה מפורסם לגאון וגדול טרם עליתו לירושלם, כאשר אזכיר להלן בתולדותו ועיין להלן בהוספה לפרק ה' בערך ר' יודא ליב ב"ר דוד כ"ץ.

ור' אברהם אבוזרדא הוזכר במקומות רבים בחדושי דינים, והם בסימנים: י"ב, י"ד, ט"ז, כ"ח, כ"ט, מ', מ"ח, מ"ט, נ', נ"ז (שם נזכרה גם אחותו), נ"ח, נ"ט, ס', צ"ב, צ"ג וק"ב, ונראה משם שהיה מן החכמים הגדולים ומראשי המורים בחוראה, ונזכר גם בתשובות הרדב"ן (סימן ק"ח) שהשיב לו הרדב"ן על שאלתו בענין דו"ו, ואפשר שהוא גם „הרב אברהם“ סתם ששאל מהרדב"ן (בתשובותיו סימן ר"ד), והח' לונץ במאמרו „היהודים בארץ הצבי“ (ירושלם שנה ג' צד 15—18) שגה בחשבו בין חכמי הישיבה את אברהם ו' בזכנדיל, ואיננו כי אם אותו ר' אברהם ו' אבוזרדא שהוזכר שם בין חכמי העדה, ויש שם במאמרו של לונץ עוד שגיאות בכתובות השמות שכתב שם: דונרי במקום דונדי ועוד, ונקל לתקנם על פי הדברים בספר זה, ומה שכתב המחבר כאן כי אבוזרדא הוא מעות וצ"ל בזכנדיל, טעה בזה, והנכון אבוזרדא. וכמו שהובא בתשובת הרדב"ן. וב„כתר תורה“ יש ג"כ טעויות בכתוב השמות והומנים כידוע, והשם אבוזרדא נמצא בין חכמי המערב, עיין החכם יצחק אבוזרדא ב„גר המערבי במפתח שם, ואולי יש גם לאחר את אבוזרדא עם אורוואל שני"ל סוף פ"א. א. ר—ן].

2) הרב הזה היה בירושלם בשנת הרס"ס ליצירה, וחתום על קיום ההסכמה של הנגיד הנז"ל פרק ב' סימן ג', כמובא בספר כתר תורה, והיה מבני ב"ד של הנגיד, ולפני מותו מנהו הנגיד לאפוסרופוס על בנו ר' אברהם, ודבר הרבה בזכות היתום הנזכר בעסק ד"ת אחת שבא אח"כ לפני הרל"ב, (בתשובת הרל"ב סימן צ"ה, וכן בתשובת הריב"ר בסימן ר' נזכר פרטי המוס"מ של הלכה שהציעו הוא ור' דוד ערוך, והריב"ר חלק למו כבוד גדול, ותאמר בשם „החכמים השלמים“), ואח"כ בבוא הרל"ב לעיה"ק היה שני למעלתו ועסקו יחד הרבה בהלכה (ע"ס צ"ג), ומלבר חכמת תורתו היה רופא הקהלה, כאשר יספר לנו הנוסע שהיה בשנת הרפ"ב, בזה"ל: ראש ישיבה למפרדים ורופא הקהלה ר' דוד ו' שושן, ועמו ר' אברהם הלוי ולהם מתקציים כו', (ע"י במש"ל סימן ד'), והיה חכם כולל מדיני, עוסק בצרכי הקהלה וראשון לכ"ד שנקדושה דיין מצוין ונכבד בדורו, (כן יראה הרואה כלשונות התשובות המובאות בספר הרל"ב והריב"ר, ועי' עברל"ב סימן כ"ה).

[ר"ד ששון נזכר גם כן במכתב מר"י מפירושא' משנת רפ"ג (ב"קובץ על יד" חוברת ד', ובירושלם שנה ג', וב"המערב ג'), ואמר שם: „דע שיש כאן ב' ישיבות, האחת היא של כמחריר דוד ששון יצי"י, מתקבצין אליו ה' או ר' ולומדין עמו: ושם בסוף המכתב „אוריך

(ב) הר"ר דוד ערוך או ארוך¹). (ג) ר' מאיר²) בהגאון ר' יוסף פאסי³).
(ד) ר' יצחק דיין המסתעריכוס⁴). (ה) ר' יוסף מדרש⁵). (ו) ר' שלמה

השלמים... הראש... כמהר"ר יצחק... ומהר"ר דוד שושן יצו, אבל הוא מתעסק גם כן ברפואות. ואין להחליף את ר"ד ששון דנן עם ר' דוד ו' שושן שהיה גם כן מיוצאי ספרד, וחי בשאלוניק והיה בן דורו של ר"ד ו' שושן דנן, שנזכר ברש"ם ח"ג א' ועור, והלה לא עלה לארץ, וכבר העיר על זה שפר בדיוי גרץ ח"ז צד 25. והיו עוד ממשפחת בן שושן בימים ההם: ר' אברהם ו' שושאן (במצרים), ור' משה ו' שושן (בירושלם, נזכר להלן), ור' יהודה ו' שושן, יעיין גם על משפחת שושן ב.ה.אשכול. א. ר—[1].

(1) היה דיין מצויין ובקי בחדרי תורה, ומובא בתשובת הריב"ר סימן ד' ותשובת הרל"ב ז"ל [סימן צ"ה, ומוכח שם שהיה גם אפוסרופוס. א. ר—[1]. ועיין בספורי הנוסע בשנת רפ"ב ליצירה, שבזה השנה היה הרב ז"ל דיין בירושלם, וסיים שם בזה"ל: "כי כל חכם דיין בירושלם שנה אחת", עכ"ל, [ואמר שם על ר' דוד ארוך: "תפוס הוא זהב וכסף, ונראה שר"ל שהיה עשיר. א. ר—[1].

(2) נזכר בתשובת הרל"ב, והיה מבית דינו ושלישי למעלתו, כפי חתימתם על גביות עדות אחת המובאת בתשובתו סימן צ"ג, ע"ש. וזה סדרן: הרל"ב, ר' דוד ו' שושן, ור' מאיר ו' פאסי.

(3) [ר' יוסף פאסי הוא כנראה הרב הגדול מגדולי רבני קושטאנדינא, שנזכר לעיל פ"א סימן ה', ונזכר הרבה בתשובות ר"י קארו, בי רב מבי"ט ורל"ב א. ר—[1].

(4) מובא במכתב הנוסע משנת רפ"ב, וסיים בזה"ל: "והוא אשר נשיאותו קיים תמיד". [אולי הוא ה"ש"ך יצחק? סוקני ירושלם ומא"שי המעמד שהוזכר בתשובת רל"ב סימן כ"ה. ונראה שם שהיה זקן הזקנים או הרב הרשמי לפני הממשלה, ונזכר גם בשם "הדיין של המסתעריכוס" [ר"ל תושבי הארץ העתיקים] במכתב אשר שלח ר' אברהם רפאל מרבי"ט, שנדפס בקובץ על יד שנה ד', שמספר שם על "בחור אחד בן ט"ו שנים, והוא בן הדיין של המסתעריכוס שפרה יונה בפניו, ובה נוצות מחושבות... אותיות... מהרה הישבטים יבואו... ע"ש. ואני משער שהוא "החכם הזקן מירושלם", המוזכר בשו"ת בי רב סימן נ"ו במשפט האשה יקווא מרבלוס שהוזכר שם "שמיר שהשיאות שלח החכם הזקן ז"ל (ונראה מזה שנשמר לפני רצ"ו) שחקרו על הדבר, ע"ש. עוד אני משער שהוא הוא הרב יצחק אלבו שנזכר לעיל, א. ר—[1].

(5) ג"כ במכתב הנוסע הנ"ל, וז"ל: "ז"ש עוד אדם נכבד אחד מלמד הלכה בביתו לנערים, והוא בני נהור ונכבד, ויש אחר, והוא מקרי דרדקי, שמו "יוסף מדרש", ע"כ. [ר' יוסף מדרש נזכר במכתב מר"י שמזכירו בזה"ל "ועור יש בכאן יהודי כשר ושמו הולך בכל המדינות, והוא משביע לכל נערים קטנים בירושלם פסוק ופוסקים ושמו ר' יוסף מדרש יצ"ו, ומי שאין לו בידו לשלם לומד בחנם, והוא נאמן שאין כמוהו, כל המעות שישלחים לכאן לעניים הכל בא בידו, והוא מחלק ברצונו, כי אדם כשר הוא, וכדאי לסמוך עליו בשעת הדחק", ונראה מזה שהיה מלמד ולא הבט הקהל, אבל היה גם הנאמן ונכאי צדקה כאמור. א. ר—[1].

טורמוש. ז) ר' נתן שולאר¹). ח) ר' יעקב־זר. ט) ר' יצחק־חבר²).
 י) ר' אברהם במויה יום־הירושלמי³). יא) ר' אליעזר

1) שנים אלו בצרוף הר"ד ו' ששון ורבינו הרלב"ח, היו מאפוסרופסי היתום ר' אברהם בן הנגיד ז"ל, ונזכרים בתשובתו סימן צ"ה, בתאר: "החכם המעולה", הנבון הנעלה", וזה האחרון היה ממשפחת הנגיד ז"ל. עיין דברי לעיל צד 26—27. א. ר.—ן.

2) נזכרים בתשובת הריב"ר סימן ר' לענין אחד [האחר הוא ר' דניאל זך ור' יעקב זך היה דורו והיו מירושלם. א. ר.—ן] שרצה להוסיף על שתי נשיו שלא היה לו במה לפרנסן ועלה ברעת החכמים הר"ד ו' שושן ור' דוד ערוך לקונסו, ונשאו ברבר במו"ם של הלכה עם אלו החכמים, וזה האחרון היה רב גדול ורשום, אבי הרב ר' חיים חבר מרבני צפת, ונזכר בתשובת הרב ב"י והמבי"ט, וחתום גם עם הרב המבי"ט ז"ל כ"פ.

ר' יצחק חבר, נזכר בדברי הנוסע הפלמוני משנת רפ"ב בתור רב ברמשק, והוזכר שם, שהוא רב לסיסיליאני, והוא רופא מוכהק, ונזכר גם כן בשו"ת אה"ע לר"י קארו דיני יבום וחליצה סימן ו', (ע"ש על ענין יבמתו), ועיין בתיקון יששכר שבנו חיים הרב מרמשק שלח לצפת, "לוח השנה" לקהל סיסיליאני כמנהג אביו ר' יצחק ז"ל, והיה זה בשנת ש"ו, ור' יצחק לא היה כבר בין החיים, וידוע מזה שהיו שייכים לק"ק שיסיליאנים או איסקלאניים, ונראה שהוא הוא ר' יצחק חבר אשר יבם לבתולה אחת זקוקה מן הארוסין, שנזכר בשו"ת דברי ריבות לר"י אדרבי סימן קס"ג. ואחרי כל אלה אני מפקפק בעצם השערתו של הרב המחבר שהרב יצחק חבר היה מחכמי ירושלם, ומקורו מתשובת בי רב אינו מוכיח שהיה בירושלם, ושאר המקורים מזכירים אותו בתור רב ברמשק, וכמעט ברור בעיני שלא היה מחכמי ירושלם. קרוב לזמן ההוא היו ממשפחת חבר הרב ישועה חבר ידירו של המשורר ר"ג, ונזכר במימי ישראל, וגם במהרי"ם ח"א נ"ד. א. ר.—ן.

3) רב גדול וחסיד, וחתום יחד עם הגאונים המסכימים על ספר "ברכת אברהם" להר"א הצרפתי ז"ל, ובספר נחלה ליהושע להגאון הר"י שונצין (סימן י"ז) חתום יחד עם הרב המחבר ז"ל, ועם הרב מוהר"ש סבע לענין פסק דין אחד של הגאון ר' שמואל קלעי, בעל המחבר משפטי שמואל, ומובא גם בספרו של הר"ש קלעי בסימן ק"ז, והוא והרב ר' אליעזר הירושלמי קיימו גם חתימות רבני שאלאניק לענין פסור מסים, (עיין בספר כתר תורה), וגאונים רבים נשאו עמו הרבה בהלכה, ומזכירים אותו בתשובותיהם: הרב הגאון תם ו' יחיאל (בתשובתו סי' קס"ז). [גם סימן ל"ג וסימן קמ"ג וקמ"ט. א. ר.—ן]. הגאון ר' בנימין בן מתתיהו (בנימין זאב סימן ח"ו [וסי'ז]), מרן הב"י (בתשובתו דף קל"ד), המבי"ט (סימן ק"פ), הרשד"ם (ח"ב נ"ג, וח"ג רכ"ד), ועוד רבנים הרבה זולתם.

[כד"י בתוגרמא (ח"ב פ"א צד 14), כתב "הרב הזקן אברהם ב"ר יום טוב ירושלמי, ממשפחת בני רומניא, הרביץ תורה בעת ההיא—שנת ש"ל—בעיר הבירה (קושטא) נולד סביב שנת ר"ד, והאר"ך ימים עד אחרי שנת של"ד, (לאמר שחי מאה ושלשים שנה) והצטיין בזה שאסף במחזור רומניא המנהגים והדינים לעדת הרומינפים ונדפסו על ידו ראשונה בעיר ויניציאה בדפוס בומברג בש' ש"ל ביחד עם המחזור הרומניא, ע"כ מד"י בתוגרמא. ועוד נזכר הרב "אברהם ירושלמי" בשו"ת "דברי ריבות" לר"י אדרבי סימן נ"א, ושם מחלקת חק"ק בעיר אחת מערי תורקיא ע"ד הסכמתו שהסכים בעיר הזאת לפני פטירתו, ונראה ששם נפטר. עוד נזכר בשו"ת מהר"י בן לב (ח"ג סימן כ"ט), והוזכר שם שהיה אז בקושטא (בשנת ש"ט)

הירושלמי¹). (יב) הרב' שלמה מקאמארינו (קאמאריגא עיר גדולה

ובשוית רשרים חים סימן רכ"ב הובא ג"כ תשובת ר"א ירושלמי, ועי' הוראותיו על נזירות שמשון בשוית מהרי"ם (ח"א י"ט וח"ב כ"ד), ובשוית ר"י צהלון (נזכר שם עם רבני ירושלם ר"ב אשכנזי ורי"ם שושן רבני הספרדים), ומתשובות קארו אה"ע (מים שאין להם סוף סימן א') נראה שהיה בצפת והתווכח עם המכ"ס ע"ש. ועוד חתום ר' אברהם ירושלמי, בשנת השי"ע עם רבני ירושלם, על ההסכמה מירושלם שנתפרסמה ב"ירושלם" שנה ז' צד 351. אל זה יש להעיר כי החתימה של ר' אברהם ירושלמי שהובאה בכתר תורה משנת רמ"ז נראה שנתנה בשאלוניק ולא בירושלם, גם יש להעיר על השם "ירושלמי" שאיננו מספיק ער כדי להחליט את נושאה להיות תושב אויליר ירושלמי, והושאלה גם לשם משפחה, ויש שזכ"לשם הזה בירושלם אבות. אחרי כל אלה אני משער שיש כאן ערבוב של שני "יוסף בן שמעון", ואולי של שלשה ור', אברהם ב"ר יוס סוב ירושלמי, החתום על ברכת אברהם היה מהזקנים, ואיננו זה שחתום עם ר"ב אשכנזי, ונס לא זה שהוזכר ב"מכ"ס", ואפשר גם שר"א ברי"ם ירושלמי לא היה כלל בא"י, והרב' צריך מחקר וברור ע"פ כל המקורים שהזכרנו. א.ר.—]

1) אחד מרבני ירושלם בדור ההוא, דין מצוין ופסקן גדול לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, והרב משאת בנימין תלמיד הרש"ל ז"ל בתשובתו סימן י"א, מזכירו כזה"ל: "אורא דארעא דישאל קתונא הכא, שואל כענין ומשיב כהלכה, דולה עמוקים ממעיו הברכה, לאיש אשר לא ככה, מאת ה' ישא ברכה, ה"ה נאה דורש ונאה מקיים... שלום לומר ולתורתו—ע"כ. [עיי' בהערה הקודמת של המחבר שהביא את חתימת ר' אליעזר ירושלמי באשור חתימת רבני שאלוניק על תקנת המסים משנת רמ"ז, ונראה לי משם שהיה אז בשאלוניק, ועוד מצאתי זכר רבי אליעזר שהיה ירושלמי, ושמו "אליעזר ברי אשכנזי" ב"ספר האגרת אשר כתב התנא... רבן יוחנן בן זכאי... עם פירוש... הרה"ג... אליעזר ברי אשכנזי, שהיה בכתב יד והובא לדפוס בראשונה על ידי אליעזר רוקח במונקטש בשנת תרנ"ה, וכתוב שם בצד השני של השער: "שכאן—בק"ק קובין, המקום שנמצא כתב היד של האגרת—נמצא בעת ההיא! "שלוחא דרחמנא" מעיר הקודש ירושלם, החכם השלם הכולל בכל החכמות מוה"ר אליעזר ברי אשכנזי וקרא את המגילה ופירש כל הדברים הסתומים".

והנה יש לשער שזהו ר' אליעזר הירושלמי דנן, ושהיה אשכנזי, והוא הוא אליעזר אשכנזי ואליעזר ירושלמי. אבל "האגרת" היא נוסף על זה שהיא מלאכותית (גיחותת לרבן יוחנן בן זכאי רק כדי לסמול את עין הצנזור כנראה שלא יראה את הדברים הנאמרים בה נגד הנוצרים. אני משער גם כן שכולה בדויה, וגם השם "אליעזר אשכנזי השד"ר הירושלמי", אולי איננו אלא משל. עוד נמצא בימים ההם—של ר' אליעזר הירושלמי דנן—ר' אליעזר ב"ר אליה אשכנזי הרופא. החכם הנדול והכולל בעל הספרים "יוסף לקח" ו"מעשי ה'" הנודעים והמפורסמים. שגור בשנת רע"ג ולמד תורה אצל ר' טאטאציק יחד עם הרי"ם אלשיך, ובהיותו בן כ"ו שנה טרצ"ט עד שכ"א היה רב ב"מצרים", ועי' סיבות ועלילות הוכרח לצאת לציפורי (עיי' כרמולי ב"כרמלי" שנה ו' גליון י"ב). ובשנת של"א עזב את העיר והלך לויניציאה ונקרא לשבת ברבנות עיר קרימונא באיטליא ומשם עבר לפוזנא, ויהי שם אב"ד, ואח"כ לקראקא. ושם נפטר בשיבה טובה בן ע"ג שנה, הוא היה גדול בתורה, ובקי בחכמות ופילוסופיא, ושבחיו נאמרו בספר "גובלות חכמה" ואמרו שהיה בקי בשתים עשרה לשונות. מלבד ספרו "יוסף לקח", ומעשי ה' חבר פירוש על הרמב"ן, ואלף השנות על ספר "כית

וחשובה בארץ רומי). יג) הר' ר' יהודא מקורבייל (הספרדי). יד) ר' אריעזר אלבוטינו. — אלה הם החכמים הדור הזה הספרדים אשר מצאנו זכרם בספרים, כלם אנשי שם אשר גברו באחיזהם לתורה ולתעודה.

יוסף ולא נדפסו, ומליחות' ממנו, נדפסו בעמודי העבודה' היא ע' י"ט, ותשובותיו נזכרו בשארית יוסף ובתשובת הרמ"א, ובקונטרס, מגלת איכה יועם זהב' לר' ברוך עוזיאל חזקיהו (כל זה על דבר תולדות ר' אליעזר ב"ר אליהו הרופא, הובא בעיר הצדק' צד 20—23 ושם בסופו כצבת קבורתו בקראקא נזכר בו יום פטירתו כ"ב כסליו שנת ש"ן), ובמכתב מר' אליהו מפזיז' בשנת ה'א שכ"ו (נדפס פעמים אחדות, ובאחרונה ב"המעמר" לונץ ח"ג צד 260—268) מזכיר שם את "האש"ל הגדול בתורה וחכמה, פאר הדור, אליעזר אשכנזי... בן חמשים שנה, ושפט כל קהלת מצרים כ"ב שנה ולסבה מקרית הוכרח לצאת לחו"ל", ושם הערת הסנוח לונץ שהוא החכם אליעזר ב"ר אליהו רופא בעל מעשי ה' ויוסף לקח. הארכת בתולדות האיש הזה ר' אליעזר ב"ר אליהו הרופא, בשערי שאול' הוא אחד עם ר' אליעזר הירושלמי דנן, שהיה גם כן נודד מעירו ומארצו ואולי בעזבו את מצרים קבל עליו שדרות ירושלם, וקצת ראית יש לזה בתשו' משאת בנימין שיש שם תשובות גם לר' אליעזר הירושלמי, וגם לר' אליעזר מפזיז, ואפשר ששניהם אחד, ועוד יש קצת ראיה שר' אליעזר אשכנזי בעל "מעשי ה'", היה בירושלם ובא"י, מלשון תלמידו ר' ברוך מערוזיז בהקדמתו לספר מעשי ה' מפסקא המתחלת גדול אדונינו וכו' ש פשר לפרש כונתו שם שרבו התעלה בחכמת הקבלה בזמן שהותו בירושלם, וכל זה אני אומר רק בדרך השערה בעלמא. א. ר—ן].

1) שנים אלו [ר"ל ר' שלמה מקאמארינו ור' יהודא מקורבייל. א. ר—ן], חשב הנוסע הידוע משנת הרפ"ב מכלל דייני ורבני העיר, ואת הרב ר' יהודא מקורבייל עם האחרון הר"א אלבוטינו חשב אותם משאירי העיר (חלפנים וחוכרי המכס), וכתב עליהם, שהיו קרובים למלכות, וכוונתו שם שהיו מגדולי העיר, וחשובים אצל הישמעאלים, ע"ש. ועיין בספר כתר תורה שמות החותמים על הסכמת הנגיד שהיו עשרים רבנים בכללם, כולם גדולים מהכמי בני הישיבה שהיו בשנת הרס"ם ליצירה.

[זה לשונו של הנוסע הפלמוני בשבחי ירושלם: היתה גזרה קדמונית וכת נח"ש שלא יתן יהודי יין לישמעאלים, ואחרי זה ימים רבים התירו הגזרה מפני הצורך לשורפי שהם קרובים למלכות, ובזאת השנה עשו השורפי יין הרבה למכור לתורגמים, ומחדש השיגו מן השר שלא יקחו התורגמים יין מפני שהיו נכנסים בבית כל היהודים לקחת מאשר ימצאו, ועל זה עתה באו השורפי לפני הדיין כדת מה לעשות ביין במצות הקהל למכור לתורגמים והפילו קצת על הקהל כמו טאתים כדים כל אחד קנה לפי ערכו, ואח"כ הוסיף הדיין לגזור ששום אדם לא יוכל למכור יין, כי אם השורפי הם רבי אליעזר אלבוטינו ור' יהודה מקורבייל עד פורים, למען ימכרו הנותר מהם, ע"כ. ובמחרושי דינים' סימן יוד הובא: משגור השר בירושלם על היין היו אומרים קצת חכמים שאין להתענות על ככה, ואמר כמהר"י [ממריל] שצריך להתענות' ושם סימן ס"ז. נכנס תוגר אחד לבקש יין בבית אשה אחת ונגע בתירוש, ע"ש. ועיין עוד על גזרת היין לעיל סוף פרק א'. א. ר—ן]

הוספה.

[בהוספה זו אזכיר שנות החכמים מרבני ירושלים הספרדים נמחצית השנייה של המאה השלישית, שנזכרו בכתר הורה' ובשאר מקורות, ושלא הזכירם הרב המחבר. אביא גם את זכרם של הרבנים הפלמונים והאורחים שבקרו את ירושלים בימים ההם, אבל לא אאריך בתולדותיהם, מכיון שלא נחשבו בכלל חכמי ירושלים תושביה.

בהוספה זו אזכיר גם את זכר רבנים אחרים, שחכמים אחרים וסופרים שקדמוני יחסוהו לירושלים, וזכרוהו בין חכמי ירושלים, ולצערי מוכרח אני—בשם האמת—להוציאם מכלל חכמי ירושלים, ולהראות על מעותם של אלה, שלא נזכרו במחקריהם, ועשו מעות אשר קשה לתקנה, כי שבשחא כיון דעל על.

א' אברהם רפאל מרבוט בן הגאון עזריאל מרבוט (כפוזרו ראשי ישיבה באלמאדוקה?), בערך שנת ר"פ בא ירושלים, והתעסק במסחר, ואיש עברי מתושבי ארץ שהשתתף עמו מעל בו ואבד כספו. במכתבו לר' אברהם מפירושא (נדפס בקבץ על יד ר') מספר על מצב הארץ והעיר ירושלים, ועל בשורות המבשרות הגאולה וביאת שלוחים מעשרת השבטים, ומזכיר שם שקנה בית בירושלים, ומכותלי מכתבו נכר שחכם היה. ואלי יש לאחדו עם החכם רפאל, שנזכר במכתב ר' ישראל מפירושא (סם בקבץ על יד), וכתב שם: „החכם כמחיר רפאל נשאר בגליל העליון עם אשתו, ושינה שמו ושמה בס"ת בקהל, ושמו אברהם... וכתב אלי שרצונו לבוא לכאן—לירושלים—לפסח, ואמר כי יש בידו ק' פרחים לחלק לחכמים“.

ב החכם ר' אברהם תלמוד, נזכר בשו"ת רלב"ח סימן צ"ה בערך שנת רצ"ז, ונראה שהיה לו דין ודברים עם יורשי הנגיד ר' יצחק שולאל, והרלב"ח דן דינו ע"ש. ולא מצאתי זכרו במקום אחר.

ג הרב החכם אהרן סגי נהור, נזכר במכתב מירושלים של ר' ישראל מפירושא (בקבץ על יד ר'). ובירושלים שנה ג', ובהמעמר ג'), ומזכירו שם פעמים בין חכמי העיר, ואמר שם: „ויש שם עוד חכם אחד ר' אהרן סגי נהור, והלך למצרים מפני פרנסתו, וכנראה שהלך למצרים רק לזמן ארעי, ומוכח כשם שהיה ספרדי—ובימים ההם נמצא ר' אהרן סגי נהור, חכם ומשורר, בן המקובל אליעזר בן הפילוסוף דוד בן שר הצבא משה ארזי, שהיה בצפת, והבר ספר נפלא מהצנפת, ויש לשער שהוא הוא ר' אהרן דנן, אבל אין זו אלא השערה, ועל כן לא אאריך כאן בתולדותו.

ד הרב אהרן בכיר עוזו ב"ר אהרן סופר קהל ירושלים, נזכר בשטרותיו וחתירתו בשנת רפ"ז בשו"ת כי רב סימן ד', ושו"ת רלב"ח סימן ס"א וצ"ה, וחתום יחד עם הסופר השני ר' עובד די קשמרו.

ה החכם כמחיר אליקים, הזכר בהידושי דינים סימן ק"ז: „אירע מעשה פה בעה"ק חובב"א שאלמנת החכם כמחיר אליקים צותה... אחרי ימים רבים כעשר שנים מתה... ורנו הנאמנים על צוואתה, וקשה לברר אם גם הוא היה בירושלים או שאלמנתו עלתה לירושלים אחר פטירת בעלה במקום אחר.

ו הרב אפרים ב"ר שמואל, חתום עם רבני ירושלים בשנת רס"ט על הסכמת הנגיד בדבר פסור סכים לת"ח בכתר הורה', ולא נזכר במקום אחר, וגם אי אפשר לברר אם היה ספרדי או אשכנזי.

ז' ה'קצ"ב ב"ר אברהם, חתום עם רבני ירושלים בשנת רס"ט על הסכמת המסים של הנגיד (בכתר תורה), ולא מצאתי זכרו במקום אחר, גם לא הוזכר אם היה אשכנזי או ספרדי.

ח הרב זכריה הספרדי, נזכר במכתב הנוסע האלמוני, תלמיד הר' עובדיה מברסנורא בשנת רנ"ה (נדפס ב"המעמר" לונץ ח"ג צד 165), וז"ל: "פעמים באהבה יעמדו כל הקהל לשמוע דברי תורה: בבית המדרש, מפני איש זקן בן שמונים שנה, חכם ונבון, שמו מוה"ר זכריה ספרדי יו"י, ובכל יום ידרש לאחר שחרית כמו רביע שעה ולא יסרית על הצבור, וכן בערב אחר ערבית, זה חוק ולא יעבור, אבל המאור הגדול כמנהג עובדיה לא ידרוש כי אם פעמים או שלש בשנה..." ויש לשער שהוא הוא הרב זכריה הכהן ב"ר אהרן איש ירושלים, שנזכר בשו"ת הרא"ם סימן נ"ח: "ששאל שאלה מחרא"ם ע"ד קראית אם מותרת לכהן, ובתוך דבריו הוא מזכיר מה שנשאל על זה מ"י, ישעיה ב"ר יוסף מסיני", וחזתם "זכריה איש ירושלים בכ"ר אהרן זצ"ל", והרא"ם כותב לו: "שלמא רבא לכהנא רבא, רבא דעמיה, מדברנא דאומתיה טובינא דחכמי, נזר אלהיו על ראשו, הרב הגדול ר' זכריה הכהן יצ"י, האח המעולה בכתם מהור לא תסולח". ויש בתשובה שם על מה לעמוד ולחקור על מקומו וערכו של ר' זכריה דנן.

ט' ר' יהודה אלכסנדרני הסופר, סופר הקהל, אשר את הסכמת המסים של הנגיד ב"ר רס"ט (בכתר תורה) ויש לשער שהוא הוא "אחד מן החזונים, שמו ר' יהודה סופר, שהתקומם עם "זקן" אחד שמו ר' יצחק חיינה ע"ד זכות נשיאת אבוקה לפני ס"ת מן ההיכל ביום ה' רביעי של חנוכה שמוזכר במכתב הנוסע משנת רפ"ב בשבחי ירושלים.

י' ר' יהושע ב"ר סעדיה, חתום ג"כ עם רבני ירושלים בשנת רס"ט, על תקנת המסים של הנגיד שולאל, ולא נמצא זכרו במקום אחר, גם לא הוזכר אם היה אשכנזי או ספרדי.

יא הרב החכם יוסף גבאי ממצרים, היה "אורח" בירושלים בשנת רפ"ז, עסק בענין משפט הקרושין של הכחורה אוריאנא ממצרים, שנחלקו על זה חכמי מצרים וא"י, ונסע בשביל זה לדמשק ולא"י, והיה אצל הרלב"ח בירושלים, והרלב"ח קורא לו "החכם המעולה".

יב הרב יוסף הלוי מירושלים, נזכר בפסקי הרב אליה הלוי מקושטא ור' אליה קפסאלי מקניאה בספר "זקן אהרן" סימן ב' וג', ושם על ענין קדושי האשה אלונה בת החכם ר' יוסף הלוי מירושלים, שקדשה אחד בקניאה בעל כרחו, ודנו על זה חכמי א"י וחכמי חו"ל ואולי הוא הרב יוסף י' יצחק הלוי, החתום עם רבני ירושלים על תקנת המסים בשנת רס"ט ב"כתר תורה".

יג הרב יוסף קורקוס מזקני הגאונים של הדור ההוא, מגולי ספרד נדר מצרימה ואח"כ התישב בירושלים, נזכר בין חכמי ירושלים בדברי יוסף סמברי, והוזכר בשו"ת בני דורן, והרדב"ז שק"ל וטרי עמיה, יקרא לו "חברין וידיד נפשי, זקן שקנה חכמה ובגן של קדושים (שו"ת רדב"ז מ"ט, של"ה, א"ף תי"ד-ת"ה), ע"י לעיל צד 70, וע"י ב"אבקת רוכל" סי' ק"א וס"י ר', וכבר העיר החיד"א שהחש"י שבתשובת אבקת רוכל סי' י"ו איננה לר"י קארו, כי"א לר"י קורקוס, וע"י בשה"ג בערכו [ולא הזכיר שהיה בירושלים], ועיין שו"ת מבי"ט ח"א סימן ר"ץ ושי"ט. חבר ספר פירוש על זרעים, ונדפס, ומעט מתשובותיו נדפסו ע"י החיד"א בסוף ספרו "חיים שאל", והח' רוזאנוס בדי"י בתוגרמא ח"ב צד 135 כתב שהוא אחיו של ר' יצחק קורקוס שנזכר להלן, ולא ידעתי מקורו, והיה עוד חכם בשם ר' יוסף קורקוס מחכמי המערב בזמן מאוחר (ע"י נר המערב במספח), ובאמצע המאה הרביעית נמצא באיטליא הרב שמואל קורקוס, הוזכר ב"אמרי שפר" לר"י אשכנזי מצפת בשער הספר.

יד ר' יהואל עמאן, חתום עם רבני ירושלים על הסכמת המסים בשנת רס"ט (בכתר תורה), ולא נמצא זכרו במקום אחר, ומשפחת עמאן נמצא בזמן ההוא ר' יעקב עמאן, סוחר בדמשק וא"י, שנזכר בשו"ת בי רב סימן כ"ט.

מזו ר' יצחק חיינה, נזכר בשם זקן במכתב מסע של הנוסע האפסקי משנת רפ"ב (עיין לעיל הוספה זו סימן ט'). ונראה שהיה מוקני העדה ומחכמיה.

מזו הנבון יצחק עזריאל ירושלמי, מעיר פיזרא. הוזכר בשו"ת אבקת רובל סימן כ"ו, ולא נדע לי מקום אחר, ואפשר לא היה מכל החכמים.

יוז ר' יצחק ב"ר יוסף כהן ירושלמי, חבר פירוש על רות וכו' מגלה סוד הגאולה, הובא באוצר הספרים לבן יעקב אות ג' מס' 584, וע"ש ע"ד מקום ושנת ההדפסה, ולא ראיתיו, ולא יכלתי לברר מי הוא הירושלמי ר' יצחק או ר' יוסף, גם אם היה אשכנזי או ספרדי.

יה ר' יצחק ב"ר מאיר ל"מים, מכתבו מירושלים נדפס ב"אוצר טוב" ושנית ב"המעמר" ח"ג, והמנוח הח' לונץ רשם ומנו לשנת ר"ס—ר"פ בע"ד, אבל יש—החכם הרכבי—שמקדמים אותו לסוף האלף הששי, וקשה לברר הדבר, ועל כן לא אאריך לחקור על תולדתו של האיש הזה.

יטו ר' יצחק ו' יעקב ו' נחמיאש, סופר הקהל בירושלים בש' רס"ט, ואשר את תקנת המסים של הנגיד (בכתר תורה), ונמצאו אז הרבה ממשפחת נחמיאש הספרדית בטורקיא וגם בא"י, ועיין ר' יעקב ו' נחמיאש בשו"ת אה"ע לר"י קארו סימן ח' ובשו"ת מהר"ש ח"ד סי'. ו

כ ר' יצחק קורקום מרבני ירושלים, הובאה תשובתו בשו"ת רל"ב סי' קי"ז, והר"ב כתב עליו שרש היחס בעיר ממלכה גזע הוד ונפש ברכה, וכנראה שהוא אביו של ר' שלמה ב"ר יצחק קורקום החתום על הסכמת המסים בירושלים בש' שיח (בכתר תורה), והח' רחאנוס בד"י בתוגרמא ח"ב צד 135 כתב שהוא אחיו של הרב יוסף קורקום, ולא ידעתי מקורו.

כא ר' ישראל מפירושא, נתפרסמו סמנו שני מכתבים נכבדים ששלח מירושלים לר' אברהם מפירושא באיפליא, ב"קובץ על יד' ר' (וב"המעמר" שנה ג' נתפרסם רק אחד), בס כתב על מצבה הכללי של הארץ והעיר ירושלים, עם כל מנהגיה ועוד, שם מזכיר את בנו ברוך שעסק במסחר בירושלים. ואת בנותיו שהחליף מלבושיהם, ואת בניו הקטנים שלמה ויצחק. ומזכיר שם שאמר "שיעור" ברמב"ם במקום המנוח ר"י אלבושיני, ומבקר את שיטת הלמוד וסדריהם של חכמי ירושלים, ונראה משם שהיה מן החכמים הגדולים, במכתביו מספר גם כן על שמועות הגאולה ושדבר עם הנגיד.

כב החכם ר' מאיר ו' חיים, נזכר ברל"ב סימן ב' שנפטר בקוצר ימים, ושם משפט כתובת אלמנותו, והח' רחאנוס מזכירו בד"י בתוגרמא ח"ב צד 136 על פי מקור זה בין חכמי ירושלים, אבל לדעתי אין משם ראיה, ואפשר שהיה בשאלוניקי.

כג החכם משה בכ"ר דוד, חתום עם רבני ירושלים בשנת רס"ט (בכתר תורה), ולא הוזכר אם היה אשכנזי או ספרדי.

כד ר' משה וידאליש הרופא, עלה לירושלים—כנראה מברוסא—במחצית השניה של המאה השלושית, וקנה בירושלים שלשה חצרות והיו לו גם יאר נכסים, אחרי פטירת מכרו "הזקנים" את חצרו, וכשבא הרל"ב נשפט עם הזקנים ע"ד הירשה בתור בא כח ר' משה ו' מכיר נכד ר' משה וידאליש. כמזכר בשו"ת רל"ב סימן כ"ה, ושם נוסח הצוואה שעשה

בשנת רע"ה, ובתור, רופא" ראויו שיבא זכרו בין חכמי ירושלים.

כה הרב הגדול רבי משה מטראני, מגדולי הרבנים בצפת, בזמנו של הר"י קארו ז"ל, הסמוכה בשם המבי"ט, היה "אורח בירושלים" בשנת רצ"ה, כמוזכר בתשובותיו ח"א סימן כ"א, ובשו"ת אבקת רוקח סימן כ"ב. נפטר שנת השי"צ, והוא אביו של הרב יוסף מטראני, שנו"ל פ"ו ס"י ב' בין חכמי ירושלים. לא אאריך בתולדותיו כיון שלא היה מחכמי ירושלים, ואע"פ רק שברשימת הקברים בהר הוותיק שהעתיק הרב פרומקין ז"ל, נמצא: "קבר הרב משה מטראני" ונראה שזה טעות, ואולי היה משה מטראני אחר, כי הרב משה מטראני המבי"ט נפטר בצפת כמפורסם, גם מה שהובא במפתח ההסכמות No. 2276. "שהרב משה ב"ר יוסף מטראני נתן הסכמותיו על ספר "יין המשומר" בשנת ת"ך בירושלים, הוא טעות כמובן.

כו הרב משה סגי נהר, נזכר במכתב מ"י ישראל מפירושא משנת רפ"ג שחשבוהו בין החכידים, ומזכיר ראשונה את הנגיד, "ואחריו יש חכם סגי נהור עוסק בתורה יומם ולילה ועני, ולו תלמידים הרבה, וכל אחד נותן לו ג' מרקומי לשבוע, ושמו משה סגי נהור ספרדי". ונראה לי שהוא הוא הרב הסגי נהור שהוזכר במסע הנוסע האיטלקי משנת רפ"ב, ונשמט שם השם משה, וזה ברור. ועיין בתשובת רלב"ח סימן ל"א, שגער הרלב"ח במשה איטליאני מלמד תינוקות, שהורה הוראות שלא כדון, וחירף להרב משה די קאשטרו, ואני משער שהיה זה ר' משה איטליאנו בירושלים. ורחוק אני מלשער שהוא הוא ר' משה סגי נהור, אף על פי ששניהם היו מלמדים ושניהם עניינים, ועיין לעיל ר' אהרן סגי נהור.

כז הרב נסים ענקרי מרבני מצרים בסוף המאה השלישית, בקר ירושלים בערך שנת רפ"ד, היה בעל שתי נשים וגרשן, ולקח את בת ר' מעתוק ירושלמי מירושלים, ואח"כ חפץ להחזיר גרושתו, ונשפט על זה לפני רבני ארץ ישראל ומצרים, ובשבו"ל כך בא לירושלים, והרלב"ח עמד לזכותו (רלב"ח סימן כ"ו), וכתב שם: "החכם השלם בא הנה, ושמתיו מאד בהכרתו ובראות הדרת פני זקנותו", והוא הוא מרבני מצרים האוסרים את האשה יקו"ת בשו"ת בי רב סימן נ"ו. ואפשר שהוא הוא הרב נסים ב"ר יהושע החתום עם בי רב בענין צו"ת אבודרהם (תשובת בי רב סימן ל"א). ובשו"ת רדב"ז (אלף שפ"ה ואלף תר"ד) הובא תשובת הרדב"ז להרב נסים, והשגתו להרב נסים, וכנראה שהכל אחד עם ר' נסים ענקרי, ונראה שהוא הוא ר' נסים ענקרי שהזכיר ר"י סמברי במדברי יוסף, ויחס לו ספר "כתר תורה" על תרי"ג מצות. והיה באמצע המאה הרביעית ר' נסים ענקרי שני, ולא היה מכלל החכמים, שהיה גם לו עסק משפטי גירושין, שרבו עליו רבני א"י ומצרים, כמובא בארוכה במעשה ח"א—רופא חלק שו"ת סימן כ"ד, ובאהלי יעקב—קשטרו סימן קל"א. ובעל טוב מצרים יחס אליו את הספר "כתר תורה", וטעות הוא בידו, ולא ידע ממצאותו של ר' נסים ענקרי הזקן, ובטעות זה החזיק אחריו גם ה"ח רזאנוס בדי"י בתוגרמא ח"ג צד 248, ולא הרגישו שהיו שני נסים ענקרי.

כח החכם נתן שתוי, חתום עם רבני ירושלים על הסכמת המסים בש' רס"ט (בכתר תורה), ועיין שם חתימת הרב אהרן שתוי עם רבני מצרים בשנת שס"ז.

כט החכם עובד'ה ב"ר יוסף, חתום עם רבני ירושלים על הסכמת המסים בש' רס"ט (בכתר תורה), ולא הוברר אם היה אשכנזי או ספרדי.

ל החכם עובד די קאשטרו, היה סופר הקהל בשנת רפ"ז, וחתום עם ר' אהרן בכ"ר עוזו הסופר, על קיום שער בשו"ת רלב"ח סימן צ"ה.

לא הרב שלמה חזן, אורח' בירושלם, היה מהאנוסים בילדותו (רלב"ה קונטרס הסמיכה), והיה רב נודד במקומות שונים בא"י וסוריא, ונמצא בתור חזן בסריפול, ולרגלי ענינים אחרים בצידון, חלב וצפת, בזמן יסוד הסמיכה ע"י הר"י ב' רב נשלח מטעם ב' רב ומוסמכיו אל הרלב"ה לירושלם, לקבל הסכמתו ע"ד חרש הסמיכה, עיין עליו ברלב"ה סימן צ"ב וצ"ה וקוה"ס, וש"ת ב' רב סימן ז', ש"ת מבי"ט ח"א ס"ב וס"ה. ונז"ל צד 49.

ל"ב החכם שלמה ב"ר בנימין מקרית, חתום עם רבני ירושלם על הסכמת המסים בשנת רס"ט (בבחר תורה), ולא הוזכר במקום אחר.

ל"ג הרב שמואל ירושלמי, נזכר לעיל בין תלמידיו הרב"ז במצרים, ר' שמואל ירושלמי ב"ר שלום ו' ברהון או ברהום, (רדב"ז תתפ"ד וא"ף שע"א), ומשם מוכח שהיה במצרים ובאלכסנדריא, וקשה לברר מנין לו השם ירושלמי. ובש"ת ר' תם ו' יחיא (תוסת ישירים סימן קכ"ז) יש שאלתו של ר' שמואל ירושלמי מר"ת ו' יחיא ע"ד שבויה בקורפו, והמשיב קורא לו מהזקן הותיק, ואפשר שהיינו הך בן ברהון. וגם בש"ת רלב"ה סימן ק"א הוזכר שמואל ירושלמי, המכונה שמואלסו גרניו, והוא אחר שנהרג בגלותו בסורקיא, וכנראה לא היה ה"ה חכם. ומשפחת ו' ברהון או ברהום היה בזמן ההוא ר' חנניה ברהון מרבני מצרים הוזכר ב"מטוב מצרים בערכו.

ל"ד ר' שמואל הלוי הזקן, ולפי דעתי הוא הוא הרב שמואל ו' חכים הלוי, וגם שמואל ו' חקאן, שהוזכר במבי"ט ח"ב סימן ס"ז, מהרי"ט ב' סימן כ"ר, ותורת חיים שבת ח"ד סימן י"ח, ובתוסת ישירים סימן ק'. ואני משער שהיה רופא, ועל שם כך נקרא 'חכים' ומחקאן, והוא הוא ל"ו רופא ממצרים בירושלם, שהיה לו משפטים על דבר קנין חצר בירושלם (ברדב"ז א"ף שע"ב) ובשם הרב שמואל הלוי הוזכר הרבה ברדב"ז (ע"ג, קע"ז, א"ף ק"ט). וברלב"ה (יוד, כ"ו, ס"א, ק"ו, ק"א, ק"ז, ק"כ וק"ח"ס). והיה מוקני הרבנים שכדור ההוא, ושם ברלב"ה סימן ק"י הוזכר מחלקותיו בירושלם עם הר"י צי"א, ע"ד נזקי שכנים שחצרותיהם היו סמוכות זה לזה, ובמאוצר הספרים ש' No. 612 מזכיר ספר ש"ת כתי' של ר' שמואל הלוי ו' חכים שהובא בכנה"ג, ואין להחליפו עם ר' שמואל הלוי השני, שהיה באמצע המאה הרביעית. וראיתי לסופרים שקדמוני שיחסו את השמות הנזכרים לחכמים שונים, ובד"י בתוגרמא הזכיר שם שמואל ע"י רופא שלא היה ולא נזכר בשום מקום, אבל קצר כאן המקום מלכנס בחקירה ארוכה בענין זה, ועל כן אסתפק בהערה זו. ועי' לעיל צד 52, 51, שהוזכרו שם ר"ש חקאן וחכים.

ל"ה ר' שמואל ו' סיד הזקן, בעל מללי שמואל, הזכירו הח' לונג ב'ירושלם' שנה ח' צד 40 בין חכמי ירושלם, וטעות הוא, כי ה"ה היה מרבני מצרים, ולא עלה אל הארץ, ונתחלף לו כנראה בר' שמואל סידליו השני כסוף המאה הרביעית, שהוזכר להלן בתח"י ח"ג בתחלתו.

ל"ו הרש"ן, הוזכר פעמים אחדות ב'חדושידונים', כמחשש'נ אמר ל"י וכדומה. (ע"ש סימן ל"ח ונ"ד). ואינני יודע מי הוא, ואולי נפל טעות וצ"ל הרש"ם, והוא ר' שמואל מסעוד הנזכר לעיל.

ואלה הם החכמים המלמונים מהנוסעים האורחים וחושבים בירושלם, במחצית השניה של המאה השלישית, שלא נודע לנו שמוחיהם.

ל"ז הנוסע האלמוני, תלמיד רבינו עובדיה בקר ירושלם בשנת רנ"ה, וכתב סדר

מסעו. שיש בו חמר חשוב לתולדות איי, (נדפס ב"המעטרי" כרך ג'), ובו מזכיר שבא לירושלים ביום י"ח חשוון רנ"ה, וכאן כנראה לסר כמיו רב הרע"ב.

לח הנוסע האלמוני האימלמי, משנת רפ"ב, רב גדול ומיוחד (מלשונו של ר' יעקב ברוך מו"ל ספר שבחי ירושלים, (ובחוברת "עדת האשכנזים בירושלים" תוצאה מיוחדת "מחבצות" תרע"א גליון ט')—יור מאת ד"ר גרינהוט ז"ל, נדפס במעות שר' יעקב ברוך הוא הוא בעל המכתב משנת רפ"ב, והיא שגיאה שיצאה מלפני השליש). ומכוחלי מכתבו וספור מסעו ניכר רב גבוריה ורב חיליה. יצא מויניציאה בי"ז אלול רפ"א, ועבר דרך קורפו, טריפולי, וכירוף לארץ ישראל. בי"ז כסלו רפ"ב הגיע ירושלים, ושכר בה חדר בבית גדול, ודר בעליה גבוה שממנה ראה את בית המקדש, והתפלל בכל בקר את התפלה המסודרת. וב"ח שבא יצא מירושלים. וכתב את כל ספור מסעו שיש בו חמר חשוב לתולדות איי וירושלים.

רמ הרב החכם האלמוני מתושבי ירושלים, שחבר את הקונטרס "חדושי דינים לרבנים הקדמונים", שנזכר לעיל בספר זה, והואכ ממנו הרבה לתולדות חכמי ירושלים בימיו. כפי הנראה מדבריו היה כרוך ביותר אחרי הרב יעקב מפר"ל שמזכירו פעמים רבות, ואומר "שאלתי לרי"מ" וכדומה. הוא מזכיר את השנים רע"ד ורע"ה, ומוכח שהאריך ימים עד רפ"ב ויותר. וכנראה היה הוא עצמו מהרבנים והמורים בהוראה, כמו שמזכיר בסימן י"ט: "נכנס תוגר... ונגע בתירוש והת ר ת ו".

ואלה המה החכמים אשר חכמים וסופרים שונים רשמום מספריהם בתור. חכמי ירושלים, ולפי דעתי לא היו בירושלים, ואין לחשבם בכלל חכמי ירושלים.

מ ר' אברהם אמאריליו, ב"ציון" א' צד 125 נזכר במעות במאמרו של פרום/ קרויז שהיה בירושלים בשנת רע"ב, וצ"ל תקס"ב. והוא נזכר להלן בח"ג מספרנו זה, ועיין גם להלן פרק מ' סימן ו', שהוזכר שם ר' אברהם אמאריליו, מחכמי ירושלים באמצע המאה הרביעית, והוא אחר.

מא ר' אברהם חזן, החכם רוואנוס בד"י בתוגרמא ח"ב פ"ה (צד 136), כתב שעלה משאלוניקי לירושלים, ושם נשא ונתן בהלכה עם הרלב"ה, אבל ראיתו משוית רלב"ה סימן מ"ב אינה ראייה, ויותר נראה משם שהדברים היו בשאלוניקי, ור' אברהם חזן לא עלה כלל לארץ.

מב ר' אליעזר בן יוחאי, מחכמי צפת ומבירא בראשית המאה הרביעית, הח' רוואנוס בד"י בתוגרמא ח"ב צד 175 חשבוהו במעות בין חכמי ירושלים, ובה למעות זה ע"י מעותו השני שר' יצחק קארו היה תושב ירושלים, אבל כל זה בדוחא. ור' אליעזר בן יוחאי לא היה מחכמי ירושלים, ולא נמצא בשום מקום שבקר את ירושלים, ועיין דברי על ר' יצחק קארו להלן בהוספה זו סי' מ"ה.

מג הרב יעקב קשטרו מגדולי הרבנים במצרים, בעל "לחם רב" ו"מחלי יעקב" ושאר ספרים, הח' רוואנוס בד"י בתוגרמא ח"ג צד 244 כתב שגורל בירושלים בשנת שפ"ח, ולמד שם תורה אצל הרלב"ה, וכתב גם שהיה בנו של הרב משה קשטרו הנזכר לעיל, ואין אני יודע מקורו, ולדעתי אלו השערות בעלמא, ומקוריו אינם מבוררים שם, ועי"כ לא אאריך כאן בפרטי תולדתו. ועיין לעיל צד 19 בדברי הרב פרוסקין, שכתב שם שר' יעקב קשטרו היה בן בנו של ר' אברהם קשטרו הסמונה על המסבעות במצרים, וגם הוא לא הזכיר שם המקור לדבריו.

מד הרב יצחק די מלונא בן ר' אברהם, הח' רוואנוס בד"י בתוגרמא ח"ב צד 351 כתב שבא לירושלים בערך שנת רפ"ה. והתדיין שם עם יורשי הנגיד ר"י שולאל על שער חוב

מסך ג' אלפים פרחים זהב, שלוח הנגיד מאכיו ר' אברהם, כמוזכר בשו"ת רלב"ח צ"ח, אבל לדעתי אין משם ראיה שהיה ר' די מלונא בירושלם, ויותר נראה משם ששלח תביעתו ע"י מורשה וכל הענין שבין ר' אברהם והנגיד היה ג"כ במצרים. ור"צ די מלונא נזכר ב"טוב מצרים" בין רבני מצרים, עיין שם תולדותיו. ועיין מחלקיהו עם רבני איי על דבר חכם אשכנזי שנשא אשה על אשתו במצרים, בשו"ת קארו אה"ע (ריני כתובה י"ד), ושו"ת מבי"ם (חלק ב' ס"ז וחלק ג' סימן ר') ועיין עוד לתולדותיו בדי"י בתוגרמא שם. ובשביל שלדעתי לא היה מחכמי ירושלם, לא אאריך בתולדותו כאן.

מה הרב המקובל ר' יצחק קארו דודו של רבינו יוסף קארו, ומחבר ספר "תולדות יצחק", הח' רוזאנוס בדי"י בתוגרמא ח"א צד 92 וח"ב צד 134. אומר שעלה לירושלם לפני שנת רע"ח והיה שם עד שנת רצ"ח, (ואחריו החזיק גם החכם פרופ' אברהם גלאנטי, במאמרו "אישים וענינים", במזרח ומערב" כרך שלישי חוברת שמינית צד 114), וכתב "שרי קארו גמר ספרו תולדות יצחק בירושלם". וכל זה בדו"ת, כי ר' יצחק קארו לא עלה לארץ ישראל, ומקורו של רוזאנוס הוא מזה שהובא בספרו כפ' וישלח: "ועכשיו שזכיתי ובאתי לירושלם ... ראיתי בעיני שאין מקבורת רחל לבית לחם אפילו מיל", וע"ז בנה חקירות נוספות, והכניס בין חכמי ירושלם גם את ר' אלעזר ׳ן יוחאי, אבל כל המקור הזה אכזב הוא. כי הרבנים האלה "ועכשיו שזכיתי ובאתי לירושלם" וכו', לא של ר' יצחק קארו הם, כי אם של הרמב"ן שרי קארו העתיק דבריו מפירושו על התורה, ואם אמנם שרי קארו היה מתכוון לעלות לארץ, לא זכה לעלות. וזה ברור. ועוד יש לי דברים על דבר ר"י קארו שני שהיה בצפת, והיה כנראה בנו של ר' יוסף קארו, אבל אין כאן מקומם.

מן החכם ר' שמואל מטרנאנה מגולי ספרד בשאלוניקי, הח' לונץ ב"ירושלם" שנה ח' צד 39 מזכירו בין העולים לירושלם, ומקורו הקדמת ר"ש עתיה לפירושו על התורה, והמקור מסופק.

מן הרב שמואל עתיה מגולי ספרד, אחיו של ר' שלמה עתיה שנו"ל צד 75 הזכירו הח' לונץ ב"ירושלם" שנה ח' צד 39 בין חכמי ירושלם, וזה פעות, ואולם עקרו היה בין רבני מצרים, כמוזכר ב"דברי יוסף" סמברי וב"טוב מצרים", ואח"כ עלה לצפת כמו שהזכיר המחבר הרב פרומקין לעיל. ולא נמצא בשום מקום שהיה בירושלם.

א. ר—[1].

פרק חמישי

הרבנים האשכנזים שהיו עד מהצית המאה הרביעית.

א הנאמן המופלא ר' אברהם כהרב השלם החסיד ועניו מאד, ר' שלמה לבית טריווש צדפתי. מגזע רש"י ז"ל (19). נולד בשנת הר"ל ליצירה, באחת

מקרי איטליא, (ולפי הנראה מספרו נתגדל בעיר מנסובה עיר מגורת אביו ז"ל, ואולי נולד שמה ג"כ). ובהיותו כבן עשרים כבר עליו המחסור, ונשכר עצמו ללמוד עם תלמידים בעיר רוביקא מהלך יום אחד מעיר פירארא אשר לאטליא¹), ובשלושים וחמש למספר שנותיו כבר יצא לו שם גדול ברוב המדינות, והיו באות אליו שירת שונות מגדולי ישראל, ויהי עליו רוח אלהים, רוח חכמה ודעת, עצה וגבורה במשא ומתן של הלכה להשיב לכל שואליו דבר, ואף הרב הגדול נר ישראל ר' יעקב ן חביב אזה לשמוע חות דעתו הנשאה בעסק עגונה אחת, ושלח אליו הפסק דין למען ישים עינו עליו, ובהיותו אז במהלך חצי יום מעיר סקופיא, בכ"ה ניסן ה'רס"ה נטבע בנהר שוטף אחד. ויהי כפשע בינו ובין המות, עד שהתיאשו היהודים הנלוים להברתו סחיי, ויבקשו למצוא גויתו בזרם מים כבירים למען יביאוהו לקבורת ישראל, ובחמלת ה' עליו נצר לחיים ע"י שנים אינם יהודים, ויבן כי מאת ה' הוא בזכות תקנת בת ישראל שעסק להחירה לכל תתעגן, ולכן אף אשתו לא נשארה עגונה, ויקבל עליו להתענות ביום זה בכל שנה לזכר חסדו וישועתו.

הרב הזה אעפ"י שהיה יליד ארץ אשכנז, בכל זאת הטיבו עמו עדת הספרדים למאד, ויכבדו אותו ואת תורתו, כי ימים רבים שכן תחת צל קורתם, ונהנה מפרי חסדם, (עיין תשובת הרלב"ח סימן א'). אף הוא הכיר חסד הסמיכים, ויתן

אשר השתדל להעמיד דבריו רש"י ז"ל כמונו, כ"ש כי קבלנו שהיה ממספחת פריביש, אנחנו זרעו, עכ"ל. וע"ש בחיד מספרו על אביו החסיד שהיה תלמיד מובהק להגאון ר' יוסף קולון ז"ל, ע"ש.

1) ושם בהקדמת ספרו מרמו שנגלה עליו אליהו הנביא זכור לטוב, בשבת פרשה בשלח, בהיותו בן עשרים בעיר רוביקא הנו', נדמה לו בחלום שהוא יושב על מושבו על שולחנו לצד דרום בחדר העליה העליונה, ונגדו איש שבה נשוא פנים וזקן, וישאלהו האיש לאמר: בני! מי הוא הגדול שבנביאים? משה רבינו עליו השלום?—ענהו הרב—וכן מקרא מפורש: ולא קם נביא עוד כמשה, איך למה לא שר את השירה ההיא מקודם מביעת המצרים?—שאלהו השבה הנזכר—כדרך שעשו יתר הנביאים, אף הפחותים ממדרגתו שהיו בטוחים במאמר האל יתברך, ורצו לאמת את נבואתם האמתית! ויענהו הרב ז"ל: כי ישראל לא היו עדיין חוקים באמונת השם, ולא היו אומרים השירה עד שיראו מפלתן של מצרים והצלתן של ישראל, לכן הסתין משה כדי לאומרה יחד, וישמח הזקן על תשובתו זאת, ויאמר: כי זאת היא התשובה האמתית, וכן מפורש בכתוב: וירא ישראל את היר הגדולה, וגו' ויאמינו בך' ובמשה עבדו, אז ישיר משה ובני ישראל, ע"כ. ולמחר בקומו שם הרב שטחה גדולה, כי היה חזק באמונתו שהזקן הנזכר היה אליהו זכור לטוב, והביא שם דוגמת הענין מ"ש בתשובת מהר"ם סימן שכ"ח, שנגלה זקן אחד לרבינו אפרים ז"ל, שאכל דג ברבוסא, והזקן ההוא היה איש שבה ובעל שער, והביא לו קופה של שרצים, ואמר לו: אלו המה שכמותם אכלת היום, ובהקיצו ידע שנגלה עליו אליהו זכור לטוב, ומאותו היום והלאה נמנע מלאכלם, עכ"ל. ועיין בספר השל"ה אות לב טוב על מה שכתב ה"ר משה קוררוביאר, ולמדני זקן אחר שפשוט בעיניו שזה הזקן היה אליהו זכור לטוב, ע"ש.

תורתו אליהם, ושבת אותם באחת מתשובותיו (אשר בספר אגדת רובל להרבי סימן י"ג), אחר אשר האריך בכבוד הספרדים הוסיף למו השבת הזה: "שהם מחזיקים הכעלי תורה כתפארת ומעלה, ונוהרים בכבודם יותר משארי הלשונות". — במשך הימים נולדו לו שלשה בנים יראי אלקים, נאים במעשיהם ומשכילים בכל מדע: החסיד העניו המקובל ר' שלמה טריווש אשר מת על פני אביו, ובספרו יזכיר מתשובותיו וחרושי תורתו, ויפליג בשבתו ממעשיו היקרים ומדותיו החמודות, ואחיו הנאים במעשיהם ר' יוסף ור' חזקיה לבית טריווש, ואחרי כן לעת זקנותו בהיותו בן ג'ד שנה נשאו לבו להרפים ספרו "ברכת אברהם", ויבא עד קושטאמניא ונתקבל שם בכבוד בבית השר הגביר אביר הרופאים אשר למלך שוליסן, מו"ה יוסף המון⁽¹⁾, ויתן לו כל מחסורו כל הימים אשר ישב שמה, עד אשר השלים את ספרו הנכבד בשנת ה' אלפים רפ"ד ליצירה —, תכן דבר ספרו הנזכר כולל שלש מאות דינים מחודשים בהלכות נט"י, כחריפות עצום ונפלא, וגם האחרונים מזכירים ממנו (עיין ש"ך ירד סימן י"ט), ונרפס בוניציאה שנת שי"ב, והנאונים המסכים מפליאים שם במעלת האדם הלוז, ועמרו אותו בתאר "גאון", אשר חזינונו לא היה נפרץ כל כך בימים ההם, ואף רבינו מר"ן הבי' חלק כבוד הראוי לתורתו, בזה"ל: "ראיתי אחר קדוש מדבר, והילים יגבר, דן דין עניי, (נפילת ידים), פסקים מתוקים מזוקקים שבעתים, בפלפול עצום בוער באש עד לב השמים", ומלכד ספרו זה החליף תשובות רבות גם עם רבני דורו, הריב"ח והרלב"ח, (כמובא אצלנו בפרק ג'), הרב"ו, (עיין בתשובת מהר"ק לענין מים שאל"ם שהסכים לדבריו נגד המבי"ט), והריב"ד, וכפי הנראה הלך אח"כ מקושטאמניא לעיה"ק ירושלם לדור שמה, (כמובא בתשובת הרלב"ח סימן קי"ו אשר יכנהו שם בתאר: ת"ח זקן בר אורין ובר אבהן, וכוחב שם עליו "שדר עתה בירושלם", ע"ש), ויותר לא מצאנו זכרו אם בלה יתר שנותיו (בקדש²).

(1) [בברכת אברהם כתוב משה המון, וכן נכון. א. ר—ו].

(2) [עיקר שם משפחתו היה כנראה טריווש, ורק כנאו בין הספרדים נדגש כנויו צרפתי, ונקרא אח"כ רק בשם הזה. ועיין באוצר ישראל ערך צרפתי, שהזכיר שם רבים ממשפחת צרפתי, אבל לא נזכר שם ר"א צרפתי דגן. ממשפחת צרפתי נודע באמצע המאה הרביעית: הרב טוביה צרפתי, גדולים מעשיו ומפורסם, שנהרג בידו מרצחים, ור' נפתלי אשכנזי מצפת הספידו באמרי שפר"ך דף קנ"ד. עוד היו אז ר' יהודה ויעקב צרפתי, חכמי ארנון בשאלוניקי שזכרו ברדב"ז קנ"ג, ור' בן ציון צרפתי, דיין בוניציאה, (מהרי"ט א' קס"ו ועוד). באדרינפלא מנה עליו אשת נעוריו מבת חכמים הסגדים גבירים אשר מעולם צדקת יפה בנשים, בשערים מהולל במעשיה, (שו"ת רלב"ח). הח' רוזאנוס בדי"י בתורמא ח"ב צד 26—28 כתב על פי כתב יד ר' יוסף הכהן, שנתפרסם ב" Revue des etudes Juives Tom XIII שבשנת רפ"ז כשעבר דרך עיר קושטאמניא איש הפלאות שלמה מולכו בשוכו מאי שולניקאה נחורע לריא צרפתי ויסיפיע עליו מרוחו, עד כי היה צרפתי לאחד ממאמיניו, ובשוב מולכו לאיטליא שלח כתב אל ר"א צרפתי, וקרא לו "אהובי ובעל בריתי", והח' רוזאנוס

ב הרכנים האשכנזים ראשי ישיבות ירושלם, בזמן רבינו הנגיד, לפי מה

משער שאל זה רמז ר"א צרפתי בתשובתו (ברל"ב) "הנני מחכה לקץ הימים ושנים, ילך עבדיכם לראות אלקים פנים אל פנים להרים בכח קולו זה ה' קוינו לו, כאשר יראנו גפלאות מתורתו נגילה ונשמחה בישועתו". הר"א צרפתי נזכר ב"מאבקת רוכל" סימן י"א—י"ג, (ושם חלופי תשובותיו עם ר"י 'קארו בשנת צ"ה'), ושם סימן י"ג (כתב שם ר"י קארו: "שאלני החכם ונשוא פנים כמה"ר אברהם הצרפתי"), וסימן ל"ה. ובשו"ת רל"ב סימן א' וסימן צ"ז וסימן ק"ז, ובשו"ת אה"ע לר"י קארו דיני משלים א', ובשו"ת הרא"ם סימן מ"ה וסימן ע"ג—ע"ה, בשו"ת "כיס עמוקים" ח"א סימן ח', ובשו"ת "זרע אנשים" סימן מ"ז וסימן מ"ז, וב"לחם דמעה" (פירוש על איכה מ"ד ר' ד', י"ח. והנה אחרי ראותי כל המקורים האלה מספק אני בשני דברים, ראשית אם כל אלה הם לר' אברהם הצרפתי למשפחת פריוווש, ואם לא היו אז שני חכמים בשם אברהם צרפתי, או אולי גם שלשה? ויותר מזה אני מסופק אם ר' אברהם צרפתי פריוווש הזקן היה בא", ואם אמנם היה מחכמי ירושלם. ואברר דברי בקצרה: המקור הראשון והיחיד שר' אברהם צרפתי עלה לירושלם, הוא בתשובת הרל"ב שם סימן ק"ז שהביא הרב פרומקין, שם שאל ר' יצחק קורקוס ממצרים ע"ד "ראובן" — פלוני — שהוחזק לבעל תורה וכהן, ויצא עליו קול איך תפס לנער שכירו והכהו, עוד רע עשה כי בגאווה ובזו הרים ידו על זקן אחד, שמו ר' אברהם צרפתי יצ"ן, דר היום בירושלם... והרל"ב קורא את המוכה "ת"ח זקן ובר אוריון ובר אבהון". והמקור הזה מסופק, מפני שעל ר' אברהם צרפתי, בעל ברכת אברהם היו כותבים ביתר כבוד, ובודאי שהיו נותנים לו כבוד "חכם", ולא כמו שכתב ר"י קורקוס "זקן אחד שמו ר' אברהם צרפתי יצ"ו". המקור השני הוא בתשובות מ"ה, ע"ג—ע"ה, אשר בתשובות הרא"ם, ששם הוזכר בפירוש שאלות ר"א צרפתי מר' אליהו מזרחי על אודות קהל קודש ירושלם, שיש ביניהם סוחרים וכו', ועל עגונות הרוכלים שיצאו מירושלם... והרגום סאך למים מהלך יום וחצי מירושלם. והמקור הזה הובא בר"י בתוגרמא ח"ב צד 126 בלי שום פקפק בדבר, אבל ברור הוא כי המקור הזה מקור אכזב הוא, כי מה שהוזכר שם ברא"ם העיר, "ירושלם", אינו אלא משל על עיר מעירות מורקא, וכן מהכרים בתשובות הרא"ם בכמה מקומות עירות ירושלם, חכרון וסבריא כשמות מושאלים, ובפירוש הוזכר שם בתשובות הרא"ם שהמעשה היה בנובירדו כמורקא, ושזה היה בחוץ לארץ. וברור הוא לכל מי שלו ודיעת מה בהסתוריה, ותמהני על הח' רחאננס שמעה והמעה בזה, ובטח לא ראה בפנים התשובות הנזכרות שברא"ם. המקור השלישי שר"א צרפתי היה בא", היא חתימתו עם רבני צפת, שהוזכר בשו"ת אה"ע לקארו דיני משלים א', שבא בפסק עם שאר רבני צפת במשפט אשת נסבע, אבל לפי השערתו היה זה בערך שנת ש"ל, וקשה להאמין שהחותם שם הוא ר' אברהם צרפתי הזקן—והיה אז למעלה ממאה שנה—ויותר נראה שזה היה ר"א צרפתי שני, בכל אופן יש לעיין במקור זה. כמו כן יש להתבונן כמה שהובא ב"לחם דמעה" (שם): "בשם מה"ר אברהם צרפתי ז"ל, שדרש כן לילה אחת בבית מה"ר שלמה סאגיש" (מרבני צפת ורבו של מהרי"ם), שנראה שהיה בצפת, ואם יהיה כהשערתו שהיו שנים, והיה זה הב' שהוזכר שם בשו"ת אה"ע לקארו דיני משלים י"ג גם לעי' בשו"ת זרע אנשים ס"י מ"ז ומ"ז, שכתב שם—מכתבי חיר"א—ס"י מ"ז—: "העתקתי מכתבי בעל ברכת אברהם, והוא הרב אברהם צרפתי". וכן בס"י מ"ז, ובסוף סימן מ"ז רשום: "מכתיבת יד מהר"א ירושלמי". ועיין להלן בתולדות חכמי ירושלם ח"ב צד 145, שכתב הרב פרומקין שמצא במערת הקברים של ריה"ח ותלמידיו "ציון קבורת הישיש אברהם צרפתי", ואולי הוא ר' אברהם צרפתי שנוזר ברל"ב סימן ק"ה. ועיין גם להלן בתחיי

שכותב הנוסע משנת הרפ"ב, היו: הרב ר' ישראל⁽¹⁾ והרב ר' פריץ⁽²⁾, שבאו מארץ אשכנז⁽³⁾, ויאמר עליהם: "שהיו מתאספים גם תלמידי חכמים מק"ק מסתערים, ולמדו תורה אצליהם", וזה האחרון יהיה לדעתנו הרב הגדול ר' פריץ, בנו של הגאון המפורסם ר' יוסף קולון הצרפתי, אבי הרב הדין המצוין ר' יוסף קולון, המוזכר בתשובת הרלב"ח סימן כ"ה לענין סכירה אחת, וכבר זכרנוהו לעיל בפרק ד' סימן ד'. לפי סדר חתימתו על מכתב בני הישיבה משנת הרפ"א⁽⁴⁾.

ח"ג צד 84, שנזכר שם ר' אברהם צרפתי מבניו של ר"א צרפתי פרוויזש. ואחרי כל האמור אני מוצא כאן ערכוביא, וכדאי לבעלי המקצוע שיחקרו בכל המקורים האמורים, ויבררו וילכנו הדברים. א. ר—ן.]

(1) [המחבר קצר כאן במקום שהיה לו להאריך, והאמנם כי ר' ישראל זה היה ארי שבחבורה וגדול מרבן שמו. הוא הוא ר' ישראל⁵ ברבי יהואל אשכנזי ראש ישיבה ברוסין, שמוזכר ב"דעת קדושים" בפסק החרם צד 5, 48, 50: (ונראה משם שהיה מגדולי חכמי איטליא) "הרב ר' ישראל ברוסין, ובסוף ימיו הלך לא"י, ובשנת רע"ח כתב פסקים שונים שנמצאו בכתב יד מורפורה", עיין שם. ובפסקים הנז' מזכיר את רבו ר' אברהם כהן אבדיק בולונוא, (ע"י עליו שם במזכרת חכמי איטליא עמוד 4), ושם צד 74 כתוב שהוא הר"י אשכנזי המגיה מסכת מגילה, עירובין וסוכה שנדרסו בפזירו (בשנת רע"א—ע"ב), ונזכר שם מכתבו של ר"י אשכנזי בשבח ר"י מינץ שנכתב ביום י"א כסליו רע"פ. ר' ישראל עלה לירושלם בזקנותו, כנראה בשנת רפ"ב, ומוזכר במכתבו השני של ר' ישראל מפירושא (בקובץ על יד ד') משנת רפ"ב, שכתב שם: "עתה בואת השנה באו ב' חכמים גדולים אשכנזים, החכם הישיש כמו' יוחנן נר"ו, ו"ארי שבחבורה" החכם השלם, מוהר"ר ישראל יצ"י, ובבואו לירושלם נתפרסם שמו בין זקני הרבנים בא"י, ומקורב ומרחוק הריצו אליו שאלותיהם, והובאו פסקיו בספרי זקני הרבנים, בשו"ת רלב"ח כ"ו, כ"פ, ע"ב. ובשו"ת רדב"ז קס"ט, קס"ג, תס"ט ועוד, (על פי רוב נזכר שם בשם ר' ישראל סתם), ופסקיו הובאו בחדושי דינים סימן ל', ס"ג, ע"ב, פ"ו, צ"ח, ק"א, ק"ד, ק"ו, ק"ח. ומה שכתב המחבר שר"י אשכנזי ור' פריץ היו תלמידי ר"י אלבושיני מעות הוא. ורוב שבחו של ר' ישראל דגן הובא בשו"ת "זקן אהרן" לר' אליהו הלוי, בפסק הרב אליהו קפסאלי שהיה תלמידו של ר' ישראל אשכנזי זה בפאדואה, והוא כתב שם על רבו "שהיה תלמיד חבר לר' יודא. מינץ, ולא היה כמוהו באיטליא, משכסו ומעלה גבוה מכל לומדי התורה בירושלם. ואפילו הר"י ב"ר רב משבחן, ולו ישיבה בירושלם", וע"ש ששלחו אז ספקותיהם ושאלותיהם לר' ישראל בירושלם, א. ר—ן.]

(2) [רבי פריץ נזכר גם הוא במכתב מר' ישראל לר"א מפירושא מירושלם בש' רפ"ב (בקובץ על יד ד'), ושם יאמר "ובא אלינו חכם אחד ושמו מוהר"ר פריץ יצ"ו, אדם גדול בקי בתורה" ונראה משם שבא לירושלם לפני רבי ישראל, ובדיווי בתוגרמא ח"א צד 119 כתב שר' פריץ בא מקושטאנדינא, ולא הזכיר שם מקורו, ולרעתו בא מצרפת. א. ר—ן.]

(3) [לאו דוקא, כי אם אמנם שהיו אשכנזים לא באו מארץ אשכנז, כי ר' ישראל בא מרומי, ורבי פריץ כאמור בא מצרפת. א. ר—ן.]

(4) [שם בתשובת הרלב"ח מוכח שהיה מן הזקנים ומנהלי העדה, ע"ש. ונזכר גם

ועיין בה שכתבנו שם סימן י"ג בהערה, שהיו מתלמידיו של הר' ר' יהודא אלכו-
מינו ע"ש.

ג הרב החכם חשלם ר' זכריה וראנק אשכנזי, חסיד גדול ומופלג
בתורה בדור הזה, וחוא ושני בניו הרבנים המוכהקים, הרב הגדול ר' דוד
וראנק¹), והרב ר' משה וראנק²), הרכיבו תורה בדור הזה בירושלם³),
ולפי הנודע היו גאונים עצומים סופלים במעלה ובמדות, והשערנו בזה שהיו

מפורש מן ר' פרץ בשו"ת בירב סימן ד' במשפט ר' דניאל דן ונשיו בירושלם, שחתום שם
על קבלת שטר התחייבות ביום ח' תשרי שנת רפ"ז יוסף קולון בן מהר' פרץ זצ"ל. ומוכח
משם שרבי פרץ נפטר לפני רפ"ז. ובשו"ת הרדב"ז סימן אלף ק"ל הובא גשאלת החכם כה"ר
יוסף קולון שהיה כנראה במצרים או בא"י, והוא אחר, כמוכח מחתימתו שם יוסף קולון בן
מהר"ר משה למיץ ז"ל, והרדב"ז כותב לו זקן שקנה חכמה ונשוא פנים, הוא הראש בכל
חכמה, ובגן של קדושים ואינני יודע מי הוא, ועי' להלן בהוספה לפי ר' יצחק י' למיץ א.ר.—[1].

1) הרב ר' דוד וראנק נזכר הרבה בתשובת אבקת רובל למין ז"ל (בסימן קפ"ו, קי"ז),
וחתום שם עם רבינו הרדב"ז ז"ל, וחזק גם הסכמת הנגיד ז"ל לענין פטור מסים, כמוכח בספר
כתר תורה, ז"ל: עם היות שההסכמות הנ"ל איצ חזק... נתקבצו אנו בני ישיבת התורה
אשר בירושלם, ביום שלישי עשרה לכסלו ה'ש"ח ליציאת, לחזק עוד... חתמנו שמותינו פה:
קלונימוס בכה"ר יעקב ז"ל, דוד בכה"ר זכריה, שלמה בכה"ר יוסף סיריליו, יוסף י' לא"א
אברהם ציח ז"ל, ע"כ. והעדים המקיימים היו: ר' שלמה בכה"ר יצחק קורקוש, דוד נקאס,
אברהם גלמסי.

2) היה רב גדול ומפורסם, ותשובתו נזכרת בספר אבקת רובל סימן ע"א, וחתום שם:
משה וראנק בכמהר"ר זכריה וראנק המכונה מהר"ל מפנביל וראנק אשכנזי.
[כמעט ברור שהשם הזה מהר"ל מפנביל משובש, מידוע לכל מי שבקי בשמות האשכנזים
וקשה לברר את חכמו הזה. א. ר.—[1].

3) [המחבר כתב דבריו על פי השערה בעלמא, אבל אין להשערותו מקור נאמן, ויותר
נראה שרק ר' דוד ורנק עלת לירושלם, והיה מתחלה בירושלם ואח"כ עבר כנראה לצפת
כמוכח מתשובת אבקת רובל סימן קפ"ו. ותשו' אה"ע לקארו דיני יבום וחליצה (עי' להלן סי' ו')
ובשו"ת המבי"ט ח"א, קכ"ט, רפ"ט, תרנ"ה ועוד (גם בשם ר' דוד סתם, ויש שאפשר להסתפק
אם הכוונה על הר"ד דגן או על הרדב"ז). ור' זכריה ובית דינו ביחד עם בנו רבי דוד
[בלי שם המשפחה ורנק]. הוזכרו בשו"ת בירב מ"ד, אבל אין משם ראיה שהיו כלם בארץ ישראל,
גם התשובה באבקת רובל סימן ע"א, שהוזכר שם משה ורנק אינה מוכחת שהיה ר' משה
בארץ ישראל, ויותר נראה לו שר' זכריה ור' משה בנו לא עלו כלל לארץ. ובירושלם ש' פ'
צד 75 וצד 76 הוזכרו שנים: דוד ב"ר זכריה ודוד ורנק, ושניהם אחד, וכבר העיר על זה הח'
ר' ז. א. ראבינוביץ שם בירושלם צד 343. ומצאתי בשו"ת זרע אנשים סימן מ"ז שהעתיק שם
החיד"א מכתובת יד הרב בעל מכתב אברהם ירושלמי? שאלה ותשובה מאת משה ירוק בן
מוהר"ר זכריהו ז"ל, ואני משער שיש שם טעות, וצ"ל ורנק במקום ירוק. וחמיה אני על זה שר'
אברהם צרפתי חזקן העתיק דברי ר' משה ורנק, שהיה לפי דעתי ברור שאחריה א. ר.—[1].

חטר מגזר ר' דוד ורנק, הגאון המסמך לפי מנהג סמיכת האשכנזים מאת מהר"י ברונא ז"ל), ואולי היה הר"ז וראנק בנו של הר"ד המסמך—ובשנת שי"ח ליצירה נראה לדעתנו שכבר לא היה הר"ז וראנק בעולמו עוד.

ד הרב ר' יעקב ב"ר יוסף פולק איש ירושלם אשכנזי
ממשפחת המאוה"ג הגאון ר' יעקב פולק מפראג, רבו של הר"ם פאדובא, וסביב לשנת הר"ץ ליצירה נדד סאה"ק. וכדרך שוכו התראה עם הגאון הצרפתי בעל "ברכת אברהם", והסכים על ספרו, ויזכיר שם שהוא נחנך מצד הנסיעה לעלות אל הארץ, ולא מצאתי זכרו במק"א²).

ה הרב הגאון, זקן ויושב בישיבה, מו"ה קרונימוס בהרב ר' יעקב ז"ל הרב הראשון לעדת האשכנזים שהיו בירושלם בשנת השי"ח ליצירה, והוא ובית דינו גם חכמי ורבני ספרדים חזקו את הסכמת הנגיד ז"ל כמובא אצלנו סימן ד' בהגהה, ועליו כיון סרן הגאון הב"י בתשובתו (תשובת מהר"ק [הלכות כתובה] סי' י"ד) על ענין הרב ר' יצחק די מולינא שנדה לאשכנזי אחר שנשא אשה על אשתו בהוראת החכמים השלמים רבני צפת ורבני מצרים, ויצוה עליו להכיר מאת

1) הגאון הנזכר היה תלמיד הגאון ר' מעביל, ונזכר עם יתר רבנים בתשובת הר"ם מינץ סימן ט' והמחבר כותב עליהם: "ר"ג עמודי גולה אשלי רברבא ומקסין עצמו לסולו בסימן מ"ד, וכותב בענוה גדולה: "מה הוא מר לשלח הדבר לפני חרל אנשים הלא קנקני רקס כלי חדש וישן". ולמען דעת את הסמיכה שהיתה נהוגה בין האשכנזים הננו מעתיקים את לשון כתב הסמיכה שקבל הגאון הנזכר משארו הר"י ר' ישראל ברונא, המסמך מן מהר"י וויל ומהר"א, וזה לשונה: "דסקין לעילא ודגחתין לתתא, מהודענא לכוון דיהיבנא הרמן ורשו לשאירי... לנהוג נשיאותו ברמה במתא פרעבארק... בכל מילי ורבנות, הן לקבוע ושיבה לעצמו, הן למיתב ולמסדר גמין וחליצות ולהתעסק בקדושין ולברך ברכת ארוסין ונשואין... ולדרון ולהורות, ואניש לא ימחה בידיה", ע"כ.

2) [בתולדות ר' יעקב פולק איש ירושלם רבתה המבוכה, וקשה לברר הענין. והחכמים האחרונים הרבו לחקור בדבר, ועדיין לא הגיעו אל המסרה. הח' רוזאנוס בדוי' בתוגרמא ח"ב צד 14 כתב שר' יעקב פולק איש ירושלם הוא ר"י פולק הגדול מפראג בעל החלוקים והידוע מהמחלוקת הגדולה של ר"י פולק עם הר"י מינץ, כמובא בפסק החר"ם אשר בס"ם, דעת קדושים ובגרץ ח"ז וכיחוד בציון ב' (בגרץ) בסופו. ובמאמר ישראל ערך פאלק יש מאמר גדול ונכבד מאת החכם פ. ה. וועטשטיין, בו אסף מקורים רבים ונכבדים ומסקנתו גם כן שר' יעקב פולק הגדול ראש הישיבה בפראג, ובעל החלוקים אשר המציא את דרך הפלפול (עיין על זה בשה"ג) ובעל מחלוקתו של הר"ם מינץ הוא, הוא שעלה לירושלם לרגלי מחלוקת בחוץ לארץ, ויחישב בירושלם והיה שם כעשר שנים, ואח"כ חזר לחו"ל, ועיין שם דבריו על יעקב ב"ר יצחק ור' יעקב ב"ר יוסף, ולא מצאתי סמוכים לכל דבריו. ועיי' ציונו למקורים רבים לתולדות ר"י פולק; ולא אפרטם כי רבים הם, ואציין רק כי אחרי כל הנאמר ונכתב בענין, יש עוד מקום לחוקרים להתגדר בו ולהוציא תעלומה לאור. א. ר—].

הק"ק שהוא מתפלל שם, ומשיכו שם הרב עד זה בזה"ל: "מה דך כי נזקקת לצאת לריב מהר לתקוע עצמך בדבר הלכה? והלא לא יש זמן רב שחכם אחד בירושלם תוב"ב זקן ויושב בישיבה היה לו אשה בת בנים ונשא אחרת עליה¹), והיה שם הרב הזקן מו"ח קלונימוס ז"ל, וחכמים אשכנזים אחרים... ולמה לא הציל בעת ההיא לצאת לקראת נשק? וכי משוא פנים יש בדבר? אתמהא!" עד "לבי אומר לי כי אנשי רביל ומחרתרי ריב הוציאוהו ממחיצתו", ע"כ²). ולפיה"נ נפטר הרב הזקן הנז' קרוב לימים האלה³).

(1) ועיין בשו"ת גנת יורדים חלק אבה"ע כרך א' סימן ט' מ"ש על הגאון ר' נתן שפירא, שהיה לו שתי נשים בירושלם כמנהג הספרדים, אולם כל זה לא היה אלא במקום צורך גדול בהוראת הרכנים המובהקים שראו להחזיר כמובא בכאן, וכן נפסק הדין באה"ע סימן א' סעיף ט', אבל בלא"ה. חלילה להקל אפילו בירושלם, כיון שיש לנו שמה עכשיו ישוב גדול של אשכנזים וב"ד קבוע, שהאשכנזים בלתי נגררים אחרי הספרדים, כמובא אצלנו סימן ו' בשם הרע"ב.

(2) ואף רבינו האר"ז דרש חדושי תורה בשמו, כמובא בספר מדבר קדמות מערכת יוד, וז"ל: כתב הרב הקדוש מוהר"ח זל"ה, אמר לי מורי ז"ל כי שמע מחכם אחד גדול הדור רבינו קלונימוס כי מצינו דיעקב אבינו ע"ה נקבר גופו ועצמותיו בא"י, ויוסף הצדיק עצמותיו ולא גופו, ומשה רב"ה לא גופו ולא עצמותיו, והסכה לזה כי א"י כנדר אשת חיל יראת ה', ויעקב לפי שלא נשא את, תמנע אחות לזמן לך זכה להקבר בא"י גופו ועצמותיו, ויוסף לפי שחטא מיהא במחשבה לך נקברו רק עצמותיו, ומשה רבינו ע"ה נשא בת יתרו לך לא נקבר בא"י. ועיין חס"ל בעין הארץ נהר כ"ד, שהביא ג"כ דברי הר"ק, ע"ש.

(3) [עיין להלן בתח"י ח"ב פ"ט סימן ג', השערת הרב המחבר שר' קלונימוס ב"ר יעקב דנן הוא הוא "רבי קלונימוס בעל הגם" הירוע בירושלם שקברו במורד הר הזיתים. ועל קברו גל של אבנים משום מעשה שהיה, ותוכן הנס הוא שהיה רבי קלונימוס גויא נוצרי אחד שהעלילו הגוים על היהודים בירושלם שהרגוהו, והיה זה ביום שבת קדש, ומפני סכנת נפשות כתב אז את ה"שמות" בשבת, ובעבור זה צוה שבמשך מאה שנה אחרי מותו ישליכו אבנים על קברו, זהו תכן האגדה, ע"פי המסופר ראשונה מרי"י אלגאזי בספרו "שלמי חגיגה", ומשם נעתק ב"ירושלמי" של פריינקל, וב"חבצלת השרון" של ק'מן שולמאן, וב"ירושלם" שנה א'. וגרין ופריינקל שערו שר' קלונימוס בעל הנס היה משוירת העולים עם רבי יהודה החסיד בשנת ת"פ, והרב פרוסקין בהערות ותקונים שבסוף. סדר רב עמרם" (צד 474) כתב ג"כ בשם ס' ערוגת הבושם כתב יד שהר"ק ז"ל חי בשנת ת"פ, אבל ברור שרבי קלונימוס קדם הרבה לזמן ההוא, כמובא מלשוננו של רי"י אלגאזי בשלמי חגיגה שהיה בסוף המאה החמשית וראשית ה', וכתב "שמענו שאירע בימים הראשונים", ועל כן נראה לו להחליט שיפה שער בזה הח' לזנ"ג (שם ב"ירושלם") שהוא רבי קלונימוס ב"ר יעקב דנן. וכן עמד אח"כ על השערה זו הרב המחבר להלן כח"ב. ואביא כאן מדבריו המעניינים והחדשים של החכם ר' נפתלי ברוך גיי מפע"ה ק ירושלם במכתבו במכתבות לחובכים הראשונים חוברת י"ד צד 53, כתב שם: שער היום מדליקים הספרדים נר תמיד בבית הכנסת תלמוד תורה" (הסוכה לביה"כ מרן יוחנן בן זכאי) בירושלם במקום אשר נעשה בו הנס, כי שם נמצא ההרוג מושלך, ושם החיהו רבי

ן הרב הסופֵּל הגאון ר' זכריה בהחכם השלם הקדוש ר' שלמה זעבסיר (בבית, כן חתום בתש"ו ב"י סי' כ"ט, וחוא כנוי לשבתי, וכן כיון הרי"ר יוסף

קלונימוס. ועל כן נקרא המקום. מקום הנס של רבי קלונימוס. ומה שפקק שם ר' יעקב ברוך בצואת רבי קלונימוס אם כן צוה שישליכו אבנים על קברו, ובהשערה בעלמא עשה זה כזרק אבן למרקולים וסתר את האגדה עפ"י השערה זו, לדעתו אין בפקוקו זה כדי לסתור מסורת עם עתיקה. יש להוסיף גם כן שנהגו בירושלם שכל היוצאים לחו"ל לקחו עמם אבן מגל האבנים אשר על קבר ר' קלונימוס, ומאמינים שזאת סגולה שהיוצא ישוב לירושלם. ובחקרי לדעת מי הוא ר' קלונימוס זה ומאין מוצאו, אני מהין לשער מה שלא שערו קדמוני, שהוא הוא ר' קלמן הברקשטן חותנו של הרב שלמה לוריא ז"ל, וראשית כל עלינו לדעת ששם קלונימוס וקלמן היינו הך ובמקום השם קלמן—המקוצר מקלונימוס השגור אצל האשכנזים משלימים הספרדים את השם הזה, וקוראים לקלמן קלונימוס. [ואף על פי שהחכם הרכבי בספר "עיר תהלה" צד 202 כתב שקלמן וקלונימוס אינם אחר כי אם שני שמות נפרדים, זהו עפ"י חקירת הפילולוגי כאמרו שם, אבל למעשה הוא כמו שכתבו הפוסקים בהלכות גטין שקלונימוס וקלמן היינו הך, והראה מדברי המהרש"ל ב"ים של שלמה" — חתנו של ר' קלמן — שכתב שהיינו הך. ר' קלמן האברקשטן נזכרו תולדותיו בטקומות שונים: "מקורו מלבוב. הוא קבל תורתו מהחסיד הגדול מהר"ר דניאל, שהיה תלמיד סובהק ושמש מהר"ר איסרל בעל "תרומת הדשן" ז"ל, כמוזכר בשו"ת מהרש"ל סימן צ"ח. ומלבוב בא לק"ק אוסטרעהא. והיה שם ראש ישיבה בימי הגאון ר' שלום שכנא (צמח דוד). וזה היה בערך שנת רע"ח. מאוסטרעהא נתקבל לראב"ד בעיר בריסק דליטא, והוזכר בתור ראב"ד בריסק בשו"ת מהרש"ל סימן ל"ן, בזה"ל: "וכן מצאתי—ברדני מערופא—שפסק "אב בית דין הזקן מוריגו ורבינו ר' קלונימוס אשר כבוד סנוחתו (לעת עתה) בק"ק בריסק בשבת תחכמוני, וכל בעלי תריסין אבני פז הנמצאים שם עמו הסכימו". ונראה שהוא האלוף כמהר"ר קלמן שנוכר שם בשו"ת מהרש"ל סימן ל"ז שהרב מאיר קצנלנבוגן כתב אליו תשובה ברדני תפילין. ומשם עלה לירושלמה, והיה שם אב"ד לקהל האשכנזים, ושם התראה אתו האר"י, והזכירו הרח"ו ב"לקוטי תורה" פ' בהעלותך, ומנוחתו כבוד כהר הזיתים" [כל זה על ר' קלמן האברקשטן מספר "מזכרת לגדולי אוסטרעהא]. ר' קלמן האברקשטן נזכר גם כן בתור חותנו של המהרש"ל ב"ים של שלמה" ובמות פ"א סימן ג' (גטין סימן ל"ב וסימן ל"ד, וחולין פ"ד סימן ו'). ובתו אשת המהרש"ל היה שמה ליפֵּקא, והמהרש"ל נתקבל לראב"ד באוסטרעהא על מקום חותנו [הוספה מ"אנשי שם" תולדות עיר לבוב צד 201, ושם הוזכר רק שנסע לארה"ק, ולא נזכר לירושלם]. ושם ביום של שלמה יבמות פ"א סימן ג', אחר שם: ומצות העשרה אימא בה מילתא חדתא אשר קבלתי מהזקן חמי מהר"ק שהשפע... לסימן לידע... מה היה זכה מן הפלית להיות על הראש... שלא יתהפך... ומעלין בקדש ולא מורידין... ואותו החכם דרש זה בקצה ארץ ישמעאל וגלות ספרד ונאותו לעשות סי' כובהק... ושם גיטין פ"ד כתב גם כן "וכן כתב חמי מהר"ק ירושלמי בגמ'... ומה שכתוב שם ב"מזכרת גדולי אוסטרעהא" וב"אנשי שם": שם התראה פנים עם האר"י, הכוונה במה על הדברים שנעתיקו במדבר קדומות" שהביאם הרב פרומקין בהערה כאן, שהאר"י אמר "ששמע מחכם אחר גדול הדור רבינו קלונימוס", וזה היה בירושלם בקטנותו או בבהרותו של האר"י, ומה נראה שהאר"י היה קרובו של המהרש"ל וקרובו של ר' קלונימוס גם כן. ואולי עלה אביו של האר"י יחד עם רבי קלונימוס מחו"ל לירושלם, ואפשר אולי לחקור עפ"י זה את מוצאו של האר"י ועירו וארצו. ואין להחליף את רבי קלמן האבר-

שווארץ מדעתו) **אשכנזי**(1), אחד מהרבנים החשובים שברור, והיה חותנו של הרב ב"ר זיל, והזכירו בתשובת אבקת רוכץ סימן כ"ט, בתאר: ימורי וחסי הרב המוכחק. הרב הזה חי בעיה"ק ירושלם בזמנו של הרדב"ז ז"ל, והוא עם בני בית דינו הרבנים המוכחקים האשכנזים: ר' דוד וראנק, (הגז"ל סימן ד') ור' יוסף לומרושו, ור' יהודא בן אורי הלוי מהידלבורג, היה למו משא ומתן של הלכה עם רבינו הרדב"ז ז"ל בעסק יבמה אחת אשכנזיה שרצה היבם ליבמה וכל הרבנים חאלו הכירו בו שלא ישאנה לשם מצות יבום, ובשגם כי היה איש קני ולא היה לו לפרנסה יחד עם אשתו הראשונה, והתרוהו על ככה, ואף הרדב"ז אמר להיבם כמה דברי פחדים ואיומים שהוא פוגע באסור ערוה—אף שאינו כן—ובכ"ז לא שמע לדבריהם עד שנתקבצו ונדרוהו, כי טענו שהיבמה אשכנזיה ולא מפינן לה אסורא בידים שהאשכנזים מוכרים מצות חליצה קודמת למצות יבום, ואע"פ שקומדת בארץ הזאת, כמו שבאר אחד קדוש האב"ד בירושלם ר' עובדיה ז"ל הנודע בפרוש המשניות, אבל הרדב"ז ערער בדבר, והגישו דבריהם לפני סרן חב"י וחסכים להכרעת חכמי האשכנזים ההם, (ע"י כ"ז בשו"ת מהרי"ק בד"י יבום וחליצה), והענין הנ"ל אירע בי"ד שבט שכ"ה ליצירת, ונראה שמה מלשון אותה התשובה שהרדב"ז ז"ל נהג נשיאותו בימים ההם על הספרדים, והם היו ראשי הב"ד של האשכנזים, ע"ש(2).

ז הרב המוכחק הגאון ר' משה באסורה, ראש ישיבה מק"ק אנקונא, מוכא בספר מאור עינים להחוקר הר"ע מן האדומים, לענין המשכיל ר' שלמה מארלי, שהראה לו במנומכה קונטרס שלם ממח"ד הגאון הנזכר לעיה"ק מכתובתו של הגאון ממש, וכל החדושים שראה שם במהלכו, (ע"י בספרו פרק נ"ו) ושם מעתיק

—קשמן עם רבי קלמן מוורמיישא האב"ד בלבוב שהיה גם כן בזמן ההוא, והוזכר באנשי שם (תצ"ח) ובכלילת יופי בתחילתו. וע"י בעיר תהלה" (תולדות עיר בריסק) צד 22, 151, 202 מחקרים שונים מהרה"ג יוסף לעוונישטין והחכם ד"ר הרכבי על דבר מיהותם של הרבנים בשם קלמן מלבוב, בריסק, וחכמים שונים אימלקים שזכרו בסדר הדורות ושלישלת הקבלה, ולא באו לידי החלטה מסוימת. אבל השערתי כמעט ברורה בעיני שר' קלונימוס חותנו של מהרש"ל והראב"ד מבריסק הוא ר' קלונימוס ב"ר יעקב הזקן—בעל הנס. א. ר—[1].

(1) [ר' זכריה חתום גם על פסק הרי"י צי"אח במשפט שבין הספרדים והמסותערבים בדטסק, ב"אבקת רוכץ" סימן קס"ו, וחתום שם: "נאם המרד" במשכיל הזמן זכריה בלא"א כמהור"ר שלמה זל"ה העבשיל אשכנזי". ובגרף—ספר ח"ו צד 221 מוכא בסעות סקסיל, במקום זבשיל או שבסיל, א. ר—[1].]

(2) [הח' רוזאנוס בדי"י בתוגרמא ח"ב צד 170 כתב שארבעתם היו בצפת, אבל מהתשובה בדיני יבום וחליצה שם בתשובת מהרי"ק נראה שהיו בירושלם. א. ר—[1].]

מלשוננו את ציוני אותיות הכותים השומרונים אשר על המטבעות (ועיין לעיל פ"ד סימן י"א, ועיין במ"ש הד"ר צונץ במאמר התולדה של הר"ע, שסזכיר גם את הגאון הנזכר, וכותב שכשנת ש"ט ראהו הרב שלמה עתיה ספרש התהלים בעיר אנקונא, וילך לא"י ונפטר שמה בשנת ש"ך לפ"ק, בהיותו בן שמונים לפ"ע, ע"ש. וכן היתה אף השערתנו בהעתק דברי הר"ש עתיה בזכרון ר' משה בולא, לאמר שט"ס ספר נפל בדבריו, וצ"ל באסולה(1).

ח רבינו האר"י ז"ל, הוא המקובל אלקי המפורסם, מרנא ורבנא, ר' יצחק בן החסיד ר' שלמה לוריא אשכנזי. נולד בעיה"ק ירושלם בשנת הרצ"ד ליצירה, ועד היום יעריצו בני ירושלם אותו הבית והמקום שנולד שם, ואף החיד"א התהלך כמה שזכה לראותו. וכן היינו גם אנחנו בתוכו. ולא ינהנו בו שום קלות ושחוק, כי יחשיבוהו למקדש מעט, ועד זמן לא כביר השניחו פקידיו העיר לבלתי ידורו שמה איש ואשתו יחד, לבד יקלו בקדושתו(2).

האיש הנעלה הזה היה עמוד התיכון לחכמת הקבלה, וכל המקובלים האלהיים האחרונים אך לאור תורתו יהלכו, ובלעדם יגששו כעורים קיר. ולעבור זאת מצאנו רבים וכן שמים אשר יאבו לחקור את קצות מעשיו הנשגבים, לדעת דרכו בקדש, ויתפרדו למפלגות שונות ודעות רחוקות מן הקצה אל הקצה, אבל חיש יסוגו אחור מתכלית כונתם, כי נסתרה דרכו מפניהם. ויהי הדבר לחם כספר החתום, וכמגדל סתום בערן גן אלהים אשר לא תשורנו עין ראה, ומפרי מחשבתם זאת ישבעו, אשר המפלגה האחת תצור את רעותה, ובאחת יבערו ויכשלו, כי על שקר יתהללו במרם נוכחו לדעת פנת החכמה הזאת ועל מה אדניה המטבע? אולם בדרך כלל אין להציל דבר אמת מפעלות האיש הזה ולתות תו עניניו ע"פ אנשים כאלה אשר לא באו עוד בסוד החכמה ההיא והאיש הזה(3), ואנחנו אשר לרגל

(1) [ר' משה באסולה נזכר בין חלמידי האר"י, והוא המוציא לאור את ספר „אור נערב" לר' משה קורדיבואר. ובשו"ת מבי"ט ח"א סימן ש"ד חתום הרב משה באסולה בהסכמה על פסק המבי"ט, ואינני יודע אם יש לאחריו עם ר' משה באסולה דגן. ובאוה"ס ח' 246, הובא: „חרושי הרב אברהם ב"ר משה הכהן על התורה, כתב יד דח"ט No. 229 ובפרשת משפטים שם נמצא דרוש לר' משה בסולה. א. ר—].

(2) [עד לפני עשרים שנה גרו בבית יהודים ויחידים, ולפני עשרים שנה בערך, עשו שם בית מדרש ללימודי הסוד ובית כנסת למכונים, ובית האר"י וחצרו שייך לישמעאלים, ונשכר ליהודים בדמים יקרים. א. ר—].

(3) נאמנים עלינו דברי החריף המפורסם ר' משה במהרי"ז אב"ד דק"ק פינסק וראנאש-שין, שהיה חכם מופלג גם בכל שערי הנגלות, וכתב בספרו מגיד משנה אשר על ספתח העולמות, בזה"ל: דע לך אחי נאמנה, שכל מי שאינו מופלג גדול בגופית אין לו עסק בגנוי

מלאכתנו מוכרחים אנו להעתיק אמרים ספורות מענינו, להיות יליד העיר שאנו עוסקים לדעתה, ושריג אחד מצאצאיה לא נהרום בכ"ז לננוע בקצה מתהלכותיו, ואין עלינו אך להעתיק סמה שמצאנו אודותו בקורות תולדתו כדברי מי שקדמונו. הרב הזה נולד לאביו החסיד בעיה"ק (ירושלם¹), אשר מת עליו בעודו קטן

נסתרות הארמי ז"ל, כי לאו כל מוחא סביל להגין עוסק דבריו, כי הם חריפים למאד עד אין חקר... ומי שאין לו שכל מחורד ולב חריף ולומד בכתבי הארמי ז"ל, יהיה כחולס ואין פותר, ע"כ. וכן שמעתי בשם רודי הגאון ר' אליהו האב"ד קאליש ואגפיה, דהוה נהירין ליה כל שבילי דתלמודא וכל המדות שהתורה נדרשת בהם, ונכנס בפרס החכמה בשלום ויצא בשלום בעומק בינתו ורוחב דעתו הנפלאה, והיה אומר שכלתי אפשר לשכל הגם להשיג אף שטן מרכיה בשום אופן, ולבו היה דוי על האנשים המשתררים בחכמת הקבלה בעוד שלא יבינו הלכה אחת לאשורה, כי רבים חללים הפילה במשך התקופה שלפנינו בזמן השי"ק והקורדוי והחיון כידוע, אולם הדבר הזה יסוב ביתר שאת על המבזים כל דרכיה ועניניה, ויחפו דברים אשר לא כן על כל רבותינו הקדמונים בעוד לא באו בסוד ענינים ועניניה, ולא פתחו דלתות טובים, לדבר השערות מלב ככל העולות על דעתם ורוחם. וכל שכל ישר ויודה לדברינו, כי בדבר הזה יפה הצניעות והשתיקה, ולאחוז במדתו של חכם אשר על מה שלא שמע. אומר לא שמעתי, ומזקנים נתבונן מחכמי הדור הגדול הזה, כמה הרעישו עולם ומלואו בכל הדבר אשר לא ישר בעיני תורתם, ולא נשאו פני של רב וגדול שדור, על כל דבר קטן וגדול אשר נסו לדעתם מיסודי ההלכה והתורה, כידוע ממחלוקת הרלב"ח והריב"ר, הבי"ט והסב"ט וכדומה, ולדבר הגדול הזה החרישו ולא דברו למאומה, ואדרבה העריצוה וקדשוה, לאמר שהיא אחת מעקרי תורתנו (עיין לעיל פי"ג סימן ס'), ולכן כל איש ישר אשר אין לו פניה משוחרת בדברים כיוצא באלו, לא יבוש לאמר האמת באשר הוא אמת, כי נעלים הסה מדעתו ואין לו עסק בנסתרות — אדרבא מרחוק יעמוד משתאה על רב ערכו וחשיבותו אצל החכמים הגדולים, אשר נתפרסמו אצלנו בחריפותם ובקיאותם בכל שערי הגלגלות והנסתרות, מאלו שהיו קרוב לזמננו במאה החמשית לאלף הזה. כידוע בספרתם, והגנו מעתיקים בזה גם דברי הגאון הר"ח מוילנאין, מה שחעיד בשם רבו רבן של ישראל הגר"א ז"ל מוילנא, בהקדמתו לספר ספרא דצניעותא אשר כתב לאמר: גם על דברת מרן רבינו הקדוש איש אלהים נורא הארמי ז"ל עיני ראו יקר תפארת קדושת הארמי ז"ל בעיני רבינו הגדול מדי דברו עמו אדותיו ארתע כולא גופיה, ואמר מה נאמר ונדבר מקדוש ה' איש אלהים קדוש ונורא כמוהו, ונגלה לו תעלומות חכמה, ומעת אשר זכה לגלוי אליהו ז"ל פעמים, הוגדלה השגתו למעלה למעלה להפליא, ע"כ. וכתב עוד מה הגיע על ככה לכתוב את הדברים האלה, ויאמר: מפני, דבת רבים... להמיל מוס בקדשי שמים... כאמרם שהרב הקדוש די רוח אליהן קרישין ביה הארמי ז"ל לא היה נחשב בעיניו... תאלמנה שפתי שקר הדוכרות על צדיק יסוד עולם... לא תהא כזאת בישראל, ע"כ ועיין בהעתק מכתב השל"ה ז"ל, אשר יבא בדברינו להלן, מ"ש לב"ב בפראג אודות הארמי והרמי קארו והרמ"ק ז"ל, שהיו כמלאכי השרת ממש, ונתגלה למו מגידים ונשמות נביאים ותנאים, ומרוב אהבה לקדושת תורתם, נשק את עפר קבריהם בבקרו את המקום בפעם הראשון,

(1) גם אני לא אגע בקצה מתהלכותיו—כלשונו של המחבר—שימתו וחרושי בשרה הקבלה, ואעיר רק בקצרה כמה שנוגע לתולדתו דוקא: בשה"ג מובא שהיה כמשפחת הר"ש

יונק גמול עלי אמו, אשר הביאתה אותו אתה אחרי כן מצרימה מפני הלחץ והחמר, לבית דודו ר' מרדכי (פראנסיס) העשיר ואיש אמונים, (שה"ג בשם זקן אחר ששמע מהרב התנא בעל המסנה למ"ך). וכל העם הכירו ברכה בו, כי שקידתו העצומה הנוספה על שכלו ועינו הכביר, הפליאה להעלותו על כל בני גילו, ובהיותו בן חמש עשרה שנה התחתן את דודו הנזכר, ויתן לו את בתו לאשה. אחרי הנשואין שם על לבו להנזר סכל מאויי עולם, ולהתבודד עם רבו הגאון ר' בצלאל אשכנזי ראש ישיבת מצרים בימים האלו⁽²⁾, וכך עסקם יחד לא היתה אך בתלמוד לבד, ובפשטי התורה במשא ומתן של ההלכה והעיון, ובהיותו עוד צעיר לימים עלתה בידו לחדש שיטה אחת למסכת זכאים בחברת רבו הגאון, שהיתה בידי הרב ר' אהרן אלפנדרו, בחתימת שם הסחדש אחר סוף כל מאמר, הרב ר' בצלאל או האר"י ז"ל, ונשרפה אח"כ בשריפת עיר אומיר יחד עם יתר ספריו (שה"ג). וחברו יחד גם הגהות על הרי"ף והר"ן⁽³⁾, וראיתים נדפס בדפוס וויניציאה בסוף ספר תומת ישרים להר"ר תם נ' יחיא⁽⁴⁾, ובהיותי בעיה"ק ראיתי חרושים ולקטמים על הש"ס מהרב ז"ל ונדפס בלורני שנת תק"ן⁽⁵⁾, וקובץ שו"ת אצל אחד מידידי מוהירים עוד בכתב

לוריא המפורסם (הרש"ל). ובספר מכלול יופי של ר' אלי לואנץ אשכנזי מוזכר שהיה ר' אלי קרובו של ר' יחיא⁽⁶⁾ לוריא אשכנזי מצפת, וקרובו של האר"י, ונראה שהיו כולם במשפחה אחת. גם השמות, יצחק ושלמה (של אבי האר"י) הם שמות רגילים במשפחת לוריא, ועיין הערתו לעיל צד 99 בתולדות רבי קלונימוס. א. ר—ן.

(1) [כנראה אחי אמו. א. ר—ן].

(2) [עיין לעיל צד 70, 77 בתולדות הרדב"ן, ובגרין ח"ז צד 297 שכתבו שהיה תלמיד הרדב"ן והוא היה מורהו הראשון בקבלה. א. ר—ן].

(3) [באוצר הספרים ה' 195 הוזכר כתי פאריו הכולל הגהות על הרי"ף מרבנים שונים, וביניהם גם מהאר"י ז"ל. א. ר—ן].

(4) ועיין בתשובת אבקת רובל סימן קל"ז, מה שנשאל הביי מרבינו האר"י ז"ל לענין עסקא שכתו הבעלים ונשבעה הסחורה, אם גובה את הפלגא מלוה מיורשי המת. ועיין עוד במ"ש החיד"א שראה כתי מהר"ן תופס הסכמה אחת שנמנה שם הרב האר"י ז"ל יחד עם רבני מצרים בשנת השי"ח ליצירה, ומכל הדברים האלו למדנו כי היה חכם גדול ושלם בכל שערי התורה הנגלות והנסתרות, אלא שלא הספיקה לו הפנאי להעלותם על ספר, ואף סודות התורה לא נכתבו מידי עצמו וזלתי ע"י תלמידיו שקבלו ממנו.

[ב"המעלות לשלמה" בערך ר' יצחק לוריא הכיא מספר "סוד ישרים" שתמה איך יתכן שהאר"י שאל בדבר פשוט שכזה שהובא באבקת רובל (שם) ולישב הפליאה אמר שלא האר"י כי אם איזה תלמיד חכם בשם האר"י. ובעל המעלות לשלמה סתר דבריו, ואמר שהשיטה היא כן של האר"י והשאלה אינה באמת כל כך פשוטה, ע"ש. א. ר—ן].

(5) [נודע ונדפס בשם "לקוטי הש"ס" ואזכיר כאן בקצרה שאר ספרים בדפוס וכתב יד המיוחסים. להאר"י, והם: ספר הכוונות, למורי אצילות. דרך אמת, הגהות על הזהר. פירוש על

יד ישן נושן, שהוא כתב ידם ממש של רבותינו הראשונים⁽¹⁾: מרן הכ"י, וחר"א גאליקו

ספר יצירה. קול ברמה על אידרא רבא, רעמים ורעשים. שולחן ערוך של האר"י, תיקון אשמורת, תקוני שבת, מרפא לנפש, שער הכללים, שער גן עדן, זהר הרקיע (דרושים). ענינים שונים סמנו בספר „היכל ה' לשארו ר' יחיאל לוריא. הגדה של פסח עם פירוש האר"י. האדרא רבא שלומדים בירושלם. ובאוצר הספרים לבי נזכרו כתבי: ביאור האדרות, ביאור על ש"ע, דרוש גשמת האדם, דרושים ולקוטים, דרושים קצרים, הסבת חלום, התחלת חכמה, (נמצא בכת"י No. 417 8,0 בספריה הלאומית בירושלם, ושם נמצא ג"כ כת"י No. 443 8,0 שבו נוסחאות מכל מיני שפירות, וביניהם „סדר הגורל" להאר"י, וכת"י No. 293 8,0 האדרא קדישא להאר"י, וכת"י No. 392 8,0 (הסבא להאר"י), ובס' „אור מאיר" (רשימת זולצבערגר צד 58—59) הוזכרו „סגולות ורפואות" ו„ציור פרח" עם חשבון ע"פ קבלה מהאר"י, שנעתקו בכת"י „זורת ה' לר' חנון הלוי תלמיד האר"י, ע"ש. מלבד כל ספריו של ר"ח ויטאל ותלמידיו המיוחסים לשמועותיו של האר"י כידוע. ועי' להלן בתולדות חכמי ירושלם" ח"ב סיב סימן א', והלק ג' צד 63, וח"ג צד 116 ועוד בכמה מקומות של הסי' הזה על דבר כתבי האר"י וצדקתם. ויצוינו גם הספרים: שבחי האר"י ושבחי רחיו (או החזיונות) שיש בהם חמר רב לתולדות האר"י ז"ל. ואזכיר כאן מקורים רבים מהראשונים שנזכר בהם האר"י שבחיו וחדושו, שהעתיקתי מרשימות החסר לתולדות ארץ ישראל שנאסף על ידי, והם: בשו"ת הרמ"ע מפאנו סימן קיז, שם מזכיר את האר"י בהערצת, ומביא את „אזהרותיו לכותבו תפילין", ע"ש. ומסיים שם „אשרי מי שוכח לשמור" באיתן האזרחי-קונטרס אחרון תהלים ציד, מובא מה שאמר ר' שלמה סאגיש חתנו של האר"י דבר סוד בשם האר"י. ושם בתקוני שבת" מה שדרש החכם אברהם הלוי — עם פרפראות מהאר"י — „ובחדשים" מצות ציצית (שגלה לאיש סודו — רח"ו — שזכה לשערי החכמה בשכר שהיה שמה בעשיית המצוה, ושם מ"ע התלויות בארץ (שהאר"י והרמ"ק פסק הדבור בבית הכנסת). ובמצות התלויות בושש (על ידיעותיו בחכמת הפרצוף), ובידו היו כתבי האר"י, ומוזכרו הרבה פעמים בדברים, כאשר הופיע עליו רוח הקודש, בקול בוכים" פסוק נחלתנו נהפכה, מובא פירוש האר"י על ענין ההללל. בחן טובי" מר' טוביה הלוי פרשת יתרו, תשא, קרח, עקב הובאו דברי האר"י והם דברים נפלאים ראויים לציטוט. באמרי שפר" לר"י אשכנזי מצפת דף קיח ורי"א דברים ששמע ר' אייזיק (אחיו של ר"י אשכנזי) מהאר"י. בראשית חכמה" (שער האהבה פרק י"א, שער ענוה פרק ב' ועוד) מביא פעמים רבות מה ששמע מפי האר"י ומשמועותיו סתם. ביחוד יש הרבה מכתבי האר"י ומסנהגתו במשני לוחות הברית" (השל"ה), ושם קונטרסים שלמים מהאר"י, ועיין שם בהקדמת „ווי העמודים" ע"ד שמחת השל"ה בהשגתו את כתבי האר"י כשעלה לירושלם. גם במחשד לאברהם" אוללאי הובא הרבה מכתבי האר"י, ביחוד במעין ב' ד' וז'. וכן בשאר ספריו של ר"א אוללאי „בעלי ברית אברהם" ובפירושו על אבות. יוזכרו גם פזמוניו ושיריו של האר"י: אזמר בשבחיו, אסדר לסעודתא, ובני היכלא הנודעים, וחתום בהם שם האר"י בראשי התרוזים, (עיין בספר „עמודי העבודה"). ועיין בירושלם" שנה ב' צד 116 מכתב מפלוגי אלמוני מיום י"ט תמוז שמי"ב, שכתב שם ביחוד על האר"י שהיה סבין שיח אילנות וצמחצוף עופות, ובהמות ומרוצת המים, והיה מסתכל בצל האדם וכו'. ועיין בח"ג צד 197 על ר' ישראל סגרי, שאמרו עליו „שהיה גיצוף האר"י. א. ר—ן].

(1)—הערה מהרב הגדול ר' יצחק פראנ נר"ו [ו"ל] סעיה"ק ירושלם, אשר כתב בזה"ל:— „אצלי הצעיר נמצא קבץ תשובות עם חתימות ידיהם ממש, מרוב הרבנים הגדולים וקדושים

והריש אוזירא, והר"ח ויטאל, ובכללם גם חתימת רבינו הארי" ז"ל, אשר חבקותי אותם כלב מצא אחבה וחרדה לקדושת תורתם, אשר כל הגולה ילכו לאורם.

אחרי הימים התבודד הרב כשש או שבע שנים לבדו, בבית אשר ע"י נהר נירוס במצרים העתיקה, הרחק כשני מילין מדירת ביתו אשר במצרים החדשה, שמה פרש עצמו מכל עסקי העולם, והוסיף קדושה על קדושתו, ואף את קירות ביתו לא ראה זולתי מערב שבת לערב שבת. לא דבר גם עם אדם מאומה, ולא ראוה עיני איש, זולתי משרתי חסיו שהיו עומדים על הסכם הגדול שבמצרים, שהיה מתפלל אתם בעשרה. ובשנת השל"א ליצירה הלך הוא ואשתו ובניו וכל בניב לעיה"ק צפת, וסמך שם ידיו תלמידו הנאמן ר' חיים קליבראש, הנקרא ר' חיים ויטאל⁽¹⁾, ולא האריך ימים שם, כי הלך לסנותיהו בחמשה לחודש אב שנת השלי"ב ליצירה⁽²⁾, ובעודו שמה נלוו חברים רבים לחברתו, כמובא בספר המצורף להיש"ר, והם אלו: ר' יונתן, זר' גדליה, זר' יוסף מערכי, זר' יצחק כהן אשכנזי, ובעל החזיונות יוסף עליהם ויחלקם לשתי כתות: הרח"ו, והר"ר גדליה לוי, והר"ר יוסף ין טבול, (כל אלה נזכרים גם לעיל), זר' אברהם גבריאלי, זר' יהודא משען מכת ראשונה. הר"מ צהלון זר' דוד כהן, זר' יצחק קרישפין, והר"י אלטרין, והר"י אורי, והר"י ישמעאל אשכנזי הלוי מכת השניה. אולם בסוף הספר יוסף עוד על הנזכרים, את: הר"א פלכו, והר"י ארזין,

שהיו באותו דור דעה בעיה"ק צפת ת"ו. ובכללם חת"י מן הקדוש זי"ע, ובביתו זכה הרב המחבר לנשיקין דאורייתא, ע"כ.

[צר לי מאד לציין בזה כי כתב היד הזה, שהיה ביד ר' יצחק שראג ז"ל ועמו תשעים ותשעה אחוזים משאר כתבי היד שנמצאו בירושלם בראשית המאה הזאת, אינם כבר נמצאו בירושלם. א. ר—].

(1) [עיין תולדתו להלן, ובשכחי רח"ו וכן בשכחי הארי"ו, הובאו ספורים רבים ביחס הרב לתלמידו. ובשכחי רח"ו מסופר שפעם אחת הלך עם סורו הארי"ו למקום האידרא רבא, וישב הארי"ו על מקום שישב רשבי ורח"ו על מקומו של ר' אליעזר ברשבי. וכן הובא בחסד לאברהם שהארי"ו היה גלגול רשבי. א. ר—].

(2) [הארי"ו ז"ל נפטר במגפה שעשתה אז שמות בצפת ובכל ארץ ישראל. וקברו על יד קבר ר"י קארו והר"ם קורדואירו. ובשכונת היהודים בצפת יש עד היום בית הכנסת של הארי"ו, והוא בית הכנסת הגדול והרשמי של יהודי צפת. בית הכנסת הזה מכוון כנגד מירון ולפי האגדה היה הארי"ו מקבל שם פני שבת, ויש אומרים ששם היה מתפלל בימים נוראים כנוסח אשכנז, (סעי' הירח לרי"ח פראג דף ה' ע"א), והיום מתפללים בו דמערבים, על המקום הזה בנו אח"כ את בית הכנסת, וקראוהו על שם הארי"ו, ובחצר בית הכנסת הזה עושים גם כן ההדלקה הגדולה כליל ל"ג בעומר. קרוב לבית הקברות נמצא מקום ישיבת הארי"ו, ומקום טבילתו מים נובעים מסלע הזה, (סעי' הירח דף ה' ע"ב), ועיין עוד על דבר כ' בתי הכנסיות האלה במשערי ירושלם שער ה' א. ר—].

ור' יונתן (הנז"ל), ותר"ש אוזידא, ור' שבתי משה⁽¹⁾, ע"ש⁽²⁾— על הימים הספורים האלה אשר חנה הרב ז"ל את עיה"ק, ספרו בני דורו ותלמידיו גדולות ונצורות, אשר לא יכילם ספר וספרים, כי היה בסדרגה גדולה ונפלאה סאר. וכתבו עליו

[1] [עוד נודעו בשם גורי האר"י ותלמידיו הרב אלישע גאליקו ור' סלימאן אבו-אחנא, ר' יונתן מוזכר בשבתי רח"ו בשם ר' יונתן בן חאגיס. וכפי הנראה מאגרת ר"ש בק בירושלם שנה ב' צד 114 שהזכרתי לעיל היה ר' יוסף מערבי ו' שכול גדול התלמידים של האר"י אחרי הרח"ו, ובחייהם עמדו כמעט שניהם הוא ורח"ו במעלה אחת, ע"ש. ועיין להלן ח"ב פ"ב סימן ז', שהוזכר שם גם ר' יצחק ארחא בתור תלמיד האר"י, ובאור מאיר (רשימת זולצברגר) צד 57 נזכר כ"י תורת ה' לר' חנן הלוי תלמיד האר"י, ושם בכ"י יש דרוש שדרשתי. לנשואי הר' יצחק אשכנזי, ועוד כת"י שונים מהאר"י. א—ר—].

[2] כל הדברים האלו מועתקים בקוצר מכתבי הר"ר שלימל מיינשטריי מק"ק לונדענבורג (לונדענבורג) אשר במדינת מעהרן, שכתבם שנת השס"ט ליצירה, והעתיקים החכם ישיר בספרו המצרף דפוס באסיליה דף ל"ז, וכן מדברי הקוה"ר והשה"ג, וראינו בספרים רבים וכן ביתר כתיבות על אודות האר"י ז"ל, תהלות רבות והפלגות אשר חלו בס ידי הסופרים הבלתי נאמנים לרומם או לבזות—בשמות או בערמה—את כבוד נושאייהם, וצרפו בס את כל מה שלא ירדו לעומק הענין, וכל מה שבאה למו ע"פ השמועה הבלתי נאמנה, וכבר ערערו רבים בדבר, וקרה להם כמו שקרה לגוף הכתיבות וההעתיקות הנקראות ע"ש האר"י ז"ל, ואסור לסמוך עליהם, כמו שחזוהי הר"ח ויטאל ז"ל בעצמו בספר עץ חיים, בזה"ל: דע, כי קצת מהחברים כתבו להם ספרים מה ששמעו ממורי זל"ה"ה, וזולתם על שמו, וכלם כתבו הדברים בתוספת וגרעון כפי בחינת הכותבים וידיעתם, ובהבנתם הניחו מקום לכמה קושיות, לכן אין לסמוך על אותם הספרים, וצריך להרחיק מהם, ע"כ. וכבר נתנו איסור ע"ז בירושלם בחשכב לתקן הדבר ולא הועיל, כמו שמוכיר החסיד השליה במכתבו אשר נעתק להלן, בזה"ל: ואלו האנשים שהביאו חתכים לחוץ לארץ גנבו וכחשו ומעלו בחרם, ע"כ.—והדבר הזה חסבו לנו בעונות כמה פרוז דעות ומשפמות שונות, ודברי שמות והזיות בעמנו, וכבר ראה זאת הר"ח ויטאל בעיניו הקי, כחכם עדיף מנביא, את אשר יצמח מזה לימים יוצרו, וגור אף על ספרו הקי שלא יראה את אור הדפוס, כי חשש לקלקול הדברים ע"י אנשים שאינם מהוגנים, אולם הרבנים שאחריו התירו החרם, כמוכא במכתב השליה. ועכ"פ כל איש ישר בל ימחר להחליט משגה על הקדושים האלו, זולתי על פעות המעתיקים, וכש"כ שלא יאמין לדברי ההזיות והחבלים הכתובים על שמם בס' המצרף והחזיונות, ויתר הספרים אשר אין רצוני להזכירם שנדפסו לבזות כבודם הטהור, וכש"כ שלא לסמוך עליהם לעשות בקורת על ידם בס' התולדה, יען כי על כל פנים—לא יסתפק כל בן דעת כי היו עמקי שכל ובעלי דעה נשנכה וישרה, וחליה למו בחייהם לעשות פעולות פחותות כאלה, אשר יהללם בס' השופים הפפשים, ולא ירצו לפני כל בן דעת.

[הרב המחבר רמז כאן בדבריו שלילה החלטית לאותם המקורים שהוזכר קודם בספר המצרף והחזיונות, ואנכי לא אכנס כאן בחקירה בענין זה, ואעיר רק שבה שכתב כאן ש"א לסמוך על ספרים כאלה, לעשות בקורת על ידם בספר התולדה, וראי שמחובת המבקר הנאמן לסמוך על כל מקורים נאמנים ואמתים, ולפי דעתי יש מהמקורים שנזכרו, ואפי' מאלו שלפי דעת הרב פרומקין, נדפסו לבזות כבודם הטהור מקורים ראשונים, שאי אפשר לבטלם באמתלאות של מזויפים הם וכדומה, כאשר יש בידי ראיות מוכחות, ואין כאן המקום להאריך בזה. א—ר—].

ותלמידיו שהיו עומרים אותו בכפר מידון לשמוע תורה מפיו, שהיו סתדרים במעלתם דוגמת הרב רשב"י ותלמידיו שהיו בדור בעלי המסנה(1).

ט הרב המופלא, הנאון ר' **אפרים** בן כמהר"ל יהודה ז"ל, הנקרא **ויש** או **פיש** **אשכנזי**, זקנו של הנאון המפורסם ר' אפרים ז"ל בעל "שער אפרים" היה רב מפורסם בישראל ודיין בעירו. והנאון ר' יויט צהלון ז"ל בתשובתו סימן ק"ס, מביא ששמע שהיה לו בישיבתו יותר ממאתים תלמידים חכמים גדולים ומפורסמים, והרבב לספר בשבתו ובשבת רעיו החכמים האשכנזים, וכרך עליהם ועל תורתם: כרוך חכם הרזים! כי היו בחזקת גדולי דעה בחכמה ובסנין, כלם אנשים חכמים גדולים, רבנים מפורסמים ורשומים בעולם (שם בתשובה הנז'). ועלה לעיה"ק ירושלם בסוף ימי הרב"ז ז"ל ונעשה שמה הרב הראשון לעדת האשכנזים, ושמש כנשיאותו ומשרתו הגדולה עד אחר פטירתו של הנאון הרב ר' בצלאל אשכנזי. וראינו חתימתו של הרב הנזכר משנת השנ"ד והשנ"ו ליצירה(2), (שחרש

(1) [על דבר צאצאי האר"י ז"ל אין מקורים בעלי ערך, ואביא כאן מה שמצאתי לרנלי עבודתי, על דבר צאצאיו, והוא באיתן האזרחי, תהלים צ"ד הוזכר שם ר' שלמה סאניש — הרב החריף בין חכמי צפת בימים ההם, ורבו של הרב החריף המהרי"ם — בתור "חתנו" של האר"י, (ואולם בס' "חן טוב" פ' בחוקותי הובא שר"ש סאניש היה חתנו של החסיד מרדכי מסנות ואולי היה זה בזיווג שני). במעשה הגלגול של בת רפאל עניו מדמשק בשנת שמי"ט, שהובא בשבתי רח"ו, אמר הגלגול שהוא נשמת יעקב פיסו, שהיה נשוי לפני שלשים וחמשה שנים — בשנת של"ד — עם בת החכם יצחק אשכנזי לוריא, ע"ש. ובשבתי האר"י מסופר שהרי"ק [ר' יוסף קארן] היה לו בן נחמד ושייך אותו עם בתו של האר"י ז"ל. ועיין גם זכר צאצאיו של האר"י בספר הגלגולים, וב"ירושלם" לונץ שנה א' צד 114 מוזכר מצבת קבורת ר' משה בן האר"י ז"ל, ומציין שם לעיין בשה"ג, ולא מצאתי מקורו, ונראה לי שזה טעות, ואולי צ"ל ר' משה אחיו של האר"י. וראיתי בספר "אהלי שם" צד 53 שהרב נפתלי דוד מוסענזון האב"ד בווארנאוו, הוא מגזע האר"י הקדוש, וכדאי לחקור בשלשלת יחוס שכזה. א. ר—].

(2) [הר' אפרים בן לא"א משה יהודה אשכנזי חתום ג"כ עם רבני ירושלם האשכנזים בשנת שי"ג על מכתב למונישטור, שנתפרסם ב"ירושלם" ז' צד 351. ועיין בשו"ת מהרי"ם ח"ב סימן ג"ב, שיש שם תשובת מהרי"ם להרב אפרים (בהלכות א"י) ומאריך בשבתו, ונראה שהוא הוא. ובמדרש שמוא"ל על אבות מר"ש דיאווידא, מביא דברים רבים מהרב **אפרים** [ויש בתוך דבריו חערות של איזה צבי — שבור — כנראה אשכנזי...]. וכן הוזכרו חדושים רבים מס"י המשניות של רבי אפרים בפירושי המשניות מלאכת שלמה, ובהקדמה למלאכת שלמה הובא שהיה חתנו של המהרש"ל, והוא רבי אפרים שהיה אב"ד בבירסק, ובנו היה הרב צבי, אבי ר' אברהם פישל אב"ד לבוב ומנהיג ד' ארצות, שהוזכר תולדותיו במגשי שם" אות פ"ו. ועיין שם באנשי שם שציין מי"מ שנוכר ר' אפרים הרב בבירסק, בב"ח או"ח סימן רע"ו (כתב שם הבי"ח מוכן קבלתי ממורי הרב מו"ה ווייס ז"ל מבריסק דליטא). ובדרישה יו"ד סימן מ"ו, ובפרישה או"ח סימן כ"ה — כ"ז, ואה"ע סימן קכ"ט בהגהה, ובסמ"ע ה"מ סימן ס"ט סק"ב. ונראה לי ג"כ שזה "צבי" שכתב הגהותיו לדברי ר' אפרים, במדרש שמוא"ל הוא ר' צבי

בזמנים אלו את ההסכמה הקדמונה לענין מספר מסים שם בספר „כתר תורה“ ונזל שם פעות כי שם כתוב ה' לאכ ש' השכנו ליצירה, וצ"ל השניו כאשר יראה המעיין שם. ולפי זה צ"ל שגם הרב ר' יוסף צייח חי עד שנת השניו, שגם הוא חתם עמו על ההסכמה האחרונה הנזכרת ועמשי' צ"ל סימן ז'). ולפיכך נפטר באותה שנה שנת השניו ליצירה לב"ע הצדק. (כן מוכיחים הדברים מדברי הרב ר' יהודא ליב בן הגאון בעל „שער אפרים“¹). בספרו שמה סקורות אכיו הגאון, שכתב: שקבל כתב רבנות מירושלם לשבת על כסא זקנו החייר הגדול ר' אפרים ז"ל, שהיה בימים ההם בירושלם ובא"י לנשיא, זה שמונים שנה. והרבר הוזה היה בערך שנת התל"ו ליצירה, ע"ש. וכי"מ עוד משאר מקומות).

י הרב החסיד המקובל אלקי, ר' יחיאל אשכנזי איש ירושלם, אשר חשכו הרב עתייה מאלה הגולים שהלכו לשאלוניק. היה מכלל הרכנים הגדולים מחכמי שאלוניק בזמן הרב טיטיצאק²). וחבר ספר „היכל ה'" בסודות הקבלה, ונשא ונתן עם הגאון ר' יוסף י' לב ושאר רבני דורו, כמובא בתשובותיהם. וחוא אכיו הרב המובהק ר' ישראל אשכנזי, שיבא בדברינו להלן אי"ה³).

בנו, וב„האסיף“ תרמ"ט צד 127 הובא מכתבי ר' שבתי מפרעמיושלא, שהיה בידו סדור המהרש"ל „וכבר היה אותו הסידור בירושלם ביד הגאון מהר"ר ויסל ז"ל, כי הוא היה חתנו של המהרש"ל, והחכם אברהם עפשטיין כסארו „משפחת צוריא“ צד 20 כתב על פי זה שרבי חיים ויסאל היה חתנו של המהרש"ל, אבל ברור שזה פעות, ובמקום ויסל צריך להיות פישל, והוא ר' אפרים פיש דנן, ויש לשער שהוא גם הגאון אפרים, המוזכר בשל"ה בעשרה מאמרות מ'. א. ר. — [1].

[1] [עיין תולדתו להלן בחלק ב' פרק ה' סימן ח'. א. ר. — [1].

[2] לשון הרב קוה"ד מדברי תשו' מבי"ט [חיג קי"ז]: „והראו לי העתק מכתבי מהר"ר יחיאל אשכנזי ז"ל, וז"ל: נשאלתי על מי שקבל עליו נזירות שמשון אם יכנס לביהכ"ג, אם יש לו התרת חכם בחרטה? והותר לי ע"פ החכם מהר"ר יוסף טיטיצאק ושאר החכמים, ע"כ. והקוה"ד מינה את שבחו בזה"ל: „זה הרב יחיאל אשכנזי היה חכם חסיד ומקובל, וחבר ספר מעט הכמות ורב האיכות בסודות הקבלה, ונקרא ספר היכל ה'", עכ"ל.

[3] [בדבר ר' יחיאל אשכנזי וספרו היכל ה' רואה אני ספקות ודויות, וחמה אני על החכמים הראשונים והאחרונים שלא עמדו על הסתירות שבדבר מניה וביה, ורבחה התמיהה איך זה יתכן שר' יחיאל אשכנזי הזקן מוקני שאלוניק, שנו' בתשובת המבי"ט בתוספת ז"ל יהיה המחבר של ספר היכל ה', שנדפס בוויניציאה בשנת שס"א וכתוב על השער של הספר ההוא „גור" אחרי השם של המחבר מה שמוכיח שהיה עוד אז בחיים, וע"כ לא אאריך בדברים ואומר את השערתו בתור קרובה לדאית שבעל קורא הדורות וכל הנוהים אחריו (סמכרי, סדר הדורות, שווארץ ופרומקין) פעו לחשוב שר' יחיאל אשכנזי הזקן הוא המחבר של היכל ה', כי ר' יחיאל אשכנזי זה הזקן לא עלה כלל לארץ ישראל, ולא הוא חבר את הספר היכל ה', כי אם היה יחיאל אשכנזי שני, והוא הירושלמי שחבר את היכל ה', וחי כחמישים או ששים שנה אחרי ר"י אשכנזי הראשון, ואני משער שר' יחיאל אשכנזי השני בעל היכל ה', הוא „ר' יחיאל אשכנזי“ שזכרנו לעיל.]

יא הרב הגדול החכם המופלא, מו"ה שמעון אנשבורק או אנשי-בורג אשכנזי מעיר פראנקפורט דמיין, בעל ספר "דבק טוב" על פרש"י, ואחרי השלמת חבורו בעיר וויניציאה, בשנת הש"ך ליצירה בא לדור בעיה"ק ירושלים. ואולי הוא מכלול הרבנים שרמז עליהם רבינו הגדול הריט"ן ז"ל בספרו (סימן ק"ס), והנתבאר שם בגוף התשובה ההיא. שבזמן כתבו התשובה הנזכרת שהוא ערך אחר שנת הש"ס ליצירה לא היה הר"ש אנשבורג בעולמו עוד, וכתב עליו ביחוד "שהגידו שהיה אדם גדול, וחבר ספר", ע"ש¹).

יחיאל לוריא קרובו של האר"י, שנזכר בספר מכלול יופי על קהלת להרב אליהו ב"ר משה לואנץ (המכונה בעל שם) בקפוטל י"ב, שכתב שם: שמעתי מהמקובל האלקי כמהר"ר יחיאל לוריא, שבא פעם אחת הנה. כמו עשרים ושבע שנה הנה ק"ק וורמישא, שבא הנה מצפת, שמקושש עצים היה חסאן, שהיה מדבר דברי חול בשבת... והוא—רבי יחיאל—היה נזהר שלא היה מדבר דברי חול בשבת, וזאת דברי תורה, והזמן של "כמו עשרים ושבע שנה" מתאים אל שנת ש"ס בערך, (כי ספר מכלול יופי נגמר בשנת שפ"ו), והיה אז רבי יחיאל בחוץ לארץ, והדפיס אז את ספרו היכל ה' (ואז הוציא שם לאור גם את ספר "תהלים" שהביא אתו מא"י עיין ר"א עפשטיין במחברתו "משפחת לוריא" צד 31), וע"ש בקפוטל ב' שכתב הר"א לואנץ על האר"י. שאר"י, ונראה שהיה גם שאר"י של ר"י לוריא. ואפשר שהוא הוא החכם יחיאל אשכנזי, שנזכר עם בנו בתשובת מבי"ט ח"א פ"א שהובא שם מה שכתב הרב יחיאל על דבר משכון שלקחו ממנו ק"ק אשכנזים—כנראה בצפת—בעד מס בנו, והוזכר שם שהביא כתב מירושלים, שדעתו ללכת לירושלים ולא להשתקע בצפת, וכנראה ישב זמן מה בירושלים וזמן מה בצפת, ואפשר שהוא גם הרבי יחיאל שהסכים לפסק המבי"ט ח"א סימן ס"א, ע"ש. ובספר "קול בוכים" לר' אברהם גאלנטי על פסוק וילכו בלא כת, הובאה, תשובת הגאון רבי יחיאל האשכנזי ז"ל בקבלה, ונראה לכאורה שאינה לר' יחיאל אשכנזי השני.

ועל דבר הספר היכל ה' כבר העיר ד"ר ג. שלם במאמרו על ספר השם "נקרית ספר" שנה א' שאין בו מחדושו של ר' יחיאל ולא כלום, כי כלו לקום מקדמונים. א. ר.—[1].

1) [הוא הרב שמעון ב"ר יצחק הלוי אנשבורק או אושנבורג כפ"פ דמיין. מלכר ספרו "דבק טוב" חבר עוד ספר "מסורת המקרא", והוא מפתח ומימ' לכל הפסוקים בתלמוד, שהדפיס בלובלין שנת של"ב, (עיין "קהלת משה" No. 2029). וחתום עם רבני תאשכנזים בירושלים בשנת ש"ג, על הסכתב למונישטיר, שנחפרסם בירושלים שנה ז' צד 351, ומה שכתב הרב פרומקין שחברו בויניציאה בשנת הש"ך, פעות הוא וצ"ל "השם"ח, או נמצא ר' שמעון בויניציאה בדרכו לא"י, והדפיס שם ספרו, ובשער הספר כתוב בשנחו "אחד מן החבורה קדושה דק"ק ורנבורק יצ"ו, הלא הוא החסיד הגאון כמהר"ר שמעון אושנבורג הלוי יצ"ו, וכפתיחה של המו"ל ר' אשר פוריץ כתוב עליו, אחד מאנשי החסד והסעלה, תורה וגדולה וחסידות", והוא בהקדמתו יאמר, האחר שראיתי שקפצו עלי ימי הזקנה, ובן אין לי... שנלקח ממני במגפה, לכן אסרתי את הע"ס...". והיה בימים ההם הרב שמעון אשכנזי שהיה מרבני מצרים, תלמיד הרדב"ז המוזכר בתשובת רדב"ז ח"ב סימן ל'. ונזכר בתשובות ר"ב אשכנזי סימן ל"ו החכם השלם הדיין המצויץ כמה"ר שמעון אשכנזי במצרים, ונראה משם שהיה גדול המורים במצרים בימים ההם. א. ר.—[1].]

יב הרב החכם השלם, מויה **שמשון ז"ל**(1), והרב החכם השלם מוהר"ר יונה ז"ל(2). מכ"ל הרבנים האשכנזים הנזכרים בתשובתו של הרב הגדול ר' יום טוב צהלון, לענין פרטי המוסר והדית שהיה בין הספרדים והאשכנזים שבירושלם, על חלק הששית שנזכר מבית דינו של הר"ר בצלאל ז"ל על האשכנזים שיפרעו וכתב שם בזה"ל: ואם החכם כמיה בצלאל היה רשום, אלו הם רשומים וחכמים גדולים, ולא יעלה על דב שיהיו מפלים לו להכריחם שיקיימו גזרתו, כי בודאי היו גדולים ממנו בחכמה ובמנין, וסיים הענין: יבגרון דירן שהחכם הנזכר הגם כי היה אדם גדול מ"ם איננו גדול מחכמי האשכנזים ההם, ואם הם בענותותם נתנו לו אך המשרה, היינו ללכת לפני האומות, כי הם אינם מכירים לדבר... אבל לא נתנו לו המשרה לגזור עליהם, כו'. ואף שלבסוף הפך בזכות בני לשונם הספרדים—ס"ם זכו האנשים בדינם, ולא גרע בכבוד הרבנים החם, ומהדברים המעטים האלו אנחנו משערים מעלתם הנפלאה, אעפ"י שלא נזכרו בשום ספר מסופרי הדורות, יען כי גדולתו של הגאון הנורא ר' בצלאל ז"ל, ידוע לנו מכבר ע"י ספריו ההירים—.

יג יתר הרבנים האשכנזים שהיו במסך התקופה הזאת בעיה"ק: א) הרב הדיין המצוין ר' מאיר אשכנזי ז"ל(3). ב) הרב המופלא ר' משה מאיר ב"ר שמואל ב"ר ז"ל אשכנזי(4). ג) המקובל הרב ר' שמשון ב"ר, אחד מגורי

1 [ר' שמשון אשכנזי חתום אחרי הר"ב אשכנזי על הסכתב מרבני ירושלים האשכנזים משנת שיג בירושלים לונץ ש' ד' צד 351, וחתימתו קודמת שם לחתימות ר' אפרים ור' שמעון אנסבורק שנזכרו לעיל. ולדעתי קרוב לשער שהוא הוא ר' שמשון ב"ר שנזכר בסימן שאחרי זה. א. ר—ן].

2 [ר' יונה אשכנזי נזכר גם בשו"ת מהרי"ט ח"א סימן מ"ו, על דבר בת יחידתי שהיתה נשואה לר' ליבערמאן, וכשנמכר דנו הרבנים על היתר עגונותיה. ונזכר בענין רב במכתבו של ר' שמשון ב"ר (שלדעתי הוא ר' שמשון אשכנזי הנאמר כאן) משי' שרי"ס שנתפרסם בירושלים שנה ב' צד 144, (וב"המקט"ר שנה ג'), שכתב בו ר' שמשון שר' יונה כתב לו מצפת ע"ד המצב הרע בצפת, ונראה משם ששניהם התיישבו מקודם בצפת, ובפרוץ שם הרעב בשנת שמיג בערך ברחו עם עוד אלף נפשות ותיישבו בירושלים, ואין להחליפו עם חכם ירושלמי בשם ר' יונה אשכנזי במחצית השניה של המאה החמשית, שנזכר להלן בתולדות חכמי ירושלים ח"ב פ"ז סי' ו'. א. ר. ו.].

3 מוזכר בתשובת מהרי"ט הנזכרת, שכל חכמי הקהלות מהספרדים והאשכנזים כרו אותו ואת החכם הנבון ר' אברהם ולייסר, לעשות סייגים ולתקן תקנות הק"ק ולתוקן השלום ביניהם, ע"ש.

4 אחד מהרבנים החתומים על ההסכמה העתיקה של חגיגה, שחדשו הרבנים בשנת השנ"ד והשנ"ו ליצירה, והוא החתום השני אחרי הגאון ר' אפרים ויש, עיין בספר כתר תורה שם,

(הארי ז'ל). (ד) המקובל אלהי הרב ר' אברהם ארמושינינו ז"ל. (ה) הגאון

[ב"ירושלם" שנה ז' צד 351, חתום עם רבני ירושלם, מאיר ב"ר שמואל אשכנזי. ויש לשער שהוא אחד עם ר' מאיר אשכנזי הדיין החתום כאן בסימן זה בסעיף א', והמוזכר במהריט"א. א. ר—ן].

(1) נזכר בספרו של הישיר מקנדרא, שמעתיק תופס הכתב ששלח הרב הנזכר מירושלם בסדר האצילות, בקצור מופלג ע"פ קבלת רבו הארי ז'ל, והכתב ההוא היה סוגח בכתבי הרב ישיר הנ"ל, ע"ש ברף נ"ה דפוס באסולא.

[עין ר' שמשון בסימן הקודם, וכבר הערותי שם שנראה לי שר' שמשון סתם הנאמר שם הוא ר' שמשון בק חברו של ר' יונה, וזה כמעט ברור, וכן מוכח מאגרות ר' שמשון בק", שנתפרסמו ב"ירושלם" שנת ב' וב"המעמר" ג', שר' שמשון בק היה חברו וכן לויתו של ר' יונה. באגרות האלה משנת שם"ב—שם"ד מודיע ר' שמשון שהוא ור"י גרו מקודם בצפת, וברחו לירושלם מפני הרעב, ומזכיר שם את זוגתו ואת "דירתו" אשר שכר ב"ציון" שבירושלם, בית רחבת ידים, ואינו פורע מס רק כסף הגלגל, ועוד הוא כותב שם על למודיו בקבלה ועל הארי ושבתיו, ומזכיר שם שלמד קבלה מפי תלמיד הארי ר' יוסף טוכרבי (הוא בן טבול), ע"ש. והחכם דוד קויפמאן ז"ל ב"ירושלם" שם, כשער שר' שמשון בק מוצאו מאיטליא, ומאתר את שם המשפחה בק עם משפחת באקי האיטלקית, ומביא להשערות ראיות שונות, אבל הח' לונץ העיר שם בצדק כי בק ובאקי שני שמות הם, ובק הוא אשכנזי ולא איטלקי, ועיין במאוצר ישראל" ערך בק שכתב "משפחת מרפסים שמוצאה מאיטליה, הראשון גרשון בק, וב"ק ר"ת בן קדושים", ולא הובא מקור לדברים שם. ועיין להלן בח"ג ר' ישראל בק מרפס בטאה האחרונה. ועיין בשו"ת איתן האזרחי סימן ד', שנזכר שם הגאון שמשון בק מחותנו של הרב אברהם ראפאפורט בעל איתן האזרחי, ויש שם פסקו על דבר משפט הרב במגטובה. וב"מאוצר הספרים" סי' 57, הובא סדר האצילות מר' שמשון כ"ץ מירושלם, והוא מעות, וצ"ל ב"ק, ובגליון כתב יד של הרב רא"ל פרומקין מצאתי רשימה בזה"ל: במפר קן צפור כתב יד אוקספורד Opp. 551 (עיין אוה"ס במקומו) דף 149, כתוב: העתקתי מקונטרסים שנתן לי מוהר"ד איש טעפליץ, ונמצא מידו על שם מוהר"ר שמשון בק ז"ל, ראש ישיבה בירושלם תוב"ב, והם כתבים בענין השתלשלות ואצילות, ע"כ. וברשימת כתי אשר בספריה הלאומית כאן יש כתב יד No. 255, "אבני תפלות" אשר סדר המקובל כמורה שמשון באקי על פי קבלה, ולא ברכתי אחרי מחברו. ובשפתי ישנים" וכן במסדר הדורות" הובא ספר "ירועות עזים", כולל כל דיני תרי"ג מצות בשיר. וחרוז ר"ו שני, חברו שמשון ב"ר שמואל ירושלמי, (ובאוה"ס נדפס שמשון ב"ר שמואל, וכנראה שזה בשעור). ויש לשער שהוא הוא ר' שמשון בק. אחרי שלא נודע שמשון ירושלמי אחר מהזמן ההוא, ועל ידי זה יש לשער שהוא אחיו של ר' משה מאיר ב"ר שמואל בק, שנזכר לפני זה. א. ר—ן].

(2) מזכירו בספר תולדות רבני אטליא אשר קרוב לשנת השנ"ב ליצירה חי הרב הזה בעיה"ק, ובק"ק פראנקפורט הגיה ספר אחד בחכמת הקבלה אשר חברו שם בעיה"ק, ע"ש. ואנחנו לא מצאנו זכרו במקום אחר.

[בכתב יד הרב פרומקין ז"ל מצאתי רשום: "בהיותי באוקספורד ראיתי כתב יד Mich 416 Ol. 20 שיש בו העתק קונטרס א' שהיה ביד חכם א' שכן יק"ק ורנקבורס מירושלם... כמורה אברהם ארמושינינו יצ"ו, אמר "העתיק אותו מיד א' מתלמידו הרי אשכנזי ז"ל", עכ"ל. א. ר—ן].

הרב המופלא ר' מנחם מאנוש, רב הראשון לעדת האשכנזים בשנת השפ"ב (ליצירה 1). ו) האלוף הנכבד מראשי וקציני ירושלים, מו"ה נתן (2) ז"ל סק"ק פראנק-פורט (3). זכר כלם לחיי עדי!

(1) [בירושלים שנת א' צד 115, מביא החכם לונץ זכר קבר הרב שלמה מאנוש בצפת, והוא על פי הספר שבחי ירושלים, והח' לונץ משער שם שהיה ר' מאנוש דגן וברך יחד עם השליה מירושלים לצפת בזמן הדיפות של אבן פרוך, והיא השערה כגוחכת, והאמת הוא שמעות סופר או מעות הרפוס נפל שם בשבחי ירושלים, ובמקום שלמה מאנוש צ"ל שלמה מאגיש ור"ם בנו הוא ר' משה מאגיש, והיו בדור הארצי והרכנים שנזכרו שם הקבורים על ידם. וזה ברור א. ר—].

(2) [כן נדפס בתוצאה ראשונה, ואולי צ"ל ר' נתן מפראג, כי כן הוא במכתב השליה להלן, ובירושלים יוד צד 255 נעתקה (ע"י הרב ח' הירשנזאחן נ"י) מצבה מבית הקברות העתיק בפראנקפורט של גאשה ישרה והגונה מרת גומלן בת החסיד מו"ה נתן מתושבי ירושלים ז"ל, שנפטר יום ג' י"ד אלול ת"י לפ"ק, ואולי הוא ר' נתן דגן. א. ר—].

(3) שנים אלו האחרונים מוזכרים במכתב לשליה שנעתיקנו להלן או"ה, ויזכור שמה על הגאון ר' מאנוש שהיה אז הרב לעדת האשכנזים, ובענותותו מסר או את חכשרה הלא אל כבוד השליה, ובקשהו במכתב מיוחד שיקבל כתב הרבנות מאת השליח מהר"ג מפראג, ע"ש

הוספה.

[בהוספה זו אוסיף זכר חכמי ירושלים האשכנזים ממחצית השניה של המאה השלישית עד סוף המאה הרביעית, שלא נזכרו בחלק הזה, וסדרתם על פי איב:

א ר' אורי פייוויש דרשן ירושלמי. הלך לקראקא, כנראה בשליחות ירושלים, ונזכר בתואר הנזכר בשו"ת איתן האורחי סימן ג', וז"ל: "מרגלית אחת טובה כפולה ששמעתי... מפי ירושלמי אשכנזי דרשן, נקרא מו" אורי פייוויש ז"ל שדרש ברבים זה ארבעים שנה פה ק"ק קראקא... וכדומה, שאמר בשם... משה אלאשק"ר... או... משה קורדובירו", והיה זה כנראה כאמצע המאה הרביעית. ועיין להלן ח"ב צד 48 בהערת שלי, ובעיר ווילנא צד 4.

ב הרב אלחנן, נזכר במכתב א' מו" ישראל צ"א מפרושא בקבץ על יד ד' (ובירושלים ג' ובחמטער' ג') המתחיל יורה דעה, בסופו: "הרכנים מן האשכנזים כמהר"ר אלחנן יצ"ו, אבל בנו ואחיו הם עשירים מארבעים אלף, ושולחים לו בכל ש' יותר מכדי צורכו. וזה היה בשנת רס"ג.

ג החסיד ר' אלי מעיר האנוי בעלזאס, נזכר בספר המקנה (כת"י קובץ אוקספורד 224) מאת השתדלן הידוע ר' יוסף יולמאן רוסהיים (שנפטר בשנת שי"ד), שכתב שם בסוף כתב יחושו... בימי נערותי בעיר האנוי, בחיותי בן שש שנים הייתי אצל דודי החסיד מהר"ר

אלוהי זצ"ל, שהלך לירושלם עיר הקודש, וביקש להוליכני עמו—והוא היה אבי וקנתו של הרב אליה בעל שם לאונג—שהיה מסמשת ר"י לוריא — (מספר משפחת לוריא צד 10 וצד 29). ובא כנראה לירושלם במחצית השניה של המאה השלישית.

ד הרב ברוך אשכנזי, נזכר בשו"ת רל"ב סימן ט"ב, והח' רוואנוס ברי"י בתוגרמא. ח"ב צד 136, חשבהו בין העולים לירושלם, אבל לדעתי אין משם ראיה, וכן לא הוזכר לעיל בפ"א בדברי הרב פרומקין בין חכמי ירושלם.

ה ר' טעבלין מירושלם, נזכר בתוספות יום טוב מסכה פאה פ"א מ"ג, וז"ל: "ומפי הר"י מעבלין מירושלם תובב"א שמעתי בשם רבו מוה"ר יוסף אשכנזי שפירש למשנתו... ונראה מזה שיצא מירושלם בשליחות מצוה. וחיה בעירו של התוספות יום טוב, ונזכר גם בהקדמת הר"י יצחק דיון בק"ק אמשטרדם המגיה לספר רזיאל הגדול, שכתב שם: "ותחום בו על הכתי מוה"ר טעבלין מתושבי ארץ צב"י, ששמו היה הולך מסוף העולם ועד סופו, (ירושלם) לונג שנה ט' צד 81 ושם צד 343). ולא נרע לנו שאר פרטים מר' טעבלי ירושלמי זה, ור' יוסף אשכנזי זה שהוזכר שם בתוספות יום טוב, שהיה רבו של רבי טעבלי הוא ר' יוסף מווירנא, שנזכר במכתב מר"ש בק ב'ירושלם" שנה ב', והוא החכם ר' יהוסף שהוכא פירושיו והגהותיו על משניות במלאכת שלמה. ויש לי דברים רבים לתולדותיו של ר' יהוסף זה, אבל לא מצאתי ראיה שהיה ר' יוסף זה בירושלם, ואפשר שלמד אצלו ר' טעבלי בצפת.

ו הרב המקובל יהודה ל"ב בן הנעלה כמו"ה דוד הכהן. מצאתי ברשימה על עליה בכ"י מהרב פרומקין ז"ל בתור הערה לתולדות ר' יהודה כהן, שנזכר לעיל צד 80 בזה"ל: "בהיותי באוקספורד שנת תרס"ב מצאתי כתב יד Opp. 526 הנכתב שנת שצ"ו, והוא ספר יונת אלם, וכתוב בסופו: "וכן שמעתי פה אל פה, וכן העתקתי מן האלף המקובל הגדול כמו"ה יהודה בן הנעלה דוד הכהן ז"ל א' מאנשי ירושלם, וכן כתוב בהעתקת ס' גליא רזא המצורף לשם. וז"ל נחתא וגם סלוקא ס' גליא רזא ועמוקא, והעתקתיו מאיש קדוש ומקובל אלקי, האלף כמו"ה יהודה ל"ב בן כמו"ה דוד כ"ץ איש ירושלם, בשם כמו"ה אריה לוריא אשכנזי, ע"כ. ועד כאן הערת הרב פרומקין. ואני מפקפק בהשערתי שר' יהודה ל"ב זה הוא ר' יהודה שנו"ל, ומי הוא זה ר' אריה לוריא, האם אין זה הארי"י, ויהי"י איפוא לדעתי ר' יהודה ל"ב מתלמידיו של הארי"י?

ז ר' יוהנן אשכנזי, במכתב השני מר' ישראל לר"א מפירושא, המתחיל "האמת מענין הארי"י, (קובץ על יד ד'), אומר: "ומענין החכמים... כזאת השנה—רפ"ג—באו ב' חכמים אשכנזים החכם השלם הישיש, כמו יוהנן נ"י, וארי שבחבורה הרח"ש מו"ה ישראל נר"ו (שנזכר לעיל), ואפשר שהוא אחד עם ר' אלחנן שנזכר בהוספת זו סימן ב'.

ח הרב יוסף ב"ר אברהם הכהן, מבני רומניא מאי קורפו, חבר ספר מושעות אל פירוש על הושענות כמנהג ק"ק רומניא, ובשנת שס"ד (עיין אוה"ס מ' 825) הדפיסו בקורגישמי, ולא ע"ה יפה, ואז יצא מאי והדפיסו בהשגחתו כוויניציאה, (מושעות אל דפוס וויניציאה, בהקדמת החלק מעם למסוף שבת) (ר"י בתוגרמא ח"ג צד 179).

ט הרב יעקב ב"ר שמואל אשכנזי, חתום על הסכמת המסים בש' רס"ט, בכתר תורה.

י הרב יעקב אשכנזי, כנראה אב"ד בירושלם במחצית המאה השניה של המאה הריבועית, נודע רק מה שסדר גט כערך ש' ש"ע לאשה אסתר הספרדית, שהיתה נשואה לאשכנזי בירושלם, כמובא בשו"ת מהריש"ן סימן רע"ו.

יא ר' יעקב המכונה **יחזקאל** ב"ר מרדכי איש ירושלים, חתם בשנת ת"ד בעיר ספנוב עם ב"ד על קבלת עדות בענין עגונה, ואינני יודע אם היה הוא איש ירושלים או אביו ר' מרדכי (ואולי הוא ר' מרדכי מרוסטיץ הגי' [הוא האיש ירושלים, ועיין בשו"ת בית חדש לר"י סירקיש סימן ע"ג, שהוזכר שם ר' יעקב ירושלמי מק"ק בריסק].

יב ר' יצחק ב"ר מתתיהו **אשכנזי**, חתום בהסכמת המסים בשנת רס"ט (כתר תורה).

יג ר' יצחק זעליקמאן, חתום גם הוא על הסכמת המסים בשנת רס"ט, ושם משפחתו, מוכיח עליו שהיה אשכנזי.

יד ר' מרדכי ב"ר ישעיה מרוסטיץ **אשכנזי**, מכתבו מליל ר' מ"ו סבת שנת "שוכן ב"ש"ש, ששלח מירושלים, נדפס בספר תוצאות ארץ ישראל (אוצר הספרים ת' 124). ועיין לעיל יעקב המכונה יחזקאל. ובספרות ישראל לרמשי"ש צד 420 נדפס מרדכי ליטש, ונראה שזה מעות.

טו ר' משה הענוכש איש ירושלמי, חבר ספר "המראה" ובלשון אשכנזי, בראשית שפיגלי, והוא מוסר השכל בלשון אשכנזי, להראות בכמראה איך שהנשמה מלוכלכת בעבירות לחשיב בתשובה, ובו שבעים פרטים. נדפס שנת ש"ס—שס"ב (אוה"ס ב. 670 ומ' 2193). ובספר ספרות ישראל לרמשי"ש צד 357 ציין למקורות שונים שנדבר בהם על הספר הזה, ויש שמסתפקים אם ר' משה חבר את ספר המראה.

טז הרב משה ב"ר ישראל נפתלי הירש פורת פרעגרי מירושלים, חבר ספר "דרכי ציון", כולל ר' שערים, מורה דרך לא"י תפלות וציורים, חש"ד ושטיינשניידר (אוה"ס ד' 518), משער שנדפס בשנת ת"י. ולא מצאתי זכרו במקום אחר, וגם אין הספר בידי לחקור על זמן התישבותו בירושלים. ולא הוזכר הספר במאמרו הביבליוגרפי של הח' לונץ, ספרות ישראל במדע א"י שב"ירושלים", וגם לא בארצנו של הרב פישמאן.

יז הרב נתנאל בן מהר"ר לוי איש ירושלים זלה"ה, נתן הסכמתו על ספר האגור, שנדפס כנאפולי בשנת רנ"א, והתאריך הזה מסופק, ומהסכמתו הנזכרת נכר שהיה חכם וסופר, ולא נדע לי שאר פרטים לתולדותיו של ר' נתנאל, וכפי הנראה היה אשכנזי. ועיין לעיל צד 64 בהערה.

יח ר' פאיווש הזקן, רב אשכנזי מרבני ירושלים הקדמונים בזמן הנגיד והר"ב"ח, הוזכרו פסקיו במחורשי דינים" סימן כ"ד, כ"ו, כ"ח, כ"ט, מ"ג, מ"ז, ס"ד, ס"ו, ס"ז ופ"ו, ובסימן ס"ז נזכר לפני הר"י בי רב, ונראה שהיה מכלל הרבנים הגדולים. והרב המחבר הזכירו לעיל צד 80 בהערה 1.

יט ר' שלם ירושלמי, חבר ספר "אהלי קדרה" על עברונות כסנהג היהודים בערב (אוה"ס א' 406), וכנראה שהוא הוא הספר "בתי שלום", ואינני יכול לכוון את זמנו, וב"ירושלים" לונץ שנה ח' צד 41 מזכירו בין חכמי ירושלים במחצית השניה של המאה השלישית, ומביא שם שזכר במכתב לעניני פטור מסים לת"ח בשנת רס"ט, אבל שם בכתר תורה אין התייחסות, ובדיו"ב בתוגרמא ח"א צד 110 מזכיר בין הרבנים בעיר ארשא בימים ההם את הר' שלום ירושלמי. ואולי הוא ר' שלם אשכנזי, שזכר בשו"ת רב"ח סימן כ"ו במשפט האשה אסתר בת ר' מעתוק ירושלמי עם בעלה החכם, נסים ענקרי ממצרים, בדבריו מענותיה לפני רבני ירושלים בקשה רחמים: למען הקב"ה ולמען תורתו, ולמען זקני כהה"ר שלם ז"ל, ונראה שאמה היתה

בת ר' שלם אשכנזי, ונראה משם שגם ר' שלם אשכנזי היה בירושלם, ועיין גם זכר שלם אשכנזי מנושטאדט בעיר בודען בדברי ימי בתגורמא חלק א' צד 13. ובמכתב מסע מר' משלם מולטירו משנת רמ"א נזכר—בירושלם—הרב שלון אשכנזי, ואפשר שהוא הוא ר' שלם אשכנזי דנן, ובשוב מצרים מוכיר (מדברי יוסף סמברי) בין רבני מצרים את הרב שלום אשכנזי ומשער זמנו לאמצע המאה הרביעית, ויש לחקור בזה. ובכתב יד הרב פרומקון ד"ר מצאתי רשום בעלה אחת בזה"ל: שלם בן שלמה מירושלם ראיתי ממנו כתב יד אוקספורד Opp. 183 פירוש נפלא על אבן עזרא, נקרא משבתי שלום, והוא על ענינים החמורים מפי בראשית, שמות, כי חשא ואינני יודע לכוון זמנו.

כ הרב שלמה יצחק ירושלמי ב"ר מנחם זעקיל אשכנזי, ספרו פירוש על רות נדפס בשאלוניקי בשנת שי"א (אוה"ס מ' 588).

כא הרב הגדול ר' שלמה לוריא הרופא מלובלין, המכונה ר"ש דאקטער מלובלין. היה שני בשני עם הרש"ל, והתייחס כמוהו לרש"י. כנראה אליו ערוכה תשובת מהר"מ מלובלין סימן קי"א, בזה"ל: "...שלמה רבא לגברא רבא קדוש ונורא דמי לבר אלהין הישיש האלוף המופלא בתורה ובחסידות, מו"ה שלמה רופא יצ"ו גם נראה שהוא הוא הרופא שהלך בסוף ימיו [לירושלם] לא"י כמו שמספר בעל סורי זהב" (אורח חיים סי' ס"ז ס"ק ו'), וז"ל: מנהירנא בידותי היה רופא א' זקן, שמו מו"ה שלמה שהלך בסוף ימיו לא"י, שאל סן הגאון מהר"מ מלובלין...". והנה בראש ספר מצרף לחכמה להישיר מקנדיאה, יספר ממנו חלמידו ר' שמואל אשכנזי, וז"ל: וגסע הרב... ופגע בעיר יאסי בא"ש אלהים קדוש, הרופא כה"ר שלמה בן ארואי, שהוא היה עסוק בחכמת הקבלה יותר ממי שנה, וחבר ספרים בה, ובהיותו זקן כבן ס' שנה נסע ללכת לירושלם תוביב, ופגע בו ודבר בו וזה היה בערך ש"פ, ומתאים עם ר' שלמה לוריא הרופא שנסע לא"י, אך למה זה קראו בן ארואי?—ואין להחליף את ר' שלמה לוריא הרופא זה עם ר' שלמה רופא בקראקא. (מספר משפחת לוריא לריא עפשטיין צד 37. וע"ש שסזכיר חקירות חכמים אחרים בענין זה).

כאן יש להעיר שרבי בצלאל אשכנזי הנזכר בסימן שאחרי זה בין רבני הספרדים, היה אשכנזי, כאשר יעיד עליו שמו וכאשר נזכיר להלן בתולדתו.

א. ר—ן.

פרק ששי

הרבנים הספרדים שהיו בירושלם עד תשלום המאה הדי.

א הגאון המופלא רבן של ישראל, ר' בצלאל אשכנזי ז"ל, בעל (השמו"ר¹). רחשב ירושלם עיר הקודש בערך שנת רחש"ה.

(1) [פלא שלא הזכיר הרב המחבר את יחוסו של הרביא במקום שזה חשוב מאד, כי הר"ב אשכנזי שנקבע כאן בין הספרדים היה אמנם אשכנזי מלירה, ושייך יותר לרבני האשכנזים, אם

(ליצירה 1), אולם בשנת השמ"ז ליצירה מצאנו עוד זכרו ברבני מצרים וחתום בהסכמותיהם 2) — מרת יסיו כפרט לא נודע לנו, אך לפי מה שנראה מפסקיו וחתימותיו לא האריך ימים, וחי רק עד מחצית המאה הזאת לא"ף הזה.

וזנה לפאראת מעלת הגאון הנזכר אך לסותר הוא, כי תורתו מכרות עליו ותהלתו מלאה הארץ, כי הוא המאסף לכל מחנות השימות והבאורים אשר להראשונים והאחרונים, סורה דעה בפסקיו השנונים, ותורה יבקשו מפיחו, ולא לחנם עמרתו ההשגחה העליונה בחכמת תורתו זאת, כי הפליא בשקידת תורתו וביתר דברים שהתורה נקנית בס' 3) ושמש שני גדולי הדור את הגאון הרדב"ז ז"ל, ואת

כי לרגלי חנוכו וגדולו בין הספרדים נמשך לעדתם, והיה גם לרבה ומנהלם. הר"ב אשכנזי הוא מן הישיש ר' אברהם אשכנזי אחיו הגדול של הרב הגדול של כל אשכנז, כמחיר יצחק בצלאים ממשפחת בצלא"ר, כן נרפס על שער הספר שו"ת של ר"ב אשכנזי, שנרפס בחייו ורי יצחק בצלאים זה הוא כנראה. הנודע בספרי הפוסקים, זקנו של בעל המ"ז, (מובא במאנשי שם" דף 26), וכנראה הוא ר' יצחק בצלאים הרב בלדומור הנזכר בשו"ת מהרש"ל. והח' רוזאנוס בדוי. בתוגרמא ח"ב פ"ו צד 185 כתב שר"ב אשכנזי עלה מאשכנז לירושלם בשנת ר"פ, ומשם עבר למצרים, ואינני יודע מקורו. ולי נראה שר' אברהם אשכנזי אביו של רבי בצלא"ר [שלא היה רב וחכם, ועל כן לא נמצא זכרו במקום אחר]. הוא שעלה לא"י [ולאו דוקא לירושלם], ור"ב אשכנזי נולד בארץ ישראל, כמוזכר מפורש בהספד שנשא המשורר ר"י נגארה על ר"ב אשכנזי ב"מ השלוח" (שבסוף ספר "זמירות ישראל") דף ק"מ, שאמר שם "ארץ צבי ילדה הרה". ואני משער שר"ב אשכנזי נולד ונתחנך בצפת, ושם כנראה נתודע הרבה להמשורר ר"י נגארה והיו חברים מנעורים, כנראה מחלופי מכתביהם ב"מ ימי ישראל". א. ר—ן.]

1) ואף שבעלי סופרי הדורות לא הזכירוהו שהיה בירושלם, בכ"ז אין ספק לפני בדבר הזה, שהיה שם קצת זמן בסוף ימיו, וכמו שמוכח לשון תשובתו (בסימן א' לענין הלקוח מן העכ"ס), שכתב: וגם פה בתוככי ירושלם ראוי לנהוג שלא לעשר, ובסימן י"א בזמן שהכין עצמו לעלות כתב: ידי אסורות כי ספרי אין אתי, כי הם בירושלם תוכביא, ואני פה כגבר אין איל, ולבי ועיני ורעיוני שם במקום קדשו כל הימים, וכאותו הלשון ממש כתב גם בסימן י"ז, ע"ש. וכן בתשובה סימן י"ט, קודם שעליתי בירושלם ת"ו בקצת ימים היו יושבים שנים כו', ע"ש. וע"ז הענין סובבים כל דברי התשובה של הרב מהר"א ששון סימן ס', באחד שנשבע לעלות לא"י על דעת הרב ר' בצלא"ר תושב ירושלם והרש"ר, ומהרש"ך, ועליו סובבים גם דברי הגאון מהר"ש"ץ לענין ההסכמות שתקן בהיותו שמה, ע"ש סימן ק"ס, וכן יתארו אותו בראש ספר הפסקים ושו"ת שלו, בתואר ראש ישיבת מצרים וירושלם.

2) ההסכמה הזאת היתה בסדר, כי היא חייבת בשנת השמ"ז, ומפורש שם שהיה במצרים, כמ"ש זאת תפלת החל (עשה"כ וגלות החל הזה, עובדיה א', כ') הנרחים בארץ מצרים. וחתום שם הרב הנזכר בין הרב ר' שמעון ב"ר יהואל קאשפילאץ (כצ"ל, ושם כתוב קאשפילאן, והוא מ"ס), והר"ר ר' יעקב קאשפור, עיין כ"ז בספר כתר תורה בהסכמותיהם לענין מ"ס.

3) [בתשובותיו סימן פ"ו, כתב: עסק הגמרא הקניי מנעורי וימי הנעורים, כמה שינות עוררתי מעיני וכמה לילות... וכמה מאכלות החסרותי... על עסק הגמרא, וחלבי ודמי שמתי

חנאון החסיד ר' ישראל כ"ר מאיר די קוריאל, אשר יזכירם בתשובותיו כ"פ (בסימן א', ובאותו הקבוץ הנורא היו שני רבותי כו'), ומתלמידיו היה הרב האר"י ז"ל. (לדעת בעל קוה"ד היה מחבריו, ואולם זה היה אח"כ שנעשה לו תלמיד חבר). והרב ר' שלמה עדני²) מעיר צנעה מסדינת תימן, שהי' אח"כ מרבני חברון, וחבר ס' מלאכת

על התורה... והמשורר ר"י נגארה במכתביו ובהספרו על ר"ב אשכנזי (ב"מ סי' ישראלי) מתאר אותו בשם „איש אלקים קדוש עסקן ורב פעלים, קנא ונוקם, מציץ עשוקים ומנהיג גדולי, וגם מס' תשובותיו נראה שהאדם הנדול הזה מסר את נפשו לטובת הכלל, וכל ראגתו היתה אך כשניל הכלל, וגם במצרים וגם בירושלם עשה ותקן תקנות גדולות להקלת המצוקות ולהרבות שלום. והיה מחונן בסגנון נפלא ומליצותיו נעלות מאד, וכדאי לראות לדוגמא את תשובותיו הנכבדות סימן א' וסימן ס"ו.

כפי הנראה היה ראש הרבנים במצרים במקום רבו הרב"ז ז"ל, ובשוב מצרים וכן כד"י בתוגרמא מביאים—ע"פ כ"י ר"י סמברי—שהוא ביטל הנגידות במצרים, שאז בא נגיד מקושטאנדינא ושמו יעקב ב"ר יעקב תלמיד, שהיה לבוש בגדי מלכות, וכיום שבת קדש הראשון לבואו באו בני ישראל ובראשם הרב בצלאל אשכנזי לקבל פניו, והוא—הנגיד—לא שת לבו להם ולא נהג בהם כבוד, וחרה אף ר' בצלאל וגדוהו, והנגיד הלשין על ר"ב, אבל ר"ב נבר עליו וגרש את הנגיד, ומאז נעשה חק שהבא מקושטא לא יקרא נגיד כי אם „גיליבי". ולפי השערת הח' רוזאנוס היתה זאת סבה שהוכרח לעזוב את ארץ מצרים ולעלות לירושלם. בירושלם עמד הרב אשכנזי בראש הקהלה, כמוכח מחלופי מכתביו בעניני ירושלם עם קהל דמשק והמשורר ר"י נגארה, המובאים ב"מ סי' ישראלי. הרב אשכנזי נסע ג"כ בשליחות היהודים מירושלם לקבץ כספים בעד ענייה ובעד פדיון בית הכנסת שבירושלם, לדמשק ושאר עירות, כמוכר ב"מ סי' ישראלי במקומות שונים, ומתשובותיו סי' מ' נראה גם כן שהיה בקושטאנדינא, ע"ש. גם בתשובותיו סימן א' מזכיר שיצא כשיירה על עסקי עית"ק, ומשותף מהרי"ץ סימן ק"ס שהביא גם המחבר בהערותיו נראה גם כן שר"ב אשכנזי עמד בראש ההנהגה של היהודים בירושלם, והיה לו גם כן הכח והשלטון מהממשלה בידעו גם את שפת המדינה, והוא עשה הפשר בין האשכנזים והספרדים על דבר „פרעון הששית". ועיין בתשובתו סימן ל"ט שחתם בה „נגד בית קדשנו — ונגד הכותל הזה"—, ואף הוא תקן את מנהגי הפרשת חרומות ומעשרות, והיה לו על זה ענין רב עם המחמירים, כמוכח בארוכה בסימן א' מתשובותיו. כפי הנראה מתחיתם על מכתב מירושלם למוניסטר שגרם בירושלם ז' צד 351 היה בשנת שניא בירושלם, ומתחיתם עם רבני מצרים בשותף אהלי יעקב סימן מ' נראה שהיה בשנת שניא במצרים.

אבל זה ברור ממה שהוכח ב"מ סי' ישראלי שנפטר בירושלם ושם נממן, ומקום קברו לא נדע. והמשורר ר"י נגארה ירדו ורעו הנאמן מאד הספידו וקונן עליו (שם) מרה, ומרבה לספר בשכחו גם כתור גאון וקדוש וגם כתור מנהיג, ע"ש. א.ר.—[.]

(1) [החיד"א כשהיג ערך ר"י לוריא, כתב „בבכורותו כתב האר"י שיטה על מסכת זבחים כחברת רבו הרב בצלאל, שהיתה ביד הרב מהרי"א אלפנדרי ונשרפה באומיר", ע"ש. ועיין ב"מ סי' מצרים" שמביא המקור לדברי חיד"א שהאר"י היה תלמידו של ר"ב אשכנזי, שהוא מכת"י ר"י סמברי. א.ר.—[.]

(2) [אזכירוהו לחלן בהוספה לפרק זה. א.ר.—[.]

שלמה על משניות. ור' אברהם ירושלמי, ור"ם ן' שושן, (טובאים בחשבות הריס"ץ סימן ק"ס) 1).

הרב הזה חבר שטות ובאורים הרבה, והם אלה: א) שטות על מסכת ביצה, כתובות, נדרים, ב"ק, ב"מ, ב"ב. ושטות על סדר קדשים כולו, אשר ראיתי בכתובת ידו בעיה"ק ירושלם אצל ידידי הרה"צ הר"י פראג נר"ו. ועוד ראה הרב החיד"א ז"ל בכתימי משטותיו על גמין, סוטה, נזיר, שבועות הולין, (אלא שמסתפק על השטות שעל נזיר וב"ב, אם לא נתחלפו בשטות הרב ר' אהרן לאפפא, שעשה כמעשהו כמעט על כל הש"ס), וזה לא ככיר נדפס ע"י הר"י יעקב פיתוס, משטותיו על מסכת זכחים המצורפים לספרו "מזבח כפרה", ועל מסכת סוטה שצרפם לשטות גאונים אחרים, ונקרא בשם "יגל יעקב". וכמעשהו שם בשיטות האלו עשה כמעט על כל הש"ס, וכן יזכירו הרבנים שאחריו כמה שטות מסנו2). ב) תשובותיו שהשיב לשואלים3) בדרך מו"מ של הלכה, ונדפס קבץ שלם מהם. ג) כללי התלמוד שהיו בידי הרב חיד"א ז"ל בכת"י4). ד) הגהותיו על הירושלמי, שראה אותו החיד"א בעיה"ק ירושלם בכת"י, ועדיין ישנם שם5) — מעמד הישוב בזמנו, וכל

1) [הדברים האלה אינם מדויקים, ואין משם—ממהירס"ץ—ראיה שהיו תלמידיו, כי אם שהיו מבית דינו של הר"ב אשכנזי, ושלא היו גדולים בתורה כמותו, ויש להוסיף בתור תלמידיו של ר"ב אשכנזי את הרב אברהם מונסון מרבני מצרים, כמוזכר בשה"ג ערך אברהם מונסון, וב"המקלות לשלמה" מ"ג ה' ד' מביא שר' חיים חבירא מחבר ספר "חבר הקני" על ספרי היה תלמידו של ר"ב אשכנזי, ומוזכר את רבו זה בספרו פ' שמיני אות ג', וקרא לו "מורי", ובתשובותיו של ר"ב נזכרו גם תלמידיו ר' עזרא נחמני (סימן כ"ו) ור' שלמה אבן קאים (סימן מ', מ"ד). א. ר—ן].

2) [ב"אוצר הספרים" ש. 435 מביא רשימה גדולה של פירושי "שטה מקובצת" על מסכתות הש"ס מהנדפסים ואשר בכת"י שונים, ועיין ב"קהלת משה" 1266 ספר. בית הבחירה, ובו שארי שיטה מקובצת על ב"ב, וב"קונטרס המפרש השלם" מאת פרופ' אהרן פריימאן הובאו גם כל חדושי שיטה מקובצת שבדפוס ובכת"י. ובספריה הלאומית פה ירושלם נמצאים No. 35—37 מסכתות שונות (מדפוסים ר"ב—רפ"ח) עם הגהות ר"ב אשכנזי בכתב ידו ממש, ועי' להלן בח"ג צד 262 בתולדות ר"א אייזנשטיין בירושלם, שעל עשרים שנה בהעתקת כת"י שיטה מקובצת. א. ר—ן].

3) ואלה המה: ר' אברהם טאנים בסימן כ"ג, ר' עוזו בכה"ר שמעון נחמני, ור"י קאשטרו בסימן כ"ו, ור' משה אלשיך בסימן כ"ח ול"ז.

4) [נדפסו מקצתם ב"עיר און" של חיד"א ליורנו תקנ"ג, וב"מאסף המזכיר החדש" עמוד 181 מזכיר "קונטרס המזכיר" (וויין תרנ"ג) על כללי האגדה והמדרשים, ובו מאמר על מקורי התלמוד מאת ר"ב אשכנזי. א. ר—ן].

5) [עיין באוה"ס ה' 171 שעברו ההגהות מירושלם לרפוס זיסטויר, וכנראה שנדפסו אח"כ. ועיין גם באוה"ס ה' 195 שמביא הגהות מר"ב אשכנזי בסוף ספר "תומת ישרים". זכר

משך המאה הזאת מובא אצלנו בפ"ט—ע"ש.

ב הגאון שר התלמוד המפורסם מהר"ר **יוסף** בן ר' משה **מטראני** (טראני שם עיר במדינת נעאפל, ואולי נתישבו שם אבותיהם בגלותם מספרד), בעל תשובת מהר"ט, בקר ימים ספורים את עיר קדשנו, והיה ברעתו להשתקע שמה, ולא עלתה לו מפני המגפה שהיתה בימים ההם, (1) וחבר ספר שלם על צורת הבית אשר נתן שם אל לבבו להתכונן עליו, נקרא "דרך הקדש", והדפיסו הגאון הר"ח אלפנדרי בחוברת אחת עם ספרו "מגיד מראשית", וז"ל שם: "אמר יוסף, אחרי אשר זיכני ה' לעלות בהר ה' להסתופף בחצרותיו, ולבקר בהיכלו, בשנת ושלחנו מלא ד'ש'ן (שנ"ד), וישבתי שם ימים אחדים כאורח נטה ללון, מפני חרב היונה ואימת המגפה, אשר לא שלונו ולא שקטנו בהם מדאגה מדבר באופל יהלוך, ונודדנו מהר לגבעה, נתתי לבי לדרוש ולתור בצורת הבית, תכונתו, מוצאיו ומובאיו, כאותה שדרשו ואם נכלמו ונו, אלא כ"ז שהם עסוקים בו כאלו הם בונים אותו, ואמרת להעלות על הספר כל מה שנתחדש למשמרת", ע"כ. — הגאון הזה דגול ברכבות החכמים והמחברים, וחדושי תורתו מהוללים למאד בבני עמנו, כי כיון תמיד למרכז האמת והעלה פנינים רבים, מזהירים ויקרים מתוך חריפותו ובקיאותו בים התלמוד וכל הפוסקים, כאשר יראה הסעיין בספרו תשובת מהר"ט שצעד בו במסלול רבותינו בעלי התוספת והרמב"ן והרשב"א ז"ל, ומפרו עליו שהיה נחנה מפרי חסדם של הגבירים בני יעוש בקושטאנטינא (2), ומשם זכה לכל הגדולה עד אשר אין חקר לתהלתו, ואך בקצרה נעתיק את תולדתו לפי המובא בספרים—:

הרי"ב אשכנזי נמצא גם בשו"ת לחם רב (סימן כ"ט, ע"א), במכ"מ (ח"ג ר"ח—ט'), באהלי יעקב (סימן י"ח וס"ו). בתורת אמת (ח"א י"ד ס') ובשו"ת ר"י לבית הלוי (סימן ה'). א. ר—ן.]

(1) [לדעתי ברח לירושלם מפני המגפה שהיתה בצפת. ולא היה ברעתו להשתקע בירושלם. א. ר—ן]

(2) עיין בספר לחם שמים להג"ר יעקב עמדין כפ"ה, ד"ה שלי שלי כו', וז"ל: שלי שלך, ושלך שלך בשותף ולא מכליא קרנא קמיווי, וכח"ג וראי לא אסרו חז"ל, לא מנעו לקבל אדם על עצמו לפרנס חבירו, ולהיות כל מחסורו עליו, כמו שמעשים בכל יום, ומאי שנא ממפרנס בניו ובנותיו הגדולים ועבדיו (סיכול לומר לו עשה עמי ואיני זנך), ובדאי העושה כן לתיח אשוריו ולושרי חלקו, וכדרך שעשה עזריה לשמעון אחיו, אעכו"כ כשאינו מחייב עצמו בכלום, אלא עושה כים אחד לחבירו עמו, ושמעתי מפי אבי מורי ז"ל שכך עשו האחים הרבנים המובהקים וגבירים גדולים בני יעוש למהר"ר יוסף טראני ז"ל, שצחקוהו מביתם על מנת שיתפרנס מכיסם בשוה, ויסול חלק בנכסיהם בשותף, ומשם זכה לכל הגדולה שלמד הורה בריוה בלי שום מדרה, שהם עסקו במשא ומתן, והוא חלק עמהם ולא פרח כלל, לזכר עולם יהיו צדיקים כאלו, שהרבו והרביצו תורה בישראל בדרך זה, באפן היותר שלם האפשרי, כי כגון זה אוכל התיח לחמו בלי בושה, ולבו זמני לתורה, וכן מצינו ברבי שנהג כן ברי"ח.

הרב הזה נולד בעיר צפת, בשנת שכ"ח ליצירה, וחי ע"א שנה בעולמו עד שהלך למנוחתו בשנת השצ"ט. בשנת השתים עשר למספר שנותיו מת עליו אביו הגאון המפורסם הרב המכ"מ ז"ל, ויקבל תורה מאת הגאון הרי"ש סאנים, וחזר על התלמוד פעמים רבות, עד אשר היתה מלתו על לשונו. אח"כ נדר לארץ מצרים ושם חזר על למודו ברוב השנים בעיון דק ונמרץ. ובכתו לקושטאנטינא בשליחות מצוה שמו עליו ראשי העיר את פניהם, ויעטרוהו בנור הרבנות ובתפארת הראב"ד, ובקצרת הגבירים משם זכה להרכיב תורה בישראל, עד שנאספו לו שמה שמונים תלמידים, כולם מגדולי המעלה ואדופי ישראל. והרבה יש לנו בתולדות האדם הגדול הזה, אך אין רצוננו לצאת מכונת ספרנו שאנחנו חושבים בו רק מגדולי ירושלם שקבעו דירתם שמה, והרב הנזכר לא היה בה אך בדרך עראי, ומטעם הזה לא כתבנו לעיל מתולדות אביו הגאון המכ"מ ז"ל, אע"פ שהיו בירושלם על זמן מועט בשנת הרצ"ה ליצירה, (כטובא בספר אבקת רובל סימן כ"ג, שסביא שמצא שמה ביד הרלב"ה ספר כפתור ופרח כת"י, ע"ש). אבל עיקר דירתו היתה בצפת ת"ו(1).

ג הרב המובהק הגאון ר' אהרן ׳ן חיים, ממדינת פאסי מארצות המערב, בנו של הרב מאד נעלה ר' אברהם ׳ן חיים, בן החכם השלם האדון ר' שמואל אבן חיים, בן החכם השלם האדון ר' שמואל אבן חיים, בא לעיה"ק ירושלם תוכ"ב ונפטר שם(2). גם בעודו צעיר, לימים הצליח הרבה בתורה וחכמה, ונתעלה

(1) [אף אני לא אאריך בתולדותו של המהר"ש ממעט שעקרו היה בצפת ונמנה על חכמיה, ואע"פ רק דברים אחרים וביחוד במה שנוגע ביחסו של מהר"ש לירושלם. כל תולדותו של המהר"ש ושבתו מובאים בארוכה בהקדמות בניו רבי משה ורבי ישעיה לספרי שו"ת מהר"ש, ושם נזכר שהלך מצפת למצרים בשנת שמ"ז, והיה שם זמן רב, ואח"כ שם לצפת, ובשנת ש"ס יצא בשליחות מצוה, ואז עכבוהו בני נעיש ויהי לראש הרבנים בקושטא, בירושלם היה כנראה קרוב לשנת הש"ס, וישב שם כנראה ימים לא מעטים, כנראה מתשובותיו בח"א סימן כ' שמזכיר סוגיא שכתב בירושלם, ובהיותו בירושלם חקר על צורת הבית וגם על מקומות עתיקים כמו מקום קבר חולדה והחומה השלישית, (שם ח"ב סימן ל"ז תשובה מעניינת מאד, ונראה משם שאז היתה החומה השלישית נגלית ונראית לעין כל), גם בהיותו בקושטא שלח תשובותיו לירושלם, (ח"ג סימן י' וח"ד סימן ס'), ובתשובותיו שנספח ספר תשובותיו הוכאו מחקריו על מקומות בא"י נבלא, בקעת בית שאן ועוד, ובתשובותיו הרבה לחקור בהלכות אי בחריפות גדולה. אע"פ גם על סעות שנפלה בירושלם א' צד 114 שהוזכר שם בין קברי ארץ הצבי קבר מהר"ש, כי המהר"ש לא חזר לא"י ונפטר בקושטא ושם נסמן, ונספד בבינה לעיתים דרוש ע"י. א. ר—ן].

(2) כ"כ הרב בעל קוה"ד, אבל הרב בעל שה"ג כתב: דמהספרו של הרב בינה לעתים על הרב הנזכר מוכח שנפטר בוניציאה, ע"ש. אולם אם אך זאת כל יסודו אין ראיה כל כך דרעתי, כי זה לשונו שם: אנחנו אלה סה ברצותנו לצאת קצת ידי חובת ההספר, הוראת עצם

מאד בכל היקשים הגיונים ובדקדוק הלשון, כי שכלו היה עמוק למאד ודעתו רחבה. ויבחרוהו החכמים ואלופי הקהלה, לשבת בסוד הביד הנדול אשר לר' וידאל הצרפתי, ובימים ההם החל לכתוב ספרו "קרבן אהרן" על תורת כהנים, ותחלת מחשבתו היתה לכאד אך את פשט המאמר, ויעש עליו עוד מהדורא תנינא ויסדר אותו לתתו לכית הרפוס, אולם כבואו למקום הרפוס לוויניציאה ובהראותו עם הרבנים בעלי תריסין הגאונים השנונים אשר בוויניציאה, שאלאניק וקושטאנטינא, ובשמעון שמע רבני אשכנז הגאונים שהיו בימים ההם, ותפארת ספריהם המסולאים במאזני העיון הוד, בדרכי הכנין והסתירה, גמר בדעתו לעשות נוספות לחבורו הנזכר, ולבאר כל השמות החמורות הנמצאות בתלמוד, וכל המושג בדברי רבותינו הצרפתים ויצלל במים אדירים, וידלה פנינים רבים ויקרים, למען יערב אף להמעינים החריפים, וחפץ ה' בידו הצליח, וככז לא בטח על שכלו החרוץ ויצרף את הדברים עוד הפעם, ויטהר אותם ע"פ הבחינה המהורה והמוזקקה, ויוציאם לאור עולם אחרי עשותו ארבעה מהדורות, (כ"כ השה"ג, אך בסוף ספרו לא נזכר אך ג' מהדורות). וכמעט אשר הפליא לעשות בספרו הנזכר מכל הקודמים לפניו והבאים אחריו ע"פ חקי המדות שהתורה נדרשת גם ודקדוק הלשון, כאשר יעידו לפנינו דברי הגאון בעל המרכבת, שכתב בזה"ל: ובעל "קרבן אהרן" בספר המדות, הוסיף עשר ידות... גמר אומר, דרכי הקל וחומר, ובדקדוק הלשון, ראש וראשון. וחתם דבריו: "כי בלעדו לא ירים איש את ידיו, ולא יצליח בתלמודו", ע"כ. ולפי המוזכר ברפוס דעסוי דף ס' היה לו חרושים רבים, ופרושים על כל המכילתא והמפרי ותורה ונביאים, והשה"ג יזכיר איזה מהם בשמותם: "לכ אהרן" על יהושע ושופטים, וספר "מצח אהרן" ו"מצנפת אהרן", ועריין הם בכת"י(1).

והרגש שהגיענו, משמיעת הסתלקות הרב המופלג מוה אהרן ו' חיים... לידע מקום כבודו בהספרו, האם בקהלנו הקדושה שבו התחיל להפיץ מעיינותיו חוצה בראשית בואו לכאן, או בקיץ ליבניטו אשר בו הרבין תורה אח"כ, זה כמה שנים כו', ע"ש. א"כ אדרבה מדבריו שכתב "משמיעת הסתלקות", וכן ממה שכתב "בראשית בואו לכאן", משמע דלא נפטר שם בוויניציאה, ויותר יוכל להיות לפי משמעות הדברים שנפטר בעיר ליבניטו, אולם נאמן עלינו הרב בעל קוה"ד שהיה סמוך לזמנו, וחקר דבריו לאשורם, ועפ"י דבריו כתבנו גם בפנים הספר.

[ב. טוב מצרים] בערכו מביא גם בשם כתיי לקושי יוסף סמברי שנפטר בירושלם, והוא אומר שם. נאמנים לנו שני עדים ראשונים — הקוה"ד וסמברי — שנפטר בירושלם ובשערי ירושלם שער קדושי הארץ מציין ג"כ בין קברי הר הוותיקים קבורת ר' אהרן ו' חיים ור' דוד בנן, א. ר—].

[1] (המחבר וכן בעל שה"ג כללו את ס' "קרבן אהרן" ו"מדות אהרן" לא בעוד שהם שמות ועינים נפרדים, כי קרבן אהרן הוא על הספרא ומדות אהרן הוא על י"ג מדות. אלא שמדות אהרן נדפס יחד עם קרבן אהרן בראשיתו. וספר "מצנפת אהרן" הוא על ההגדה, ונזכר גם בכת"י סמברי. ועוד מצאתי רשום אצלי ספר. צוף דבש, דרושים על התורה ומועדות לר"א

בארץ מצרים, (כן מציד השהיג שראה חתימתו בפסקי רבני מצרים). והרביץ תורה בכל המקום שהיה שם, ובניו היו חריפים גדולים ומעיינים: הרב ר' דוד ו' חיים, הנפטר בירושלם אחרי כואם אל הקדש, ור' אברהם ו' חיים, אשר בחרוהו לשליחות חברון. וימת בדרך מסעו בק"ק פונשמריו (קוה"ד¹). מראשי החכמים שלמדו אתו ונודע זכרם, היו: הרב ר' אביגדור בהחכם השלם ר' שמעון בהגאון ר' יחיאל קאשטילץ, והרב המוכחק המופלג בזקנה וחכמה, ור' אברהם כחן מערכי, שיבא בדכרנו להלן בח"ב אי"ה²).

ד הרב ר' אברהם חיון בהרב ר' שלמה, בהרב ר' אברהם שיצא מהארץ קודם הגירוש ומת בקושטאנטינא בשנת הרס"ו ליצירה, בהרב ר' משה הרב האחרון בליסאבון אשר דן עוד בהרמנותא דמלכא, בהחסיד הגאון ר' יוסף חיון הראש והגדול במלכות ספרד שחבר פירוש "מילי דאבות" (3) על מסכת אבות. ונכדו ר' אברהם השני בא בשנת השס"ה ליצירה לעיה"ק ירושלם, וחכמי הביהמ"ד מסרו לו הפירוש הנזכר מזקנו הגאון אשר היה באוצר ספריהם, והרפיוסו באותו שנה בק"ק וויניצואה, (ובדברי השהיג נפל מעות, שכתב שנדפס בשנת הש"ס ליצירה, וצ"ל הש"ס), ויותר לא נודע ממנו.

ה הרב הגדול ר' צמח נרבוני, בנו של הגאון ר' ישראל נרבוני, רבו של הגאון המפורסם ר' חיים בנכנשת בעל ספר כנסת הגדולה. נפטר בעיה"ק

חיים, דפוס אמשטרדם תע"ח, ואינני יודע אם הוא לריא ו' חיים זה. ועי' בגמר המערב"צ צד 105 שמוכר את ספרו "ציוץ הזהב" על שיר השירים שזכר בהקדמת "קרבן אהרן", והיה ביד ר"א אשכנזי בתוניס, כמוכר בהקדמתו של ר"א אשכנזי ל"ס", "הזכרון" מריא בוקראט. ובירושלם שנה ח' צד 46 מביא מספר "צפנת פענח" למהר"ם שיש שם הספר על ר"א ו' חיים בשליח ניסן השצ"ב, ומציין גם למאמר "רגלא דאמוראים" במכ"ע הכתובים ש"א, (שם צד 116), והח' רזאנוש לא ראה כל זה, וכתב שנפטר שנת הת"ד. א. ר—[1].

(1) [בקה"ד הוסיף ששניהם נפטרו בקוצר שנים, ועיין בשהיג שמוכר את הרב אהרן ו' חיים נכד הריא ו' חיים הזקן שנשא שמו, והיה גם כן מרבני חברון, ועיין להלן ח"ב פרק ג' סימן י"א שזכר שם ר' אהרן ב"ר דוד בן ר' אהרן בעל "קרבן אהרן". א. ר—[1].

(2) [ע"ש פ"ב סימן י"ז. א. ר—[1].

(3) והוא ספר נפלא במסר ויריש, ויש עוד קונטרס ממנו בדפוס, נקרא "מגיד משנה" והוא מענה על שאלות השר האברבנאל הנמצא אצלנו בספר משנה תורה המתחלת "לפני כל יודעי דת ודין", וכן הריץ אליו עוד שאלות רבות וספקות, וכתב עוד הקוה"ד שחבר פרושים על נביאים וכתובים. מהם בדפוס ומהם בכת"י

ירושלם לפי עדות בעקה"ד¹), והוא אבי הרב ר' שלמה נרבוני²), אבי הרב ר' צמח נרבוני, שהרביץ תורה בתלמידים, והיה זקן מופלג, ובא ניכר לירושלם. והרבנים האלו הראשונים, טובאים בתשובות הנאונים הריק"ש והר"ם גאלאנטי הזקן, וכן הרב ר' שלמה טובא ג"כ בתשובה שם סימן קכ"ד, ע"ש.

ו הרב ר' אברהם הלוי ברוכים מתלמידי הארז"ל, היה בעיה"ק ירושלם, ועליו כתב בעל שה"ג שראה את השכינה בהקיץ אצל כותל המערבי ונראים הדברים שהוא הרא"ה בעל הקונטרס "תקוני שבת", המצורף לספר "ראשיה חכמה", והיה מזהיר את העם על קבלת שבת, ומעוררם לעשות תשובה, (עמ"ש פ"ד סימן ד' בהערה 3).

ז הרב המקובל אלקי, הנאון ר' חיים קריבראש חכונה ויטאל, בהחסיד ר' יוסף סופר התפלין, תלמידו המובהק של האר"י ז"ל בנסתרות, ותלמיד הרב ר"ם אלשיך בחלק הנגלה, ומוסמך ממנו, (נז"ל פ"ג סימן י"ד בהערה). דר קצת זמן בעיה"ק בסו"ש החיד"א ז"ל, ובחזיונות (ספר אחד אשר ידבר בשבחיו—. אולם לא בר סמכא הוא כי, כמו שהזכרתי בפ"ה סימן ח' בהערה) מביא עליו שהיה במצרים בשנת השל"ז כחמש שנים אחרי פטירת רבו האר"י ז"ל, ובט"ו לכסיו השל"ח הלך לדור בירושלם, ולפי מה שנראה משם היה שמה גם בשנת הש"ס, והשה"ג מביא שראה כתב אחד מירושלם משנת השמ"ד, שמזכיר בו ג"כ את הרב, ובשנת השמ"ו

(1) [ר' צמח נרבוני הראשון היה מבית דינו של המהר"ש בקושטא, וחתום עמו שם בשנת שע"ג (שו"ת מהר"ש ג' ז"א). ועיין בהערה השניה. א. ר—].

(2) [אינני יודע מקורו של הרב המחבר שר' שלמה נרבוני היה בנו של ר' צמח נרבוני וגם שר' שלמה נרבוני היה מרבני ירושלם, ובתשובת אהלי יעקב סימן ק"ג נזכר הרי"ש נרבוני בתור סופר תפילין בחברון, וכן דבר בעניני סת"ם בשו"ת הרי"ם גלאנטי סימן קכ"ד שהביא הרב המחבר, ולפי הזמן של התשובות בר"ם גלאנטי ור"י קשטין קשה לשער שר"ש נרבוני היה בנו של רבי צמח, וגם אין שום ראיה משם שהיה בירושלם. א. ר—].

(3) [עיין בקו הישר פרק מ"ח כל ספור הדברים של ר' אברהם דנן, שהיה מכיר על התשובה וקבל עליו יסורין וקבץ קהלות בבית הכנסת של המאשכנזים, והיה מעיר את העם בחצות, והאר"י אמר שהיה גלגול ירמיה, ובספר הגלגולים כתוב שהיה ניצוץ יעקב אבינו, ופעם חלה ואמר לו האר"י ללך לירושלם להתפלל אצל כותל המערבי ואז יחיה, וכן היה. וב"ראשית חכמה" שער עונה פ"ג מביא "אמר החכם בהר"ר אברהם הלוי גר", שילכו מיד הענות מהעפר שכל יותר שהוא שחוק הוא יותר טוב כן האדם. וכבר הזכרנו לעיל שיש ערבוב דברים בינו לבין רבי אברהם ב"ר אליעזר הלוי בעל "משרא קטריין" שנזכר לעיל, וב"אוצר ישראל" לאיוונשטיין כתב "אברהם ב"ר אליעזר הלוי ברוכים", ואינני יודע מאין לו שהיה כן ר' אליעזר. ויש שם עוד ערבוב דברים אחרים. ועיין להלן בח"ג צד 45 שנזכר שם ר' אברהם הלוי ברוכים שני באמצע המאה הששית. א. ר—].

חזר עוד לצפת (חזיונות). ונפטר בדמשק בשנת השי"פ ליצירה, בן ע"ז שנה. ולא ראינו להאריך עוד בדברי הרב הזה ובספריו, שכבר נדבר מזה בספרים שונים¹), אך נזכיר בכאן את הספרים המיוחדים להרב הנזכר, כאלו אשר נדפסו זה לא כביר: א) ספר "התכונה", כולל מסלול הגלגלים והכוכבים, והכדורים, וסדור תנועתם, מיוחד להרב, ונדפס זה לא כביר ע"י הרה"ג ה"ש העליר מצפת. ב) "עץ הדעת טוב", חרושים על התורה לפי דרך הפשוט, והדברים שם נעימים וערכים, מיוחד ג"כ להרב (ונזכר ממנו בספר שה"ג מערכת ספרים אות ע'), ונדפס ג"כ ע"י חנ"ל. ג) ספר "הגורלות" סכת"י שנמצא בעיה"ק ובתימן (ירושלם תרכ"ג), אולם על

1] גם אני לא אאריך בתולדות הרב המקובל הזה שכבר נכתבו עליו ספרים מיוחדים ועדיין יש לכתוב עליו בארוכה. ואזכיר רק פרטים אחדים בקצרה, ואומר דעתי — וכן דעת רבים מן הסופרים והחוקרים האחרונים — שספר החזיונות וכן שאר הספרים ממין זה המיוחדים לרח"ו הם כן בר סמכא, כמובח מתוכם, ואין כאן מקום להאריך בזה. לפי דברי הזכרונות עלה ר' יוסף הסופר קאלבאריזי מאיטליא בשנת שי"א, ובשנת שי"ג נולד ר' חיים, כנראה בצפת, וכנראה ישב בצפת עד אחרי פטירת האר"י, שאז עבר לירושלם וישב בה עד של"ו, ואז הלך למצרים. בשנת של"ח עד שמ"ה בערך נמצא טוב בירושלם. דרש שם בקהל והרביץ תורה לתלמידים, ושם למד אצלו הרב שלמה עדני בעל מלאכת שלמה, כמוזכר בהקדמת ר"ש למלאכת שלמה. בשנת שמ"ו — שניג נמצא בצפת ובערך שנת שניג עבר לדמשק, וישב בה כנראה עד יום מותו היא שנת השי"פ ליצירה. ועיין בשה"ג שהאריך בתולדותו, וכתב שם שסבת העברתו לדמשק מירושלם היתה משום מעשה שהיה שמושל ירושלם אבו סופין גזר עליו שיפתח את מי גיחון ועשה קפיצת הדרך ובא לדמשק, ע"ש. אבל כפי מה שהבאנו על פי זכרונותיו נראה שמירושלם שב בצפת, ואחרי שישב בה שנים אחדות עבר לדמשק.

מבני ביתו נזכרו אשתו חנה, ובניו יוסף ונחמיה שמתו ביירותם, ור' שמואל בנו שכתב את השמנה שערים ושאר ספרי אביו, והיה חתנו של הרב ר' סעדיה, ויש ששערו שחותנו היה הגאון האשכנזי הרש"ל, אבל זה בדוחא כאשר כתבתי לעיל בתולדות ר' אהרם ויש, ועי' בשה"ג שהאריך ביחס הרח"ו לרבו האר"י, ובסדר חרדים נקרא הרח"ו איש סודו של האר"י, ועיין להלן בחי"ג צד 121 הערה 1. — מלבד תפקידו הגדול בתור מקובל, היה רח"ו דיין, ודורש לרבים, וגם עסק בהיות העולם, משא מתן ומדיניות, ומשפסיו לפני בית דין נזכרו ב. מי מריבה של המשורר ר"י נגארה, כנראה היתה השפעתו גדולה גם בהיותו בירושלם, (כמובח מדברי ר"ש עדני בהקדמתו למלאכת שלמה שמוזכרו שם לפני רבו השני ר"ב אשכנזי), וגם במצרים (עיין לעיל צד 16 מכתבו הנפלא של רח"ו לקהל מצרים על דבר מהלקותם עם ר' יוסף מערבי ן סבול, ומשם נראה מזה נפשו ומדותיו הנפלאות). אולם שם הרח"ו נערץ ביותר בדמשק, והוא האישיות הגדולה הכי מפורסמת שם, כי העיר שחי בה אחרי פרסומו, ובה מקום קבורתו. ברובע היהודים שם יש רחוב הנקרא על שם "מהרח"ו ובית כנסת נהדר שנקרא "בית כנסת מהרח"ו", והוא במקום שהיתה דירתו, ונגדו הבית שגר בו המשורר ר"י. מקום קבורתו בשרה הקברות העתיק בדמשק, ועליו מצבת אבן שחוקמה בדורות האחרונים, ועיין להלן חי"ג צד 205 שמסופר שם מופת מר' שלום אברהם שרעבי שהשתטח על קבר מהרח"ו והציל את יהודי דמשק מעלילות, ועיין בהערה השניה. א. ר. — 1].

ספרים כיוצא באלו אין לנו במה להחליט שיצאו מידי הרב ז"ל).

ח. החסיד ר' אשמדון ו' שאנג'י בסופיאה, (ואפיע על נהר איסקר וניסאווע בארץ בולגאריעו), נזכר בספר גט פשוט ועזרת נשים להנאון הרים ו' חביב, ומביא ראייה מתחיתתו בזה"ל: וכן היה חותם פה בירושלם גדול אחד מו"ה אסמטרוק ו' שאנג'י כו', והיה מתלמידי הרב מוהרש"ך, ונזכר בתשובותיו בקונטרס אחרון ח"ב, ובשירי כנסת הגדולה חאוי"ה סימן קע"ד, ובעל קוה"ד כותב עליו שהיה רב מובהק וגדול הדור, ונפטר בירושלם עיה"ק תובכ"א (2).

(1) [אזכיר בקצור הספרים המיוחדים לרח"ו, שכדפוס וככ"ו והם: שמונת השערים, שהם: שער ההקדמות, שער סאמרי רשבי, שער הפסוקים, שער המצות, שער הכוונות, שער רוח"ק, שער הגלגולים, ושערי קדושה. עץ חיים. פרי עץ חיים. שבחי רח"ו, והוא ספר הזכרונות. אוצרות חיים. ארבע מאות שקל כסף. קיצור ספר אלימלך. ביאור הארורות. דרך עץ חיים, דרושים. הגהות על הזהר. מבוא שערים. שמחת עולם. מקור חיים, עולת תמיד (עיין להלן ח"ב צד 24—כתוב מכת"י רח"ו עצמו), לקוטי תורה (מהארי ומהרח"ו, שקבלו מאלוהו הנביא), ובספריה הלאומית פה בירושלם, ראיתי כת"י: No. 392 פירוש הסבא להארי ורח"ו, No. 419 מהדורא בתרא לרח"ו, No. 479 ספר הלכות לרח"ו. והספרים שהזכיר כאן הרב פ"ומקין. ובשנת תרס"ו נדפס כאן בירושלם ספר עץ הדעת טוב חלק שני מכת"י רח"ו, שהיה בישיבת הרי"ש ירעבי, (וכתוב שם שחברו בהיותו בן כ' שנה, והוא ספר יקר ונחמד עפ"י פשט ורמז).

עוד נדפסו מהרח"ו ששה פרקים מוסרי שפרסם החיד"א בראש ספרו לב דוד, ועיין שמועות הרי"ש די אוזידא מצפת בספרו 'מדרש שמואל' מה ששמע מהחכם האלקי ר"ח ויטאל בפיגופ"ד, (ועיין שם דבר נחמד ונעלה על סאמר חביב אדם שנקרא בצלם, דברים ראויים למי שאמרם) ובש"ל ח"ב פ' ואתחנן יביא מה שמצא כתוב בשם המקובל רח"ו, ור"א אזולאי בחדר לאברהם מעין ה' נהר כ"ד מעתיק רשימת גלגולי צדיקים מכת"י רח"ו, [וכתב שם אזולאי: ואיני יודע אם זה מהרח"ו], ופירושים רבים ויקרים הובאו בספר בעלי ברית אברהם לר"א אזולאי, וכן בספר 'אור החמה' לר"א אזולאי, וע"ש בהקדמת ר"א אזולאי שכתב שהשיג כתבים רבים מהרח"ו גר"ו, והיו קרועים ומפושטשים והעתיק מהן הרבה בספרו 'אור החמה'. בתשובת מהרי"ט ח"א ע"ב יש תשובת מהרי"ט, לד"מסק להחכם השלם המאיר ר"ח ויטאל. וחתום באשור הסכמת הנגיד בשנת שניג בכתר תורה, ונזכר בכבוד רב כחור גדול תלמיד הארי במכתב מ' שמשון בק מירושלם, שנדפס בירושלם שנה ב' צד 147, וב'המעמר' ג', ונראה שזה הוא הכתב מירושלם משנת השמ"ד שראהו חיד"א והביאו המחבר כאן. ועיין במי מריכה (בסוף מימי ישראל לר"י נגארה) על דבר רח"ו, ומשם נראה שהיתה ביניהם אהבה עזה, (כנגוד להאגדות — עפ"י החזיונות — במקומות שונים שרח"ו בקר את ר"י שמשורר עם ערפילאין וכדומה). ובג"ר המערב עמוד האחרון יש הערת פרופ' א' מרקס שבבית המדרש לרבנים בנויארק נמצא כת"י ספרו דציניעותא ממהרח"ו שקבל ממנו ר"י סבול בצפת, ותמה אני על זה כי לפי הנראה מהמקורים שראיתי לא היה ר"י סבול בכחינת 'מקבל' מרח"ו.

(2) [נזכר להלן בחיב פ"ב סימן י"ח סעיף ט"ו—ואטלא כאן על מה שנאמר שם: — אשתרוק או אסתרק הוא כאן שם עצם, והושאל גם לשם משפחה, (עיין שלמה אסתרק

מן רבני ירושלים משנת השמ"ז ליצירה, לפי המועתק בספר "כתר תורה", שנתקדו אז החכמים לאשר ולחזק תוקף הסכמת השולל וביד לענין פטור מסים, והחותמים: ר' יוסף כהן, יהודא לוי יבנה¹, אליעזר הירושלמי (נולד פ"ד סימן י"ג), משה המון², יוסף די ליאון, יעקב אלחמי³.

בשה"ג ר' אסתרוק זה היה בנו של הרב הגדול דוד ן שאנגי שנספר במית נאמן ח"ג דרוש ח', (מפתח החסידים א' 16). ואחיו ר' ציון ן שנגי הרב בניקופול, נזכר בספר עזרת נשים בשמות גסין, ועיין להלן ר' שלמה שנגי בחיב פ"א סימן י"ג. ר' אשטרוק ן שנגי נולד בערך שנת ש"ל בעיר ניקופול, ואביו שלחהו ללמוד תורה בשאלוניקי, וביחוד כרבו הגדול הר' שלמה הכהן הוא המהרש"ך, (בירושלם ח' צד 44 נדפס בשעות מהרשיק בעל תשובות מהרשיק), אחיכ שב לניקופול (כנה"ג איח סור סימן תקצ"ב, ועיגונא דאתתא דף ר"א ורי"ז), אחיכ עבר לקושטא, והוראותיו כשם הובאו בכנה"ג (איח בית יוסף קצ"ג, וסור קע"ד ורע"א), (מדברי ימי בתוגרמא ח"ג צד 151) הר' אשטרוק ן שנגי נפטר בירושלם בקיץ שנת ת"ג, והספידו ר' עזריה פיגה בריה שנת ת"ד, (בבית לעתים סוף דרוש הששי, הובא בדיו בתוגרמא שם). ובמאור מאירי (רשימת ספרי זולצברגער מאת דיינארד) מספר 27 מביא כתב יד תורת ה' לר' חנון הלוי תלמיד הארי, ושם כתב ששלחתי אל החבר השלם ר' אשטרוק ן שוג"ס, ומאגרת שניה לחבר אשטצק ן שינס, ואני משער שהם לר' אשטרוק ן שנגי והשמות נשתבשו שם כמובח משם א. ר—ן].

1) אף שלא נזכר בזאת ההסכמה על אלו החכמים שהיו מירושלם ת"ן, מ"ס כן הדבר מוכר, באשר שרוב החותמים בכאן חדשו ההסכמה הזאת גם בשנת השנ"ז אחר הערעור, ושם מפורש שהיו בעיה"ק, וכן הר"ם שושן לפיה"ג היה בנו של הרב ר' יהודא שושן, וכן הסופר הר"ש ב"ר סעדיה נזכר גם להלן בהסכמה משנת השנ"ז אשר קיימו חתימת הרבנים האשכנזים: ר' אפרים ויש, ור' שלמה חגי, ור' משה מאיר ב"ק אשכנזי, ור' שמואל ב"ר שאול הכהן, ור' שמואל בכה"ר אליעזר, ור' יוסף ציית, ע"ש.

2) [ממשפחת המון נודעו אז: משפחת הרופאים לבית המון בקושטא במאה השלישית והרביעית לאלף הזה, ר' עובדיה המון בצפת, (שו"ת משפט שמואל קלעי ע"ב), ר' אברהם המון חותנו של ר' מרדכי מטוילי (נזכר במי מריבה שבסוף ספר מימי ישראל) ועוד. א. ר—ן].

3) [כנראה שהוא הוא הרב יעקב אלחמי, שחתום בספק על דבר עגונה בצפת במחלקת הר"י קארו והמבי"ם בשו"ת אה"ע לקארו דיני משל"ס סימן א', ונראה משם שהיה אז בצפת, והיה עדיין רך בשנים, באמרו שם. מה ליתום כמוני להשמיע קולי במרומים, וכנראה שעבר לירושלם קרוב לשנת שמ"ז ביחד עם בנו שראוי גם הוא להוזכר בין חכמי ירושלים בימים ההם, והוא הרב הגדול משה אלחמי. ר' משה אלחמי היה מקורם במצרים, ועשה שם עושר רב ועלה לירושלם לפני שנת שמ"ז בערך, ונזכר בהקדמתו של הרב שלמה ערני לפירושו על משניות מלאכת שלמה וז"ל: איש תם וישר ירא אלקים וקדוש, חכם בן חכם חסידא קדישא, ומכל פגע רע סר, טוב עם אלקים, תוכו טוב מברו, ועם קרובים גם עם שאר אנשים נאמן, ובנחת אמרי פיו ודבריו... שמו גורע בירושלם וגם במצרים, וצדיק באמונתו חיה, שלא קם בדרי דאתא כמותו, ושם מספר שר' משה ואלחמי אסף את היתום העני שלמה ערני לביתו ופרנסהו וככלהו כאחד מבניו, וגם השיא לו אשה ותמך בו כל ימי חייו.

עובדיה בבלי. והמתיקים המקיימים: ר' משה ו' שושן⁽¹⁾, ר' שרמה בכה"ר סעריה הסופר. והרבנים משנת השני לפי מדר חתימתם בעסק צוואה אחת בשו"ת הגאון ר' בצלאל אשכנזי, היו: ר' כהן, (הרב הראשון הנז"ל), ר' אברהם אמריליו⁽²⁾, ר' חיים כהן, ר' יעקב חמי (הוא אלחמי הנז"ל). והרבנים משנת השני, אחרי הערעור אשר יצא מקצת יחידים כדי לחייב את העשירים מבקלי התורה במסים, ונתועדו עוד יחד וקבלו ק"ע בשבועה וגזרת התורה לבלי קחת שום סם משום ת"ח. והחותמים היו: מאיר ו' בנבנשת⁽³⁾, יוסף כהן (הנז"ל), יוסף די ליאון (הנז"ל), יעקב אלחמי (הנז"ל), דוד כהן, עובדיה כהן (נז"ל בשם הבבלי), יפת כהן⁽⁴⁾. והחותמים היו: הרי"ש הסופר (הנז"ל), יצחק צבאח⁽⁵⁾—(עיין כ"ז בספר כ"ח הנז"ל). יתר החכמים שחיו במחצית המאה הזאת:

(1) הרב משה שושן מירושלם נזכר בשו"ת מבי"ט ח"א סימן ל"ב, שהיו לו משפטים ע"ד אמו שהיתה גב"ה השניה של ר' אברהם ב"לביש, ובנו ר' משה ב"לביש החתים נכסיה על ידי האומות. ר' משה שושן בא אז מירושלם לעזרת אמו שישבה בצפת, והתדיינו שם לפני הרבנים, וכנראה היה אז צעיר לימים, ובהיותו בר אוריון ידע איך לתבוע משפטו, וזה היה בחיי הרי"ש סיריליו כנראה לפני שנת שיך. עוד נזכר הרב משה שושן בשו"ת אבקתרוכל לר"י קארו סימן קצ"ג, ומוכח שם שיצא מאי—כנראה בשליחות מצוה—לאיטליא, ובעיר פיורארה היה לו עסק עם ר' משה רוזא שהחרימוהו והוא הפך עליו את החרם, ורבני איי שהתערבו בדבר מספרים שם בשבח ר' משה שושן. ואותו הענין נזכר גם בשו"ת מבי"ט ח"א סימן רפ"ג. ועיין לעיל סימן א' מפרק זה שהביא הרב המחבר חתימתו בביד הר"ב אשכנזי בהסכמת האשכנזים והספרדים האזכור בשו"ת מהריש"ץ סימן ק"ס, והמהריש"ץ מיקל שם בכבודו של ר' משה ו' שושן, ואומר שם שלא היה מהרבנים הגדולים. ר"מ ו' שושן חתום גם כן על הסכת מירושלם למונסימור מ' ש"ג שנתפרסם ב"ירושלם" ז' צד 351. והאריך כנראה ימים רבים, ובש' שפ"ג חתם בהסכמה על ספר, זהרי חמה, (ובמפתח ההסכמות No. 3425 מוזכר בזה שם בריו משה סווין, וצ"ל שושן). וגם בש' שפ"ה חתם עם רבני ירושלם בהסכמת המסים, שהובאה בכתר תורה. ואין להחליפו עם ר"מ שושן מרמשק, שגז' בתשו' בי רב ל"ג ל"ו, וברלב"ח צ"ב א. ר—ו].

(2) [ממשפחת אמריליו היה אז בא"י הרב החכם, זקן מופלג, ר' דוד אמריליו מצפת ואח"כ בחברון, אשר עזר את ר"ש עדני לחבר ספרו, מלאכת שלמה, ככתוב בהקדמתו לספר הזה א. ר—ו].

(3) [בכתר תורה הכתיב בינשתי. א. ר—ו].

(4) [בשם רבי יפת נודע בזמן ההוא רבי יפת מצרי תלמיד הרח"ו, והיה אח"כ בצובא ובסוף ימיו הלך לשאלוניקי, ובעל קורא הדורות למד אצלו קבלה, (עיין להלן ח"ב צד 49), ואולי הוא ר' יפת דגן. ועיין בשפ"ג ערך אברהם גאון ד"ה מעתה מה שחקר על השם יפת, והוזכר שם את ר' יפת תלמיד הרח"ו בתור החכם היחיד שנודע בשם הזה. א. ר—ו].

(5) [תולדותו הובאה להלן בת"ב פ"א סימן א', ע"ש. ויש להוסיף על זה הסכמתו על ספר מגיד משרים, (ובמפתח ההסכמות No. 1366 כתוב תייד, ונראה שזה מעות, כי לא האריך ימים כ"כ). וחתום על "אגרת מירושלם" לעיר פאסי משנת השי', שפרסם החכם מלידאני

(א) ר' אברהם ברודו⁽¹⁾, (ב) ר' אליהו סלעי⁽²⁾, (ג) ר' יצחק מרודים⁽³⁾
—זכר כולם לברכה!

בספר השנה של מהכרוי יוניון קילידוש⁴ שנה ד' צר 465, ושם שמו המלא יצחק בכ"ר יעקב ו' טובי ידיע ו' צבאח. ובספר מתקנות ירושלים⁵ דפוס ר"י בק דף ס"ז ע"א מביא מגם פשוט על דבר השם שלום, בזה"ל: מצאתי כתב לגדול אחד, וכמדומה שהוא הרב כמה"ר יצחק צבאח ז"ל, וז"ל פעם אחת נתקבצו פניה"ק ירושלים לכתוב גט—שם שלום—ועלתה הסכמתנו לכתבו מלא ואו...". א. ר—ן.

(1) נזכר בשו"ת ר' יוסף טייטלבוך שהרב הנזכר היה בעיה"ק, וע"ש סדר הצוואה שעשה על שארית נכסיו, ולפי הנראה היה זקנו של הגאון בעל ברכת אברהם שנזכרנו בח"ב אי"ה.

(2) הרב הנזכר עלה בשליש הראשון של המאה הזאת, והיה עשיר נכבד וגביר מפורסם, אחיו של הגאון המפורסם ר' שמואל קלעי תלמיד הרד"ק, ובתשובתו (משפטי שמואל סימן צ"ט) יזכיר את המכתב ששלח לאחיו הגאון אחרי בואו אל הקדש, ויפלה שם לענין עסק צוואה אחת, ואחיו הגאון מציא רוח נדיבתו ואהבתו וחביבתו אל מכוון שבתו ירושלים נוה הצדק, ע"ש. זעעין גם ברדכ"ז בחדשות סימן תרל"ח, שמזכיר גם כן להרב הנז'.

[שם במשפטי שמואל⁶ הוא על דבר מה שחבצו פרנסי ירושלים מר"א קלעי חובת המסים, ור"א קלעי השתמש מזה מסעמים שונים, ואחיו ר"ש קלעי תמך בו. ואותו הענין שהובא ברדכ"ז הוזכר גם במשפטי שמואל סימן ס"ז, והוא על דבר משפט מסחרי שהיה להר"א קלעי עם שותפו ר' יהודה רפאל, ומוכח שם שסחרו תמיד בעצי אלמוגים ובמצנפות, והיה מסחרם גדול בין מצרים וא"י וגם לקושטא, והיה מעשה שר"א קלעי נשדר בשונו ממצרים לא"י, ולקחו סחורתם והתדיינו השותפים לפני רבני ירושלים וצפת, כמובא באריכות בשו"ת מאבקת רוכל"י לר"י קארו סי' קל"ט—ק"מ, ונראה משם שהיה זה בש' הש"ך, ומתוך הדו"ד של המתדיינים שם נזכר שר"א קלעי היה סייסא וספרא ועם היותו פרוד בעסקים היה מן החכמים. ובמשפטי שמואל סימן ע"ב הובא פסק רבני צפת שנשלח לר"ש קלעי, וביניהם חתימת הרב אברהם קלעי, ונראה שהיה קרוב משפחה להר"ש והרב אליהו קלעי. א. ר—ן.]

(3) הרב הזה היה בעיה"ק בימי הגאון מהר"ם גאלאנטי הזקן, שעלה לאיזוירה (להשתטח על קברי אבות או לראות ברגל, שכן המנהג להרבה מהספרדים הסמוכים לגלילות אי"י, דוגמת עולי רגלים לפנים), ונכנס אהבתה בלבו, והוסכם אצלו לדור בה. (עייין תשובת הרמ"ג סימן מ"ד).

[ר' יצחק מרודים לא נזכר בשו"ת הרמ"ג בתור רב, כי אם בתאר "גבון" תאר לבעל-בית בימים ההם, והוזכר שם על דבר משפטו עם אשתו וחמיו שחפצו לכופו לחזור לחו"ל על פי התחייבותו—לדור במקומה—בשעת הנשואין. ולפי השערת חזר לחו"ל, והוא. הוא ר' יצחק מרודים שנזכר בתשובות רמ"ג סי' קס"ו שחמותו עלה עם בנו לא"י, וחפץ להתפטר מההתחייבות על מזונות לבנו, ע"ש. א. ר—ן.]

הוספה.

[בהוספה זו אביא זכר חכמי ירושלים הספרדים מן המאה הרביעית, שלא נזכרו בדבר המחבר בפרקים האחרונים של הספר הזה:

א ר' אברהם אלכו, חתום עם הרבנים וראשי הקהל המערבים בירושלים על ה.אגרת מירושלים משנת השי' לעיר פאס, שפרסם החכם מוליראנו בספר השנה של חברי יוניון קולירו שנה ד' צד 465, ועיין לעיל צד 53 ר' יצחק אלכו.

ב ר' אברהם ן' יעיש, חתום עם רבני ירושלים על הסכמת המסים בשנת שני' בכתר תורה. ואולי הוא ר' אברהם ן' יעיש שהיה מקודם בברוסא, והיה תלמיד הר"י קארו והמבי"ט, ויש תשובותיהם אליו בשו"ת קארו אה"ע גיטין סימן י"א, ובמבי"ט ח"א קכ"ה — ואולי היה גם מקודם בא"י — ובדור שאין לאחדו עם ר' אברהם ן' יעיש הזקן, שחתום על ברכת אברהם צרפתי בשנת ר"ב' בערך, והחתום בפסק עם רבני טורקיה ועם ר"א צרפתי במשפט צדק ה"א ס"ד. גם אין לאחדו כנראה עם ר' אברהם ן' יעיש מקושטא ובניו הגבירים והרוזנים (אשר תמכו בידי הר"י מטרנני) הנזכרים בהקדמת תשובות מהר"ם.

ג ר' אברהם הכהן, נזכר בכתר תורה בענין הסכמת המסים בשנת שני', ונראה משם שהיה עשיר, וקהל ירושלים דרשו ממנו מסים, אבל החכמים פסרוהו בזכות חכמתו על פי תקנת הנגיד.

ד הנבון והנעלה הר' אברהם וילייסיר, לא הוכתר בשם "חכם", אבל משו"ת צהלון סימן ק"ס נראה שהיה מראשי הקהל, והוא ור' מאיר האשכנזי תקנו הסכמה של פשר בין האשכנזים והספרדים בסכסוכים בעניני כספי החלוקה. כמשפחת וילייסיר היה אז ר' עובדיה וילייסיר הרופא בחברון, שתקן לבנות ישראל בענין המקוה, כמוזכר בשו"ת נבחר מכסף י"ז ור' עזריא וילייסיר נזכר להלן ח"ב פ"ב סימן י"ח. דוד וילייסיר בקושטא (שו"ת מהר"ם ג' א'). אליעזר וילייסיר (מהר"ם א' ק"מ), ווליסיר סתם באנדרינופלא (אבקת רוכל קכ"ג). ואינני יודע אם ויליסיר ווילייסיר היינו הך.

ה ר' אברהם ב"ר שמואל [הוא הגאון ר' שמואל לאניאדו מרא דאתרא בארם צובא, ובעל ה"כלים" הם ספריו בלי חסדה וכלי יקר וכלי פז] לאניאדן, חתום בשנת שפ"ג בירושלים בהסכמה על ס' "זהרי חמה", (המעלות לשלמה בערך ישראל בנימין). ולא כמו שכתוב ב"מפתח ההסכמות" No. 2095 שחתם בשנת ת"ת. ועיין בספר "כסא שלמה סימן א', שנקרא שם בשם ה"מוסמך", וכתוב עליו שהיה מופלג בעושר ותכבוד תורה וגדולה... לאריה דבי עילאי מתיל והי"ט אביו באר"צ, והיו לו בנים גדולים, ומהם ר' שלמה לאניאדורב באר"צ ור' לוי רב בנא אמן. ואין להחליפו בר' אברהם ב"ר יצחק (ר' יצחק היה אחיו של ר' שמואל) לאניאדו שהיה בדור ההוא, שחבר ספר "נקודת הכסף" פירוש על שיר השירים. והחכם רוזאנוס (דו"י בתוגרמא ח"ג צד 30) בתולדות ר' משה וינצורי, (עיין להלן בהוספה זו), פלפל בדברי הבאי, וכתב שר' אברהם יצחקי הנזכר בספר ימין משה (סימן ל"ה) הוא ר' אברהם לאניאדו בעל נקודת הכסף, ושניה שבו בירושלים לאניאדו יצחקי, ועוד ועוד. וכל זה אין לו שחר, כי ר' אברהם יצחקי הוא זה שנוזר להלן בח"ב, והוא לא היה מורו של ר"ם וינצורי כיא של דר' אברהם קאריגאל כאשר אוכיר עוד להלן, ור' אברהם ברי' לאניאדו לא היה כלל בירושלים, אבל היה בירושלים ר"א ברי' לאניאדו, ואותו לא הזכיר הח' רוזאנוס, ובדור הוא, ויש לציין שהיה בזמן ההוא רב אחר בשם אברהם יצחקי שנפטר לפני שנת ת, ושהיה ראש כל הסופרים בשלונק, ונזכר בקה"ד מ"ז ע"א.

ו' ה' אהרן ויוזגאן, חתום עם ראשי עדת המעריבים על 'אגרת מירושלם' לפיכך בשנת ש"ץ, שנתפרסם בספר השנה של 'הברוי ווניון קולירוש' שנה ד' צד 466, ועיין בחיב פ"ב סימן י"ט שזכר שם ר' מרדכי ויוזגאן, ונראה שהיינו הך ויוזגאן.

ז' ר' אליהו בן שמעון סוסאן, (ולא שושן—ועיין לעיל בתולדות ר' יששכר ו' סוסאן)— גם הוא חתום עם ראשי קהל המעריבים על האגרת מירושלם הנזכר בסימן הקודם.

ח' ר' אליהו מפוסארו תייר נוסע מאיטליא, בקר ירושלם ואי' בשנת שכ"ד, וכתב סדר מסעו שיש בו חמ"ר רב לתולדות הארץ בימים ההם, ונתפרסם ב'ירושלם' כרך ז' צד 30, וב'המעט' ג' צד 321 ואילך.

ט' ר' דוד נזיר אמרי מירושלם, מצאנוהו בשליחות ירושלם באיטליא בערך שנת ש"ס—ש"ץ, והיה בעירות רומא וויניציאה, כמובא באגרות ר"י דמדינא בסימן צ"ו וק"ו. ובסימן צ"ו מדובר על דבר מה שהקן החכם נזיר אלקים ה' דוד אמרי ברומי על דבר הכנסת שבת כשהיא לשבות מסלאכה בעוד מועד, (ועיין שם בהערה על דבר התיקונים שהיו שדרי' אר"י עושים בין הקהלות בחו"ל לרגלי מסעיהם), ושם בסימן ק"ו נדפסה כתב המלצה שכתב הר"י די מדינא לשבות הקבוץ של השר"ר הנז'. ואינני יודע אם היה ר' דוד 'נזיר' כמשמעו, (כי בימים ההם עוד היו נזירים נוהגים נזירות בישראל, כאשר בררתי במקום אחר), או שהיה שם משפחתו נזיר. (ועיין להלן בחיב פ"ו סימן ד' ר' משה הנזיר הלוי).

י' הרב חייא רופא, מגדולי רבני צפת ומחריפיה באמצע המאה הרביעית, חבר ספר 'מעשה חייא' על הרמב"ם ותשובות. ובחלופי מכתביו עם ר' אהרן אלפנדרי דרמשק מוכיר שהיה בירושלם (בערך שנת שס"ג), ושלח משם מכתבים לדרמשק על ידי ר' יחיאל מונטול שליח ירושלם, וכנראה שהיה אז בירושלם בורח מן המגפה שהיתה בצפת, ובשבי' שעיקרו בצפת לא אאריך בתולדתו כאן.

יא' הרב חנניא אליקום, נזכר בשו"ת אהלי יעקב לר"י קשפרו סימן ע"ז, שהיה לו חלופי תשובות עם ר"י קשפרו במשפט ירושלם, (ויש לזה לפי דעתו סמוכים למה שכתוב שם בתשובה סימן ס"ג), ונראה שהיה מרבני ירושלם, ור"י קשפרו כתב עליו בתוארו 'הארז אשר בלבנון, זית רענן וזה פרי תאר, החכם השלם, חנניא אליקום... ע"ש.

יב' הרב יאשיהו ב"ר יוסף פרינמן מרבני דמשק וצפת, הנודע בשם בעל הרי"ף על עין יעקב. נולד בדמשק שכ"ה ונפטר בצפת שנת תתי"ח, (ולא כמו שכתב הח' רוזאנוס בדיו בתוגרמה שנפטר בשנת ש"ץ בדמשק). היה זמן מה בירושלם כאשר יאמר בתשובותיו (נבחר מכסף סימן ל"ח): 'מדי עזתי בית ה' אל הר הקודש בירושלם—דרך שכמה...'. ועיין שם (ס"ג) תשובתו על גט בירושלם, ופסקיו (סימן ק"א וק"ב) על דיני מסים בירושלם ומשפט הקרשות בין ירושלם לצפת. תולדתו בארוכה באה בסוף ספרו נבחר מכסף שו"ת (ארם צובא תרכ"ה ולא הוזכר שם שהיה בירושלם. והח' רוזאנוס לא ראתו). ובשבי' שעיקרו לא היה בירושלם, לא אאריך בתולדתו כאן.

יג' ר' יהודה להוראנו, חתום ראש לעדת המעריבים בירושלם על 'אגרת מירושלם' לפיכך בשנת ש"ץ, שנתפרסם ע"י החכם טוליראנו הנזכר לעיל.

יד' ר' יהודה מסעוד, מרבני מצרים הקדמונים וחתום עמהם בשו"ת מהריק"ש, (אהלי יעקב סימן ז' י"ח ונון). ובלקוטי יוסף סמברי כתי' דף ק"ס כתוב שחבר ספר שו"ת, והעתיק ספר זהוהר ללשון הקודש, ואגב זה פירש בו כמה מאמרים. ועלה לארחיק ונפטר שם, (שוב מצריים

בערכו, ולא נזכר שם שהיה מרבני ירושלים גי'כ). אח"כ עלה והתישב בירושלים, ומשם נקרא לרמסק לכהן שם בתור רב העדה, והתחרו בו שתי העדות הספרדית והאיסקילאנית ברמסק, כמובא במימי ישראל' שכתוף זמירות ישראל. ולפי השערת הח' רחאנוס (ד"ר בתגורמה ח"ג צ"ל 811). היה בן הרב יצחק מסעוד מרבני רמסק בסוף המאה השלישית. ובחשובות מבייט ח"ג קס"ב מצאתי זכר מהחכם השלם כה"ר יהודה תושב ירושלים אשר הלך עם שירה שנשללה, ופסקו על מחלקת בני השירה לחייב את כל בני השירה בהפסדות נתאשר מהרב המבייט. ואולי יש לאחדו עם ר"י מסעוד דנן, ממשפחת מסעוד נזכר אז ר' דוד מסעוד ובנו ר' יצחק שהיו כהנים, ור' שמואל מסעוד הרב בויניציאה.

מ"ו ר' יהושע'ן נון, רב גדול בנגלה ונסתר מגדולי רבני צפת, הובאו פסקיו בשרת זרע אנשים כ"י [חיד"א בשה"ג], ובשנת הש"ס הסכים על פסק ר"י'ם צה"לון סימן ל"א, היה אב"ד בצפת, וחתום עם רבניה בבחרותו בשנת ש"כ"ס על תקנת הירושות, ומסופר עליו בהקדמת עסק המלך שברצונו לקבל דבר מה מ"ר' וסאל בשיעור קומה הלך עמו מצפת לירושלים ומירושלים למצרים ושב עמו לירושלים ולצפת—[ולרמסק, עיין לעיל צד 124] והיה מאכילו ומלבישו — . ועליו תספר האגדה שהשתדל להשיג מאות מעתיקים בדמסק שהעתיקו כתיבות רח"ו בשעת חלויו.

מ"ז ר' יוסף'ן מרגוני, חתום עם ראשי המעריבים על האגרת מירושלים ל"פ"ס משנת ש"ץ הני"ל.

י"ז רבי יחיאל מונטול, שליח ירושלים, כן נזכר במעשה חיואי' לרבי חיוא רופא, שהר"ח רופא שלח בידו מכתב לרמסק מירושלים בערך שנת השס"ג.

יח ר' יצחק בר מוסא ועמו ר' משה ור' מוסא אזרוואל, [שהיה בבני צביח— מקום במארוקן]. יהודים חכמים ממערב, עלו לארץ ישראל דרך מצרים, [ונשאו נשים במצרים כי הבנות בארץ ישראל הן מעפות] ותרז אח"כ בגליל. וכנראה שהתישבו בירושלים, ומשם כתב ר' יצחק ב"ר מוסא אגרת לאביו על שבת ארץ ישראל בשנת ה'ש"א ליצירה, שנתפרסם על ידי החכם ר"ם סולידאנו בספר השנה של חבריו יוניון קולירוש שנה ד' צד 458. ועיין לעיל בספר זה צד 19, שהוזכר בין חכמי קושטנדינא רב—וכנראה אחר—בשם ר' יצחק'ן מוסא. ועיין לעיל צד 80 זכר ר' אברהם אזרוואל ומשי"כ שם על דבר השם אזרוואל ואבזרדיל ועוד.

יט רבי יצחק נאמרוט או נאפרוט שוחם וחכם בירושלים, היה כנראה מקודם בקושטא ומשם עלה לירושלים, ומשם כתב למהר"ם [שו"ת מהר"ם ח"ב סי' מ'] בדיני סרכות, וכתב שם בין שאר דבריו "כן מצאתי מחכמי הגתוח".

כ החכם משה וינמורה מטיבולי בן החכם ר' יוסף מטיבולי, נודע בשם יאיש ירושלים' בשער ספרו "ימין משה" על הלכות שחיטה, שנדפס במנובבה בש' שפ"ד. ובהקדמתו שם יאמר: "ארץ ילדותי ארץ הצבי, ושם למדתי וקריתי וסנית, ועבר בני הזמן בלתי נאמן, והביאני אל ארץ סורקאה במקום שקרוין סולישמרי, ומשם נשאתי אשה ושם למדתי עם בני יהודה בישיבה...". ובשה"ג בערך משה מטיבולי סביא שחבר הגהות והשגות על אורח חיים והביא כולו והיו בכתב יד ביד הרב יר אהרן, וחתום על פסק מהריב"ל בצירוף תלמיד הרב מהריב"ל מהר"ר משה הכהן מרבני אלכסנדריאה כמו"ש בשו"ת מהראנ"ח ח"ב סימן נ"ה. והח' רוואנוס בדיוו בתגורמא ח"ג צד 60 כתב שמקודם התיישב עם אביו בניקופול, ואחיו ר' רזאל נבחר לראש ישיבה. ור' משה נסע למצרים בשנת שניא, ושם נתן חתימתו עם ר' משה כהן, ומשם עלה ותישב בירושלים. אבל כפי שהבאתי מהקדמתו נראה שבילדותו היה בארץ הצבי ובירושלים.

גם מה שכתב החכם רוזאנוס שם שבירושלם היה ר"ם וינסורה מבאי ביתו של ר' אברהם יצחקי לאניאדו מעה בזה, כי החליף את דבריו ר' אברהם קארינאל שעשה הוספות לימין משה בדבריו ר"ם וינסורה. וכל הדברים שנאמרו בימין משה ע"ד ר' אברהם יצחקי הם לר' אברהם קארינאל. ור' אברהם יצחקי איננו לאניאדו כאשר חשב שם הח' רוזאנוס, כאשר כתבתי כבר לעיל בהוספה זו סימן ה' וזה ברור. וכן כל הדברים שנזכרו בימין משה על מנהגי ירושלים אינם לר' משה וינסורה כי אם לר"א קארינאל. ועיין עוד במשפחת וינסורות ופיבולי, בשה"ג: שבתי וינסורה ויצחק וינסורה, ובאוה"ס ב' 500 יוסף פיבולי, ועיין להלן בסימן כ"ח ר' מרדכי מסיוולי.

בא החכם השלם ר' שלמה בן הרב ישעיה העדני, בעל המלאכת שלמה על המשניות, היה מגדולי ירושלים חניכיה וגידוליה, ובה חבר את ספרו הנפלא חנז' וגם אביו ר' ישועה ישב זמן מה בירושלים ובה נפטר. את תולדות כתב ר"ש בעצמו בהקדמתו לספרו, מלאכת שלמה. ואביא כאן תכן דבריו בקיצור גמיר: הוא היה בן הרב ישועה בן הרב דוד בן הרב חלפון העדני. וקבלה בידו מבית אביו אביו כי היהודים התימנים נמצאו בתימן. מגלות הראשונה, וכי הם היו מן הכת ששלח להם עזרא לעלות בבנין בית שני, ונחנו כתף סוררת, ויקללם להיות כל ימיהם בעוני. וקללה זו נתקיימה ביחוד במשפחת בית אבות ר' שלמה העדני. אבי אביו ר' דוד היה מלמד תינוקות בעיר אוזל הוא צנעא, ואביו ר' ישועה היה הרב של העיר אוזל.

ר' ישועה עלה לא"י עם אשתו וחמשת ילדיו הקטנים וביניהם הילד ר' שלמה, שהיה בן ר' שנים. וסבלו נוראות בדרכם הקשה, ואם הכנים נפטר, בדרך, ובשנים הראשונות לשבתם בצפת מתו גם ארבעה ילדיו של ר' ישועה, ויותר רק הילד שלמה לבדו, ויחיו חיי צער ועוני, ונחמד אנשים גומלי חסד חיו ויחפרנסו בדוחק. אח"כ התישב ר' ישועה עם בנו בירושלים. והצעיר שלמה למד שם תורה מפי רבני ירושלים ה"ה החכם המקובל ר' חיים ויפאל והרב הגדול בצלאל אשכנזי. ואחריו זמן קצר מת עליו אביו, והוא אז כבר בן פ"ו ש' בלי משען ותומך, וסבל צרות רבות ונוראות, כאשר יאמר בלשונו. כמו שש שנים הייתי נע וגד כצפור נודד סן קנה, שכמה לילות מהם באשפה היתה התנומה והשינה, וכמה וכמה שבתות בצאת ישראל מבית הכנסת הייתי הולך להסתן מחוץ לעיר ע"פ השרות. עד כי בא לגור בעה"ק הרב החכם ר' משה אלחאמי בן הרב יעקב אלחאמי [נזכרו לעיל], והכניסו-לביטו וכלכלו ברווח חמש שנים, וגם השיא לו אשה ותמך בו כל ימיו.

בהיותו בן כ"ב שנה התחיל לחקור בפירוש המשנה, ואסף ע"ז רשימות רבות, אשר כתבם על ג'יוני ספרי המשניות, ועבד ע"ז במשך שנים רבות. אח"כ התישב בחברון, והיה שם — כנראה — מלמד תינוקות, והחכם ר' דוד אמריליו מכרו מילדותו בצפת עוררהו לסדר את רשימותיו על המשניות, ולהפיץ מעיינותיו חוצה, וגם נתן לו נייר וכל צרכי הכתיבה. ור' שלמה נשמע לקולו, ועבד על זה בעמל רב, עד כי כל גופו החש והרש, ומאור עיניו מאד ירד מפניו. ונוסף לזה מבד כנראה מכל מיני פגעי הזמן, כאשר יאמר: גברו צרות ורבות אהות, מגלות ספר לא יכלום בכתבותי, גם בלידה לא שכב לבי מעוז כאבי, ובקרבי ימס לבבי, וכל ימי פחדתי מעמוני ומאחי, תוגר עובד כוכבים וערבי, ואפילו מאיש עברי בעל דבבי או בעל ריבי.

בפירושו, מלאכת שלמה אסף ג"כ בכשרון רב גרסאות רבות ממפרשים נדפסים וכתבי יד שהיו בידו, [ביחוד יזכר פירוש ר' יוסף אשכנזי—אשר לדעתו הוא ר' יוסף מוירונא, המוזכר באגרת של ר' שמשון בק משנת ש"ב. ובמקום אחר אכתוב עליו באריכות]. וקרא שם ספרו, מלאכת שלמה בענותותו הגדולה לאמר, כי מלאכה היא, ואינה חכמה. ובעבור הזכר שמו—כי אז בשנת ש"ע"ט, בהיותו כבר בן חמשים ושתים שנה—מתו עליו

אשתו ושבעה ילדיו, ונשאר גלמוד וערירי. וכן בשיר, המעלות לשלמה אשר בסוף פירושו, שכתב בזקנותו, כתב: בא לעת זקנותו באש ובמעמקי מים לילד ויומן, בפסירת בנימן, גדלמו עם קמנימו.

בכלותו ספרו, בחברון בשנת שפ"ד, יצא מן הרפוס ספר, מתוספות יום טוב לרי"ט העלער, ובמקום להתקנאות במחבר האשכנזי הזה, אשר עשה כמלאכתו, כמעט בסגנון אחר, שמח על זה מאד. והוסיף לספר את כל דברי התוספות ירי"ט ועשהו לאחר. אבל הכל תלוי במזל, ומזלו גרם שנשאר ספרו בכתב יד כארבע מאות שנים, ונשאר לפליטה באוצר ספריו של חזקוניא ז"ל, עד כי יצא לאור בשנת תרמ"ו במשניות הגדולים של האלמנה והאחים ראם. (ושם השמיטו את כל מה שהועתק בפירושו מתוספות יום טוב). ומאז נדע ונתפרסם הסי' הזה כאחד מכתביו המפרשים על המשניות.

הרי"ש עדני נזכר בשלי"ה פרק עשרה מאמרות מאמר ב', שכתב שם השלי"ה: שמעתי מהחסיד הרי"ש עדני מק"ק חברון וכו', והוזכר זה להלן בתולדות השלי"ה, ע"ש.

כב ר' שמואל ב"ר אליעזר, חתום בכתר תורה על הסכמת הנגיד בשנת שני"ד. והוזכר בהערות הרב המחבר לע"פ צד 126. ולא הוברר אם היה אשכנזי או ספרדי.

כג ר' שמואל ב"ר שאול הכהן, גם הוא חתום על הסכמת הנגיד בשנת שני"ד בכתר תורה"ש, והוזכר בהערות המחבר לע"פ שם. ולא הוברר אם היה אשכנזי או ספרדי.

כ"ד פלוני אלמוני, יזכר כאן פלוני האלמוני מחבר הספר "חרבות ירושלם" על צרות בן פרוך, כמוזכר בארוכה בפ"א מח"ב של ספר זה. ועיין בהקדמתי לספר "חרבות ירושלם" שהוצאתי לאור בירושלם בשנת תרפ"ז, מה שחקרתי על דבר מחבר הספר חרבות ירושלם, ועדיין לא עלה בידי כלום בדבר זה.

ואלה המה חכמי הספרדים מהמאה הרביעית, אשר חשבוהו אחרים ל"חכמי ירושלם", ולדעתי שגו בהשערותיהם ולא היו כלל בירושלם:

כה ר' בונג'ואה ׳ יעקב, חתום עם ר' מרדכי מטיוולי על מכתב בדבר נוסח הגט שהובא בהלכות קטנות דף ס', והחכם רזאנוס (ד"ר בתוגרמא ח"ג צד 199) הוכיח משם שהיו בירושלם, אבל לדעתי אין משם ראיה כלל, ויותר נראה לי משם שגם הוא וגם ר' מרדכי מטיוולי היו יחד בקושטא, ושם חתמו על הכתב ההוא.

כו ר' יוסף נאנסו, רבו של רבי שלמה אלגאזי, חכם מוכהק ומשורר בברוסה, הוזכר ב"ירושלם" ט' צד 87 בין רבני ירושלם, והביא שם מ. קורא הדורות שכתב, והלך לדור בירושלם ונפטר שם. אבל בקוה"ד עצמו מוזכר זה רק דרך אגב ר' שלמה אלגאזי ולא במקום שמדבר על ר' נאנסו, ואני חושש שנפל מעות שם בקוה"ד.

כז ר' ישראל ב"ר מאיר [קוריאד], במפתח ההסכמות No. 1512 הביא הסכמתו בירושלם על ספר "יין המשוט" בשנת ת"ך והוא מעות, כי הוא היה מרבני צפת בזמן ר' יקארו והמבי"ט ולא היה בירושלם, וגם לא נתן הסכמה על הספר ההוא.

כת הרב מרדכי מטיוולי או מטיבולי בהרב ברוך מטיוולי יוצא העיר Tiboli בערי הביטה, היה לפני דברי בעל דברי ימי ישראל בתוגרמא (ח"ג חר 197) מחכמי ירושלם. וזה תכן דבריו שם: ר' מרדכי נולד בערך שנת ש"ך באיטליא ומעת הגירוש הכללי עלה עם אביו ויתישב בירושלם. בערך שנת שס"ב [א. ר—ן] נשאל על מחלקת באי רודוס, והרבי"ז תמך דבריו בלי חקירה (רשדים ח"ס רמיה), וכנראה משם מת אביו בזמן החוה. ומעט הכסף

אשר ירש מאביו הלך לאבוד ביד אנשים שונים, ונשארו מאביו יתומים קטנים ונתומות שהגיעו לפרקן, ור' מרדכי נדר אז מירושלם ובא לדמשק, והמשורר ר'י נגארה נתן לו מליצה (מי זהב דף קס"א), אח"כ שב ירושלים, וכן עירו ר' משה וינמורה מפיוול (נזכר לעיל) שאל פיו כריני שחיטה (יטן משה סימן ל"ז), והיו לו חלופי מכתבים עם ר' אליעזר ו' נחמיאש ור' יעקב חאגיז, ונפטרו בערך שנת רצ"ה. עד כאן מדברי רוזאנוס שם, אבל אני מספק בזה, ואינני מוצא ברור של דברים שהיה בירושלם. ויש להוסיף על דברי רוזאנוס שכמי הנראה מן המליצה שכתב המשורר נגארה בעד ר"מ מפיוול חבר ר"מ ספר [מגלת ספר?], והמשורר ממליץ שם לקחת ממנו את הספר הזה, וגם ביטן משה סימן ל"ז סעיף ו' תובא: והר"ר מרדכי מפיבולי גם הוא מכתב בשם ספר רמזים, שאף שלא נמצאו התולעים וכו'. ועיין בסימן כ'.

כמ' ר' שמואל חאגיז אביו של ר' יעקב חאגיז, נזכר במג' המערב צד ק"י, שנסע מפאס בערך שנת ש"נ, ועבר דרך טריפולי, ואח"כ הלך לויניציאה, ושם הדפיס בשנת שני את ספריו. אח"כ נסע לירושלם וישב בה, ובש' ש"פ הוליד שם את בנו ר' יעקב חאגיז, ע"כ. אבל לדעתי אין לדבריו מקור, ולפי הנראה מחזיקא בשה"ג נולד ר' יעקב בחו"ל, ואביו ר' שמואל לא נמצא זכרו בשום מקום בין חכמי ירושלים. ומכאן תשובה לדברי הבקרת על תולדות חכמי ירושלים ח"ב, שכתב הרב י"ל פישמן בה' תור"ה שנה מ' 1776.

א. ר. — [1]

פרק שביעי.

ר' מנחם די לונזאנו.

א' הרב הגאון החסיד ר' מנחם כהרב ר' יהודא בן מנחם די לונזאנו ז"ל, מתושבי עיה"ק במחצית המאה הרביעית⁽¹⁾, איש מצוין במספרי התולדה לגדולי עמנו, בחיר ההשגחה העליונה לפגעי הזמן, ומטרה לפצעי הנאמנים בכל שנות חלדו, גם בלב ארץ חנן אותו אלהים מחוללו, לבד יתלונן, לבד יתקצף על מרי

(1) [הח' רוזאנוס (דברי י"י בתוגרמא ח"ב פ"ה צד 152—153) כתב שנולד בקושטא, ובמאות ישראלי (בערך לונזאנו) כתב שנולד באיטליא, ודברי שניהם כנראה הן השערות שאין להן מקור נאמן. עוד כתב הח' רוזאנוס (שם, ושם ח"ג צד 193) שהיה הרסד"ל ראש הרבנים בירושלם וראש העדה הספרדית, וגם דמהו כדורו בירושלם להרל"ב ברורו, וגם לזה אין שום מקור. ולדעתי לא היה רב הרבנים ולא דומה לזה, כי אם חכם. ולפי השערתו היה חזן חקל, כאשר אעיר על זה להלן. ומה שכתב הח' לונץ בירושלם ח"א צד 115 שנפטר הרסד"ל בירושלם וקבורתו בחר הויתם מקורו מ"שערי ירושלים" שער קדושי הארץ. א. ר. — [1].

יומו, מעט ורעים היו חיי עמוס התלאות הלז, וגם בבחרותו לא שמח לבו, כי בעודו רך בשנים עזבוהו אביו ואמו בחסר כל, נעור ורק, ויחי נע ונדר בארץ נודד ללחם איה, מקצה חשמים ועד קצה חשמים (ישנו שם בספר חסידים), נוסף ע"ז דכאו החלי, כי כהו הראות בארבות, וכבן עשר הוכרח להשתמש במראות, כמו שמזכיר מזה בספרו "דרך חיים", וסיום שם: אין לי יום שאין קללת עיני מרובח מחבירו, והייתי צריך שלא לעיין בדולה, ע"כ¹). וגם אחרי הוכיח לו ה' אשה עור כלבבו, ויתאו מנוחה יחד עם ילדיו שעשועי רוחו, (האחד מהם היה ר' אדוניקם די לונזאנו אבי חותן דוד קונפורטו בעל קוה"ד, שנפטר בקוצר ימים לביע, כמ"ש חתן בנו הנ"ל)², גם אז לא הרגיע, כי אויבים רבים עצבו את רוחו, שטמוהו, מררוהו, וכאף רדפוהו, גם אוהביו ורעיו רחקו ממנו, ויחי גדלה ומטמל בארץ, חסר לחם ומלא זעם אלהים, כמו שמזכיר מזה בשיריו, בספרו "טובה תוכחת" דפוס וויניציאה דף ק"ם, (ע"ס יתד ובית ויתד ובית ויתד ותנועה), כדברים אלו:

מתי סודי ורעי תעבוני תשבוני כמו משתין בקירי³.

(1) [זמן רב סבל גם ממחלת רגליו, ובהקדמתו ל"שתי ידות" אומר שהוא "חצי עור ופסח", וגם בשירו "טובה תוכחת" (בשתי ידות) מקדים שחברו כשקם מחליו ונצל ממאסרו ונרפא רגלו מצליעה. א. ר—ו].

(2) [ר' דוד קונפורטו היה חתן ר' אדוניקם, כן כתוב בספרו בקוה"ד דף מ"ד ע"א, ודברי הרב המחבר כאן צייכים תיקון. ועיין להלן ח"ב פ"א סימן ד' שהוזכר שם בין חכמי ירושלם ר' אברהם ב"ר רפאל די לונזאנו נכד ר' מנחם שהצטיין גם הוא כזקנו בחכמת הדקדוק, ע"ש. א. ר—ו].

(3) המשורר הנשגב הזה אם כי לדעתו מלאכה גדולה עשה בפלס חיתדות ותנועות, והתפאר בעצמו: כי כאריכות שיריו לא נעשה מיום ברוא אלהים אדם על הארץ (ד"ח דף פ'), בכל זאת לא ירחף עוד רוח חיים ע"פ, ולא מעט עוד מהמתיקות והנועם, אך בזאת ישתבח באמת המליץ הנזכר בחכמית כוונתו בשיריו, שהיו רק לשבח ה' או נוגע באיזה מוסר ומדה, והוכיח גם להמשורר הרי נגארא בטה שנטה לדעתו מדרך הזה, ולפי הנראה לא נחשבה מלאכת השיר בעיניו, ולא רצה לבלות זמן בעבודה, ובחר יותר בשקידת תורתו, (עייין ד"ח דף ח' ובשיריו דף קמ"א). ע"כ חסר טוב נועמת, כמו שכתב מזה בשיריו שם בזה"ל:

וְחִשְׁבֹּתִי מְלָאכַת יָשִׁיר נִמְכָּה, כְּמוֹ חוֹרֵשׁ וְקוֹצָרִי.
וְלֹא אֶתְעַסְקָה כִּה רַק לְחֵלֵל, לְשִׁבְחִי לְצַדִּיק וְלְשׁוֹמְרִי.
וְאִם הוּא מַעֲשֵׂה רֹחַ נְדִיכָה— הֲלֵא טוֹב לִי הַגּוֹת תּוֹרַת מִפְּאָרִי.

[לפי השערתו היה ר' מנחם די לונזאנו מתפלל ומשורר לפני התיבה, ובשביל כך התענין הרבה בשירים ופזמונים. ומשפטו של הרב המחבר שחסר טוב נועמה של השירה של רמז"ל קשה מדאי, כי האמנם שיש בין שיריו שירים יקרים מלאי רעננות ורגש. הוא היה גם יודע נגן וזמר, כמובח ממאמרו "טובה תוכחת", וידע גם לנגן על כלי נגינה (תוצאת חיים),

ואחד מהם אשר יפרש שם שמו, בזה"ל:
 אֲשֶׁר אָרַח לְחֶבְרָה עִם רְשָׁעִים, שְׁמוֹ חֲכָם גְּדַלְיָה קוֹרְדִּיבּוֹרָא.
 אֲשֶׁר אָנִי חִבֵּאתִיו לְצִיּוֹן, אֲחֻבְתִּיהוּ וְשִׁמְתִּיו לִי גְבִירִי,
 וְהוּא חָנָם צָרְרָנִי—וְשִׁפְדָּה דְּמִי לְפִי וְאָכַל אֶת בְּשָׂרִי,
 וְסָבַב אֶלְמָנוֹת תְּיֹזֶת לְאִשְׁתִּי, וְגִלְזָה לִּי, וְאִזִּי לְבָנִי וְלְבָרִי.

ולולי רוח מבינתו הנחתהו בכל צרותיו העצומות — לולי אור התקוה אשר הזריחה עליו נשמת שדי המהורה, כמעט נפשו שוללה הלכה, כי בטחונו הנמרץ בה' הגביר אותו על כל צבא המקרים, ויהיו לו דמושיעים מכל תהפוכי ידיו הזמן. רעיוני מזהר אלו יפיצו אור יקרות מזהירי חן לכל אסיר תקוה על פני ספרו "מובה תוכחת" דף ק"ט, ע"ט יוכיח ויוכיח ויתד ותנועה, בדלת וכן בסוגר,

ולמר כל הלחנים (נגונים) של הספרדים השורקים ותעריבים ועוד, ומזכירם בשיריו. בתור חזן הרגיש ביותר ויצא לבקר את המנהגים בישראל בעניני תפלה, ובמאמרו הנפלא "דרך חיים" הביע דברים נמרצים על חובת נקיון הגוף הידיים והרגלים—כמנהג הישמעאלים—לפני התפלה, גם על החובה להתלבש יפה לכבוד התפלה, וגם הביע דעתו נגד המקובל בישראל להתנועע בתפלה, ואמר שאין זה ממדת דרך ארץ. וב"דרך חיים" מדבר בארוכה בשבח הנגינה והזמרה בכלל, ע"ש. גם יש לציין שבשיריו יש הרבה משירי ציון קינות על החורבן וגעגועים נלהבים לארץ אבות. גם "סדר העבודה" שלו הוא פרי געגועיו למקדש וקדשיו. ועיין ב"דרך חיים" מה שהשתדל להנהיג בשאלוניקי שהקהל יתפלל בצבור את סדר העבודה שלו. א. ר.—[1].

1) אולי הוא הרב ר' גדליה בהמקובל ר' משה קורדיבבורא שחי בזמנו של הלונזאנר, וחתום כמה פעמים בין הרבנים שבדור, וביתוד נמצא הסכמתו על ספר "מקור חכמה" להר"ר ישכר בר' משה פתמיה, בזמן שס"ט ליציירה, כמו שנראה מיתר ההסכמות. [אין שום ספק שחכם גדליה הוא בנו של הרמ"ק. ונזכר להלן בחי' ח"ב פרק א' סי' י"ג בשם "רבי גדליה השיך אל יהודי" (זקן העדה ובא כחה לפני הממשלה) שהובא ב"מחברות ירושלם" [הוצאה שלי צד 16], שהצר לו המסגה של הצורר אבן פרוך, ושם בצד 19 כבר נזכר "שיך אל יהודי" אחר, ונראה מזה שנפטר רבי גדליה בזמן ההוא—שנת רפ"ה.—ושם נזכר גם בנו הבחור משה קורדואירו, ע"ש. ר' גדליה הו"ל את ספרי אביו "אור נערב" ו"זכחי שלמים", ויש גם הקדמות וחתומות מר"ג, ומספר גם שאביו הרמ"ק נפטר כשהיה הוא ילד קטן ואמו גדלתהו, ומורו המובהק היה חגאן החריף ר' שלמה סאגיש. ר"ג קורדואירו הוציא לאור ג"כ ספר "חשק שלמה", והוא פ"י המילות כסדר תנ"ך בלעז, וגדפס בוויניציאה. שנת ש"ח, וכנראה משם נמצא אז ר"ג בחו"ל, (עיין "קהלת משה" No. 4438), ובשוית מהר"ט סימן ריו"י הובאה תשובתו המעניינת והחשובה של ר' גדליה על דבר מה שנשא ונתן עם המהר"ט בדבר העיר עגלון בעבר הירדן אם היא כאי לענין שני ימים טובים של גליות, וחתום ג"כ עם ב"ד ירושלם על קבלת עדות בירושלם בשנת שע"ד בספר "נבחר מכסף" לר"י פינאס סימן נ"ב. ובשה"ג בערכו מזכיר שראה החיר"א מופס שטר פשר מאת הרג"ק עם הרמ"ע מפאנו בדבר כי אביו, בעבור הרשות להעתיק ספר "אור יקר". (ועיין עוד על דבר כתבי אביו להלן בחי' ב' צד 18) ובקדמת רג"ק לאור נערב א. ר.—[1].

אשר יספר שם צרותיו, ויאמר:

וְלֹא אֲדַע שְׁלֹם בֵּית עֲזַבְתִּי
וְלֹא יָתֵעוּ בְּלִי אוֹכֵל וְיָדִי,
בַּחֹסֶר כֹּל, וְלֹב אִשָּׁה מִצָּרִי.
וְצָרִי יַחֲטֹפוּ לָתֵת לְשׁוֹרְרִי...
וְיִסְוִימוּ, אֲנִי גָבֵר כְּאוֹיֵב,
וְרָעִי, מִחֲלִי, מוֹשִׁי, מָרְרִי.

ומסיים שם בחלק מ"ו בזה"ל:

אֲכָל לֹא אָבִדָה תִּקְוָתִי, וְאֲשַׁלֵּיף
וְהוּא יְרוֹם, לְרַחֲמֵנִי לְגֵאֲלִי
וְאִם לֹא כֵן? וְגַם זֶה טוֹב וְאֶמְצָא
אֲנִי בֵּין בֶּדֶךְ וּבֶדֶךְ אֶלֶף בְּתַמִּי—
יִתְּבִי עַל אֲלִחִינִי, וְשִׁבְרִי—
וְלֹא אֲשַׁב לְעוֹלָמִים בְּבֹרִי,
בְּעֵדֶן גֵּן אֱלֹהִים כֹּל שִׁבְרִי.
עַדִּי שִׁיבָה כְּמוֹ מִימֵי נְעוּרִי.

ושם

וְאֵלֹי יִקְטִלֵנִי לֹד אֵיחָל--
וְאֶתְחַלֵּל, וְאִם יִקְרַע סִגְוִרִי.
לְדַעְתִּי צָדִקוֹ יַחֲדִיו שְׁפָטִיו
וְהוּא יָשׁוּב וַיַּעֲתֵר כְּעֵתִרִי.

ב' ובחפשנו אחר רעיון לב מנגדיו, אשר לא נכחדה מהם גם מעלת ערכו הנכבד, ורכים מהם היו גדולי ישראל ורבניו, מצאנו להגיד פשר דבר לפי דעתנו כי אף הם כונו לשמים, כי לפי גתיבות שכלו הרחב דלה פנינים רכים ויקרים, ופנה במ דרך ה' ויסל המסלה מכל מעקשי השכושים אשר נכשלו במ רכים משלפניו, ולפעמים במח בעז דעתו להפיל ע"י רכבות השערות המבארים שקדמוהו, הרם כל מבצרי עזם, ולא חסל, כי קנא לכבוד האמת, וחלק לה כבוד באהבתו אותה, ומזכיר מזה בספרו (ד"ח פ"א ב'), "אע"פ שאני חייב בכבוד מי שחלקתי עליהם, מ"ם אני והם חייבים בכבוד האמת", ויתרעם שם הרבה על מנגדיו הלוחשים נקם לבז לשכל סליו, לא בכח דברים של מעם זולתי בדברי רוח ומענות חלושות, ועושים עצמם כאלו לא יודעים, אף על פי שמכירים דרך האמת, ועושים תורתם פלסתר, ומביא שמה דברי אבי העזרי מ' שניא, שכתב חז"ל: "החולק על האמת כי מבין דברים אמתים, ובזדון לבו מכוין להרכבות כבודו ולהתכבד בקלון חבירו יש לו לירא שלא תעשה לו תורתו סם המות, ושלא יהא גדון באש כפולה ששים, ואין לך דבר שאין אדם יכול להפוך לפני אחרים! אף כי אינם נראים, אך לב ישר מבין מה בין עקל לעקלקלות, ע"כ. וחותרם שם בשירו ע"ז, ע"ם, יוב"ת ויב"ת:

(1) מושי, תואר לדעתו מן וימש חשך, שפירושו גם כן אופל ומחשך, מנחי ע"ו כמו ליום קושי יער, והדומה, ומליצתו שגרמו בזה מחשך עיניו, כמו"ש לעיל מ' חצי עור אני.

אֵיִשׁ עָמִי בְּצֶדֶק רָבִי.
אֲשֶׁר אוֹתִי בְּחוֹנֶף רָב.
אֶמְשָׁנָא בְּרָקִים רָב.

אֲנִי אֶת אוֹתְכִי אֶחָב
וְאֶשְׁנָא מִחֲלִיק לְשׁוֹן
בְּלִי דַעַת וְכִין עֲזָר.

אולם חכמי דורו לא בטחו כלל בישועת שכלו, וקנאו בכבוד הרבנים שחלק עליהם⁽²⁾, והטעם לדעתנו שכלתי אפשר לתת אסון לכל איש המתהלל במתת האמת, אשר רבים ישנו בו, וזולתי אחרי נסיונות רבות ופרסום רב, מתומתו כי מלא כאוצר יראת אלקים, והוא בר לבב חך חשכל, וכשיב כחלקו על גדולים מפורסמים שקדמוהו, כי יש הרבה שבידי מתעה בתהלוכת האמת וגדריה, בין בענינה המפשט, ובין כגדר נושאייה⁽³⁾. התנאים לפי עצמם המפשט, יכלול: א) ידיעת ענפי הענין והמסתעף ממנו בידיעה ברורה ומחלטה. ב) שפיטת השכל אחריו החקירה להחליט דבר לפי ענינו. מובן מזה, שכחסרון אחד מהגדרים לפיהו יהיה גם אופני החמיה, כי בשלא יעמוד האדם על ענפי הענין המסתעף בחלקי חבונה וחסות, ישנה אחרי כן במשפטו באיזה צד מהצדדים, והיה משפט כוזב לפי צד הרמיון והחורמן (היפאמחוקטון), והיה כלא חיה, כמש בענין רועי בקר ודומיהם, שאינם בישוב העולם הפסולים לדין מפני הכנתם החסר וידיעתם חסעטה, (והדבר הזה תרוע מספיק לבני האדם, אשר לא ישתוו לדעת אחת לאותה שהמכיוו עדיה בעלי הרוב אחרי שכלל מונח אצלנו מאחרי רבים לחטות! יען כי מנגדוהם ישיבו דברים: שהחליטו דעתם בטרם באו בסוד הענין ותכונתו. והדבר הזה גיב תוכחה נמרצה לכל המלעיגים בשאט נפש לבזות נמוסי אחיהם הוגי תורה ויחללו יפי התלמוד וקדושתו, בעוד לא פתחו דלתות טובו, ולא באו בסודו), וכן בעל שכל הגם לא יבא גם כן ליושר המפשט, מפני שלא יוכל להחליטו לאמתו, (אולם החסרון הזה כלתי מוין

1) המשורר יערוך לפנינו מלת רבי בני הוראות מתחלפות, הראשונה מענין תלונה, ושרשו ריב, מנעיו או עיי. והשנית מענין הרבה, ושרשו רב מכפולים. והשלישית מענין יריה ושרשו רבה מנליה, כמו רבה קשת, ולקצת מזה העירני הרשיא מוילנא.

2) [אמנם, מדת הבקורת של הרב הזה היתה בלי גבול, וחלק לא רק על הרבנים בני דורו, כי אם גם על הראשונים, כמו: הרמב"ן, הרשב"א, בעל מגדל עז, הרד"ק, הראב"ע והרמב"ם, ספר רחיצת ידים ועוד. ועם בני דורו יזכרו ביחוד מחלקותיו עם בעל זמירות ישראל בשירה, ועם ר' יוסף סבול ורחיו בקבלה, ועם כל בעלי היחודים. ולרעתי היתה עיקר מחלקותו עם ר' גדליה קורדיאיו גם כן בשביל דברים כאלה, בהיות שריג היה מגורי הארץ וכן הרמ"ק, והוא בקר קשה את המורים הגדולים האלה. א. ר—].

3) [בתוצאת הראשונה של תחמי שנדפס בוויילנא תרל"ד, נדפסה כאן הערה ארוכה מאת המחבר נגד המבקרים הקצונים והשמטתיה מכאן—בהסכמת חכמים שונים—בהיות שזוה ענין שאיננו שייך לתולדות חכמי ירושלם, דוקא א. ר—].

זולתי להמתעצם בדעתו כי לפי הנהוג ישוב הדבר להכרע בעלי הרוב, כאשר כן תורנו גם תורתנו: "אחרי רבים להטות!" כי רבים על הרוב לא ישנו, ואם ישנו אין דין אלא על מה שענינו רואות — כי לא לאדם המשפט! והחלטת בעלי הרוב תוכל להשאר בשם "האמת האמתית", וכל מה שמסכימים בכ"ד של מטה מסכימים גם בכ"ד של מעלה), התנאי השני לפי גדר נושאייה מתחלק ג"כ לפרטים, כי נצרך שהנושאים יהיו משוללי שוחד, פניה פנימית או חיצונית. החצונית: שאינו דורש הענין מצד אשור וטובו זולתי: — א) מצד תכלית נועמו בעולמים החיים ההווה, למען יהי בידו לכלי ספן, למלאות תאותו, כססון וכדומה, שע"ז אמרה תורה: "כי יעור עיני פקחים, ויסף דברי צדיקים", וכענין הנוגע, שאסור להתדין לפניו. — ב) או חכבוד וההתנשאות, אשר ישיתם מטה אל שפיטת שכלו, כענין הכהנים גדולים שכברו עצמם וכוזו מלכות שמים. הפנימית, מתחלקת ג"כ לשתיים: — א) הבא מצד השנאה והמשהטת בענין השונא האסור לדון. — ב) או האהבה והקורבה, כענין קרובים ואוהבים הפסולים לעדות ולדין, אפילו המה כמשה ואהרן, ובכל הפרטים האלה ישנם עוד ענינים דקים מעולפים ומסובבים בהרבה שבילימטעה, להטעות במ אור השכל ולעורר עין האמת והצדק, אשר נקראם לפי ענינים בשם תרמית האמת, או אמת המדומה, כי אך בכוחם תתגבר ותקש חיל. ולכן לא מהר נוכל להחליט על בעלי מנגדיו של הרב לזנאנו שאשמו בדבר על שלא נתנו לו אמן, כי אף על פי שלא חשדו אותו בכל הפרטים שזכרנו, מ"מ חשדו שאינו מכיר ערך הגדולים ההם, ורצונו לטול את השם בחלקו עליהם להתגדר, ולכן חתרו להשיכו מרעיונים כאלו, והיה נרדף תמיד מחברתם, אולם הר"ם ז"ל שהכיר בעצמו מזהרת לכו כי אינו משוחר בשום פניה מהפניות שזכרנו וידע הרבה מעלת שכלו החכיר, ולכן התלונן עליהם הרבה, ומזכיר שם מזה בספר בזה"ל: התחשבו שמה שחלקתי על הגדולים לבדתי ידעי מעוט ערכי וגודל ערכם? — אין הדבר כן! — יודע אני, כי כנכוה השמים מעל הארץ נבהו מדרגתם ממדרגתי, אולם אני אומר: כי בדבר הזה הטעו במחילה מכבודם ואין זה מן הפלא, כי כל האדם כוזב! ע"כ. ושם: ואף תחשבו שהחכמים יקצפו עלי על אמרי שטעו בדבר מה כי חלילה להם מזה, החכמים אוהבי אמת הם! ומורים עליו, ולא ישנאוני על כך אדרבא יאהבוני, כי לא לפניהם חנף יבוא, כי הישרים בלבותם יאהבו החולק עליהם בדעת, וישנאו העוזרים בלי דעת, ע"כ. — הארכתני בפ"ז מפני רבים בדורותינו אשר יקחו את דבריו למטה, למען יתירו לדעתם הכוזב לפרוץ גדרות עולם אשר גבלו לנו ראשונים בעלי השו"ע ז"ל, אבל כבר ראית קורא אהוב, ובחנת ענין הלזנאנו ועניניהם, הוא ז"ל כל עניניו לשם שמים — והם לשם תאוה זונה ונמכזה

ותדע כי כל אמת'לות כאלה ישא רות, ולא ידברם איש, וזלתי באפס יראת שמים, ולא יחלוק עליהם, וזלתי ההולך אחרי עין תאותו, ולא אחר עין בינתו, כי עיני הבינה בלתי חולקים על זולתם, אך כשהם גדולים מהם בחכמה ובסנין.—

ג] עם כל מה שקדם בדברינו התבאר לנו מעט מתכונת נפשו הנכבדה, ויקרת רוחו של רבינו זה הגדול, ויותר הצטיין האיש הגדול מרכבה הזה כמה שזכה לכתרה של תורה וחכמה, אף בהיותו אחוז כל ימיו בחבלי היגון והעוני, נע ומטלטל, הרחוק למאד לשכל אנושי לשער שתי אלה בנושא אחד, אך זאת היא שמדה לו עוצם שקידתו וחביבותו אל החכמה והתורה, אשר התלכדו בזרועות אהבתו עליהם, והסית במ כל דאגותיו, גם מוסריו היקרים אשר התהלכו ברוח בינתו, העלו ארוכה לכל תחלואיו עמו, כי הם כסמי מזור משיכי נפש, לכל ההולך שחוח בלחץ הזמן.

נוסף על כל זה היה בקי עצום בכמה לשונות, ובפרט בלשון יוני וערבי והדבר הזה היה לו לתועלת רב לפרש על ידם כמה מסלות החסורות הנמצאות בדברי רז"ל, וככל מי שקדמוהו עקשו הישרה בעבור חסרון ידיעתם בלשונות ההם. ומזכיר מזה בספרו "המערך, בזה"י: ולפי שאין רע (מלפניו הכביר שהיה למרות רוחו. שאין בו טוב מעט, לכן גם אני במלפניו מלפניו דגברא קשה, הרוחתי שלמדתי לשונות הגוים, ובפרט ערבי ויוני, שהם היותר צריכים להבין המלות הקשות והזרות שבאות במדרשי ז"ל, ולבארם ביאור ודאי לא ביאור מסופק, ביאור מדעי, ולא ביאור סברי ודמיוני, כי הביאורים הסבריים כלם חשודים, ורבים שקר כאשר קרה לבעל מתנות כהונה, שרצה לבאר המלות שב"יכות" מסכתו, ובהרכבה מקומות היתה תקנתו קלקלתו)... עכ"ל. ובעבור זאת התעורר לחבר ספרו הנכבד "המערך", כמו ש"ש: להיותו בקי בלשונות ההם, וגם לפי שנמצאו אתו הספרים בכתיבת יד—, ומלכד ידיעתו זאת היה מחבב גם כל החכמות יחד והשתלם במו2), וביחוד בהכמת הקבלה, כידוע מכל ספריו הקדושים המדברים ברוי עולם,

1] אולם שגיאות מייבין? עיין בערך קפיקסון, שהשיג שם על המתנות כהונה, עמ"ש במלת ירקק שהוא ירוק שבירוקים אדמדם אדום שבאדומים, וכתב על זה: שבוש הוא, כי אירבה ירקק אינו ירוק בשלמות, אדמדם אינו אדום בשלמות, ע"כ. ולחנם השיג, ואדרבה נעלם מעיני הלונזאנו משנה ערוכה בפ"א דנגעים, "הבגדים מטמאים בירקק שבירוקין ובאדמדם שבאדומים", ע"ש.

[הר"ם די לונזאנו לא יצר חדשות בביאורו את השם ירקק אינו ירוק בשלמות, כי ביאור זה נזכר גם בראשונים כמו הראב"ע, וגם באחרונים. ולא נעלמה מכלם המשנה דנגעים, כי גם בה הם מבארים ירקק שבירוקין שאינו ירוק בשלמות. והשגתו של המחבר על הר"ם די לונזאנו בדבר זה אינה השגה. א. ר—ן].

2] ונעתיק בכאן מה שכתב לענין מלת "ארקולאין" הנמצא במדרש בשיר השירים פסוק "ישקני" ופסוק "חורי זהבי", שסופר אחד כתב מדרשים היה לו אחות ושמה חדסת, ולה'

וכן ראיתי בעיה"ק כתיבת יד מסמנו ספר יקר "עומר כן", ביאור רחב על האדרות והתקונים בדרושים מתוקים, וחבר ספר "אמרי אמת" להשיג על קבלת הרי"ח ויטאלי, שהג"ג מזכירו באות ר"א מונסון. וכן השתלם למאד בחכמת הדקדוק, ומשכח אותה למאד בספר "שתי ידות" בדף קכ"ב, בזה"ל: "יש אנשים רבים שאינם משגיחים בחכמת הדקדוק להיותה בעינם בלתי צריכה, וגם אני את חטאי אזכיר, ואומר: כי כהח"ה היה בעיני העסק בה אבוד זמן, הן אמת שחייתי בקי בטיב הלשון במטע, עב"ז כשהתעסקתי בה ואורו עיני בה, הכרתי כי מתחלה הייתי טועה בחשבוני, ע"כ. וכן העיד עליו הרב בעל קוה"ד: "כי היה רב טובהק, חסיד ומקבל, וכולל כל ההכמות, מדרקק ומשורר". ובעל שה"ג כתב עליו: "כי הפליא לעשות! ולא הרחיק זולתי את חכמת הפילוסופיא העיונית (מעשהאפיהייק), והזהיר מלדמוד אותה, כמו שכתב שם בספרו דף צ"ח, אחר שאסף כל דעות החוקרים מענינה, סיום בזה"ל: "הראיתיך בעיניך להקת הכמי ישראל הק' דוחים ומרחיקים ואוסרים הפלוסופיא, ובסודם תביא נפשי בקהלם תחד ככורי, כמוני כמוהם בסברא זו, אך בדבר אחד אני הולק על קצתם, והוא: כי קצתם אחרי שגלו כל נבלות הפלוסופיא לעיני מאחכית, חזרו ומצאו לה תקנה בתנאי שיהא לסודה עם חכם בקי וחסיד, כאלו שעם זה בטוח הלומד שינצל מהכשול, ואני אומר שא"א לאדם ללמדה, אם לא שיקבל על עצמו ההסתכן מקודם, ויאמר בלבו: הנני בא להתפלסף ויעבור עלי... כו' ע"ש. ולא מצא בה הרבה תועלת, לא עצמי ולא רוחני, ובפרט שהיא מכלכלת האדם בעולם המעשה.

ד' הוא הרים תפארת המסורה הנכונה, אשר הלכה בלי סדרים למעוט הוגים בענינה, כאשר יראה המעיין בספרו הבהיר "אור תורה", אשר האיר שם כל מאפלי השכושים בהגותיו הנכבדות בכל חמשת חלקי התורה, בכח האמת הזורח על מסלות שכלו החרוץ, ונוסף ע"ז היה לפניו כמה כתיבות ידות וספר תורות עתיקות, אשר גלה לנו על ידן חדשות ונצורות, מה שלא שערו הראשונים לולי הוא והרב ר"ש ידידיה מנורצו (שהיה בדורו והתוכחו יחד) בעל מנחת שי, כמעט נשכחה תורת המסורה התמיסה מישראל¹), וכידעו כ"ז שבלעדו בלתי אפשר

בן ושמו ארקולאין. והיה מתפלל עליו תמיד שיוכה לתורה בכל מקום בואו במדרש למאמר המדבר מתורה, וע"כ נצטרף שמו עם הספר ע"כ. ועפ"ד צריך להגיה בספוק ישקני, שכתב ארקאלין בן הרוסה ולמדו תורה, שצ"ל: "למוד תורה, וכן שלמד ארקולאין בדעתו של חקביה צ"ל "שילמד".

[1] בעל אם למסורת בחקרם כתב עליו: "דבריו באות ככתובים וכנחונים מסיני דמי, אין לזוז מדבריו ימין ושמאל, (המעלות לשמימה בערך רמב"ל). א. ר—ן].

ראיש אחר דגשת אל המלאכה, פנה להטיב לבני עמו וחבר ספרו הנ"ל, כמושיש בהק', וז"ל: הנה ה' אנה לידי חפצים יקרים, חפצי שמים וסרגליות טובות אשר עין לא ראתה, ואפילו דשמע און לא נמצאו, ספרים ממדרשי דז"ל שלא נדפסו מעולם, ומהם שאפי' בעל הערוך והילקוט לא ראו ולא ידעו, ועתה איככה אוכל וראיתי שיאכדו באברי... ויסותו במותי... ועם כל עניי ודלותי נעשיתי כעשיר לכבוד תורת אלהינו... להוציא כמאה זהו בהדפסת ספרים אלו... ולא עוד אלא שנעשיתי אכזרי על שדשת ילדי ואמם אשר בירושלם ולא שלחתי להם מקות להוצאה, אף על פי שאני יודע שאין להם לא כסף, עכ"ל. ורבנים רבים חלו בעדו והיו סליצי וישר אצל הגבירים וכל המקומות שנמצאו שם ספרים קדמוניים ועתיקים. וכתבו עבורו דקיץ ירושלם, דמשק וחלב, מקומות האוצרות של ספרים עתיקים, וכתבו שם עליו כי פקח עיניו לדרוש ולחקור באמתה של תורה... אף חכמתו עמדה לו לברר וללבן הטוב... הפליא עצה, הגדיל תושיה, ע"כ. ועל ידי כן זכה לידיעה מופלגה מכל הקודמים לפניו ובאי אחריו, ומוכיר שם בזה"ל: הנהה זו עשיתי על פי עשרה ספרים כתבי יד או יותר, שכל אחד לא נכתב במאה זהובים, ומהם קדמונים בני תיק או תיר, ועפ"י מסורת סיניג לתורה שחבר הרמ"ה ז"ל, ועל פי מסורת כתב יד, ועל פי קרית ספר שחבר המאירי ז"ל, ועט סופר להרד"ק, וספר שמן ששון, וספרים אחרים. ולכן בכל דבר שיסתפק אדם בכל המקרא אם ישאל את פי, בעיה אכרר לו ספיקו, ובפרט כשאהיה בביתי, ע"כ. ואלה המה הספרים והכתיבות שהיו באוצרות הרב, אשר מוכיר מהם בחבוריו: (א) ירמבים כתי קדמון, שהיה שייך לר' זרחיה בעל המאור, (מביאו בבראשית קפי' יד, ולענין הפעוטים שנפל ברמב"ם הנדפסים לענין צורת השירה וי' הדברות, ומסקא אשר בין יעלו הצפרדעים). (ב) גמרא כת"י, (מוכירה בויקרא ד', לענין קרנת קרנת דבסנהדרין, דשם האחרון מלא). (ג) תנחומא ארוך וקצר, (ערך תנחומא, וכתב שם: המדפיסים כתבו שהתנחומא נקרא ילמדנר, ושקר הוא. הלא תראה שהילקוט מוכיר שניהם בכ"מ אלמלא האי לחור והאי לחור, והנה תנחומא לא נמצא כלל—אולם נתבאר לי שיש סמנו ארוך וקצר, הקצר הגיע לידי בשלמות, והארוך חשוב למאד, והגיע לידי ספ' ואתחנן ופ' עקב). (ד) מדרש כתב יד, (שם ערך הספורים). (ה) ספר ישכ"ל הל"קט הארוך כת"י, שהיה שם שע"כ סימנים יותר מהנדפס שאין בו אך קכ"א סימנים, וכן ישכ"ל לקט ח"ב, בעל קע"כ סימנים כת"י, (עיין שה"ג אות צדקיהו). וספר יאבי העזרי, ויאבי אסף, (עיין אות אליעזר הלוי בשה"ג). וספר יוראים כת"י, ששנו סדרו בהנדפס. וספר מדרש אנור כת"י, אשר היה בדעתו להדפיסו יחד עם יתר המדרשות שהדפיס. ועוד כמה כתיבות יקרות, אשר עין לא ראתה.

ה ספריו הקדושים אשר השאיר אחריו ברכה: א) ספרו הנכבד "שתי ידות" כולל עשרה ספרים בשתי מחלקות, החלק הראשון נקרא "יד עני". מחלק לחמשה מצבקות, הראשון נקרא "אור תורה", ההגהה הסדויקת לפי המסורה הנכונה, על חמשה חומשי תורה⁽¹⁾. השני נקרא "סעריך". וענינו לבאר כל המלות הזרות הנמצאות בדברי רז"ל, וקראוהו כן מפני שהוא תוספות על ספר "חערוד". השלישי נקרא "עבודת מקדש", פזמונים ברעיונות נשגבות בדרך המליצה. לפי ההלכה הפסוקה לנו בעניני העבודה, וצרף לשם טעמו ונמוקו כבאור ההלכה, ומצורף שם עוד כמה בקשות (פזמונים²). הרביעי נקרא "דרך חיים", שירים הרבה וחרוזים להישיר דרכי האדם, וגם כל הדינים הנחוצים לפי סדר היום, ושם באור רחב במסורים נעימים ויקרים, ובסדרם של הלכה. החמישי נקרא "טובה תוכחת", אשר חכרו בימי חרפו בקושטאנדינא בבית הנביר החכם והנדיב ר' שלמה כמו שמזכיר שם. וענינו ג"כ מוסר ומדות בדרך השיר השקול לרוב ע"ם יתר ובי"ת, ויתר זכ' תנועות, ויתר

(1) בספר הג"ל בפי' ר' מספר דברים, מרחיב הבאור לענין השעמים, ודעתו שם שהם מכלל הקבלה התמימה הנסמרה למשה מסיני, ולא אדם הוא אשר לא ידע לחזה, ע"ש לענין הכתוב "לעשות כן בקרב הארץ", שכתב כי לפי מנהג המקראות ראוי מלת "לעשות" למאריך ומלת "כך" בפשטא, אלא שראה נותן התורה לשנות המנהג בזה... ע"כ. ורמז בזה לענין מ"ש "הנחור" בספר "מסורת המסורת" שהנקודות והשעמים מעשה ידי בעלי המסורת, וכבר חלקו עליו כל בעלי תריסין, וביחוד מבואר סודן בספר זוה"ק, ועיין בתשובת הרדב"ז שנשאל, כיון שהכל נתנו למשה מסיני, למה לא נכתבו השעמים והנקודות? וקשב תשובתו שם כרי שיהיה נכלל קריאה "רוחניות גשמיות", ה"רוחניות" היא שהתאוו לה המלאכים, והם אותיות בלי פסוק חיבות, שכלם שמוהו של הקב"ה, וחדש להם הקב"ה שיש קריאה גשמיות מה שאינה מענינם, והם בכלל תורה שבע"פ, ע"ש סימן תרמ"ד.

(2) ומה שהגיע לו לחבר אותו הספר כתב בהקדמתו ענין נפלא, וז"ל בקוצר: בשנת השלי"ב בליל יוה"כ שחל להיות בשבת נרמז לו בחלום שהוא מחבר מאמר נורא משבחו של הקב"ה, ונרמז נדעתו שהיו מביאים לו קסת והוא כתב על הספר בדיו, ויהלום שנית. ויפג לבו כי לא האמין שיעשה דבר כזה ביוה"כ, ואחרי הקיצו לא זכר מכל דברי השבת רק מלת "עבודה", בימי החג העיר ה' את רוחו לסדר עניני עבודת המקדש, והתחיל לסדר את הפזמון "מראש מקדמי ארץ" לפי סדר עבודת בית ה' לכל חוקיה ודיניה. ובלידה ראה עוד בחלום, והנה היא בבית המקדש, מהלל ומשבח ומזמר בקול זמרה חזק מאד, וסלם מוצב ארצה וראשו מגיע לראש חיל וחומה גבהה מאד, ומעלותיו עמודי שיש עגולים מושכבים זה למעלה מזה והנה הוא ועוד אחד עמו עולים במרוצת אל תחומה. זה תכן דבר החלום, ופשוט היה כי את הפזמון הנזכר השלימו בליל הושענא רבה המשתוות הרבה ליוה"כ, וזה שנרמז שהביאו לו קסת כי היה נעור כל הלילה לכתוב אותו ולהשלימו, והאחר שרץ עמו יחד אל החומה היה החסיד החכם הרס"ע מפאנו, שעשה דוגמתו וחתעורר לעשות כמעשהו, וחבין כי גם זה סאת ה', ע"ש וע"ש עוד הויכוח על דברי החסיד הנזכר.

ותנועה, בדלת וכן בסוגר). ובסופו נלוח ספר "תוצאות חיים" להר"ר משה בן נתנאל בן שלמה, ענינים קצרים ונעימים בכל ענפי המדות בדרך השיר. והחלק השני נקרא "יד המלך", מחולק גם כן לאצבעות, אבל לא נדפס מהם אך האצבע הראשון, והוא ספר "אגדת בראשית", מדרש רז"ל אשר היה באוצרו, כי תם הכסף, ולא יכול הרב ז"ל לדפוס את הספרים האחרים, כפי מה שהיה בדעתו, אבל נדפסו מהם בקובצים מיוחדים, ואלה שמותם: (א) "מדרש אגור", שהיה אצלו בכת"י (2). (ב) "תני דבי אליהו", שנדפס כבר בשנת שנה בשבועים וטעיות, והמחבר הזה הניחו מפי ספרים ישנים. (ג) "אבות דר"נ, ומסכת ד"א, ואותיות דר"ע", שכבר נדפסו יותר משבעים שנה מזמנו, והוא הגיהם מתוך ספרים כת"י. (ד) ספר "התשלומין", הכולל מה שחסר מן המדרש רבה ומן הילמדנו ופרשת עריות, שחסר בספרא. ורוב פרשת "ואתחנן ועקב" מן "התנחומא", ו"פרקי גן עדן", ו"עץ החיים" (3). יותר ספריו אשר הם עריין בכת"י: (א) "הנהגות", מזקקות ויקרות על ספר "הלבוש", והרב הנשיא בעל "מצות שמורים" קרא אותם בשם "עדי זהב", ע"ש הכתוב: "המעלה עדי זהב על לבושכן. (ב) ספר "אמרי אמת", מה שחבר להשיג על הרב מהר"ו בחכמת הקבלה, והרב הגדול ר' אברהם מונסון תלמיד הרב ר' בצלאל אשכנזי, התווכח

(1) [בשני מאמריו ושיריו אלה "דרך חיים" ו"תוכחת מוסר", מדבר נמרצות ונעלות כנביא ומסיף לבני דורו לתקן קלקוליהם, וגם להורות להם דרכים חדשים ושיטות מקוריות ונכבדות אשר יצורן הרים די לזנאנו. שם מדבר על הפריצות והליצנות, השחתת הפאה, צער ת"ח, הכנסת אורחים, נגד הגאים המתפארים ביחוסם, התעוררות לעזרת ירושלם, מגנה הקריאה בספורי הבל ושירים בפלים, ושחוק הקוביא וכדומה. התעוררות לעזרת עניים צנועים ובעלי מלאכה, נגד סגופים ותעניות, נדרים ושכועות. ובדרך חיים" הציג הצעה ארוכה ונפלאה לסדור הלמודים והחנוך בזמנו, שהיה בה כרי לרום את כבוד התורה בזמנו, וראויה לתשומת לב גם בזמננו, כי כ"ש דברים יקרים על החובה לדבר תמיד ודוקא בלשון הקודש, ובשיריו רבים משירי ציון כתובים בתום ואהבה רבה. יציון גם (דרך חיים דף קי"ו) מחקרו היפה וההגיגי על מקום הראש"י הסמוך לירושלם. א. ר—ן].

(2) [ע"י באותם שהביא בשם "תכונת הארץ" לרי"ש שנדפס בצפת, או בעין זיתון בשנת שס"ו, ופלא שלא העיר שם שבשנה ההיא לא היה דפוס בארץ ישראל. ובריו בתוגרמא ח"ב צד 153 הביא ממכ"ע "ציון שריפוט פיר העברייאישע ביבליאגראפיע X 192 שנדפס שם השער של ספר האגור—והוא היחיד בעולם—שהיה ביד הדר. גססר, ושם כתוב שנדפס בשנת שס"ז. א. ר—ן].

(3) הספר "שתי ידות" הדפיסו המחבר בחייו בכרך אחד בק"ק ויניציאה שנת שצ"ו ואח"כ הפרידו הדפיסים את הספר "אור תורה", והדפיסוהו לבדו בק"ק אמשטרדם בשנת ת"ט, ואח"כ חזרו להדפיסו בק"ק האמבורג בשנת תצ"ח עם לקוטים ופרושים, הנקוב בשם "מכתב מאלהו", מהמדקק הגדול ר' אליהו ב"ר עזריאל מוילנא בעל המדפים את החומש, תיקון סופרים".

עמו הרכה בקונטרסו אשר בכת"י 1), (עיין שה"ג). וכן הגאון המפורסם ר' נפתלי ב"ר רוד מאמסטרדאם, חבר ספר "בן דוד", השגות על הספר הזה, והדפיסו באט"שטרם שנת תפ"ט 2). (ג) ספר "עמר מן", פירוש על האדרות והתקונים. וכבר הזכרתי מסנו לעיל 3). (ד) "הנהגותיו" היקרות אשר על "הירושלמי" 4), ועדיין כולם בכ"י ולא זכינו לאורם, ואנכי ראיתי איזה מהם באוצר הספרים 5).

ן צבא יסיו על הארץ והזמן שחנה בה את העיה"ק, לא הצלנו דבר מספיק מפי ספריו ומפי ספרים אחרים, אך לפי המובא בספרו עבודת מקדש, שהעתקנו כאות הקדום בהגהה, כבר הי"ה בשנת השל"ב ליצירה, מופלא כחכמת התורה, וגבר בגבורין. ולפי התאריך שמזכיר בספרו "טובה תוכחת" בשירו הנחמד: "אני אחת ליוצדתי" שכתב:

זֶה שְׁנֵים חֲמֵשׁ מֵאוֹת וְאַלְף. וְאַרְבָּעִים אֲשֶׁר חָרַב דְּבִירִי.

ושם בשירים שחבר אחר זה, שכתב "ארבעים ועוד שנים" יגיע הפרט עד שנת שס"ח, ועוד שנים שהיה עוד בחיים, ובמשך הזמן ההוא עבר בהרבה ארצות, וכיחוד מזכיר בספריו גביר אחד אשר התארח אצלו בהיותו בקושטאנדינא (עיין בסוף ספר "טובה תוכחת") וממם שנודע לנו, התראה שמה עם הגאון הרשד"ם ז"ל, שבא לשם בשביל שליחות העיר, ולמרו יחד קצת ימים (קוה"ד), ושם לירושלם ושם מנוחתו כבוד, אך מדברי השל"ה בתורה שכע"פ אות דרושים לענין דרוש וקבל שכר משמע קצת שהאריך עוד ימים, ע"ש. זכר צדיק לברכה!.

(1) [עיין באוה"ס א' 792, שראה בוויילנא כת"י מאמרי אמת", והעתיק שם דברים אחרים ממבואו. ובירי יש כת"י שני מאמרי אמת", שהיה בין כתביו הצדיק רי"ז סלאנס ופרסמתי ממנו קטעים בספרי הצדיק רי"ז סלאנס ורבותיו" צר קמ"ה—קמ"ו, ע"ש. א. ר—ן].

(2) [זה טעות, כי הספר "בן דוד" הוא השגות על ספר "עמר מן", שמוכר אחרי זה, ולא על אסרי אמת. ועיין באוה"ס ובקהלת שלמה ערך בן דוד. א. ר—ן].

(3) [עיין הערה ה' ודמתי, ועמר מן נדפס כבר בוויילנא תרמ"ב. א. ר—ן].

(4) הגהותיו ל הירושלמי נדפסו בוורשה תקצ"ו.

(5) [עוד חבר, שבחא דמפרוניתא", שיר שקול לל"ל שבת ל"ב בתים, כת"י רד"א הובא באוה"ס ש. 214. ובספר "אור השנים" מהדורא בתרא להרב אריה ל"ב אב"ד קינגשבורג, צד ו' מביא שהיה בירו סידור גדול שני חלקים מהגאון מנחם די לונזאנו עם כוונות, ועמו מחובר ספר עמר מן והוא נגד דעת רבינו חיים ווישאל, עכ"ל. ואינני יודע אם הסדור והכוונות הם מכת"י רמב"ל, או שהיו רק שייכים לו. ובציון וירושלם" להרב ברהב סי' יג, נדפסה תשו' די לונזאנו בספק חרבנים חרי"ט גלאנסי ור' מלכיאל אשכנזי ואחרים. א. ר—ן].

פרה שמיני.

ר' ישעיהו הורביץ בער השר"ה.

א רבינו הגאון, קדוש ישראל, ר' ישעיהו הלוי הורביץ ז"ל סגנו רם, ממספחות המיוחסות שבישראל, וזה סדר יחוסו: אבי זקנו היה הרב ר' ישעיהו הורוויץ⁽¹⁾ הלוי ז"ל, אבי הגאון יחיד בדורו, סו"ה שבתי ז"ל, הנפטר לב"ע בק"ק פראג יע"א. וכתוב על מצבתו: ישלח הניח דבר מה שלא למד, ממשי כל התורה כולה היה על פיו. והרב ר' שבתי ז"ל היה חתן הנשיא הספורסם בישראל, סו"ה עקיבא כ"ץ מק"ק אובן שטאט, המוכתר בנמוסין. ונפטר קרוב לשנת רנ"ו ליצירה⁽²⁾. הר"ש היה אבי הרב איש אלקי, החסיד ר' אברהם הלוי, הנקרא ר' אברהם ר' שעפטיצ'ס, בעל ספר "עמק הברכה" ו"יש נוחלין", ו"חסד לאברהם" על שמונה פרקים להרמב"ם ז"ל, תלמיד הגאון סור"ם ז"ל בעל "המפה", אבי הגאון החסיד ר' ישעיהו בעל השל"ה הקדוש, ואחיו החסיד הרב הגדול ר' יעקב⁽³⁾, אשר הוא זמר אחיו השל"ה ז"ל, חברו

[1] ע"פ השערת רוב החכמים שם המשפחה הורוויץ הוא ע"ש העיר הורביץ בגרמניא, שבה התיישבו ראשי המשפחה הזאת. ולפי מה שהובא בסדר היחס של משפחת הורוויץ במבוא לספר תהלים עם ביאור מטע לשם (ירושלם תרפ"ז) היה ר' ישעיה אבי זקנו של השל"ה, דור האחד עשר—מצד האבות—לרבי שם טוב הלוי ז"ל תלמיד הרמב"ן ע"ש. א. ר—ן].

[2] העתק מספר, מטה משה' להגאון ר' משה מפרעמישלאן מלשון מגלת יוחסין המועתק בק"ק פראג, על ידי ספרא ודינא ר' מאיר פערילס, בזה"ל: איש היה פה פראג, גדול בתורה, בעושר וביחס, אשר בא מגלות ק"ק אובן שהעלילו שם עליו, והיה נקרא ר' עקיבא מאובן, וכתוב פה על מצבתו: "ר"ע כהן ונשיא מאובן", ונתבקש בישיבה של מעלה קרוב לשנת רנ"ו, והיה מוכתר בנימוסין, ומתוך קנאה העלילו עליו גדולי אונגאריין בק"ק אובן ובא לכאן, ובנה בית המדרש גדול לתלפיות, והרביץ תורה בדורו של הגאון ר' יעקב פולק, אשר היה אב"ד פה כוסן ההוא. והאיש ההוא הוליד מאשתו י"ב בנים זכרים ושלוש עשרה בנות, והתחתן עם שתים עשרה מבנותיו בכהונה. ובאחת אשר שמה יונכבך התחתן עם ר' שבתי ב"ר ישעיה הלוי ז"ל הורביץ, אבי החסיד ר' אברהם בעל "עמק הברכה", והרב ר' עקיבא ז"ל זכה לילך לרובן הוא וכ"ד נפשות. והתפאר בעצמו שקיים מצות "כ"ה תכרכו" את בני ישראל מספר כ"ה, ונתקנאו בו שרים גדולים ונכבדים מתוך גדולתו, עד אשר לא שקם בימיו מעלילות, ונצל בזכותו חכות תורתו, ויען כי שלשה מאורעות פגעו בו בשלשה רגלים ונצל מהם, עשה שלשה פרוכות שוין זה לזה, והקדישן בשלשה בתי כנסיות בית הכנסת, אלס-נאיי, ובית הכנסת, ה"שנה", וביה"כ"ג "פנחס", והתנה עם הגזכרים שלא יפרשו אותו כי אם בלילי הרגלים הראשונים, גם נדב "פנחס" לבית הכנסת "פנחס" עם נרות כמספר בניו, וחלליה שם באלמימראי. וכן אחד מבניו היה נקרא גרשון, וממנו הסתעפו כל משפחות הגרשוני, ע"ש, ע"כ.

[3] [להלן כח"ב צד 45 נזכר בנו הרב משה סג"ל שעלה לירושלם, ונחשב בין חכמיה ע"ש, ולהשל"ה עוד אח גדול בתורה ושמו ר' יהודה, ומזכירו בספרו של"ה. א. ר—ן]

שניהם בילדותם הגהות לספר "עמק אברהם", ומוזכר כמה פעמים. בספר השלישי במסכת תענית ומסכת פורים, וכן בספר "ווי העמודים" אשר להנאון ר' שעפטיץ בן השלישי. והרב השלישי ז"ל ואשתו החסידה מרת חיה—שהיו אומרים ברורה עליה: "שלא הניחה דבר סמעשה האמהות מה שלא קיימה", שהיתה בת ת"ח אחד מופלג ופרנס הדור—הולידו בן צדיק בדומה להם, הנאון ר' שעפטיץ בעל "ווי העמודים", אב"ד דק"ק פוזנא, ואב"ד המדינה בפולין גדול, ובטרם מלאו לו י"ז שנים התחתן בו אביו עם הנאון נשיא אלהים, המפורסם ר' משה חריף, שאסרו עליו שהיה שנון וחריף ובקי בכל חדרי תורה, ואלוהי היה משתכח תורה מישראל, היה מהדר אותה מחריפותיה ובקיאותיה. והולידה מאשתו הצדקנית את הנאון המפורסם ר' ישעיהו הורוויץ, האב"ד דק"ק פראנקפורט. הנודע בכמה ספרי הראשונים שנדפסו על ידו, וביתור קובץ הרימבא ז"ל, שנדפס על ידו בתוספות הרבה מחדשיו וחדושי אבותיו ז"ל, (רוב הדברים האלו מלוקט מצוואת הגר שעפטיץ המצורף לספר "יש נוהלין", וביתור מכמה ספרי הגאונים האלו) (1).

ב מקום מולדת רבינו החסיד ז"ל לא נודע בפרט, אך כמה שידענו נתגלד בעיר הגדולה (פראג²), בחברת גאוני ורבני העיר, ושאל סקור תורתו המופלאה מכאר מים עמוקים מר אביו ז"ל, אשר למד אתו בילדותו, ואחר זה שלחהו לעיר קראקא, לדלות פנינים מתורתו של הנאון החסיד ר' שלמה ז"ל מלובלין, שמוכירו הרבה בספרו הקי"3), (עיין מסכת שבת מה שכתב משמו לענין שלא רצה לייך על הסעודה בע"ש שאירע לו סנדק, ובשער האותיות אות שתיקה, ממנהגו שהרגיל עצמו לומר על כל דבר "כלי נדר", וכן הרגיל גם את תלמידיו, וסיים שם בזה"ל: "אף אתם בני תפסו זה הלשון... כדרך מורי הנאון החסיד ז"ל והקדוש, אשריו בעולם העליון", ובמקום אחר קראהו "מורי

(1) [עוד בן היה להשלישי, שנקרא בשם ר' יעקב ונז"ל במכתב השלישי, והוא אבי הנאון ר' ישעיה הורוויץ בע"ס בית הלוי על כללי מגוי (ע"י "קהלת משה" 1313). ויש לציין שמשפחות רבות בשם "הורוויץ" ובשמות אחרים מתיחסים להשלישי, עיין לדוגמא בספר "אהלי שם" (לגוסליב) צד 70, 95, 133, 152, 193, 225, 321 ועוד. ועיין להלן בחיג צד 256 שבעל חבת ירושלים ר' חיים הורוויץ, התייחס ג"כ להשלישי, וכן היה הרב מדובראוונא ר' שאול חיים הורוויץ (מיסד ישיבת מאה שערים פה בירושלים) מתיחס להשלישי, וכן רביס. ובמאוצר ישראל בערך הורוויץ מציין לספרים מיוחדים שנכתבו על משפחות הורוויץ בכלל. א. ר—ו].

(2) [השערת החכמים היא שנולד בפראג. וזמן לידתו משער הח' גרץ—על פי תלדתו בעסודי העבודה—בשנת ש"ל, ורבני רוזאנוס בדברי י"ז בתוגמא חיג צד 229 שנולד שי"ח, אין להם על מה לסמוך. א. ר—ו].

(3) [ברבותיו נזכרו בספרו גם המהר"ם מלובלין, ור"י פולק כ"ץ. ומביא שמועותיו מהנאון ר' שכנא, ומאחיו ר' יהודה א. ר—ו].

מוהר"ש מדובלין", והוא הוא, ובענין ברכת לבנה מזכיר משמו, (ושם נדפס מורי הגאון החסיד מוהר"ע, והוא מעות). שכשרוקד לא יכרע על ברכיו, שלא יהא נראה ככורע ללבנה, ע"ש). ובעודו צעיר לימים התנוסס לתפארת בבני דורו, כי הצליח הרבה בלמודים, ועלה על כל בני גילו. נוסף ע"ז היה קדוש מרחם, והתנהג בדרכי הפרישות והטהרה, ויצא שמעו בכל הארץ, ובא בסוד עצת הרבנים הגאונים הגדולים, אשר התאספו מדי שנה לפקח על צורכי הכלל, כועד הכללי ביריד לובלין. והצטרף אתם בתקנות והסכמות, ובשנת השס"ב כבר נמצא הסכמתו על ספר "מזבח הזהב" להגאון ר' שלמה מסעזריטש תלמיד הרש"ף, שהצטרף שמה עם הגאון בעל הלבושים ובעל עוללות אפרים ובעל הסמ"ע ז"ל. וחתם שמה בלשון "צעיר אנכי לימים" "קטן שבתלמידים", וכן על ספר "מקנה חכמה", בהיותו בק"ק אוסטרסה, שהצטרף עם המסככים משנת השס"ג עד שנת שס"ט. וקרוב לשנת שע"ד נתקבל על מרומי הרבנות בק"ק פראנקפורט עיר הגדולה לאלהים, ונמצא ממנו הסכמה על ספר "גנת אגוז" להר"י ניקטיליא מה שנתן בהיותו בעיר הזאת, ומשם קראוהו לאב"ד ור"מ בערים היותר מפורסמות בתבל, בחכמה וגדולה, קהלת פוזנא וקראקא ופראג, ותפס ישיבות עצומות, והעמיד תלמידים רבים. (מלוקט מספרים שונים, וביחוד מספרו השל"ה וספר ווי העמודים).

ג בפראג נתקבל על פני הגאון המפורסם ר' שלמה אפרים לונשיץ, בעל ספר עוללות אפרים וכלי יקר, וכארבע שנים שמשו יחד שני המאורות הגדולים בכתיבת תורתם בק"ק הני"ל. והד"ך הרב בעל עוללות אפרים למנוחתו לכ"ע הצדק בשבעה לירח אייר שנת שע"ט. ונשאר הרב כשלוש שנים על כסא נשיאותו לאב"ד עד הזמן אשר אוה להתקדש בקדושת הארץ לעלות. להר הקדש ירושלם תוב"כ, (סרת"ד, שהעתיק זאת מפנקס החברה דק"ק הני"ל, ומספר: כי תלמידו הגאון בעל כלי יקר רצו בעצמם להתעסק עם מורם הנזכר, והורה השל"ה כי לא יוכלו לקחת המצוה מהקברנים בלתי רצונם שיאכו לוותר עבור טובת הצדקה שיקנו המצוה בדמים). ובנו הגאון ז"ל בספר ווי העמודים מספר ממעשה תקפו וגבורתו פרישותיה וחסידותיה של אביו הגאון ז"ל, וז"ל: ולטוב יזכר שמו ושבת מעלתו וחסידותו, כאשר יראת חטאו היתה קודמת לחכמתו... בלמוד התלמוד היה יורד ונוקב עד התהום, ובפפלא חריפא... ותפס ישיבות הרבה לשם ולתפארת... וטבח שבילדותו... נתקבל לאב"ד בקהלות גדולות וגלילות, ויט שכמו לסבול משא העם במילי דשמיא ומילי דעלמא... ולא די שהי' רעיא מהימנא לכית ישראל בתורתו ועבודתו, אך תרב מעלתו וחסידותו, כי החזיק ידי לומדי תורה... ומימיו לא פסקו משולחנו שמונים נפשות, אשר האכילם סטעמים ברכורים אכזמים ופטומים, בחול ובשבתות ובמועדים, בביתו ובשולחנו היו נוקדים, ולקומת מחברתו כי... הורתי הגבירה הרבנית... ידח היתה לסייע את א"א

ז"ל, שכזבו כל הסמון שהכניסם לו מבית אביה להספקת לומרי תורת, ולא זו שלא רעה עינה על זה, אלא... ובגלל כך ה' את א"א, זכת לכל הכבוד והגדולה אשר היה לו בחי'ל, אשר לא זכת לזה אדם בארץ, מכריאות שמים וארץ, ע"כ(1).

ד קרוב לשנת ש"פ ליצירה הכין עצמו אל המסע הקדושה לירושלם תוביב, ואהבתו זאת גברה על כל חסודיו, וגמר אומר לעזוב את כל בית כבודו, ולחפרד מצאצאיו שעשוטי לבבו, ונפשות ביתו נכדיו ובני משפחתו, ויצוה אותם ובניהם אחריהם, למען ילמדו ליראה את ה', והחל לסדר ספרו הקדוש והנורא "שני לוחות הברית", שכל ענינו כעין צוואה בעבורם, כמו שמוכיר כראש חבורו הנזכר: "בני ובנותי וחתני, וכלתי וזכדיו... עת לי לדבר עתה, מאחר שאני עושה עקירה מהם, לעשות הנחה בעיה באה"ק... ועלי אני קורא יורד חיים תזכחת מוסר", הוא "הדרך נוכח ה' ארץ החיים", ע"כ. אך המלאכה כבדה לפניו, כי נסתקף חנין לכמה ענינים וחרושים ארוכים, ולא המפיק לגמרו בחי'ל, ויקחהו אתו לאה"ק, וגמרו שמה בתוספות מרובה מסנהנים שראו עיניו בעיה"ק. ובנו הנ"ל בחק' מוכיר מזה, וז"ל: "בכך לא נגמר הספר בחי'ל כיא בירושלם שתי שנים אחר ביאתו, ומה' חיתה זאת... שזכה לראות גנוי אוצרות קבלת איש האלהים החה"ש הרב הגדול ר' יצחק לוריא ז"ל, כי לא היו גוראים לשום אדם עד בא א"א ז"ל... שם תקע אהליו וחנייתו מראש ועד סוף, כדי להגיע לתכליתו, ע"כ. ויסע הוא וכל אשר לו מק"ק פראג המעמידה, כש' השפ"א ליצי. אל המקום אשר בחר בו ה', ובכל מקום עברו חרדו לקראתו גדולי עיר ועיר, ויכבדו את מעלתו, ובבואו לק"ק ויניציאה החליף שמה את מקותיו, והתחרט על זה אח"כ. כמו שיספר במכתבו, שמה התראה עם הגאון ר' יעקב היילפערין, והסכים על ספרו נחלת יעקב בשנת השפ"א, בסדר "למען תחיה וירשת את הארץ", והוא והגאון ר' מרדכי באשאן חתמו על פסק אחד של הגאון הנזכר, לענין שרשאי הרב להפסיק בין גברא לגברא כשהס"ת מכוסה, לדרוש דבר בעתו או לעשות מצוה עוברת(2), והגיע לעיה"ק ירושלם(3) בשנת השפ"ב ליצירה, כיום הששי לסדר "ויצא יעקב" ויפגע במקום.

(1) [בנו ר' שעפסיל בהקדמתו כתב שהעמיד חלמידים לא לפי ס. א. ר.].

(2) [כנראה שאז חתם בוניציאה על פסק הרב יעקב לבית הלוי, (בשנת ר"ז לבית הלוי ס"י ע"ד), על משפט ירושה שהיתום היה בירושלם והאפוטרופסים היו בוניציאה. א. ר.].

(3) וזוה הננו נותנים לעיני הקוראים את מכתבו היקר דבר מסעו ומצב הישוב בעת ההיא מעיה"ק ירושלם, מה שכתב מעיה"ק צפת לבניו ומשפחתו בחי'ל, אשר העתקוהו מס"ע "שומר ציון הנאמן" ש' חריג נו' קס"א, (המכתב הזה נדפס שנית באחרונה בהמעמ"ר ח"ג, א. ר.]. וז"ל:

ה בהיותו בעיק"ק (ירושלם) שם לבו להתקדש בפרישות יתירה, ולהנזר

[1] [חשליה נודע בשם מרא דאתרא דישאל' וביותר בשם משיא א"י. וכבר שער אחרים מן החכמים (עיין קרויו במציון א' צד 127) שהתאר משיא א"י הוא תואר שנתן לו עוד בחרל בתור גבאי א"י, ועדיין יש לחקור בזה. א. ר—].

ה' אלהי השמים ואלהי הארץ, אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי, והביאני אל חארץ, הוא יגדור לפניכם כל פרץ, ויהי ביתכם כבית פרץ, אתם הבנים בני והבנות בנותי יציו, כי הנני דורש בשלום כולכם בכלל ובפרט, ויהיה בעיני כל אחד ואחד כאלו כתבתי בפרשות, ואח"כ תשלחו גוף הכתב ליד בני הר"ר יעקב סג"ל, להיות לו למשיב נפש, ותדרשו בשלום כל מנהיגי ישראל, בשבילי, וכל בית ישראל, ה' זכרנו יברך—.

כבר כתבתי לכולכם כמה מכתבים, כי היה ה' אתנו בים וביבשה, אין שטן ואין פגע רע ת"ל, רק השגחה פרטית מאת השם יתברך לא חסרנו דבר, גם בים חיייתי מרוחם בעיני שר הספינה לאדון ולמפרון, והיה לנו בית דירה חשובה לתורה ולתפלה, וכל הימים שהיינו על הים כ"ב יום—וסמך כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ מ"ו/ב"ה—ובאתי ב"ה לטרבולא (מארבלים או מריפאלים אשר במוריא, דרומית מערבית לאלעפסא) אשר שם מצב הספינה ליד לביבשה, וה' עשה לנו נס שבא עקוב להספינה שלא הלכנו לעיר מרבולא, כי אלו הלכנו שם היינו נשבים בגוף ובסמון—כי היה שם מלחמה גדולה, כן חורנו לאחור, וסככנו הדרך לסוריא (זירען), ודרך אחרינו גילאה אחר עם בעלי מלחמות, וה' הצייל אותנו, ב"ה וביש, שהוא שלח רוח חזק אחורי ספינתנו שנלך במרוצה. וספינה שלהם נתעכב, כן באנו לשלום במדינת סוריא קודם יום הכפורים

ובאנו בעיר ואם בישראל בקיץ חלד (צ"ל חלב, נקראת חאלעב בל"ע, ואלעפסא בל"א) קודם חג הסוכות, ועככנו שם עד יום ג' פרשת ד' דך, והכבוד גדול והאחזה והרעיות שהיה לנו שם א"א לכתוב, והייתי יושב שם כמו שהייתי יושב בקיץ פראג לכבוד ולתפארת, ונפשם חשקה לתורתו והיו משכימים ומעריבים לפתחי, וכל לשונם לשון הקדש, וכל עת שדרשתי שם דרשתי בל"היק באר הסב, אח"כ באנו לקיץ חמת (אל חמה בל"ע, והיה שם ישוב מבני עמנו אשר נתבסל זה לא כביר בשנת תקפ"ז, כעלילות המושל עליהם. הרי"ש בספרו), ומשם לקיץ דמשק באנו יום א' פרשת וירא. והיא עיר ואם בישראל, עיר גדולה לאלהים למאד, ומאד הוסיפו על כל הכבוד, באופן שכל הקהלות הם כרותי ברית עמי, ובפרט התלמידים חכמים מים רבים לא יוכלו לכתוב את האהבה, וכולם אמרו קצין תהיה לנו בכל אשר תצוינו מ"א (?) איני זוכה מצד עצמי לכל הכבוד הזה, כ"א בזכות קדוש ה' אבא מארי ז"ל, וברוך ה' שזיכני לאהבת בני ישראל החונים בגליל הזה, שהוא הגליל העליון, כולל ארם נהרים וארם צובה, ועדיין גלעד יגר שהדותא (לפי דעת הרי"ש נקראת כעת אל צוף, והוא מצפה בעבר הירדן) קיים ודרך ארבעה ימים הוא אור כשרים המקום ההוא מסחחי ארם נהרים, ונקרא אור (אוראפא), מקום שהושלך אברהם אבינו, והיה עומד על רגליו נעשה שתי מעיינות, ושם דגים מופלאים במראה כמו נזם זהב בחרטומיהם, ואין רשות לשום אדם לנגוע בהם, כי כן צוה התורג' לכבוד ולתפארת אברהם אבינו ע"ה, ובקהלות הנ"ל בכל ביהמ"כ חדר של אליהו ד"ל, ובדמשק חדר בתוך מערה ב"ה, אשר שם אליהו הנביא נחבא, והעורבים מביאים לו לחם ובשר, ועדיין החדר קיים, והנחתי ידי שם, והחור הולך בעומק בלי תכלית לא נודע התחלתו, נפלא גדול בזה החדר, אם נכנס שם מנין הוא מלא, וכן הייתי שם עם מנין, ואם יכואו שמח עוד עשרת סנינים

מכל מחמדי עולם). כי הכין את לבבו לדרוש את ה', רק ביראת ה' ועבודתו כל

1) בספרו בענין תרים כתב בזה"ל: והנה שנה אחת אחרי בואי לירושלם (שנת שפיג) חיתה שנת שמיטה... ורבים מתושבי עיריך רצו לפסור עצמם מחמת הדחק שהיה במדינת. ולא היה טיפק בידם להכין בכל יום ויום וכשיב לשנת השביעית, והשכתי בלכבי, אני מחויב לקיים יותר סתם, ואפילו למכור גלימא דעל כתפאי, כי יאמר לי הקב"ה: למה באת ממקום שחיית פסור למקום החיוב? ועור, כל הנוסע לא"י נוסע לקרש א"ע, עכ"ל.

בפעם אחת הכל נכנס לשם, ולא אמר אדם צר לי המקום, ומעולם דלכו שם הנרות, גם אני נדבתי ת"ל,

ואח"כ ביום ד' פרשה, ואקוד ואשתחוה ל' אלחי אברהם אשר הנחני בדרך אמת, באנו לצפת בשלום, ונפלתו לארץ ונשקתי את האבנים ואת העפר, לקיים מה שנאמר (תהלים ק"ב): כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרת יחוננו, וכראותי חורבות גדולות בצפת ת"ו, אשר הם מעת החרבן, צעקתי: הו! אוי ואבוי! ארוננו, עד מתי לא תרחם את ערי יתורא? ועל כל זאת ברכתי את ה' בשמחה ובמנוח לבב, ונתתי הודיה על הנסים ועל הנפלאות עין בעין, ובאנו בשלום גופינו, אף שהמעות נתדלדלו, כי לא נשאר אף מעט מחרכת, כי אם מיעוטא דמיעוטא לכמה סבות, הסבה העקרי: כי בעויה מכה גדולה בלי ערך יקרות המטבע שלהם, מאה זהובים שלכם אין עושין כאן שליש, כי בכאן זהובים ואדומים ופאליר כמו שהיה בשנים קדמוניות, לא נתוסף עליהם פרומא אחת. השנית: כי רבה עלי ההוצאה, כי הדרך רב, ובפרט כי הוצרכתי לסובב עולם גדול מכל סוריא, והנה עתה נעשה שלום בפרובלא. והבאים: נשאר בידי ערך מאה ליבן—מאלר, ואני ואשתי ת"ו אי אפשר לנו בלי משרת, הרי ג' נפשות יש, וכ"ז שאני חי ת"ל לא ימנע מביתי נכנסים ויוצאים, ואנחנו צריכים ג' ליבן מאלר בכל שבוע, ואף זה בלי ויתור כי אם הוצאה בינונית, והליבן מאלר, ומאלר נקרא ריאל, כלם שוין, רק חלוק מעט יש ביניהם, והם בכאן בערך כמו שהיו עולים בקדמת דנא בירושלם עיריך מחזיק רב' אשכיר גדולים. כל האנשים אשר יבואו שמה בע"ה, לא יעשו חלוק בוויניציאה כמו שעשיתי וכאתי לידי הפסד גדול רק יקחו עמהם דוקאטין שבין ותקילין, ויתפרו אותם בכגדיתם להביא לעה"ק.

ואורות מעמדי בארץ ישראל אודיע לכם מה שקרה לי בדרך: ברמשק באו אלי שני חשובים מצפת תוביב, והקדימו בשלומי ובקשו אותי ברחמים גדולים עבור הקהל יצ"ו שאקבע דירתי בצפת ת"ו להיות להם לראש, והשכתי להם: הלא ד"כ הולך על צפת ת"ו ושם נמתיק סוד יחרון, אבל לבי היה תמיד על ירושלם ת"ו, ובתוך מעת לעת בהיותי מחוץ לעיר דמשק, פגע בי שליח מיוחד בירושלם ת"ו איש נכבד מראשיהם וקציניהם, הוא האלוף מהריג מ"ק פראנקפורט, אחיו של מויה ישראל העניולם מ"ק פראג, וברדו מגלה גדולה בתחנונים מיושבי ירושלם ת"ו שקבלוני לאביד וראש ישיבת עד ביאת הגואל, ונתנו כח למתירן לחת לי שכירות כל מה שלבי חפץ, רק שלא יזוז ידו מתוך ידי עד שאתקשר עמו, כי היה להם יראה גדולה מאנשי צפת תוביבא. ברכתי את ה', ונתתי הודיה על שזכיתי להרביץ תורה בישראל ובירושלם עיריך, ולהנהיג אותם שיעבדו את ה' באמת ובתמים, והנה כברתי את ה' מהוגו, והשכתי לו שאיני רוצה לקח מהם שכירות, ובפרט כי בעוה"ר הם חייבים בלא"ה חובות גדולות, רק יתנו לי דירה חשובה ומתודרת, ותוא דבר גדול כי ת"ל נעשה המקום צר בירושלם כי קהל אשכנזים שבירושלם הם ככלל מקהל אשכנזים שצפת תוביב, ובכל יום ויום מתרבים,

הימים, וזכה למצוא חפץ לבו ומאוויו, הרבה כתיבות שונות בחכמת הקבלה, ויתר

ויש בקהל אשכנזים כמה וכמה אנשים חשובים גדולים בתורה, גם השבתי לחשליח מוהר"ן הנ"ל שיתנו לי דירה חשובה עם מפות וכסאות ושולחנות לי ולאשתי תי' עולמות ולא יחסרו, גם יתנו עבדני כל נתינות המלך עולמות, גם על מה שיוזמן חיו, גם את הוצאותי מצפת ת"ז כי רב הוא, והנה יהיה לי ת"ל בית דירה נאה ומהודרה, גם בא לשם חסיד גדול אחר ועשיר גדול מקוש-מאנשינא, ונתחבר לקהל אשכנזים, כי ירושלים אף שהיא בחורבנה עתה היא משוש כל הארץ, ושלוש ושלוה ומוזנות טובים, ויין מוכר מן המוכר, ויותר בזול בירושלים מכצפת, וגם קהל אשכנזים יושבים מסוגרים משא"כ בצפת ת"ז כעוה"ר גזרות גדולות, כי הם יושבים על שדה פרוץ מכל צד, וכל הספרדים שבירושלים מתרבים למאד מאד, ממש למאות, ובונים בנינים גדולים, ואנחנו חושבים כ"ז לסימן גאולה בב"א, ובזמן קצר אי"ה תשמעו כי קהל אשכנזים יהיו קהל גדול ונורא במאד מאד, כי ידעתי ת"ל כי רבים יבואו שמה ויתרצו להתחבר אלי השם יתברך שמו יתן לי חיים ובריאות אעשה נפלאות בת"ת ובהנהגת הצבור, אשר לא היה להם הנהגה בתורה, וככה זה בא כעוה"ר לחרבות, אבל אהיה להם אי"ה לרועה נאמן, ולמען ירושלים לא אחשה, ואני אכתוב תמיר למנהיגי פולין יצ"ו, ולחכמי מנהיגי פיהם יצ"ו, וחכמי מנהיגי אשכנזים יצ"ו המעמד ומצב ומרבה האמת והאמונה של תורה מכל ככל כ"ל. ועתה אודיע לכם קדושת הארץ בכאן צפת תוי"ב שאמרו קבלה מהאר"י ז"ל, והם אוהבים אותי כנפשם ממש, אולי להעתיק מה שלבי חפץ, אך שההוצאות כבדים עלי שלא נשאר לי רק מעט, והנה היום מכבדים אותי בחודש גדול, להעתיק כל דברי המגיד שהגיד להרב הב"י ז"ל, ויש בו כמה סתרי תורה סודות גדולות, ויש בהם כמה מוסרים, וכמה הנהגות וכמה פרישות שהזהיר אותנו: לא תאכל זה וזה, והזהירו כמה מאכלות מותרות כמו על מאכלות אסורות. והנה שלשה אלה גדולי עליון היו בזמן אחד: מהר"י קארן, ומהר"ם קורובור, ומהר"י לוריא ז"ל. והיו כמש מלאכי ה' צבאות נתגלה להם מגידים משיבת נביאים, ומשיבת תנאים, וגם אליהו ז"ל, ונקברים יחד כמו סגל בבית הקברות ונשקתי קבריהם. והנה אודיע אתכם שכיום ה' פרשה ח"י, שרה הלכתי על ביה"ק הקדוש אשר בת, והיא קדש קדשים, מי יוכל לשער ולספר הקדושות למאות ולאלפים קדושים משרתי עליון לקדמאי ובתראי מנביאים ותנאים. בראשונה הלכתי לקבר הושע בן בארי, והוא בנין מפואר ומהודר והיא ביכה חשובה למאד, נתמלאה כולה אורה, ופני הביבה באר מים חיים, ונכנסנו שם באימה ביראה ובקדושה לתוך הביבה, ואני ואשתי תי' הדלקנו נרות על שם כולכם יצ"ו, והתחלתי לדרוש מאמר: "אמר הקב"ה לראובן, אתה פתחת בחשובה חייך שכן בנך עומד ופותח בתשובה ומנו הושע בן בארי — שובה ישראל", והגדנו הפסרת שובה ישראל בבני, והתפללנו להשם יתברך שיתן בלבי ובלב כלכם יצ"ו, וזרעו וזרע זרעו עד עולם, ובלב כל ישראל לשוב בתשובה שלמה, שלא יבואו עוד לידי חסא בעולם. ע"כ בני שמעו אל מוסר אביכם: לב סתור יברא לכם אלהים במוסר ומדות, וכל חסידות, כאשר שמעתם מה מחבורי הזהרו —. נחזור לענין הראשון, אח"כ הלכתי לקבר התנא אילא איש כפר יבנה, המוזכר בבכורות ובאבות, ואח"כ הלכנו לקבר התנא החסיד ר' יהודא בן אילעאי, ובתוך המערה נקברים עשרים תנאים ותלמידיהם, ושם ראינו המקום הר ציון, ששם: הלל ושמואי ותלמידיהם, ור' הסנדלר, ורשב"י, ור"א בנן, ור' יצחק, ור' אמי, ור' יוסי בן קסמא, ור' יהודא בן בתירא, ור' בנימין בן יפת. והנה באותו היום לא הלכנו לשם כי הייתי עיף מרוב הרים וגבעות, מערת הצדיקים, והפכתי פני מוה המקום, ובאתי למערת אבא שאול שמושכב עם אשתו, וחזרתי ביום ה' לעת חלפת המנחה לביתי. והגני כותב לכם זה ביום ע"ש פ' חיי שרה

כתבים עתיקים, אשר כלתה נפשו להגיעם, ודרש אחריהם סימנים כבירים⁽¹⁾, ומתוכם

(1) ואלה חם הכתבים שמצא: א) מדרש אבכיר, כתיב מסצרים, (מוכא בספרו אות דרושים ואגדות). ב) המגיד לחבית יוסף, (מוכא במכתבו לעיל ובחבורו בחק' בשער הגדול, שכתב וחינו לקונטרסים). ג) מכתבי ידות להרמיק, (שם אות לב טוב, ועיש במיש הרמיק, ולמדני זקן אחר, ובעיני פשוט שזה הזקן הוא אליהו, עכ"ל). ד) מגלת סתרים של מקובל גדולי, (בשער האותיות מחבר כמה פעמים). ה) מגלת סתרים מתלמידי האריי ויתר כתיבי האריי, מוזכרים כמה פעמים בחבורו ובמקיא במסכת ר"ה, קורא אותם בשם, קונטרסים אחרים, (וקרא אותם: נחמדים אשר עין לא ראתה אלהים וזולתך, וזיה האור גנוז עד בא איש האלהים הרב האשכנזי האריי ז"ל). ו) מכתב הריש אלקביץ מענין המגיד שנתגלה להביי, (עיין במסכת שבועות). מנהגי החסיד ר' מליכאל, לענין מלקות מה ששלחו לו מקיץ חביון, ועוד כתי עתיקים.

והנה אודיעכם: כי נוסעים אנחנו אייה ביום ג' הסמוך לירושלם עה"ק תוביב, בסדר ויתן לך אלהים מפל השמים וגו', והא לך הסדר שנתנהג אייה: ביום א' חסמוך, נלך להמקום שהזכרתי קבוצת התנאים שמאי והלל, ויש תפלה מיוחדת על כל צדיק וצדיק, ועל קבר רשב"י לומדים הזהר באימה וביראה וכדבקות גדול אחיכ לשמח את הלב, גם אני אקח הזהר, כי כמה נסים יאורעו שם, כי צריכים ללמוד הזהר באימה וביראה ובדבקות גדול, ואחיכ לשמח הלב שמתה רוחניות ולא שום אכילות ועצבות, כי באלה חפץ רשב"י, והוא ברוך ומנוסה, ואחיכ נודרים נדרים ונדבות ומתפללים תפלות. ואחיכ ביום ג' נוסעים אנחנו לארמית קרש המקורש מכל, ירושלם ת"ו. ולילה ראשונה נהיה בשבריא, ונרחץ שם אייה בחמי שבריא, ואחיכ נלך על קברות התנאים, שאי אפשר להעלות על זכרון כולם, רק אזכיר קצת מהם: רע וחביריו ותלמידיו, וריח ובניו, ועוד מאות. ונלך לקברות שלהם, כי התנו עם החסידים שלנו. וביום השבת פרשה תולדות נשכים אייה בהשכמה — ובשכם קבור: יוסף הצדיק, ויהושע בן נון, ועוד הרבה, וגם ע' זקנים. וביום ב' פרשה, וזה שער השמים נכא לירושלם אייה —

השיית אשר היה עמנו ויביאנו לצפת ת"ו, הוא יחיה עמנו, ויביאנו לירושלם עיה"ק תוביב לחיים ולשלום, ושם נעבור את ה' לשמור ולעשות ולקיים. אתם בני יציר תודיעו לכל אשר נפשו חשקה לאהיק, שידור דירה בירושלם עיה"ק תוביב, ולא יחשוב שום אדם בלבו שאיעצנו כן בעבור שאני אדור שם אייה, חלילה לי ולזרעא ראבא, רק איעצו באמת ובאמונה כי שם כל טוב, לא חסר דבר, והעיר מאגרת ומוקפת חומה, והוא מקום גדול כמו לבוב, ואחיכ ברכתי כל אחד ואחד מכם על הסיית בניהיכני, ואחר יקום פורקן צויתי לתן מי שברך גדול לקיץ פראג, ונדבתי נדרים ונדבות, ובירושלם עיה"ק ת"ו אראה לקבוע ברכה גדולה להם, עם סית בירי, וגם לכם יצ"ו.

ולאחר יציאה מביהיכני היה ועד גדול והתאספו, וכאז אלי כל גאוני הקהלה, וקנים יצ"ו, וכל חכמי ספרדים, ובקשו פני לדור בכאן, וכבר היו אצלי בחול, כשקבלו אותי, ועתה באו לחלוח פני לדור בכאן, ודבריו דברי הבטחות שאין אני כראי להזכירם, וגם אני חשבתי דברי ענוה, ואמרתי: מכר בחרתי בירושלם עיה"ק בנדר שלי. בקצור, תיכף לאחר האכילה קראו לדרשה שדרשתי, ונתאספו כל החכמים, ושלחו לי שנית: האם אי אפשר בענין אחר ויתנו לי בית דירה אצל בית המדרש, והאשכנזים יתנו לי חסידים דוקאטין לשנה. אמרתי: ח"ו שאקבל שכר רבנות באהיק, ובענין דירתי כרתי ברית ביני וביניכם עד עולם, הלא אחיי ורועי סכוכים

עשה מטעמים לספרו הנכבד, ונקזר על ידם בשני הספרים שחבר, ספר "השל"ה הקי", שהשלימו שנתים לביאתו שם, וסדר התפלה שחברו שמה, הנקרא "שער השמים", וביחוד היו הכתיבות האלו לתועלת נטרן ככללי התלמוד המצורפים לספרו השל"ה שיסדן ע"פ סופרים וספרים חדשים ועתיקים, כמוזכר שם בסוף הספר. ויתר הענינים יראה המתבונן בשום לב ע"פ ספריו הק', ששפרה עליו נחלתו ושבתו שמה, ושבת למאד גם את החכמים גרי הארץ ומנהיגיהם המוכים¹). גם הטה חלקו לו מנת הכבוד הראוי

(1) בהק' לענין מיסין מסכין, כתב: ע"כ נכון בעיני מנהג קהלת אי', שהגבאי הולך לגבות צדקה אחר ויבדק דוד, ואומרים שכך מקובלים מהאר"י ז"ל, ולענין מצות התלוי בפה כתב, ומנהג יפה אנחנו נוהגים פה ירושלם לומר מזמור אחר ברכת לבנה², ולענין אויה שבת סאד הנהגתם בבדיקת הסכין שהוא באימה יתירה ושטראים אותו לכל חכמי העיר. ולענין תרומ"ע

אנחנו, אמנם לא אוכל לשנות מהסכמת מהר"ן הנ"ל של"ה ירושלם, אשר לא זזה ידו מירי וכמעט היתה מריבה גדולה אם לא דברתי כ"כ בענות: "ברוכים אתם לה' כולכם, ומה אני כי תלכו אחרי?". אמנם קייתי לה' כי מציון תצא תורה הרבה בישיבה אימה, כי יש בירושלם לומדים גדולים, גם הגאון מו"ה מאנוש יצ"ו, כחב א"י ברוב חסידות וענוה, והוא גם כן רוצה להיות כאחד מהם לבא ללמודי, וגם מחכמי ספרדים אשר דרים שם, כי יש בירושלם ת"ו יותר מת"ק בעלי בתים ספרדים, ובכל יום ויום מתרכים בע"ה. שוב אודיעכם כי היום יום א' הייתי במערת הצדיקים: שמאי והלל ותלמידיהם, ורשב"י, ובנו ר"א, ושם למדתי הזהר. ור"י הסנדלר, ור' יוסי, ויתר התנאים. אח"כ אבוא לירושלם עיה"ק תויב, ושם אכתוב לכם כהנה וכהנה מאה פעמים, הנה מתחלה היה קשה לי כמות לישב על החמור, אשר לא נסיתי מעולם, ועתה ת"ל למדתי הישב לישב, הכלל שומר מצוה לא ידע לאיש שום סבה המונעת, כ"ז תגידו לאשר בדעתכם ליסע לירושלם עיה"ק תויב, כן יהיה ה' עמכם, כאשר היה עמנו, התפלה בכונה ת"ל אין לה ערך, הכהנים נושאים כפיהם בכל יום, ואני זוכר בכם וממשיך ברכה על ראשכם, מי יתן שיקיים המרוסם הנעלה הר"מ שמש אשר צייתיו להכריז מחובת שתיקה מן ברוך שאמר עד לאחר תפלת שמונה עשרה ובשעת קריאת התורה, ומובטחני בו שיקיים דברי כי הוא איש צדיק תמים. בירושלם עיה"ק תויב אראה לעשות זכר טוב לחסידה אמכם תנצבת. מענין מערת צדיקים חרושים גדולים מרוממת המערות, ואין כל אומה ולשון שולטת בהם, אדרבה ישמעאלים מכבדים אותם. חרוש א' אכתוב לכם, שלא הייתי יודע ולא ראיתי בשום מדוש, כי יוכבד אם משה רב"ה חיותה זמן רב, ונכנסה לאה"ק, וקבורתה היא כמבריא. ועוד ראיתי חרוש בקבורת דר' אסי דיוקרת ז"ל, עתה הוציאה תאנה שלא בעונתה, ואין להאריך עתה, רק תדעו רוממות ירושלם עיה"ק תויב, וזה ראיתי בעיני גם בעיני גשמים, אוזנים והרנגולים כמו בפראג, וכ"ש פירות ויון, יהי רצון שתזכו כ"כ לבא לירושלם עיה"ק תויב לחיים ולשלום, וכן כל בית ישראל, ונחזה ירושלם עיה"ק בבנינה, יהי רצון שיבנה ביהמ"ק במהרה בימינו, אמן כ"ר.

כח עתירת אביכם המצפה לישועתכם ולישועת בית ישראל, נאם ישעיהו בן לא"א מוהר"ר אברהם סג"ל ז"ל הורוויץ. חותם פה יום א' פרשה "ויברכהו".
ע"כ לשון המכתב ההוא, אשר מתוכו אנו למדן כמה דברים נחוצים בעיני הגאון ז"ל בפרט, ומעמד הישוב בכלל.

למעלתו, וישימו אותו אלוף לראשם, וינהל אותם ברוח בינתו ויד חכמת תורתו, ויתקן לבוכמה מנחנים טובים ותקנות מועילות, כסוכא כל זה (בספרו). והאיר גם עיני בני הגולה בצוף תורתו ומוסריו הנעימים, במכתבים נפלאים ומסולאים, שהיה שולח תמיד לבני חבורתו הרבנים הגאונים וכני משפחתו שכח"י²⁹).

ן גדולתו של האיש המצוין הזה נעלה מאד בעיני כל הבאים אחריו, ועד היום יקדישו את שמו וזכרו, וען כי היה מופלא בחכמת תורתו, ומתנהג בחסידות ופרישות כאיש קדוש ונזיר אלהים מרחם. גם כל ספריו הק' מאירים ומוהירים אך במוסר ומדות ויר"ש, אשר לא הסיה דעתו מהם בכל הימים אשר חי על האדמה, וכל המעיין ישתומם על רוחב בינתו, כי לא הניח כמעט מקצוע שכתורה דרוש או פלפול ישר, ושום מדה והנהגה טובה, מה שלא ננע במשקנת חכמתו הרמה ורוחו הוא קבצן בספריו הק', מה שחדש סדעתו או שמע מאחרים³).

כתב שאנשי מעשה נוהגין פה ירושלם שלא לקנותו מהעובד כוכבים. ולענין עניית אמן על ברכת גאל ישראל, כתב: חזרתי ממנהג האשכנזים, ונוהג אני כמנהגם שלא לענות, (שם בעמוד השלום), ועיין גם בדין ר"ח לענין שלא לברך ברכת הלל ביחיד, ולענין דומר מומרים מענינא דיומא, ולענין חומר עונשו של שתיית יין וגנותו, (עיין בדין תרומ"ע).

1) עיין במסכת ראש השנה בכוונת התקיעות שכתב: שזכה להנהיג בבית המדרש של ק"ק אשכנזים שבירושלם את המנהג לתקוע מאה קולות בר"ה

2) בספרו בעמוד השלום מוכא לשון המכתב שכתב לשארו הגאון ר' פנחס, ורבינו המ"ז באו"ח סימן רפ"ב סק"ב מזכיר ממכתבו לענין לבעול בחולה בשבת, והרב היש"ר בספרו "נובלות חכמה" דפוס בסיליאה שציא, מעתיק ממכתבו להגאון ר' שמואל האב"ד דפרעמישלא לענין ספרי הקבלה, ובכמה דברים משתווה להמכתב שהעתקנו לע"ז, שכתב: כי יש חרם קדמון מכל החכמים שבא"י שלא לגלות מחכמת האר"י ז"ל לחו"ל, ואלו האנשים שהביאו קונטרסים לחו"ל גנבו וכחשו ומעלו. בחרם, וכתב מעטם ונמוקם בזה שא"ל יתהלל המתהלל בחכמת האר"י ז"ל שירד לסוף דעתו בעצם החכמה ביריעה ברורה, כי לא נמצא עתה בעולם לא בחו"ל ולא בא"י. ושם מזכיר מומן היותו ברמשק שזכה לראות את הספר מעץ חיים אצל הרב ר' שמואל ויטאל, וכתב על הספר הזה חו"ל: אבל דע כי מיום שנתנה התורה לא היה ספר כזה. וסיים במכתבו על דברי הספר הנזכר מהם הם מעשה המרכבה. ומביא עוד שם: וכשהביאנו ה' ירושלם עיה"ק, ואני כוסף ומתאוה לזאת החכמה, ונס בכאן יש הרבה חכמים גדולים, ולכולם יש קונטרס שנתפשט בתלמידיו, ומצאנו שהם בהרבה ענינים חלוקים, ולפי השערותנו בקצת דברים המחריכים עולמות, ע"ש. וסיים שם ע"ע: אנחנו יגיעים ומוצאים לפי שכלנו והשגתנו איזה השגה, אבל חלילה לנו להביא חחת הקולטס, כי אולי ח"ו משנה הוא, ע"ש. ודי בהערה זו לענין היריעה שהחכמה דורשת מהעוסקים בה, שדברנו אודותה בפרק ה' סימן ה' בהערה.

3) ובשער האוחיות אות ד"א מביא על חסיד ספרדי אחד אשר שבחחו הרב, במדת האמת למד, וכתב: שבא לו מהרגלו מנוער, שאביו היה מתנהג אהו לקנות האמת במשכעות לקיים מה שנאמר "אמת קנה", ושם חדרר לפנע עולם וקיים בכנו החסיד חנ"ל.

ז' חבוריו הקדושים, אשר נשארו לכרכה בארץ: א) ספר "השל"ה הקדוש", והננו סעתיקים ענינו מדברי בעל ווי העמודים, וז"ל: "החלק הראשון", הקדמתו היקרה הנקרא "תולדות אדם", נפלאה למאד... והנמשך אליה... עשרה מאמרות. "החלק השני"... קרא אותו "מסכתות", דרושים השייכים לכל זמן... ובאלו המסכתות חדש יותר משלש מאות דינים, שלא נזכר בפוסקים וחכמי דרשות על פרשיות השנה, (והוציאם מכלל מסכת שבת, איידו דרכו מילייהו, ומזה הטעם הפריד הכללים אשר על דרכי התלמוד. והוציאם מכלל מסכת שבועות, וקראם בשם "תורה שבכתב"), וסיים שם הענין בזה"ל: סוף דבר! לא הניח דבר גדול...—מעשה מרכבה—ודבר קטן—הויות דאביו ורכא—. ובספר זה ידבר לעשות כרצון איש ואיש: לכת המקובלים, לכת הפשטנים, לכת הררשנים כו', "החלק השלישי" נקרא "עשרה הלולים" בדרך שיר, ע"כ. ומביא שמה שהספר הנכבד הזה כתבו במרם צאתו לאה"ק, ולא צוה להדפיסו, כי לא כתבו רק לצוות את ביתו בניו או תלמידיו, אך בניו התירו להדפיסו, כי אמרו שכל העולם בכלל תלמידיו, ע"ש"א). ובנו הגאון הנזכר כתב הגהות על ספרו, וקראן "ווי העמודים", וכתב שלא רצה להיות סניף למחכרת אביו. בדרך ההגהות שעשה אביו למר זקנו ז"ל בס' "עמק הברכה", מפני שהיה עוד צעיר לימים בהסתלק אביו מעליו, ועוד שנית: שלא קבל עוד רשות מאביו על זה, שאחרי כלות הספר נלקח ארון אלהים, אבל אביו היה לו רשות על זה מזקנו, והיה גדול בשנים. ב) "הגהות" מסולאות בדרכי המוסר והדינים על ספר עטק הברכה ויש נוחלין. ג) פירושים וסודות לסדר התפלה, אשר חכרם בעיה"ק ירושלים, ונקרא בשם "שער השמים". ד) חבור גדול ונורא על ספר המרדכי מרישא ועד גמירא, וכתב בנו הנזכר שמרוב ענותנותו לא רצה להדפיסו, (וזה לא כביר יצא לאור חלק א' ממנו, ונקרא "בנדי ישע"). ה) חרושים על הטור, מזכירם בהגהותיו על ספר עמק הברכה, בדיון ברכת הנהנין. ויתר חרושיו המהורים אשר נתחדשו לו בכל יום(2) על התלמוד והפוסקים לא נתקיים בידי להעלותם על הספר בארוכה, רק בדרך קצרה לסמנא בעלמא, מפני הטרדות המרובות שהיו לו תמיד במילי

(1) [כראי לעמוד על הדרושים הנפלאים בשבת א"י שהובאו במרה מרובה בספר השל"ה. ודברים יפים ובקורים על קדושת הארץ והמצות התלויות בה, ועל יחס לשון הקודש לא"י, כעלתם היתרה של חכמי א"י, וביחוד על השגתם הגדולה בסודות ומעשי מרכבת, ועוד ועוד, (כשער האותיות ובתולדות אדם ועוד). ומכל אלה נראה את האהבה הגדולה והנפלאה שהיתה להשל"ה אל הארץ בכלל וא"י ירושלים בפרט. א. ר.—].

(2) ובבית גנזיו של הרה"ג ר' זלמן בער מוילנא, ראיתי ספר הזה"ק שהיה ש"ל רבינו הקדוש בדפוס קרימונא משנת לא י"ש'ש' (שי"ס), וכתב שם בכתב ידו המהורה הערות והגהות רבות בכל ספר הזהר, ותיקונים הרבה ביני יומי, ובראשיתו קבוצת מקראות הסתחילות באותיות שמו בשבח התורה ויר"ש, ונראה שמה ששרפט וכתב וז"ל:

דשמיא וסיבלי דמתא, (כ"ז בהקדמת בנו הנ"ל) 1.

¶ בדבר עקר נסיעתו לאהיק היו לו גם טעמים כמסוסים, שלא רצה לגלותם אפילו לבני ביתו, ובספר זוי העמודים פכ"א, מביא ז"ל: יודכירנא שהייתי אז רך בשנים... וזה אחד מהם בשביל שבידורו לקח טעות פסק, ובזקנותו חזר מזה, ע"כ. והעלים נסיעתו זאת אפילו מביב, ואפילו מכנו הגאון הנ"ל, שנפשו היתה קשורה בנפשו, עד שנתגלה לו מפי אחרים, כשקרכו הימים אמר לו אכיו:מה אעשה לך בני? גזרה היא מלפני! כו'. וכל נסיעתו היתה ברב מסירת נפש, וגם שם לא הונח לו, וקרוכ לשנת בואו היה רעב גדול מאד, ובכל זאת קבל באהבה, ואמר אף על פי שיושביה בצער, על מנת כן! כך נהיה שטחים ביסורים, אולם לא ארכו לו הימים, והוכרח לעקור טירושלם. אחר שמכל יסורים קשים וזרים, והיה סגור בכלא ע"י עלילות רשע עריץ שנביא ענינו בחלק הבא אי"ה. (והסחיד 2) כתב שהלך לירושלם,

ידיך עשוני ויכוננוני הבינני ואלמדה מצות...

שלום רב לאהבך תורת

עבדך אני הבינני ואדעה ערות

יכושו זדים כי שקר עותוני אני אשיח בחק...

הבינני ואצרה תורת

ואשאכפי אל מצותיך אשר אהבתי ואשיחה בחק...

נאם הקונה ספרים מהונן, לכבוד קונו, ישעיהו בן
לאא"מ מוהר"ר אברהם סג"ל גר"ו הורוויץ, ע"כ.

(1) [עיין עוד באוה"ס ח' 318 שהוזכר שם חידושי הריטב"א עם תוספות חידושים מהש"ה, ובקהלת משה No. 2286 הובא ספר 'חלוקא דרבנן' שיש בו מדברי הש"ה על ההגדה (כנראה מספר הש"ה), ובאוה"ס מ' 2056 מביא 'מצות תפילין' מהש"ה כתב יד באוצרות חיים No. 500, ונראה שהוא הוא כתב יד Mich. 118 שמצאתי זכרו בספר כתב יד של הרב פרומקין ז"ל. הוא מכתב יד בן הש"ה, וכתב שם: 'זאת תיקן ואיוון וחבר אדוני אבי... מו"ה ישעיה סג"ל יצ"ה'. ותוכן הספר פלפול בענין קמן היודע לשמור תפילין שאביו לוקח לו תפילין ולא כבעל העשור דס"ל דהאי קמן בן י"ב שנים ויום א', אלא כהכ"י שמחויב ע"כ לפתחו בשעת תפלה, ואח"כ כתוב שם: 'ואתה בני שחתי יצ"ה' ה' יגדלך לתורה ולמעשים חברתי לך זה הקונטרס... אעירך על איזה כוונות נגלות...'. והספר מחולק לח' פרקים. והוא ספר נפלא הפלא ופלא.

[הש"ה הסכים על הספרים: מזכת הזהב (אספראו שס"ב), מקור חכמה (שם שס"ג), חבורי לקם ונשמת אדם (פרנקפורט שע"א), שפע מל (שם שע"ב), ביאור יפה על רש"י (פראג שע"ג), גנת אגוז (פראנקפורט שע"ד) מל אורות (שם שע"ה), תיקון קריאת שמע (שע"ה) מאירות עינים וש"ע ח"ט (יארסלאו שע"ד), ים של שלמה ומשניות (פראג שע"ה), דמיון אריה, נשמת שחתי הלו', וים של שלמה לביק (שם שע"ו), גאולת הגר ועץ שתול (שם שע"ה) תוסר דבורה ופליחות (שם שפ"א) נחלת יעקב (ויניציאה שפ"א). כל זה ממפתח הסכמות No. 1322 א. ר—ן].

(2) [מעות, וצ"ל הקורא הדרות. א. ר—ן].

ונפטר שם (והוא ט"ס), ועי"כ כרח לק"ק צפת ת"ו, ולפי קבלת זקני הדור יצתה נשמתו בטהרה בעיה"ק טבריא תו"ב, שנתים אחרי כלות חבוריו הקדושים, זיע"א 1).

פרה תשיעי.

מצב הישוב עד סוף המאה הרביעית.

א כבר הזכרנו בפרק ג' סימן י': שנתדלדל הרבה מעמד הקהלה בימי הרלכ"ח ז"ל אחרי מות הנגיד. וזה מצב ישוב עיר ירושלים בכלל: בימים הראשונים בטרם שסוה התאחרים בזמן רבותינו בעלי התוספות היה שם ישוב גרול, ולאנשיה היה מקור נאמן להתפרנס בעיר ירושלים עצמה, כמו שהודענו בפרק א' סי' י', ושם סימן ט' בהערה, אשר גרי ירושלים עצמה הפיקו רצון נדבתם לתופשי הישיבות הרחוקות, וישע ברכתם לשלוחי ארצות צרפת ודומיהם, ואף אחרי השסו התאחרים את גויהם וברחו לנפשם, חיו בכל זאת האנשים אשר שבו והתלקטו שמה, מטוב ארצה הפוריה, וכנעניה היו נכבדי ארץ עושי מסחר וקנין, גם דלת עם ישראל, היו אכות כל מלאכת חרש וחושב במחוז ההיא, בכמה אומנות ידועות, כמו שמזכיר מזה הרב הגדול ר' אליהו במכתבו מיירושלם לכני משפחתו מפירארה⁽²⁾, והם עצמם החזיקו יד החכמים והלומדים. ושמו אותם אלופים לראשם, ואף בזמן הנגיד ז"ל אשר התעוררו גבירים רבים לשלח פרי צדקתם לבני הישיבות שכירושלם, עוד לא

(1) [השליה נספר: בספר מגלה עמוקות פ' וירא (ושם בסעות שנפטר בירושלם ובשני ש"פ, וצ"ל ש"צ), מפתח ההספרים א' צד 34 ובהערה שם. וכד"ו בתוגרמא ח"ג צד 229, כתב בסעות שנפטר בשנת ש"ה, והזכין ש"ס או ש"ץ. ועיין באוצר ישראל לאיוניזשטויין, ערך הורוויץ. שציון ביבליוגרפיה לתולדות השליה, ובין השער נזכר שם ספר מיוחד לתולדות השליה עשרת הלויים מר' פנחס פעסס (ווארשא 1902). א. ר—ן].

(2) אנו מביאים בכאן חוכן האגרת הנזכרת, המובא בספר "דברי חכמים" על ירי החכם ר' שלמה מונק ז"ל, וזה ענינה בקצרה מהנוגע לענינינו, אחר שספר שם הרב ז"ל מנה שעבר עליו במצרים אשר מת עליו בנו מנחם, וגם חביבו יצחק גזע בימים אחרים, ואף הוא הלה ויהי כפתע בינו ובין המות, וספר מענין בואו לירושלם במיא לסעירה שנת קצ"ד לפ"ק, ומענין המגפה שנפטר בירושלם קרוב לתשעים נפש, וכדמשך ח"ק נפש, כתב אח"כ בזה"ל: האנשים במקום הזה מתפרנסים במלאכת הנגרים, קצת בדרך הסחורה לישב ולמכור, וקצתם בדרך המלאכה ובמלאכת הבשמים, ואינם בקיאים במלאכת המרקחות והשרופים... עוד מתעסקים רבים סהם במלאכת הצרפות ובמלאכת הרצענין, וקצתם משתדלים במלאכת המשי, האנשים לקנות ולמכור, והנשים בעצם המלאכה, היהודים יושבים במלאכותם אצל הישמעאליים, ואינם מקנאים ולא מקנאים, כאשר ראיתי במקומות אחרים, ע"ש והמכתב ההוא נכתב בשנת הקצ"ח ליצירה, כמובא שם, ע"ש. [מכתב ר"א מפירארה נרפס שנית בהסמך ג' צד 77. א. ר—ן].

היה צורך גדול בנדרתם, (כמו שהזכרנו בחעתק מכתב בני הישיבות בפרק ב' סימן ו'). רק למען יהיה למו חלק וזכרון בציון ולומדיה, וישבו שאנן בהיכלי התורה, ויתענגו על רוב שלום, ובימים האלה תקנו לכל יוטל שום עול ומס על כל בן תורה, לכל יבטלו מסלאכת הקדש, וכל הוצאות העיר והמסים עמסו על עצמם ראשיהם הנבירים בעלי כיסין שבה, אשר הסתפחו אל אדמתה.

ב אולם אחרי עבור הימים האלה כהתחלף סדר הזמנים, אשר רבים מספחות ספרד הסתפחו על אדמתה בראשית המאה הרכיעית, כשל כח הסכל על ידי אדוני הארץ ושליטיו הקשים, כי לא הלכו בדרכי אדוניהם מלכי התוגרסים אשר למשפט ישורו, אף הכבירו אכפם על עם ישראל במסים חדשים בכל יום למלאות בתייהם שלל, או נגרע גם כבודם הלאומי, והוכרחו להמציא למו צנורות חדשות, אשר יהנו מפרי חסדם של הנבירים השועים מארץ מצרים, וקושטאנדינא, אומיר, ורודים הסמוכים, ויהי להם לעזר מעט, ולא התבטל ישוב הארץ, ורבים מהם התמלטו צפתה, מקום אשר לא שלט שמה עול האדונים האלה כל כך, כאשר התבאר כ"ז במה שהודענו בפרקים הקודמים, טענין הר"ב"ח (פרק ג' סימן י'), ר' יוסף צייח (פרק ד' סימן ז'), והרדב"ז (שם סימן ח'), והרבה שנדרו גם לחו"ל, (כענין בעל תקון יששכר פרק ד' סימן י"א ודומיהם), והמקום ההוא (צפת) לקח חלק בתורה וחכמה בימים האלה (בראשית המאה) בראש, ונעלה כבודו במשך הזמן ההוא על כבוד ירושלים, על ידי שרי התורה אבירי חרועים אשר הסתופפו שמה, וכן אנו קוראים צרת הבת ירושלים ומעמד אנשיה, במה שתאר לנו הרב החסיד ר' מנחם די לונזאנו בספרו יטובה תוכחת, אשר מדבר שם בשם ציון עיר אלהינו, בדרך השקול כדרכו, וז"ל:

אני ציון ממשפנת ביד צר.	אפרש פה לכל רוח ועברי.
מצולת חוב בלעתיני ומתי —	ומבטתי בים נשוי פצורי.
וכל יום אשליחה בים שלוחים.	ואין מי יעלה מן סהמורי.
ויגעתי בקראי הר גרונני.	ויגעתי באנחתני וצערי.
ולא יאמין שבועי אל רעבי.	ולא יאמין לדר שלו ובריא.

ושם

בני ציון! למחר לי יבואן	ביד רמה, באמרם: יהם בכוני
פרי בטני — ואיך לא החזקתם	בידי יום קטוב קטב מרירי,
ביום בו גערו גברי אריות,	ומרפו את לשאר צאני וערירי

ושם

חכמים אין ליעזראל לשלם	נשי ציון? ואם ציון ערירי?
------------------------	---------------------------

ג החובות האלה התחייבו התושבים במחצית המאה להישמעאלים עצמם שהיו מלוים להם בנשך גדול על זמנים קבועים, וכבוא הזמן סטר בשרם מפתח, כי אף נפשם היתה לשלל הישמעאלי ההוא, ואף בניהם הקטנים היה לוקח לערכון, (כאשר ראיתי רשומות שפרות כאלה להישמעאלים בעיה"ק, ויועתק מענינם בח' הבא). וזה שכינן המשורר הלונזאנו הנ"ל בשיריו שהעתקנו אותם (כפ"ז סימן א': "הלא יתעו בלי אוכל ילדי, וצרי יחטפו לתת לשוררי, ע"ש. גם בצפת כבד המחסור והעוני כימים אלו האחרונים, ואף שהנהיגו בזמן הזה שלוחים, שהיו שולחים אותם לערי הארצות הרבה, המציאו ע"ז רק מעט מזער, ולא היו כדי החובות והנשך, כמו שהזכיר הלונזאנו בשירו שהעתקנו בזה, ולזאת ראו הגאונים לתקן מצות צדקה בכל עיר על ענין זה אשר כל העני שב ישראל באופן אם הוא מפורעי מס ג' דוקאטי בכל שנה מחויב לקיים מצות מחצית השקל להחזיק ישיבת ארץ ישראל, וז"ל ההסכמה הנעשית בוויניציאה, הועתק מספר האלשיך על התורה הנדפס בוויניציאה, אחר פסק ארוך מכל הרבנים הגאונים שבדור, וכתוב שם בסוף הענין בזה"ל:

"יושם פארטי מצד מעלת המשימים פארטי, שיתחייבו לכל איש אשר בשם ישראל יכונה שהוא מבן עשרים שנה ומעלה, ושיהיה מפורעי מס משלשה דוקאטי ומעלה לפרוע מחצית השקל שהוא רביע דוקאטי לכל שנה ושנה, והפרעון יעשה בשבוע שתחל בה פרשת שקלים... ופרעון זה יהא נגבה על ידי מעלת תהלת הגאונים היה כסמיה אביגדור ציווידאל, וכמחריר בן ציון צרפתי, וכמהריר ליב סארוואל נר"ו, ויתחיל הפרעון משבוע זאת וכן תמיד מדי שנה בשנה, ויהיה כח ורשות ביד מעלתם לכוף ולנגוש, לססרב ח"ו מלפרוע פרעון זה בכל מיני כפיות ובקש"ג, והמעות הנזכרים יחויבו מעלת הגאונים לחלקם, כפי ערך נפשות מכל הלשונות: לאשכנזים, ספרדים, פורטוגזים, איטליאני וזולתם, דהיינו: שיסדרו שיתחלקו שם בארץ ישראל, באופן זה לכל קהל וקהל יצ"ו, לפי מספר נפשות ולפי הטף, גם ה' ברחמיו יתן הטוב, ויהי כן!—ר"ח אדר שני שס"ה לפ"ק פה וויניציאה, ע"כ.

ד ואף קהל האשכנזים שזכו לשכון כבוד בארץ, הכאים מאשכנז, צרפת, ואנגליה היו גם כן עם עני ודל, אף על פי שלא היו מרובין במספרם לסבה שזכרנו (כפ"א סימן ט'), יען כי הנכירים מארץ אשכנז לא חרפו נפשם לסכן נפשותם ומאודם דרך הדרכים המשובשים בנייסות וארחות הימים, והשרידים מהם אשר גברה חשקם לעבור, נשללו רובם על ידי שודדי אדם, אשר היו מצוים בעתות האלה, ולכן חסרו ענייהם בירושלם מכל טובה, ולא הניע למו רק לחם חייית ע"י שלתי ארץ אשכנז וצרפת אשר אספו שמה נדבות פרטות מידי שועי וגבירי האימות קרוביהם ומביריהם, והנוסעים האלה היו תלמידי חכמים גדולים

וחסידים, אשר הנסיעה הקדושה היא היתה לפי מדם וערכם, ואף כי לפי מיעוט אנשיהם היתה למו די טרף ספוקם, ופרי הנדבות האלה היו לפי הערך יותר ממה שהגיע לאחייהם הספרדים, בכ"ז היו באים למו תמיד ברוב מפה נפש לפי זמן התמסמה המסלוח והנדבה, ולכן היו נעזרים תמיד כאחייהם הספרדים בהשיגם הלואה מנביריהם או לזו כנשך מהישמעאלים על ערכותם עד סועד השלום, כי הישמעאלים היו מכירים רק את הספרדים הבקויאים בלשונם, והמה תושבי הארץ מאז וילידי המלכות החיא, והאשכנזים לא היו נושאים בעול כל עיקר, לפי שרובם היו תלמידי חכמים הפטורים מסם, כפי ההסכמה שהכאנוה בכמה מקומות מספרנו ולכן התענגנו יחד בצל התורה והחכמה, המה והספרדים אחיהם ברוב אלה וחבה ושלום.

ך, אולם אחרי נכוסת מסת שלוח הספרדים, שהיו שולחים למו ממון רב ממצרים וקושטאנטינא, ונתרלדלו הנכירים בעלי כיסין שבחם, והישמעאלים שליטי העיר היו נותנים עיניהם בממון באומדן דעת לפי ערך השלוח, ראו הרב החכם השלם הדיין המצוין מו"ה בצלאל ז"ל, ושני תלמידיו החכם השלם ר' אברהם ירושלמי, והחכם ר' משה ן' שושן ועוד שלשה בעלי בתים, לגזור על האשכנזים שיפרעו חלק ששית ממעות הנשלחים מחו"ל, מפני שלא יכלו לסבול העול לברם, (כן באר הרימץ בתשובה סימן ק"ס בעם ההסכמה הנזכרת). ואחר הזמן שנפטר החכם נחלקו שני הצדדים במענות רחוקות: האשכנזים רצו להתיר כל אגודת ההסכמה במענה שההסכמה הראשונה היתה שלא לרצונם, והספרדים תבעו: שיפרעו האשכנזים את החסר לסך הקצוב מזמן פטירת החכם הנזכר, ומהיום והלאה יתנו להם מחצית הוצאת העיר, כי לא יתרצו עוד בערך הכתוב בהסכמה, (מלשון השאלה שם) ולבסוף נתרצו לבחור את החכם ר' מאיר זר' אברהם ולייסר, ותקנו כסה סייגים ותקנות: וכתובם בטלו את הסכמת פריעת הששית, אולם חכמי ספרדים חזרו ופרעו על הדבר, והגישו עצמותיהם לפני הגאון המסמך ר' יו"ט צהלון מצפת, והראה פנים לכאן ולכאן¹), ולבסוף הסכימה דעתו הגדולה לפטור את

(1) וזה תויד שמה בלשוננו: שלא יעלה על לב שחכם א' ספרדי יגזור על חכמי אשכנז, הגם כי רב הוא אותו החכם הגדול היה... מו"ה בצלאל, בכ"ז חכמי אשכנז אשר נקבו בשמות רבני אשכנז הם: היה הרב ר' פיש, (הוא ר' אפרים הנזיר פ"ה סימן ט'), שהיה רב ספורסם ודיין בעירו, ואני שמעתי שהיו לו יותר ממאתים תלמידים, וגם הרב כמוהר שמעון הגיר עליו שהיה אדם גדול, וחבר ספר (עמ"ש שם סימן י"א), וגם ההה"ש הר"ר שמשון, וההה"ש הר"ר יונה חלקם בחיים, והנה הגם גדולי חכמי ישראל, ולא סבקי להמפרשים דבני העיר יכולים להסיע על קצתם דווקא כשהסכימו כולם לדעת אחת ושוב חזר א' מהם, אבל מתחלה אפילו מועטים המערערים יכולים לבטל הסכם הרבים, דאז ודאי שאין ממש בהסכמת רבני הספרדים, אלא אפי' לדברי החולקים וס"ל דבני הרוב כופים להמעוט, וזה דווקא שהם רוב בנין

האשכנזים מכל וכל, אחרי אשר קבלו לברור שני החכמים הנזכרים שפטרו אותם מחלק הששית, ואסור לקרער אחריהם לפי שהיו נבדרים מכל חכמי ירושלם אשר נתרצו בתקנות החם, ע"כ, ע"ש בתשובה הנ"ל. ולפי הנראה אירעו כל הענינים הנזכרים אחר שנת ש"ס. ועיין גם טופסי ההסכמות שנעשו בזמנים אלו לענין ת"ח בספר יכתר תורה, ע"ש. זה תוכן דבר המצב מעיר ירושלם בכלל, ויותר הענינים והמעמד כבר נתבאר לעיל פ"ח במכתב השליה ז"ל, והיו שם בתפארת ומעלה עד שנת השפ"ה ליצירה שהרם בן פרוך את העיר, וכשנתים ימים סבלו צרות נוראות, עד שרחם ה' עליהם וגאל את עניי עמו ועירו, כמו שיבא בחלק הבא אי"ה, ושבו בנים לגבולם, כי מעיר הקדש נקראו, ועל ה' אלהיהם בטחו.

ובנין וכל טובי העיר וגדולי העיר עמהם, אבל בנדון זה שחכמי אשכנז גדולי הדור נינהו.. וגם במנין החותמים... אלה ה' (ר' אברהם ירושלמי ור"ם שושן) הם בני תורה, והג' האחרים הם בע"ב... וזה לא יעלה על לב שיגזורו עליהם גזרות שלא כרצונם, והוסוף שם ממשמעות דברי ההסכמה שגם מתחלה לא הסכימו להכריז את המועט שיערערו, ומה שפרעו עד עתה היו אנוסים בדבר, וכן הדעת נוטה כי האשכנזים גרים בארץ ואפילו רוח קמעא מבעתם... ואין כאן מקום למסור מודעה שלמי ימסרו שלא יהא נוגע... וגם מעתה של האשכנזים שאם יעמדו לחשבון ימצאו שכבר לקחו מהם הספרדים יותר מששית, מענה היא, ע"ש... שוב ראיתי ולשוני תהנה זכות הספרדים אנשי לשוני והרי אמרו ישמעאל כהנא מסייע כהנא, ע"כ מצאתי להם קצת זכות... דלעולם משנים קדמוניות לא היה שום תקנה בעניני המסים ועד היום היו יכולים הספרדים לפרוע, ולא לקח מהם, עכשיו בזמן החכם אמרו עתה אין אנו יכולים לסבול, וברשות עשה אפילו שלא מדעת האשכנזים... דבנדר מי יומר שאין הדין שסייעו האשכנזים לתקון העיר החרבה. אף על פי שהם מקופה של צדקה, אומדן דעת הוא שאינם שולחים לתת דווקא לעניים אלא גם לישוב הארץ, שאם לא כן לא יניחום העכו"ם לשכון שם... ראה לזה שאין שולחים כן לשאר עניניהם אפילו לאותם שבצפת כמו ליושבי ירושלם, שאם אין נותנים לעובר כוכבים חקם, אין ירושלם... ועל דרך זה מפלפל שם לקיים גם דברי המעוררים שרצו מהם החצי, עכ"ל.

[בתוצאה ראשונה של החלק הזה שנרפס בוויילנא תרל"ד באו כאן מאמרים שונים, והם: א) חתימת הספר, בעין התנצלות המחבר כנגד המקרים. ב) מאמר בנין אריאל, והוא מחקר הלכתי אם מותר לדרך בצדי הקברים. ג) מאמר נחלת יעקב, והוא שו"ת וחדושים מאת רבי שמואל קלמר (אבי הרב פרומקין) ורבי אליהו מקאליש אחיו של ר' שמואל. ואני השמטתי בתוצאה זו את המאמרים בנין אריאל ונחלת יעקב, שאינם שייכים לתולדות חכמי ירושלם ולתולדות א"י, ואת המאמר חתימת הספר פרסמתי בראש הספר אחרי סבוא המחברת של המחבר. א. ר—].